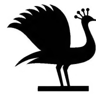
Chrzanów Memorial Book

Sefer Kheshanuv

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

Original publication data

TITLE	Sefer Kheshanuv : le-zikhram shel ḳedoshe ha-ʼir she-nispu ba
IMPRINT	Tel-Aviv : Hotsaʻat Avivim : Irgun yotsʻe Kheshanuv be-Yiśraʻel, [1992?]
DESCRIPT	266 p. : ill., ports. ; 25 cm.
SUBJECT	Jews -- Poland -- Chrzanów -- History.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Poland -- Chrzanów.
	Chrzanów (Poland) -- Ethnic relations.
ADD'L NAME	Bochner, M. (Mordecai)

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING.

PRINTED IN THE U.S.A.

ספר כְשַאנוּב

ספר כְּשַׁאנוּב

לזכרם של קדושי העיר שנספו בשואה

ספרו של מרדכי בוכנר מתורגם מאנגלית לעברית

לזכרם הקדוש של אשתי
הבלתי נשכחת
פֶּרְלֶה
ובני היחיד אלימלך
שנספו בידיהם הרצחניות של גרמנים
מוקדש במקום מצבה.
ה' ינקום דמם

המקור נכתב ברגנסבורג

על האדמה המקוללת ורווית הדם

תש"ח־תש"ט

תרגום ספרו המקורי של מר מרדכי בוכנר ז"ל שתורגם במקור מיידיש לאנגלית, מתורגם בספר זה מאנגלית לעברית, לאחר קבלת אישורה של הוצאת הספרים שהוציאה לאור את המהדורה האנגלית.

הוצאת ספר זה התאפשרה תודות לתרומתם הנדיבה של יצחק רייך ז"ל, חנה ויצחק אורבך ז"ל וגוסטה זוננשיין ז"ל מבית לנדאו.

ת.נ.צ.ב.ה.

תוכן הספר:

למרבה הצער, מאז שיצא לאור הספר ביידיש בשנת 1949, הלכו לעולמם: מחבר הספר מרדכי בוכנר ז״ל, ד״ר יצחק שוורצברט ז״ל, מרדכי שאר ז״ל ורבים אחרים מבני הקהילה.

יהי זכרם ברוך!

ראוי להזכיר את תרומתו הגדולה של שלמה גרוס ז״ל שיזם תרגום ספר כשאנוב מיידיש לאנגלית בשנת 1989 בניו־יורק, ארה״ב.

בפתח הספר בעברית

מוגש בזה ספר הזכרון לעיר כשאנוב, מתורגם לעברית.

לפני עשרות שנים, ב־1948, כפי שמצויין בשַער הספר במקור, חיבר מרדכי בוכנר ז"ל והוציא לאור על "אדמת גרמניה הארורה", ספר זכרון על עירו ביידיש, בשם "ספר כשאנוב".

מהספר מתקבלת תמונה שלמה וססגונית של העיר כשאנוב על כל תפארתה שלפני השואה. מסופר בו על הווי חיים תוסס של עיר יהודית טיפוסית וייחודית, על אנשיה ועל אשר עשו בתוכה.

וכך מתוארים אישיה הדגולים – הרבנים וטובי העיר. בתי־הכנסת ובתי־המדרש, החברות והמוסדות, נסקרים ביד רחבה ואֲמונה, עד שייחודם בעיר זו מתבלט מיד. כן מצליח המחבר לשרטט קווי אופי דקים ולהעביר סגולות־נפש, עד שלעיני הקורא מתגלים אנשים חיים, משולבים וארוגים בהווי הקיום הקולח והתוסס של העיר. כמו־כן מצויירות דמויות שהן לכאורה פשוטות, דמויות בתוך עַמן בחיי היום־יום – אך הן מזדקרות ועולות כסמל ומופת למידות הטובות של אהבת הבריות, גדלות נפש, הקרבה אישית, והנטיה הטבעית היהודית לצדק ולחסד.

בספר מסופר בידע רב על התנועות והמפלגות, על חבריהן ומנהיגיהן מאז הקמתן, התפתחותן וקיומן עד לימיה האחרונים של כשאנוב.

הקטעים על הפולקלור וההומור היהודי מוסיפים לשלמות התמונה על ההווי הססגוני של הציבור היהודי בכשאנוב.

על רקע זה מזדקר החורבן שבא על עדת יהודים זו בכל האימה והזוועה ובכל הכאב חסר־הניחומים.

המחבר מתאר באורח כרונולוגי את השואה כפי שהיא עברה בשלביה השונים על יהודי כשאנוב; את האירועים המחרידים של תפיסה לעבודה, ההתעללויות, החיים בגיטו והגירושים למחנות העבודה ולכליון בתאי הגאזים. ובתוך כך גם שבות ומופיעות לנגד עינינו בכל האימה, כאילו קורה הדבר עכשיו, המפלצות הפועלות במחזות הזוועה של הרשע הגרמני־נאצי של אותם הימים.

אך באים גם לידי ביטוי חיי היום־יום של יהודי כשאנוב בתקופה איומה זו על כל הבעיתיות והמורכבות; בולט הרצון העז לחיים, על־אף־הכל; איך היהודים ניסו, בכל זאת, לארגן את החיים בעיר – בחינוך, בעזרה לחלשים ביותר, ביצירת מקומות עבודה, ובעיקר: לדאוג איכשהו לשרוד ולשמור על צלם אדם.

אנו, יוצאי כשאנוב בישראל, מצאנו חובה קדושה לעצמנו, אם כן, לדאוג ש"ספר כשאנוב" זה יתורגם ויופיע בלבוש עברי בישראל, כדי שכל המתואר בו על חיי עדה יהודית וכליונה בשואה יתועד גם בעברית, וכל אדם בישראל, חוקר או קורא רגיל, יוכל לדעת על כך, אם רק ירצה.

אך, לא פחות מכך, ואולי בעיקר, רצינו אנו, שרידי השואה בישראל, שבנינו, צאצאי הניספים הקדושים, יוכלו לעיין, ללמוד ולדעת על מוצאם ועל כל מה שעבר על הוריהם ואבותיהם, ובכך, אולי, גם להגביר את המודעות לקיום היהודי ולחיזוק השורשים בעבר ההיסטורי של העם.

☆ ☆ ☆

מלבד התרגום של "ספר כשאנוב", מצאנו לנכון להוסיף "נספחות" לספר מטעמים הבאים:

תיקון נתונים בעובדות מסויימות שצויינו ב"ספר כשאנוב", או השלמת פרטים שלא היו ידועים בשעתו, וכן הבאת ידע כרונולוגי־היסטורי בעל אופי מדעי יותר על כשאנוב;

ונוסף על כל זאת, פירסום שני דברים חשובים:

רשימת שמות של קדושי כשאנוב שניספו בשואה, כנר נשמה לזכרם;

וציון שמות הלוחמים יוצאי כשאנוב, ושמות הבנים של משפחות יוצאי כשאנוב בישראל, שנפלו במערכות ישראל – לשם העלאת סמל הגבורה של הלוחמים והבעת הכאב שנושא העם בחובו, יחד עם המשפחות השכולות.

☆ ☆ ☆

מכל האמור לעיל, יימצא ההסבר למי שיטען על חוסר אחידות בחומר הנספחות; על הרמה העממית בהתבטאות בחלק מן הכתבות, וכן על חסור סגנון מגובש ואחיד – שכן בנספחות משתתפים אנשים שונים, כאשר העיקרון המנחה שעמד בפני העוסקים בהוצאת הספר היה, לעודד אנשים לעצם הכתיבה מבלי לדקדק ב"איך".

☆ ☆ ☆

ולבסוף – ועד אירגון יוצאי כשאנוב בישראל מוצא לנכון להודות לחברי הועד להוצאת הספר: מנחם גרסטנר, רחל הירשברג מבית רייפר, ומשה פרידלר, על שלא חסכו מזמנם והשקיעו עבודה במסירות רבה בהוצאת הספר.

הועד להוצאת הספר
אירגון יוצאי כשאנוב בישראל

מבוא

ספר זה הוא מצבה ליהודי העיר הפולנית כְּשַׁאנוּב, שניספו בשואה. מצבה לנשים, גברים וילדים. איני יודע את מספר הניספים, אך מספרם מגיע אל־נכון ל־15,000 איש. הם הומתו כי היו יהודים. ניספו עם תפילה בלִבם לרחמי שמים, לעזרה מההשגחה העליונה. הם היו כמשפחה אחת גדולה, כמוהם ככל היהודים בעיירות פולין, ועל־כן אפשר לומר שכולם מתו על קידוש העם וקידוש השם. וזוהי המצבה של אחי ואחיותי, מצבה א ח ת משותפת לכולם.

אני עוצם את עיני ורואה – ערים, עיירות וכפרים עם אלפי יהודים. דם, דם ודם. פנים חיוורות, ילדים גוועים, ולאחר־מכן – אֵפֶר, אפר ואפר. ששה מיליון יהודים טבוחים! ובמרכז אירופה – פולין! וסביב, סביב, חורבות יהודיות, נהרות של דמעות יהודיות, קולות תפילה יהודיים, ובתווך – שדה־האפר היהודי הגדול: פולין, קבר־ההמונים של מיליוני יהודים.

ובין מאות ערים ועיירות פולניות ווארשה היהודית הגאה במרכז, כמו הלב בגוף מלא חיים. בין מאות העיירות היהודיות משוטטות עיני ומחפשות את העיירה, את המקום שם עמדה עריסתי, היכן שאמי שרה לי את שיר־הערש, שם התבוננה בי הסבתא שלי ברוב אושר שעה שהתחלתי לעשות את צעדי המהססים הראשונים בדרך החיים היהודיים.

ושם, בפינה הדרום־מערבית של פולין, במקום שפסי הרכבת חתכו את קרום האדמה במסילה הארוכה ממזרח למערב, ומשני צדי הפסים הללו התנהל העורק שופע־החיים של אירופה – שם חייתה וחלמה עיירה גדולה בין העיירות הקטנות של פולין, שמה היה כְּשַׁאנוּב. ועדיין קוראים לה כך, אבל יהודים כמעט ואין בה עוד. היא שוכנת סמוך לגבול גרמניה, שעמה הפך לחיית־הטרף של דורנו. כבר בימים הראשונים למלחמה, ואם איני טועה, כבר ביום הרביעי למלחמת העולם השניה, נפלה כשאנוב לידיים גרמניות. כמו בסיוט נזכר אני בלילה אחד, לילה שחור ואפל. באחד מימיה הראשונים של מלחמת העולם השניה, נסעתי בעגלה מן הישיבה האחרונה של הסיים הפולני, במטרה להגיע לקראקוב ולאשתי. בקירבת מְיֶיליץ, בדרך לטארנוב, פנסים של רכב הבזיקו פתאום ממול והאירו מאות דמויות כהות רצות לכיוון רוזוואדוב. לשאלתי מאין הם באים, השיבו שהם יהודים מכשאנוב ויאווֹז׳נה שנלכדו בשטח שנכבש על־ידי הגרמנים, ובניסיוֹנם להימלט התקרבו עוד יותר אל כליונם.

היום, לאחר שהמבול כבר חלף, אני שואל את עצמי מה היתה העיירה ש ל י, העיירה ש ל נ ו כשאנוב? אני חוזר ועוצם את עיני וחוזר אחורה כמה עשרות שנים. אני מדמה לראות את דמותה האמיתית של עיירתי כשאנוב. הרחובות שם כמו בציורי שאגאל: עקומים ועניים, כמו בקריקטורות. איני יכול לשכוח את הסימטה, שנשאה את שמו של היסטוריון פולני מפורסם מן העבר הרחוק: קאדְלוּבֶּק. בסימטה צדדית של אותו רחוב עני עמד בית עקום. שם שיחקתי עם הילדים בחצר בית־המגורים של סבתא שלי. לעבור בסמטה זו לאחר הגשם היה כמו קריעת ים־סוף. רחוב קז׳יסקה הארוך (ושמו בא לו מן המילה צלב, בפולנית קְשִׁיז׳) השאיר בלבי זכרון של פחד כמעט מיסטי. הרחוב היה ארוך מאוד וההלוויות עברו לאורך רחוב זה אל בית־העלמין שמחוץ לעיר. ובנוסף לכך התגוררו בחלקו השני של הרחוב נוצרים שנקראו ״צאבאנים״, ולנו היהודים היה זה מקור של פחד מתמיד.

מכובד ביותר היה רחוב קראקובסקה, שהיה ארוך מאוד, כעורק היוצא ישר מן הלב, מן ה״רִינֶק״ (השוק). בבתי האבן שברחוב התגוררו אנשים אמידים יותר ויהודים עשירים. המשכו של הרחוב הוליך למקום שבו היינו חולמים בשבתות, לשם היינו מתגנבים ומטיילים לאורך הנהר וביערות. המקום נקרא ״פְּיאסֶק״. בזכרונותי עולה הרחוב היפה, הרחוב האריסטוקרטי, שנקרא ״אַלֵיַה הֶנריקָה״ (שדרות הנריק). משני צידיו עמדו בתים יפים ועצי נוי, ובו שכנו בית המשפט, ה״סטארוֹסְטְבוֹ״, והמשרדים שייצגו את השלטון ואת הנהגת העיר. הרחוב, שנשא את שמו של משומד יהודי, התמשך הרחק הרחק אל פרבר בשם ״הוּטָה״. שם היה, במשך שנים רבות, בסיסו של הצבא האוסטרי. היה זה המבצר של העיר ובאיזור זה עברו עלי שנות ילדותי. אני נזכר בפולמוס הגדול שהתנהל בעירנו, בנושא תחנת הרכבת, והעברתה מן העיר אל הפרבר, לבסוף ניצח הפרבר והתחנה הוקמה ברחוב האריסטוקרטי הזה, ובימי ששי אחר הצהריים, נראו מאות יהודים ויהודיות אצים רצים וממהרים מהרכבת לביתם, כדי שלא לאחר את השבת. היה זה מחזה בלתי נשכח שנחרת עמוק בזכרוני. לגבי המבוגרים היתה דרך זו מחוץ לתחום בשבת, שכן היא הוליכה ליערות ולשבילים נסתרים לצד הכביש, ובעיקר אל חורשה קטנה שבאמצעיתה היתה חפירה רחבה, שממנה כרו והעלו חול. במקום זה בילה הדור הצעיר בשבתות ובחגים. אמהות ואבות התמרמרו כשהבנים והבנות שלהם נהרו אל הטבע היפה שברא אלוהים במקום ללכת לבית הכנסת. אבל הנערים והנערות שמעו יותר לקול נעוריהם מאשר לקול אבותיהם.
רחוב אחר נמשך מן ה״רינֶק״ (שוק) לכיוון יאווֹז׳נה ושֶׁרְשֶׁה עד מיכרות הפחם, ואל הכפר לוּשׁוֹוִיצֶה. שם התרכז בעיקר סחר הטקסטיל, שהיה עלוב למדי. כמו קרני שמש יצאו מכיכר השוק ששה רחובות לכיוונים שונים. העולם שמסביבנו נראה גדול מאוד בעינינו. והנה מצד אחד המקום הנודע טשֶׁבִּינְיַה, שבדרך אליו הזדקר הר בגובה מטרים אחדים, אבל בדמיוננו הילדותי ההר הזה היה גבוה מאוד; ובמיוחד הוא היה רם ונישא מכל ההרים בזכות האגדה שהמשיח כבר היה על ההר הזה ועמד לגאול את העולם, אבל כשראה מראש ההר שיהודים מחללים את השבת, הוא חזר על עקבותיו.

במרחק כמה עשרות קילומטרים מטשֶׁבִּיניה שכנה העיר קראקוב, עיר אשר בדמיוננו היתה מרכז העולם. ילדים ביקשו מהוריהם במשך שנים שיקחו אותם לפחות פעם אחת לקראקוב. אני נזכר מה רבה היתה שמחתי כאשר בהיותי ילד רך בשנים, נסעתי עם הורי בעגלה במשך יום שלם, בגשם שוטף לקראקוב. עברנו את מקום־המרפא המפורסם אַלְוֶורניה ואת קוֹשׁוּב, שהתפרסם במוצרים פולניים שונים. את הנסיעה הזאת לא שכחתי עד היום. עדיין זוהרות בלבי עיניה של אמא, שעה שהתבוננה בי בהיותינו בסטודיו של הצלם שצילם אותי.

אבל העולם הגדול לא הסתיים במקום זה. פסי הרכבת הוליכו לעיר אחרת השווה בגודלה לכשאנוב – אוֹשׁוֶויֶנצִים, שהיתה מרוחקת כ־18 קילומטרים מכשאנוב. כבחור צעיר, חברי ואני רצנו את כל הדרך הזאת ברגל, לראות מי יגיע ראשון. זוהי אותה אושוויינצ׳ים, אשר בה המרצחים הנאצים עינו עד מוות מיליוני בני־אדם ברובם יהודים. שם חגג היטלר, בליויית תזמורות שניגנו מוסיקה קלאסית, את חנוכת־הבית של הגיהינום שנועד ליהודים, בשעה שכלבים מטורפים שוסו לקרוע את גופותיהם של תינוקות קטנים. אבל בכשאנוב השלווה איש לא חשב אז שהעיר ההיא תיהפך לסמל של המרטירולוגיה היהודית. ה״אַשְׁפִּיצִינֶער״ (אשפיצינאים), כך נקראו יהודי אושוויינצ׳ים – מעולם לא היתה אהבה יתרה ביניהם לבין הכשַאנוֹבָאים ואני מעדיף שלא להזכיר כאן את הסיבות לשנאה הזאת. אך כמה מן הסיבות הללו נבעו ממניעים חיוביים, היתה זו תחרות בתחום הדת. האשפיצינאים הסתכלו על הכְשַאנוֹבָאים כנחותים מהם מבחינה דתית, והכשאנובאים חשבו ממש אותו דבר ביחס לאשפיצינאים. אושווינצ׳ים היתה העיר, שמצדה המערבי הביאה אל כשאנוב את

העולם הגדול. היא שכנה בדרך לווינה, מקום מושבו של ה"קייזר" (המלך) שניהל את ענייני הממלכה – העיר הגדולה שבה חיפש לפעמים היהודי מגליציה את הצדק, כי שם ישב בית־המשפט העליון לאוסטריה כולה. העיר היתה מרכז בתחום הבריאות – מקום שם עבדו הפרופסורים הגדולים ביותר. רכבת־אקספרס נסעה מקראקוב לווינה, והדרך ארכה שש שעות נסיעה בלבד, שעה שהרכבת המהירה נסעה כמעט עשר שעות, ורכבת הנוסעים הרגילה עשתה את דרכה במשך 14 שעות. ואני נזכר ב"מלחמה" שיהודי כשאנוב נאלצו לנהל בווינה כדי שרכבת־האקספרס תעצור בתחנה של העיירה הקטנה. הם ניצחו לתקופה קצרה והשיגו את מבוקשם; אצה להם הדרך לגבירים היהודים מכשאנוב, הרכבת המהירה היתה איטית מדי בעיניהם. אך לאמיתו של דבר היתה זו הקנאה בטשֶביניה, שבה עצרה רכבת־האקספרס. הה, המחלוקות הארוכות והוויכוחים הלוהטים בכיכר השוק ובפרוזדורי בית־הכנסת, על אותה בעיה הרת עולם האם רכבת־האקספרס תעצור בכשאנוב אם לאו, נותרו בלתי נשכחים עד היום. כמה עמוקה ורצינית היתה האמביציה של פרנסי העיר, שכשאנוב תהיה למרכז שווה זכויות בתחבורה האירופית. כמה תמימים וסימפטיים היו אותם פולמוסים הירואיים.

ואמת הדבר – כשאנוב לא היתה סתם עיירה יהודית. החיים בה געשו ורעשו. מי שלא ראה את הקצב הסואן ביום השוק בימי חמישי בכיכר־השוק, אין לו מושג שיגשוג מהו. אך לא זו בלבד, כשאנוב עמדה בקשר גם עם ערים ועיירות מחוצה לה, הרחק עד לגרמניה, עד קטוביץ ומיסלאוויץ! ולפעמים אפילו עד לברסלאו. אכן היו לה קשרים מסועפים, ועל כך תמצאו בהמשך הספר הזה בהרחבה. בקיצור זו היתה עיר מסחרית מובהקת.

אולם הסחורה הטובה ביותר בכשאנוב היתה התורה. זו נחשבה להשקעה הטובה והאהובה ביותר. כשאנוב היתה מבצר של אמונה דתית, אדיקות אמיתית. כה חזקה היתה האדיקות שאפילו יהודים שלא היו שומרי מצוות נאלצו להתחשב בהלך־הרוח הדתי של העיר. על רקע זה צמחה גם מידה לא קטנה של צביעות! החיים בעיר היו דתיים, ואצל רוב התושבים היתה זיקה עמוקה לאמונה, שהשפיעה על החיים של יהודי העיר. אך האדיקות הזאת היתה הסיבה האמיתית למאבק נגד הציונות ונגד ההשכלה. לא היתה זו ריאקציה מפגרת ואדיקות חשוכה, אלא חשש שהמגע של הנוער עם רעיונותיהם של הגויים והתרבות הגויית, כפי שכינו את התרבות "שלהם", יגרום לכך שהחיים היהודיים יצטמקו אט אט ויקמלו. לתושבי העיר היתה אהבה אמיתית ל"יידישקייט", אלא שביטאו זאת בדרכים שונות משלנו – הנוער הציוני. אנו נמשכנו לאופקים חדשים, לחופש אמיתי ולתחיה של עמנו. המבוגרים הבינו אותנו היטב, יהיה זה משגה לומר שלא הבינו אותנו. אולם דווקא משום שהבינו אותנו, בעזרת האינטליגנציה והחריפות של המוח היהודי, לחמו בעקשנות מפליאה וגאה למען שימור כל קודשי העבר. הייתי מעדיף לומר שאנו הצעירים לא הבנו את הדור המבוגר. מתוך ראייה שטחית חשבנו שהדור המבוגר מפגר, אינו מבין אותנו וכולֵא אותנו מתוך אי־התחשבות וחוסר סובלנות. ולאמיתו של דבר האהבה הגדולה לעם היהודי, האמונה שלו באלוהים, במשיח ובגאולה – הן שהינחו את הדור הוותיק. הדרכים שלנו נפרדו אך אותו עמוד־אש של האהבה לעם ישראל הדריך את שני הדורות.

אין עוד מאום ממאות הערים והעיירות וביניהן העיירה שלי כשאנוב, שהיתה כפנינה במחרוזת פנינים. המחרוזת איננה, גם הפנינים אינן.

ריקמה פיוטית ייחודית עטפה את החיים בעיירות היהודיות בפולין, וכך היה גם בכשאנוב. הפיוט הזה אינו ניתן לתיאור במלים. אולי י.ל. פרץ היה מסוגל לעשות זאת, אך לא עטי הדל. מי יכול לבטא במלים את שירת הבאר במרכז כיכר־השוק, שסביבה עומדות אימהות יהודיות עם הטף ומגעילות את הכלים לקראת חג הפסח. מי מסוגל

לתאר את החגיגיות הקורנת והמיסטית כמעט שליוותה את המתרחש, כאילו היו מתכוננים לאיזו חוויה עילאית שאינה ניתנת לתיאור.

לעולם לא אשכח את לילות החורף של ילדותי, בהם הלכתי אל ה"חדר" אל הרבי הראשון שלי – יהודי חיגר ואדמוני. אח, איזה יהודי טוב היה זה, ממש קדוש. ושנים אחדות לאחר־מכן בפסיעות קטנות צעדתי בלילה דרך כיכר־השוק החלקלקה ודרך חצר ארוכה ורחבת־ידיים, אל הרבי ולוולה שור, שלימד בכיתה גבוהה יותר. הוא היה למדן, יהודי פיקח וכעסן, שימחל לי. אני מרגיש עד היום את טעם הצביטות שצבט אותי. אבל אני רוצה להזכיר כאן את שניהם ביראת־כבוד עמוקה. אותה הליכה ל"חדר" חרותה עד היום בלבי, ושעה שאני כותב שורות אלה אני כאילו אוחז בידי שוב את הפנס הזעיר, עם מעט השמן והפתילה, שהיבהב והאיר את דרכי וגירש את החושך והפחד למען אוכל למצוא את דרכי ל"חדר". וכל העת אני רואה אותך לנגד עיני עיירתי האהובה כשאנוב...

לא אחת חלמתי עליך בימיה הנוראים של המלחמה. בשעות הקשות של לונדון המופצצת, חשבתי עליך ועל ילדותי בתוך חומותיך. וכאשר באו רגעים שנדמה היה שהם האחרונים בחיי, ראיתי פתאום בעיני רוחי את בית־העלמין בעיבורה של העיר סמוך לנחל הֶכְלוֹ הדל, שאנו הילדים ראינו בו את הנהר הגדול ביותר שמעמקיו עוררו בנו יחס של כבוד. את בית־העלמין ראיתי לנגד עיני לא־אחת, עם המצבות על קברי הרבנים שלנו, והפתקים שהיו פזורים סביבם במאות. ובאמצע, בלב יער המצבות, ראיתי פתאום את שתי מצבות השיש השחורות של הורי, אמי הטובה והחכמה ואבי הלבבי והאימפולסיבי בעל הלב הטהור כבדולח. אני רואה אתכם שוב בעיני רוחי...

והיום, הקץ לכל השירה הזאת, דבר לא נותר עוד. בתקופת המלחמה שלחתי לא־פעם מכתבים מלונדון לעיר־הולדתי בידי שליחים מיוחדים, בידי צנחנים, אך מעולם לא קיבלתי מענה. וכשהמלחמה נסתיימה, המחשבה הראשונה שלי ומכתבי הראשון היו מכוונים לעיר שבה נולדתי – לכשאנוב, ולעיר מגורי בתקופה מאוחרת יותר לקראקוב. הפעם קיבלתי תשובה ממנדלבוים מטשֶׁביניה, בצירוף צילום של קבר אבי שנשלח על־ידי בן־עירי. ליד הקבר ניצבו שני יהודים, האחד צולם בשעת אמירת "אל מלא רחמים" ושני נרות על המצבה. תודה לך אח חביב, על המתנה הזאת...

והנה אני כותב שורות אלה ממרחק אלפי מילין מעיירתי כשאנוב! בריכוז היהודי הגדול ביותר בעולם כולו, בעיר שבה חיים יותר משני שלישים ממספר היהודים בפולין שלפני המלחמה; בעיר שבה מרוכזים חמישית מכל עמנו, ושבה מתרקמים חיים יהודיים נהדרים ותוססים; בעיר שממנה נובעת מחדש המשכיותו של עם ישראל הנצחי. שם, באירופה – נטבחו מיליונים מבני עמנו על־ידי עם של מרצחים ועוזריהם, בידי חיות טרף, שהטיפו ומטיפים בפני העולם, שהם המייצגים את המוסר הנשגב ביותר. וכאן – צמחו כעת חיים יהודיים חדשים, כפי שקורה כבר אלפי שנים: שקיעה ותקומה, ושוב שקיעה ואחריה תקומה, ומה שנותר קבוע הוא – הנצח.

עיירתי כשאנוב, את נכחדת ולעולם לא יחזרו אליך החיים היהודיים. אבל אנו לא נשכח אותך! את עוד בוערת בנשמתנו כמו אהבה ישנה.

עוד מעט־קט תישאר רק מצבה זו כמזכרת ממך. אך קורבנך לא היה לשווא! אַת חלק מקורבנם של ההמונים, קרבן של סבל ואסון שאינם ניתנים לתיאור, שעמנו הקריב על מזבח האנושות במאבקו נגד כוחות האופל, כדי לאפשר תקומה חדשה אליה השתוקקנו במשך אלפי שנים – הולדתה המחודשת של מדינת ישראל.

מהעיר היהודית הגדולה ניו־יורק, אני מושיט ידי אליך, אל נרה הכבוי של עיר־הולדתי – יהי זכרך ברוך.

ואתם, שרידי בני עירי המפוזרים ומפורדים על פני תבל כולה, בניו־יורק ובכל ארצות העולם ובמדינת ישראל שלנו, שלא מכבר ערכתי בה ביקור, אתם כולכם כבדו את

המצבה הזאת באהבתכם.

לאחר אסון נורא אנו צועדים שוב אל עתיד מלא־אור. אנו בדרך לבניית עתיד טוב יותר. וזוהי הנחמה היחידה, שעה שאני זוכר את כְּליונה של עיר־הולדתי ואת כליונן של מאות ואלפי ערים ועיירות, שנחרבו יחד עם עיר־הולדתי הבלתי נשכחת.

ילדים יהודים, קחו לידכם את הספרים, יבול היצירה של למעלה משלושת אלפי שנים! שתו מהמקורות ורוו מאהבת עמנו כוח להמשיך הלאה, ואמונה בעתיד. והדור שעוטף את העם היהודי באהבה – הוא שיביא אושר למדינת ישראל! אך החורבן והשואה שעברו על עמנו יזכרו תמיד כטרגדיה נוראה בחיי העם.

ד"ר יצחק שווארצבארד

במקום הקדמה

ספר זה, אין לראותו ולקבלו כספר היסטורי. לא היה בכוונתי וגם לא ביכולתי לחטט ולהתעמק בעובדות היסטוריות יבשות. לוּ גם רציתי לעשות זאת, חסרו לי המסמכים הדרושים לכך, כמו חומר ארכיוני ממקורות עירוניים ופרטיים, פנקסי קהילה, חברה־קדישא וכו׳.

הצטמצמתי, איפוא, בתיאור העבר בקווים כלליים, של עיר יהודית בפולין שלפני המלחמה, תוך הדגשת האירועים ההיסטוריים המיוחדים וההווי המקורי, בהם התייחדה כשַאנוב משאר העיירות היהודיות האחרות.

אני מודע לכך שהספר אינו אולי ברמה ספרותית נאותה, ולכן יש בוודאי מקום לביקורת ולשיפורים. יואילו נא, איפוא, בני עירי האהובים למחול לי על ההעזה הזאת שלקחתי על עצמי להוציא לפועל את המשימה הקשה הזאת, כפי שאמרו חז״ל: במקום שאין אנשים השתדל להיות איש.

אם אכן הוכתרה המשימה הזו בהצלחה – ישפטו שרידי כשאנוב, הניצולים והצעירים צאצאי הניצולים בעצמם.

כוונותי היו טובות ביותר. הקדשתי לעבודה הזאת את מיטב כוחותי. יהיו נא דפי הספר הזה, הכתובים באהבה וביראת־כבוד, כקדיש נצחי לעיר שחרבה, ולעשרות אלפי חיים יהודיים שנכרתו.

סקירה כללית

התאריך המדויק, שבו נוסדה כשאנוב, לא ידוע לדאבוננו. אך ככל הנראה החלה העיר להתפתח בתחילת המאה השמונה־עשרה.

בשנים הראשונות לקיומה, כשאנוב היתה שייכת מבחינה אדמיניסטרטיבית לעיר־המחוז אֶלקיש שבפולין הקונגרסאית, ששכנה במרחק 25 ק"מ מכשאנוב. בספר יהודי עתיק מאותה תקופה ישנו איזכור של העיר "כשאנוב הסמוכה לקושְצֶליץ". פירוש הדבר שהכפר הסמוך, מקום מושבה של משפחת הגראפים הפולנית האריסטוקרטית וודשיצקי – מילא תפקיד חשוב יותר מאשר עיר־המחוז.

מעמד חשוב יותר כעיר יהודית קיבלה כשאנוב לאחר שנתמנה בה רבה הראשון, ר' שלמה'לה ז"ל. מבחינה גיאוגרפית שוכנת כשאנוב בפינה הדרום־מערבית של פולין, לא הרחק מן החוף השמאלי של הנחל הקטן הֶכְלוֹ הנשפך אל הוויסלה.

לפני מלחמת העולם הראשונה הורגשה היטב השפעתה של הקירבה אל מה שנקרא "דריי קייזֶרְאֶק" (פינת שלושת הקיסרים), כלומר מפגש הגבולות שבין רוסיה הצארית לגרמניה ולאוסטריה, על המבנה הכלכלי של כשאנוב.

העיר שכנה על הדרך הראשית, המקשרת את מזרחה ומערבה של אירופה. כאן עברה מסילת הברזל צ'רנוביץ – לֶמבֶּרג – וינה וקישרה את גליציה עם גרמניה ואת פטרבורג עם רומא. מובן שהתרבויות של המזרח והמערב הטביעו את חותמן על יהודי כשאנוב, הן במובן הרוחני וגם מבחינה כלכלית.

בזכות מצבה הגיאוגרפי יכלה כשאנוב לבסס את מעמדה הכלכלי טוב יותר, אילולא הגישה הבטלנית וחסרת המעוף של פרנסי העיר.

צומת הרכבות שבטשֶבין הקרובה היה אמור להיבנות לפי התוכנית במרכז כשאנוב. אבל בעלי הדעה של אז התנגדו לכך בנימוק שהקטרים בשריקותיהם יפריעו בלילה את שנתם... בדרך זו הם דחו גם את הפרוייקט של חניית גדוד צבא אוסטרי דרך קבע במקום, וזאת בטענה שבגלל נוכחות החיילים יתקשו להחזיק משרתת נוצריה בביתם...

בשנות השבעים של המאה הקודמת השתוללה בכשאנוב שריפה גדולה. היה זה בשעה שיורש העצר האוסטרי רודולף שהה בקראקוב. השריפה גרמה לנזקים עצומים; משפחות יהודיות רבות שמתוך רגשות פטריוטיים נסעו לקראקוב לחזות "במו עיניהם" בבן הקיסר, נעלו את הבתים ולקחו עמם את המפתחות, ובכך מנעו אפשרות של פינוי חפצי הערך מן הבתים. "השריפה הגדולה" הפכה למעין טרמינולוגיה בקורות יהודי כשאנוב. בציוני לוח־שנה נכתב למשל שפלוני בן פלוני נישא שנה אחת לפני השריפה, ואילו אחר נולד שנתיים לאחר השריפה.

עד לשנת 1918 השתייכה כשאנוב, כמו גליציה כולה, לממלכה האוסטרית, והיהודים נהנו משוויון זכויות אזרחי מלא, ככל עמי המונרכיה.

עד למלחמת העולם הראשונה חיו יהודי כשאנוב בשלום ובשלווה והתפרנסו בכבוד. חריצות, יוזמה וכישורים מסחריים, הבטיחו להם עמדות כלכליות יציבות ומכובדות בעיר.

היחסים בין יהודים לפולנים, במשך השנים, היו נסבלים. הכרוניקה הכשַאנוּבָאִית, לא ציינה מאורעות אנטישמיים מיוחדים. רק בשנת 1910, החלו גילויי האנטישמיות הראשונים בעיר, עם בואו של הכומר האינטליגנטי והאנטישמי ד"ר קמינסקי, שהטיף

לראשונה בגלוי למאבק כלכלי נגד היהודים.
חלק ניכר של אדמות כשאנוב היה שייך ליהודים, ביניהם כאלה שהיו לאחר מכן למשומדים, כמו משפחת לֶוֶונפלד. ראוי להתעכב כאן על קורות משפחה זו, שלבניה היה חלק רב בהתפתחותה של העיר, והם תרמו רבות להעלאת הרמה התרבותית של הנוער היהודי בעיר.
על אבי המשפחה של הלוונפלדים ידוע מעט מאוד. מסופר עליו שבהיותו יהודי נהג לקיים את מצוות קניית אתרוג לסוכות והיה מברך עליו...
משפחת לוונפלד התגוררה בטירה, מוקפת בגן במרכז העיר, ועוד בטרם שהתנצרו בני המשפחה הם התרחקו מחברת יהודים, וזוהי הסיבה לכך שיהודי כשאנוב ידעו כה מעט על החיים בטירה ועל סיבת התנצרותם.
אחרי שהלוונפלדים עברו לנצרות (פרט לבן הבכור ד"ר וילהלם לוונפלד, שהיה אז מבוגר, והתגורר בברלין ו"זכה" כיהודי ללכת אל הכבשנים), הם התנהגו כקתולים נאמנים ואדוקים, אך אצל ילדי המשפחה (אדולף, ברוניה והנריק) לא חשו בשנאת ישראל מיוחדת, שאיפיינה את המשומדים. דווקא האמא שהובילה את כל המשפחה לשמד, התגלתה כשונאת־ישראל ארסית לאחר שהיתה לקתולית.
בסיפור קורות היהודים בכשאנוב היה תפקיד רב לשני האחים: אדולף והנריק. אדולף היה בעל אינטליגנציה גבוהה, במקצועו היה מורה בתיכון ללשון ולספרות הגרמנית. הוא תירגם לפולנית את ספר איוב וגילה עניין בבעיות יהודיות מובהקות מן ההיבט האקדמי. לפי השערתנו הוא אשר עודד את אחיו הנריק לתמוך במוסדות תרבות יהודיים.
הנריק, או כפי שנקרא בדרך־כלל על ידי היהודים – היינץ, קיבל את החלק הגדול ביותר בירושה של הוריו. הוא התגורר בפאריז כאיש־בוהמה בחוגי התיאטרון, והיתה לו שאיפה לראות את כשאנוב יפה וטובה יותר. לתכלית זו תרם לעיר את גינת הנוי שנקראה על שמו: "אַלֵייה הֶנריקה" ואשר שימשה כטיילת יפה וכאתר מרגוע.
היינץ תכנן להקים בכשאנוב בית־עם, בית לכל המפלגות היהודיות, מן הימין עד לשמאל. לדאבוני אין באפשרותי לקבוע באשמת מי לא הגיע הרעיון היפה לכלל ביצוע. בשעתו נאמר כי המפלגות היהודיות לא יכלו להגיע ביניהן לכלל הסכמה לגבי הפרוייקט, בגלל חילוקי־דעות מפלגתיים צרים ואמביציוניים.
לעומת זאת, הוקמה על ידי אותו היינץ, ספריה עממית בלתי מפלגתית עם אוסף עשיר של ספרים בעברית, יידיש, פולנית וגרמנית. הספריה קמה הודות לסכום של חמשת אלפים קרונות (שבזמן ההוא נחשבה לתרומה ענקית) שהיינץ העמיד לרשות המפלגות היהודיות הלאומיות. במשך כארבעים שנה שימש מוסד זה כמעיין של תרבות וידע לנוער היהודי בכשאנוב.
אף שבהשוואה למלחמת העולם השניה היתה מלחמת העולם הראשונה, בשנים 1914–1918 קלה ובלתי מזיקה, היא הותירה צלקות בקרב יהודי כשאנוב. מהם שנפלו בחזיתות ואחרים נשארו נכים לכל חייהם. רבים איבדו בגלל המלחמה את כל רכושם, ואחרים נעשו גבירים. במידה מסויימת התחולל בהם גם שינוי רוחני: האדיקות הדתית הקיצונית, שאפיינה לפני כן את כשאנוב, הופשרה מעט, והעמדה השמרנית כלפי העולם, פינתה את מקומה להשקפות ליברליות וחופשיות יותר. בסוף 1914 התקרבו הרוסים לעיר, ורבים מבני האוכלוסיה היהודית עזבו את העיר ונדדו לערים הגדולות יותר בקיסרות האוסטרית, כמו וינה, פראג, ברין ועוד, והושפעו מאורח החיים בערים אלה.
המגע, ולו גם לזמן קצר, עם מרכזי הציוויליזציה, השפיע עליהם במובנים רבים ובשובם לכשאנוב הרגישו עצמם פתוחים יותר לעולם הגדול. הבגדים המודרניים הקצרים שלבשו צעירים רבים, דחקו הצידה את הלבוש המסורתי, כמו השטריימל,

הקוֹלפאק (כובע מסורתי) והקאפוטה ממשי, מעשה שלפני כן לא ניתן היה להעלות על הדעת בקרב החסידים. גם בחינוכו של הנוער חל שינוי מסוים; הוחל בלימוד מקצועות שימושיים ומועילים במקום מסחר ונסיעה לירידים, שבתקופת מלחמה וחוסר יציבות נתגלו כפרנסות בלתי בטוחות.

עם התמוטטותה של אוסטריה ותקומת פולין העצמאית, החלה גם כשאנוב היהודית לרשום פרקים עגומים בתולדותיה. בכשאנוב נערך הפוגרום הראשון נגד היהודים בפולין המשוחררת. בסוף אוקטובר 1918 נודע ליהודי כשאנוב, שמתוכננת "פעולה" נגד הקהילה. כיוון שהנוער היהודי הלאומי בקראקוב התארגן ל"הגנה עצמית", נתבקשו הללו לשלוח חלק מאנשיהם לכשאנוב כדי להגן על החיים והרכוש של היהודים. קראקוב אכן שלחה קבוצה של עשרה בחורים מצויידים בנשק, אך מיד בהגיעם לכשאנוב, הם פורקו מנשקם על ידי השלטון הפולני.

הפוגרום הזה, או כפי שהפולנים קראו לו "ראַבּוּנֶק" (שׂוֹד) הוכן על־ידי השלטון הפולני לכל פרטיו ודיקדוקיו, כמו על־ידי מקצוענים ותיקים ומנוסים. בפוגרום השתתפו אנשים מכל שכבות האוכלוסיה הפולנית, החל מן השופט העליון (יו"ר בית המשפט וייז'ביצקי) ועד לשוטר הזוטר ביותר, כולל האינטליגנציה הפולנית בשיתוף עם העולם התחתון. העגום מכל היה, שב־5 בנובמבר 1918 השתתפו גם הפועלים המאורגנים במפלגה הסוציאליסטית הפולנית (פ.פ.ס.) במזימה השפלה הזאת, יחד עם מנהיגם ועם ז'ולאבסקי מי שלימים היה ציר בסיים הפולני.

הפוגרום נמשך מיום רביעי ה־5 בנובמבר עד ליום חמישי, ה־6 בנובמבר. מכפרי הסביבה הגיעו המונים בעגלות, ולמי שלא היו עגלות באו מצויידים בשקים ריקים, פרצו את כל החנויות ובזזו את הסחורות. המשטרה השגיחה שיהודים לא יימצאו ברחובות ואף נאסר עליהם להציץ מן החלונות. בתום המאורעות נמנו שני הרוגים: הרשל וינר ונער צעיר בשם גרובנר, ומספר פצועים שהפכו לנכים לכל חייהם: האשה רוזנוַסר ור' חיים שלמה רוזנפלד הי"ד.

כל החנויות נבזזו. בין לילה הפכו 70 אחוז מיהודי כשאנוב לאביונים. גדול מן החורבן הכלכלי היה הכאב הנפשי של האזרחים החופשיים, שבין לילה הפכו לחסרי זכויות.

בימים הראשונים שלאחר הפוגרום, היו יהודי כשאנוב במצב־רוח קשה ובמוראל ירוד ביותר. הם לא האמינו עוד בעתיד ובצדק. האינסטינקט שלהם לא הוליך אותם שולל, וזמן קצר לאחר מכן באה עליהם צרה חדשה בדמות ה"האַלֶרְטשיקים". היה זה "צבא השיחרור" הפולני, שהגנרל האנטישמי האלֶר ימ"ש הרכיב ואסף מאספסוף. הקרב הראשון שלהם בהגיעם לפולין היה בשדה־הקרב נגד זְקָנים יהודים. הם גזזו ומרטו זקנים של יהודים ואף תלשו אותם ביחד עם העור. לעומת זאת כשפגשו יהודי ללא זקן, הרביצו לו מכות רצח – מדוע אין לו זקן...

האירוע האחרון בפוגרום הממושך הזה של ה"האלֶרטשיקים" היה התפרצותם אל בית המדרש הגדול של כשאנוב, כשהם מנחיתים מהלומות על יהודים זקנים ובחורים צעירים שישבו ולמדו גמרא. הם גירשו את הלומדים מבית המדרש ובצחוק פרוע הכניסו סוסים למקום הקדוש. שבועות אחדים נמשך חילול הקודש בבית המדרש, כשהוא משמש כאורווה, בפולין המשוחררת.

15 שנה לאחר מכן, בשנת 1935, אחר מותו של פילוסודסקי, חזרו בריונים פאשיסטיים פולנים וביצעו שוב פוגרום ביהודי העיר, אך הפעם לא נגד אנשים חיים – לכבוד האחד במאי הם חיללו את בית העלמין של כשאנוב, בעוקרם מספר רב של מצבות. יהודי העיר הזדעזעו מן המעשה, כיוון שבאותם הימים עדיין היתה זו תופעה בלתי מוכרת ונדירה.

התעסוקה של יהודי כשאנוב

בתעסוקה של יהודי כשאנוב ניתן להבחין בשתי תקופות. התקופה הראשונה נמשכת עד למלחמת העולם הראשונה, כאשר כשאנוב היתה שייכת לאוסטריה וכתוצאה מכך היו לה קשרים כלכליים עם המערב. התקופה השניה מתחילה עם תקומת פולין העצמאית. באותה עת פנה המשק למזרח אירופה. אותנו מעניינת יותר התקופה הראשונה, בגלל מקומם החשוב של היהודים בה. השלטון האוסטרי לא שם מקלות בגלגלי המסחר והתעשיה שבידי היהודים, כך שיכלו להתפתח מבחינה כלכלית באופן חופשי ולהגיע לרווחה מסוימת. הודות לזריזותם ומיומנותם הגיעו היהודים להישגים משמעותיים עד למלחמת העולם הראשונה. הם הצליחו להחזיק בעמדותיהם גם בפולין העצמאית, למרות הלחצים החזקים מצד הממשלה והחברה הפולנית. בכשאנוב, כמו בהרבה ערים ועיירות, מקורות הפרנסה היהודיים היו מוגבלים למדי. אין ביכולתנו להביא במסגרת הספר הזה דין וחשבון על כל ענף במשק היהודי, ונתמקד בעיקר באופי הייחודי של עירנו.

הסוחרים הפרוסיים

כשאנוב היתה מבוססת מבחינה כלכלית, ובתחום זה היתה לה עליונות על פני עיירות גליצאיות אחרות, במידה רבה הודות ל״סוחרים הפרוסיים״.

עד לשנת 1914, רבים מיהודי כשאנוב, שלא היו להם עסקים משלהם, או שלא היה להם מקצוע שהיה בו לפרנס את משפחתם, היו נוסעים לשלזיה עילית שהיתה בשטח פרוסיה של אז, לחפש מקורות פרנסה. כך נהגו עד לתקומתה של פולין העצמאית.

הסוחרים היו יוצאים ביום ראשון וחוזרים ביום ששי. רובם סחרו בפירות. עם הזמן התמחו בעסקי הפירות עד שהפכו למובילים בענף הזה בכל שלזיה עילית והרחיקו אפילו עד לברסלאו. אחרים עסקו במכירת מרכולתם לבתים, כלומר ברוכלות. הם מכרו לפועלים ולפקידים סחורות שונות ובגדים בתשלום לשיעורין.

היהודים פיתחו עם הגרמנים יחסים טובים במיוחד. ביושרם ובחריצותם רכשו את אימונה של האוכלוסיה הגרמנית (וכן גם של הפולנית), אף על פי שבפרוסיה עמד בתוקפו החוק מימי ביסמארק, שלפיו נאסר על אזרחים מגליציה, כלומר יהודים, ללון באזור פרוסי ללא רשיון מהשלטונות. אך בעזרת שוחד למשטרה ולפעמים אפילו על ידי מלה טובה, הם עקפו את החוק. בכל מקרה, השלטונות התחשבו בעובדה שהיהודים אהובים על הציבור ומביאים תועלת כלכלית. השלטונות לא ראו לנכון להסתכסך עם היהודים בגלוי. יהודי בא־בימים מכשאנוב ר׳ ליפא הירשברג מספר על אותם ימים:

בזמני, כלומר בשנים שעד ל־1914, נהגו יהודים מכשאנוב לנסוע לסחור בפרוסיה. הם יצאו לדרך ביום ראשון לפנות ערב וחזרו ביום ששי לפני הדלקת הנרות. לאמיתו של דבר אסור היה להישאר ללינת לילה בפרוסיה, אבל עשו זאת בגניבה. אם תפסו את העבריין, הוא נקנס בשני מארקים. הסוחרים הבולטים היו המשפחות: ״שמעקערס״, ״פראלאכס״, ״סאלטיס״ ועוד. כאמור, היו שבים ביום ששי לפנות ערב, ומהנהלת הרכבת שכרו רכבת מיוחדת, מקטוביץ עד לכשאנוב וקראו לה ״רכבת השבת״. הרכבת הגיעה תמיד שעה לפני הדלקת הנרות. אני זוכר, כי כשהרכבת היתה מגיעה לכשאנוב היה ששון ושמחה ליהודים. הקריאות ״הרכבת הפרוסית כבר הגיעה!״

הידהדו בכל העיר וכולם שמחו.

הלב ממש כאב לראות את היהודים האלה בערי שלזיה עילית – קטוביץ, מיסלאוויץ, הינדנבורג וכו׳ – בלבושם היום־יומי, בחייהם הקשים, חיים של עמל ומלחמה על הפרנסה. הם התגוררו בדירות־מרתף ובחדרים צרים בעליות־הגג. אך אותו יהודי אשר בחוצות פרוסיה נראה כמו צועני עני, נראה בעיר כשאנוב בימי שבת וחג כמו רב אריסטוקרטי, מהודר בבגדים נקיים למופת. ומכיוון שפרנסתם היתה ברווח, התנהגו הסוחרים הפרוסיים כיהודים־נגידים: נתנו צדקה ביד רחבה, תרמו למוסדות יהודיים, תמכו בתלמידי חכמים וכו׳.

הודות להכנסות מהמסחר עם פרוסיה, זכתה כשאנוב למעמד של עיר אמידה והיוותה כוח־משיכה ליהודים מאזורים מרוחקים. לכשאנוב יצא שם של "אמריקה הקטנה".

חייטים

תעשיית ההלבשה החלה להתפתח בכשאנוב מיד עם תחילת המאה ה־20. הכוונה איננה לאותם חייטים יהודים, שעבדו לאור נר של חֵלֶב ובשעת העבודה אמרו פרקי תהילים, או שרו בשעת מעשה מתפילות הימים הנוראים. כזה למשל היה ר׳ מרדכי "דויד׳לה" או ר׳ יצחק אהרן. חייטים יהודים כאלה היו גם בעיירות גליצאיות ופולניות אחרות בכל תפוצות ישראל. אנו מתכוונים למקצוע החייטות במתכונת התעשיה המודרנית שהחלה להתפתח ולצמוח בכשאנוב בזכות אלה הקרויים "ויכאַריים" (וויכאַרעס). כמעט כל העוסקים במלאכה זו גרו בסמטה מיוחדת שנקראה "הרחוב הוויכארי" (וויכארסקע גאס). היו אלה יהודים, שנהגו לנסוע לערים הגדולות וינה, פראג וכדומה, שם היו קונים כל מיני בגדים משומשים, מביאים אותם הביתה, מכבסים, צובעים ותופרים אותם מחדש לאחר שהפכו את הבד על צידו השני. במרוצת הזמן, בראותם שהעסק משתלם, החלו לתפור בגדים מבד חדש.

בנוסף למכירה לאוכלוסיה המקומית, החלו לייצא בהדרגה בגדים מוכנים ולבָנים במחיר מוזל לאיזור התעשיה של מֶריש־אוֹסטרוֹי וקארווין.

הוקמו בתי־מלאכה, אשר בשל מחסור בהון עצמי, הגבילו עצמם לעבודה עבור קבלנים. אלה מכרו את הסחורה המוכנה לאיזור התעשיה הנזכר לעיל.

החייטים, האומנים וגם העוזרים, לא היו מאורגנים באיגוד מקצועי. את המצב הזה ניצלו הסוחרים והיצואנים. המצב הכלכלי הגרוע של החייטים גרם לעזיבתם של רבים מהם, שיצאו לחפש תנאים טובים יותר לקיומם.

התחנה הראשונה בדרכם של החייטים הנודדים הוליכה לברלין. בחריצותם, במיומנותם המקצועית וביום־עבודה בן 12 שעות, הגיעו החלוצים הראשונים, עד מהרה למעמד משופר, ופתחו את הדרך בפני חייטים כשאנובאים נוספים שהגיעו לברלין.

עם הגיעם לברלין, יצרו חייטי כשאנוב בסיס לתעשיית ההלבשה הגרמנית, שייצאה את הסחורות שלה לאנגליה, להודו ולמדינות דרום־אמריקניות. כדאי לציין שבמַטה משטרת ברלין כבר ידעו, שחייט מיומן מוצאו בוודאי מכשאנוב. החייטים הכשאנובאים בברלין לא שכחו את עיר מוצאם. הם ייסדו בברלין איגוד מקצועי כשאנובאי, שפעל רבות למען יהודים יוצאי כשאנוב שהיו באים לשם, וכן אספו כספים עבור המוסדות הפילנטרופיים בכשאנוב.

חייטים מכשאנוב נדדו גם בעולם הגדול והגיעו לפאריז, לניו־יורק, למונטיווידאו ועוד.

כפי שכבר אמרנו, מקצוע החייטות בכשאנוב הגיע לממדים נרחבים, הודות לתנופה ולאמביציה של העוסקים בו. לפני מלחמת העולם הראשונה, רצתה כשאנוב להשיג

עליונות על פראַסְניץ הידועה, שהיתה עיירה צ׳כית בעלת תעשיה מפותחת של בגדי גברים וקונפקציה לנשים. ואמנם התחרות של חייטי כשאנוב הורגשה היטב אצל הגרמנים והצ׳כים המקומיים.

עם תקומתה של פולין העצמאית, נפתח עבור חייטי כשאנוב שדה־פעולה חדש. בפני הידע המקצועי והכשרון שלהם הועמדו משימות גדולות ורחבות היקף. בחריצותם ואורך־רוחם, הצליחו בתוך זמן קצר להשתחרר מהתלות במרכזי ההלבשה הגדולים כמו בזֶ׳זִ׳ין וטַרנוב. עד לפרוץ מלחמת העולם השניה, היתה כשאנוב אחת מהלקוחות החשובים ביותר של יצרני הבדים בלודז׳, ביאליסטוק, טומאשוב ועוד.

חלפנים

ענף־פרנסה מיוחד היוו בכשאנוב עיסקי החלפנות. בתור עיר ששכנה סמוך לגבול הגרמני ולפני כן הגבול הרוסי, רבים מיהודי כשאנוב עסקו בחלפנות. היו נוסעים, כמו הסוחרים הפרוסיים, בתחילת השבוע אל אזורי הגבול מיסלאוויץ – קטוביץ – גראניצה – שצ׳אקווה. איש־איש ותרמיל־עור תלוי על כתפו, ובו כספים כמעט מכל העולם להמרה. כל חלפן היה כעין משרד־פיננסי בפני עצמו. אף־על־פי שבתחנות הרכבת היו משרדים של גדולי הבנקים, ניהלו היהודים את מרבית המסחר בהמרת כספים מהארצות השונות. עובדה זו מצביעה על כך שדווקא היהודים נהנו מאימון התושבים בעיסקי ממון. העונה העיקרית היתה בקיץ, בזמן שהנהירה אל המרחצאות הגרמניים והאוסטריים היתה בשיאה. החלפנים היו מתלווים אל הנוסעים ברכבות עם תרמילי הכספים שלהם והיו ממירים את כספי הנוסעים בהתאם לשערי המטבעות היום־יומיים.

בתחנות הרכבת היתה התנועה בתחילת הקיץ ובסופו רבה, במיוחד של פועלים חקלאים מן הכפרים הפולניים המרוששים שהפיאודלים הגרמנים הזמינו לעבודה בשדות גרמניה. ובאותם ימים היו ידי החלפנים מלאות עבודה.

כמו אצל הסוחרים היו גם אצל החלפנים קטגוריות שונות. רובם ציפו ללקוחות שהריבונו־של־עולם שלח להם, כלומר התפרנסו מנוסעים מזדמנים, שהיו צריכים להמִיר את המטבעות שלהם. היהודים הללו הרוויחו די למחייתם. היו גם כאלה שהיה להם חוג לקוחות קבוע – בני אצולה עשירים, אנשי שררה וסתם הוללים בינלאומיים, אשר בקלוּת יתרה הוציאו את כספם. חלפנים שהיו להם ״לקוחות טובים יותר״ אכן התעשרו מעיסוק זה.

קוריוזים שונים סופרו על החלפן הידוע בשנים ההן ר׳ מאַנֶס שניידר. בין לקוחותיו היה גם המלך הפופולרי מיקיטה ממונטֶנגרו, חותנו של המלך האיטלקי ויקטור עמנואל ושל צורר היהודים הידוע הנסיך־הגדול הרוסי ניקולי ניקולייביץ׳, שמילא תפקיד חשוב כּפוליטיקאי אירופי ותככן בחצרות מלכים שונים. מלך זה שנהג לנסוע לעיתים קרובות בין רומא–וינה–פטרסבורג, רצה להמיר את כספו רק אצל ר׳ מאנֶס. בהגיעו אל הגבול, שלח המלך לקרוא אליו את ר׳ מאנס אל הסלון שבקרון המלכותי שלו. תחילה סידר עמו את עסקת הכספים ואחר כך שאל עצה מפיו בפוליטיקה עולמית...

אותו ר׳ מאנס שניידר נשדד ונרצח מאוחר־יותר בעיר גראניצה על ידי שודדים שלא נתגלו מעולם.

עם התמוטטותה של אוסטריה גם חלפנות הכספים, כענף מסחרי, כמעט חלפה מן העולם. רבים מן החלפנים פנו לפרנסה נחותה של מַלווים בריבית, או כמו שקראו להם בכשאנוב ״חאשדעס״, כינוי שנחשב כמעט למילת גנאי.

מלמדים

אולי ישמע הדבר כקוריוז, ובכל זאת עובדה שאין להתעלם ממנה היא שבשל מצבה הגיאוגרפי כעיר השוכנת על גבול רוסיה הצארית ואוסטריה החופשית – היו בכשאנוב מלמדים רבים.

בשנות ה־80 של המאה התשע־עשרה, בעת הרדיפות הרוסיות על היהודים, וכן בשנים 1905–1906, נמלטו המוני יהודים מהפוגרומים והגיעו לכשאנוב. אלה שהיה להם כסף להוצאות הדרך, או קרובים באמריקה, המשיכו בדרכם הלאה. בכשאנוב נשארו רק הגלמודים וחסרי הישע, שלא היו בידם אמצעים כלכליים. בהיותם אנשי תורה ויודעי ספר התישבו בכשאנוב והיו למלמדים. יהודים אלה הביאו להתעוררות רוחנית והשפעתם על דורות של תלמידים היתה ניכרת.

לפני 40–50 שנה לא ניתן היה להעלות על הדעת שבחור־ישיבה, לא למד לפחות כמה "זמנים" אצל ר' יוסל ליפא, או ר' שלמה קוצקר, או ר' הירש מלמד, או אצל ר' נוטע דיין ומלמדים "פולניים" אחרים. אין בכוונתינו לומר שהמלמדים כולם באו מעבר לגבול, ברצוננו רק לציין, שרובם לא היו מבני כשאנוֹב, ובמידת־מה היתה לכך השפעה "קוסמופוליטית" על הנוער של כשאנוב.

כשאנו עוסקים בפרק המלמדים, צריך להזכיר במיוחד את המלמד והפדגוג המעולה המוכר ר' וולף שוֹר, מלמד בעל אופי וחוש אחריות מפותחים ביותר. ר' וולף נולד וגדל בכשאנוב. היתה לו בקיאות רבה בספרות הגרמנית הקלאסית ובו בזמן היה ידען גדול בחכמת היהדות. אנו מזכירים את היהודי הזה כיוון שבניגוד למלמדים האחרים, הוא שם את הדגש על הוראת התנ"ך. בתחום זה עשה נפלאות. תלמידיו היו בעיקר בנים של יהודים פשוטים ובעלי־מלאכה. כיוון שהחסידים היו עוינים אותו, הפיצו שמועה שר' וולף מלמד תנ"ך עם הפירוש של משה מנדלסון. כל תלמידיו, וגם אלה שלא היו למדנים גדולים, ידעו בשבת את פרשת השבוע ואת ההפטרה על בוריין, ועל כך יכולים להעיד תלמידיו שעדיין חיים עמנו.

לא נוכל למנות את המלאכות שבהן עסקו יהודי כשאנוב, ולהקדיש לכל מלאכה ועיסוק פרק מיוחד, ברצוננו אך להדגיש שיהודי כשאנוב היו אנשי עמל חרוצים. אנשים כמנחם־מנדל כמעט ולא היו בנמצא בכשאנוב. לא היה ענף אחד במשק, שבו לא היו היהודים מעורבים. יהודי כשאנוב הטביעו את חותמם על המסחר, על התעשיה והמלאכה. בחריצותם פיתחו והביאו את העיר כשאנוב לדרגה של מרכז מסחרי ותעשייתי פורח וחשוב ששמה נודע בקרב הסוחרים. עם זאת נשארו יהודי כשאנוב נאמנים ל"יידישקייט" (יהדות), לתורה, למסורת היהודית ולמנהגיה.

בניגוד לעיירות יהודיות אחרות בפולין, התייחדה כשאנוב בכך, שתלמידי החכמים שבה אשר הצטיינו ביראת שמים, היו לאו דווקא "יהודים יפים" וחסידים נלהבים, אלא סוחרים וחנוונים פשוטים, חייטים וסנדלרים, בעלי־עגלה, סוחרי סוסים ועוד. ודי בכמה דוגמאות: בנו של סנדלר, שהוּא עצמו היה אופה־עוגות, היה התלמיד־החכם הנודע ומגיד־העיר של כשאנוב, ר' משה הוכבוים. סנדלר אחר, היה אב לבן שהיה רב בעיירה הסמוכה קלוואריה, ר' אברהם נייהויף. למדן אחר בעיר היה ר' עלי שוסטר: במשך היום היה חייט מטליא בגדים ולפנות ערב לימד "שיעור" לבעלי־בתים מבוגרים בעיר. חייט אחר, תלמיד־חכם חשוב ובעל מידות, שימש בו־זמנית בתפקיד של מגיד ב"חברה־תהילים" וגבאי ראשון ב"חברה־קדישא" (ר' איצ'לה וייצנבלום). ואילו השמש של בית המדרש העירוני ר' זיסמעל שמש ידע בעל־פה את כל המשניות. בנו של מוזג היה לגאוות היהדות הפולנית – ד"ר יצחק שווארצבארט. סוחר־סוסים, יהודי בעל נימוסים אריסטוקרטיים ובעל צדקה, היה במשך שנים רבות יו"ר (פְּרֶזֶס) של הקהילה היהודית (ר' יוקל בוכנר). חסיד בלזאי ובן תורה היה הרוקח ר' אברהם הירש

רייפר. דוגמאות אלה מעידות על אופיים ואיכותם של יהודי כשאנוב.

ודוגמאות נוספות: לאחר פטירתו של הרב הראשון של כשאנוב, ר' שלמה'לה ז"ל, נותר כס הרבנות מיותם במשך שנים רבות עד אשר החליטו לקבל כרב את בנו של ה"דברי חיים", ר' דוד'ל הַלברשטאם ז"ל. בשבת הראשונה לשבתו על כס הרבנות ליווה את ר' דוד'ל אביו, הרב מסאנז, הגאון ר' חיים ז"ל. באותם ימים עדיין לא היתה רכבת בכשאנוב והקהילה הזמינה לכבוד האורחים כירכרה נהוגה בידי שני עגלונים של כשאנוב, שיביאו אותם מתחנת הרכבת הקרובה ביותר בטְשֶׁבִּין. בשבתם על הדוכן בעת הנסיעה התפלמסו שני העגלונים על סוגיה של "תוספות" בסנהדרין. כשהוא מאזין לוויכוח, אמר ר' חיים לבנו: "אתה שומע, דוד'ל? אתה חייב לאזור מתניך, אם בעלי העגלה הם למדנים כאלה, אתה יכול לתאר לעצמך, איזה גאונים הם בעלי־הבתים עצמם"...

כאשר ד"ר נתן בירנבוים ז"ל (מתתיהו אחר) היה ב־1913 בכשאנוב, סיפר באחת מהופעותיו הפומביות אפיזודה מחייו הפרטיים, שקשרה אותו לכשאנוב היהודית.

כידוע, היה ד"ר בירנבוים בנעוריו רחוק מהיהדות ומתרבות יהודית בכלל. הוא התגורר בווינה והיתה לו זיקה מעטה ביותר ליהודי מזרח אירופה. יותר מכך – היתה לו בלב, כפי שהתבטא אז, סלידה מסוימת מה"אוֹסט יודה" הבלתי פרודוקטיבי. פעם אחת, תוך כדי נסיעה, עבר בשבת דרך העיירה כשאנוב וראה מבעד לחלון תופעה מקורית, ששינתה באופן יסודי את השקפתו ויחסו אל יהודי המזרח. הוא ראה כיצד עגלון של כשאנוב, לבוש בבגדי שבת, בקפוטה של משי, מתניו חגורות באבנט־משי רחב ועל ראשו שטריימל, מוליך את הסוס שלו לנהר כדי להשקותו. התמונה הזאת, הסביר מתתיהו אחר, עודדה אותו להתעניין מקרוב בשאלה היהודית במזרח אירופה.

מעניינת ביותר היא ההקפדה על שמירת השבת על ידי יהודי כשאנוב. אף על פי, שהיהודים שלטו כמעט בכל ענפי המשק, לא קרה שיהודי יפתח את בית העסק שלו בשבת, או את בית המלאכה בפרהסיה. אם בערים אחרות היתה שבת, בכשאנוב היתה שבת שבתון, ואפילו הגויים נאלצו לנוח בשבת. בתי הכנסת ובתי המדרש היו מלאים מתפללים, ואווירה של נשמה יתירה שלטה ברחוב ובבית, ובצדק יכול היה ד"ר חיים ז'יטלובסקי להכריז בעת ביקורו בכשאנוב לפני מלחמת העולם הראשונה את ההכרזה: "יהודים, היו גאים בעיר שלכם. היא ירושלים דגליציה".

ר' הירש מלך שנברג, התמונה מייצגת את הלבוש החסידי היום־יומי בכשאנוב שלפני החורבן.

ר' לייביש ארנסט ואשתו, תלמיד חכם נודע שלימד ב"מחזיקי לימוד" בכשאנוב.

רבנים בכשאנוב

הרב הראשון של כשאנוב, ר׳ שלמה׳לה בוכנר ז״ל

הרב הראשון והחשוב ביותר של כשאנוב היה ר׳ שלמה׳לה ז״ל. בעצם ניתן לומר, שכשאנוב החלה לתפקד כעיר יהודית, רק לאחר שנתמנה רבה הראשון. על התופעה של תורה ומלאכה במחיצה אחת שהיתה נפוצה בקרב יהודי כשאנוב, יש להודות במידה רבה לרבה האהוב והבלתי־נשכח. עריסתו של הרב הראשון של כשאנוב עמדה באֶלקיש בבית אביו ר׳ משה חריף, אחד מהחברים האחרונים של ועד ארבע הארצות. השם הזה בלבד, ללא התואר רב, מעיד על גדולתו בתורה. בועד ארבע הארצות, שהיה מתכנס במועדים קבועים בירידים הגדולים, הוא מילא תפקיד מרכזי בניהול החיים הדתיים והחברתיים של היהודים בפולין, בליטא ובכל המרחב היהודי.

על פעילותו והשפעתו ידוע אך מעט, כי כל ימיו היה נחבא אל הכלים. הוא לא רדף פירסום ולא הותיר אחריו שום כתבים, שיאירו בהרחבה את חייו ויצירתו. הקוים העיקריים באופיו היו ענווה ופשטות. הוא מיאן להפוך את התורה כמקור הכנסה. ואת המידות הנאות הללו ירש ממנו בנו, ורבה של כשאנוב.

עוד בהיותו ילד בן 8–9 הצטיין ר׳ שלמה׳לה בהתמדה ובבקיאות בלימודו. שנא את הפילפול וחיפש תמיד את דרך הפשט, ונמנע, לכן, מדרכים עקלקלות ומשובשות בלימוד שהיו נפוצות בעת ההיא ובילבלו את מוֹחותיהם של בני הישיבות שוכני בית המדרש.

מספרים שאביו, ר׳ משה חריף, בהיותו בכנס של ועד ארבע הארצות באחת מערי פולין, בושש לבוא לאסיפה אחת בעת היריד משום שהגאונים וגדולי התורה נכנסו עמו בוויכוח על סוגיה מסוימת בתלמוד. לאחר שלא הצליחו למצוא את הפשט, אמר להם ר׳ משה חריף: ״יודעים אתם מה, רבותי, יש לי בבית באֶלקיש נער בן תשע והוא עילוי וחריף שכל והוא יוציא אותנו מהסבך״. הם החליטו לרתום את הסוסים הטובים ביותר כדי שר׳ משה יסע הביתה לאלקיש לשאול את הפשט אצל הנער. וכל הגאונים המתינו לשובו עם התשובה. ר׳ משה הגיע הביתה באמצע הלילה ותיכף העיר את שלמה׳לה שלו, שישן שינה עריבה על גבי משטח התנור. לאחר נטילת הידיים ושיפשוף העיניים הרדומות, פתח לו אבא את הגמרא וביקש מהנער שיאמר את הפשט בסוגיה הנדונה. הילד חלף בעיניו על פני כל הדף בגמרא, ובמבט משתומם שאל את אביו: ״מה פה בעצם קשה לתפוס?״ בתגובה סטר לו אביו על לחיו ואמר לבנו בכעס: ״גדולי תורה יושבים ביריד ומייגעים את מוחם על העניין הקשה, ואצלך זה בכלל לא קשה?״ על זאת ענה לו הנער בן התשע: ״אתה רואה, אבא, זה באמת יכול היה להיות עניין קשה, אבל צריך לזכור מה אמרה הגמרא שני דפים לפני כן, וכאשר תַשווּ את הדף הזה עם הקודם, תראו שהפירוש הוא פשוט וחלק וכל פילפול כאן מיותר״. האב, הנכלם נשק לילד על מצחו והפטיר: ״ירבו כמותך בישראל״.

משנות נעוריו ידוע לנו רק שלמד אצל הרבי ר׳ שמֶלקה מניקולשבורג וש״החוזה״ מלובלין היה חברו הקרוב ביותר. הוא היה אישיות מיוחדת, ונודע בצניעותו. לפני 150 שנה בהיותו גאון נודע בפולין, לא ביקש לקבל איצטלה דרבנן, ובמקום זאת התחיל ללמוד מלאכה שממנה יוכל להתקיים, כדי שלא להיות תלוי בקהל ובבעלי־הבתים בקהילתו. בבחרותו היה צורף זהב וממלאכה זו קיים בכבוד את אשתו וילדיו.

היות ותלמיד חכם כזה חי בקרבם, לחצו עליו בעלי־הבתים העירוניים שיהיה לרב העיר. ר׳ שלמה׳לה ז״ל דחה פניה זו מכל וכל והסביר, שאינו רוצה לעשות את התורה

קרדום לחפור בה.

כשבעלי־הבתים נוכחו לדעת שאת ר' שלמה'לה לא הצליחו לשכנע, הם פנו לאשתו, שתשפיע על בעלה לקבל את כס הרבנות. כמו כל אשה הרוצה שבעלה יהיה רב, הציקה לו בגלל סרבנותו ואף איימה עליו בהפרת שלום־הבית. ר' שלמה'לה השיב לה במשחק המלים הידוע על דרך ההלצה: "אהב את המלאכה ושנא את הרבנִית" (כלומר – תעדיף את העבודה, אפילו אם זו תגרום לשנאתה של רבנית)...

רק לאחר התערבותם של בעלי־בתים מכשאנוב אצל הרבי ר' שמלקה, אשר תבע מתלמידו "בפקודת הרב" לקבל את הרבנות בכשאנוב, הגיע ר' שלמה'לה לכלל החלטה להיות רב בעיר.

גדולתו של ר' שלמה'לה באה לידי ביטוי בפשטותו. לא היתה לו יומרה לנהל חצר של רבי וגם את הרבנות לא ראה כמשרה רמה, שאיש מן הישוב לא יכול להגיע אליה. על חבריו נמנו, כפי שכבר נאמר, החוזה מלובלין ר' קלמיש, בעל ה"מאור ושמש" מקראקוב ור' בריש אושפיצינער. הוא חי בצניעות והסתפק במועט, בלכתו בדרך המקורית של מייסד החסידות ר' ישראל בעל־שם־טוב. וכמו הבעש"ט הוא התמסר לפשוטי העם, ל"עמך". הוא אפילו סייע להקים בכשאנוב "קלויז" של עמי־ארצות גמורים, שלא ירגישו עצמם נחותים בחברת תלמידי חכמים בבית המדרש.

ר' שלמה'לה ומשפחתו התגוררו במה שהיה מאוחר יותר "חדר שני" של בית המדרש הגדול. שם שקד יומם ולילה על לימוד התורה וניהל חליפת מכתבים מסועפת של שאלות ותשובות עם גדולי התורה של הדור ההוא. במיוחד עם ה"מאור ושמש" בקראקוב. את גודל השפעתו על יהודי כשאנוב ועל אמונתם המדהימה בו, אפשר ללמוד מהאגדה הבאה, שחזרו וסיפרוה לעתים תכופות:

יום ששי אחד לפנות בוקר עמד ר' שלמה'לה על סף בית המדרש ובידו מכתב אל ה"מאור ושמש", בקראקוב (המרוחקת כ־45 ק"מ מכשאנוב). בחור צעיר בא במקרה, עם שקית התפילין תחת זרועו, כדי להתפלל במניין הראשון (הבחור הזה היה הסבא של מוריץ פֶּלטשֶר). אמר לו ר' שלמה'לה: "הואל בטובך וגש אל ר' קלמיש בקראקוב ותמסור לו את המכתב. והוא ר' קלמיש יכתוב את התשובה על הצד השני. אני בינתיים אחזיק לך את שקית התפילין עד שתבוא בחזרה". הבחור לא שאל שאלות, מה, איך ומתי, אלא הרים רגליו והלך לקראקוב. בשובו עם התשובה, מצא את ר' שלמה'לה עומד באותו מקום, והבחור עוד הספיק להתפלל שחרית בציבור...

למרות התמדתו בלימוד, הקדיש ר' שלמה'לה זמן רב ומאמץ לעבודה ציבורית ובייחוד לצורכי צדקה. לעתים קרובות מאוד היה סובב אצל בעלי־הבתים לאסוף כסף, אותו היה מחלק בין אלה שהתביישו להושיט יד.

מוקף כבוד והערכה מצד תלמידי חכמים ואהוב על העם, היתה לר' שלמה'לה השפעה מרובה גם על הפריצים בסביבה וכן על האיכרים של כשאנוב. הגויים התיחסו בדרך ארץ רבה לרבי הקדוש, ומלה שלו היתה בעיניהם כחוק.

הענווה והיושר שלו היו לאגדה. המוטו שלו היה, לא לעשות את התורה כעטרה להשתמש בה. בעיני ר' שלמה'לה, תורה לשמה היתה המדרגה הגבוהה ביותר בחיים. את כתביו ואת חידושי התורה שלו לא פירסם מעולם, אלא חילק בין בנים ומקורבים. עד כמה שסלד ר' שלמה'לה מן הרעיון לעסוק ברבנות כמקור של פרנסה ניתן לראות בצוואתו שהשאיר לבניו עד סוף כל הדורות: שלא לשמש כרבנים. אף על פי שבקרב בניו ונכדיו נמצאו תלמידי חכמים חשובים, הם היו נאמנים לצוואתו של האב והסב הגדול, עד שניספו בימי היטלר ימ"ש.

ר' שלמה'לה נפטר בכשאנוב בשנת תק"פ בל"ג בעומר. בימי הזיכרון היו מתכנסים אלפי יהודים מכשאנוב ומהסביבה הקרובה והרחוקה לשפוך את לבם המר על קברו, לבכות על הצרות שלהם ולשאוב ביטחון, שבזכות ר' שלמה'לה ז"ל, יוושעו.

ר' דוד'ל הַלְבֶּרְשְׁטַם ז"ל

לאחר פטירתו של הרב ר' שלמה'לה, לא הצליחה כשאנוב לבחור לה רב. היא עדיין היתה תחת הרושם של רבה הדגול והאהוב, וכיוון שאף לא אחד מבניו, בהתאם לצוואה הנזכרת לעיל, לא הסכים לקבל על עצמו את הרבנות, נותרה כשאנוב כשתי עשרות שנים ללא רב. את הפונקציות של מרא דאתרא מילא הדיין ר' נחמיה פוזנר ז"ל.

באותה תקופה התפשטה ההשפעה של חסידות סאנז גם על כשאנוב. ומעתה לא הכישורים האישיים של המועמד לרבנות השפיעו על בחירתו, אלא מידת השתייכותו ל"חצר" הסאנזית. וכך עברה הרבנות של כשאנוב ל"שושלת" הַלבֶּרשטם, ורבה הראשון היה ר' דוד'ל ז"ל.

תקופת הרבנות של ר' דוד'ל ז"ל, בניגוד לתקופתו של ר' שלמה'לה, היתה אפורה ונעדרת יחודיות. אף על פי שר' דוד'ל נחשב לסמכות בעולם הרבני כבנו של "דברי חיים", הרב של סאנז המפורסם ר' חיים הלברשטם, היה חסר את ההתלהבות והביטחון העצמי של אביו הגדול. הוא רצה לחקות את חצר סאנז, ואכן התוצאה היתה לא יותר מאשר חיקוי בלתי מוצלח...

בזמן שר' דוד'ל ישב על כס הרבנות בכשאנוב התלקחה מחלוקת חריפה בין חסידי סאנז מצד אחד, לבין חסידי ראדומסק מצד שני, נכון יותר לומר בין חסידי ראדומסק לבין ר' דוד'ל. מחלוקת זו נראתה לכאורה כעניין מקומי, כי היה ידוע, שהרב של סאנז כתב הקדמה לספר "תפארת־שלמה", שנכתב על־ידי מיסד חסידות ראדומסק ובנו של הרבי הראשון מראדומסק, ואילו ה"חסד לאברהם" היה תומך נלהב של הרב של סאנז ולפעמים עשה את שבתותיו בסאנז. מחלוקת זו הגיעה לנקודת־שיא בשל המעשה הקשור בר' הֶשֶה גרוֹס. יהודי זה היה מהמכובדים ביותר מבין בעלי־הבתים בכשאנוב, תלמיד חכם, בעל המונופול על המסחר בטבק וחסיד ראדומסק נכבד. על הקורות את ר' השה גרוס מספר הסופר הידוע גרשום באדר בזכרונותיו ב"מורגן ז'ורנאל" הניו־יורקי משנת 1938, כדלהלן (אני מצטט מן הזיכרון):

"נולדתי באושפיצין. בהיותי בן חמש, הודיע לי אבי: אקח אותך עמי לכשאנוב, המקום שאליו אני מתכונן לנסוע, ושם תראה תופעה שרואים רק פעם ביובל. וכיוון שאינני יודע אם יזדמן לך אי פעם לראות מחזה שכזה, אני רוצה שתראה את זה אפילו כילד.

בכשאנוב גר יהודי בשם גרוֹס. יהודי זה נכשל בלשונו ובויכוח החריף שהתנהל בין סאנז לראדומסק, ביטא את אהדתו לראדומסק ודיבר בגנות סאנז. הדבר גרם לכך, שהרב ר' דוד'ל הטיל חרם על היהודי הזה. בשל החרם סבל היהודי הרבה מאוד, כי לפי הדין נאסר על כל יהודי לבוא בד' אמותיו. אפילו אשתו וילדיו נאלצו להתרחק ממנו. כדי להתיר חרם, על המוחרם לקבל נזיפה, כלומר לעבור מעין טקס הכרוך בבזיונות פומביים, ובדרך זו סרים מעליו החטאים, והסיבה לחרם בטלה. באותו יום כשאבא לקח אותי עמו לכשאנוב עמד גרוס להינזף בפומבי. הרחובות היו שחורים מרוב אדם, כל אחד רצה לעמוד בשורה הראשונה, כדי לראות טוב יותר את המוחרם. אבי הרים אותי על הידיים כדי שאיטיב לראות. התמונה אכן היתה מחרידה. מתוך בית יצא יהודי חסיד, חיוור ונפחד, עם פנים מיוסרות מרוב צער, ללא מגבעת רק עם ירמולקה, ללא נעליו, רק עם גרביים, כמו בתשעה באב. כך הלך היהודי מביתו עד לבית־הכנסת הגדול. לאורך כל הדרך הנערים זרקו עליו אבנים, והמבוגרים זזו הצידה, כדי שחלילה לא יעמדו בד' אמותיו. במקרה ראיתי שאבן פגעה בפניו שנתכסו בדם. והיהודי, כאילו

לא אליו מתכוונים, צעד הלאה עד לבית הכנסת. מה שאירע בבית הכנסת איני יודע, כי לשם אבי כבר לא הצליח להיכנס".

עד כאן התיאור של גרשום באדר.

המקרה הזה הצית שנאה גדולה מצד חסידי ראדומסק אל ר' דוד'ל והיא אף עברה בירושה אל בנו, שירש ממנו את כס הרבנות.

המעשה בר' השה גרוס הוביל גם אל מחלוקות נוספות, כפי שעוד נראה מאוחר־יותר.

ר' דוד'ל סבל רבות מצרות ומעגמת נפש בשל דברי המלעיזים על דבר החרם הנ"ל, והמלשינות שהגיעה לאוזני השלטונות. זמן מה היה עליו להסתתר, כשנודע לו שמתכוננים להושיבו בכלא. כפי שסיפרו שלטונות הכלא הכינו תא־מעצר מיוחד, שנוקה וסויד לכבוד הרב. אך יהודים בעלי־השפעה וסכום נכבד של כסף, הצילו את ר' דוד'ל מן הביזיון.

שנים אחדות לפני פטירתו סבל ר' דוד'ל מעגמת־נפש בשל נכדו. בעיירה הסמוכה יאוּוז'נה התפנתה משרת הרב. בהיותו נתון להשפעתו של בנו (ר' משה, שהיה גיסו של אחד העם), ניסה ר' דוד'ל להושיב את נכדו – בנו של ר' משה – באותה משרה פנויה, מבלי להתחשב שביאוּוז'נה היה כבר מועמד לרבנות, תלמיד חכם ידוע ר' וואָווע רוזנבלום ז"ל. ברצותו להושיב את נכדו, ר' יוסף אלימלך, על כס הרבנות, נסע עמו ר' דוד'ל ליאווז'נה, כדי להשפיע על מהלך העניינים. אבל כאן, נוכח ר' דוד'ל לדעת שיהודי יאווז'נה אינם מניחים שיתערבו בענייניהם הפנימיים והם בחרו ברוב גדול את ר' וואווע לרב העיר.

באותה שבת, שבה שהה ר' דוד'ל ביאווז'נה, גנבו תומכיו את ספרי התורה מבית המדרש המקומי, כדי שמתנגדיו לא יוכלו לקרוא את פרשת השבוע. גדול עוד יותר היה חילול השם, כאשר נמצאו ספרי התורה מוסתרים בתוך מיטה...

שני רבנים אוחזים במשרה אחת

ר׳ נפתלי ור׳ יוסף אלימלך ז״ל

ר׳ דוד׳ל נפטר בשנת תרנ״ה. מבין בניו רק ר׳ נפתלי ז״ל היה ראוי לרשת את כס הרבנות בכשאנוב. גם אביו ר׳ דוד׳ל המליץ עליו כעל יורשו. סביב לנושא פרצה מחלוקת שלא הביאה כבוד רב לעיר כשאנוב וגרמה ליהודי העיר עגמת נפש מרובה.

ר׳ יוסף אלימלך, שעוד בחייו של ר׳ דוד׳ל היה הנכד האהוב על סבו, היה בעל הופעה מרשימה: גבר יָפֶה, גבוה משכמו ומעלה מכל העם, בעל חיתוך־דיבור נאה, נואם מוכשר, בעל־תפילה מעולה, ובנוסף לכל – גם גביר גדול. בקיצור – תורה וגדולה במקום אחד. ובכן, ר׳ יוסף אלימלך זה, שר׳ דוד׳ל הסמיכו עוד בחייו להיות רב ביאווז׳נה, ומאז כאשר נקרא לעלות לתורה כובד בתואר ״מורינו ורבינו״, טען לאחר פטירתו של ר׳ דוד׳ל לכס הרבנות בכשאנוב. ר׳ יוסף אלימלך זכה בזכות מעלותיו האישיות התרומיות לתמיכה מיהודי העיר, ובתוכם חסידי ראדומסק, שבהם עדיין יקדה השנאה לר׳ דוד׳ל וממילא גם לבנו ר׳ נפתלי.

המחלוקת על הרבנות בכשאנוב, בין ר׳ נפתלי מצד אחד לבין ר׳ יוסף אלימלך מצד שני, הלכה והחריפה מאוד, בעיקר לאחר התערבותו של הרב של שיניאווה הנודע לתהילה בזמן ההוא, ה״דברי יחזקאל״, אחיו של ר׳ דוד׳ל ז״ל.

הרב של שיניאווה עמד לצדו של ר׳ נפתלי ז״ל. מובן שלדברי הרב של שיניאווה היתה השפעה עצומה ובתחילה נראה היה שר׳ נפתלי יזכה לכהן כרב. אבל תומכי ר׳ יוסף אלימלך לא ישבו בחיבוק ידיים, אלא נעזרו בנשק בעל עוצמה רבה ביותר – בכסף, שהשפעתו היתה מרובה. ר׳ יוסף אלימלך לא חסך בממונו, וחילק אותו ביד נדיבה.

לפי החוקים של אוסטריה דאז, רב אינו יכול להיבחר לכהונה, אלא אם כן סיים לפחות בית־ספר עממי. בערים אחרות, השלטון העלים עין מן הקריטריון הזה, אבל פה בכשאנוב, במחלוקת רבנים זו, הכריעה, למרבה הצער, השכלתו העממית של הרב ולא למדנותו, והכל בשל ״הבהרות״ שטרח אחד הצדדים במחלוקת להבהיר באוזני השלטונות...

לפי תוצאות הבחירות, ובאמצעות מתן שוחד למקבלי ההחלטות, נבחר רשמית ר׳ יוסף אלימלך כרב העיר. ואף על פי שהבחירות היו תְּקֵפוֹת, המחלוקת לא פסקה, אלא החריפה עוד יותר. כיצד באה המחלוקת הזו, לידי ביטוי יעיד סיפורו של בן־עירנו ליפא הירשברג:

״בעת מחלוקת הרבנים, או כפי שכינו אותה ׳המחלוקת הגדולה׳, הייתי בערך בן תשע. יחד עם אבא ע״ה, שהיה מתומכיו של ר׳ יוסף אלימלך, ישבנו ב׳סעודה שלישית׳ בבית המדרש הגדול עם ציבור של יהודים, ששרו זמירות בחשכה. לפתע פתאום התחילו לעוף אבנים מבעד לחלונות וקבוצת יהודים מתומכי הרב השני פרצה בקולות פראיים לתוך בית המדרש. החלו חילופי מהלומות כמו בבית מרזח להבדיל: ״פתחו״ ראשים, תלשו זקנים, רמסו שטריימלים וקרעו כַּפְתָנֵי משי. במקום קמה מהומה גדולה, ועד היום אינני יכול להבין כיצד אירע כדבר הזה בין יהודים...״

כיוון שאף אחד מהצדדים לא רצה לוותר, החליט הקהל מפני דרכי שלום לשלם שכר לשני הרבנים. כלפי חוץ, היה ר׳ יוסף אלימלך הרב הרשמי של כשאנוב, אבל יהודי העיר, ראו בר׳ נפתלי ובר׳ יוסף אלימלך רבנים שווי־זכויות. המציאות הביאה

לכך ששני הרבנים התחלקו בכס הרבנות, כלומר – לכל אחד מהם היה תחום השפעה ותומכים מושבעים משלו. הכפילות הרבנית הזאת נמשכה כעשר שנים, עד למותו בטרם עת של ר׳ יוסף אלימלך ז״ל.

ר׳ יוסף אלימלך, שנֻחַן במעלות אישיות וביופי פיזי וגם בעושר, רכש את הלבבות של עדת כשאנוב. לא רק תומכיו המושבעים, אלא גם מתנגדיו המרים, התחילו לאהוב אותו והתיחסו אליו בדרך־ארץ. כאשר נפטר ר׳ יוסף אלימלך בשנת תרס״ח, בנסיבות טראגיות בעודו צעיר, כל יהודי כשאנוב, ללא יוצא מן הכלל, ביכו אותו והתאבלו עליו מרה.

לשבחם של יהודי כשאנוב ייאמר, שממחלוקת הרבנים הזו למדו רבות, והסיקו את המסקנות המתבקשות. מיד לאחר פטירתו של ר׳ יוסף אלימלך, נשמעה מן המשפחה הקרובה דרישה לבחור את בנו הבכור לייבלה לרב במקום האב. אבל לאור הנסיון הקשה בעבר והפצעים שלא הגלידו עדיין, יהודי העיר לא רצו אף לשמוע על כך.

באופן זה, נשאר ר׳ נפתלי ז״ל רבה היחיד והמוכר של כשאנוב, אף על פי שהוא לא נבחר מעולם באופן רשמי.

ר׳ נפתלי ז״ל נפטר בשנת תרפ״ה. כממלא מקומו נקבע עוד בחייו, בנו.

ר׳ מנדל הי״ד
הרב האחרון של כשאנוב

הרב ר׳ מנדל הי״ד, שלמד מן הנסיון של סבו ואביו שהיו מעורבים בעניינים של מחלוקת, הנהיג סדר במוסד הרבנות בכשאנוב. כאדם חכם ונמרץ השכיל לשמש כרב העיר ללא פניות ומתוך הבנה לבעיות כל הצדדים. בתקופתו, הצטננה במידה רבה השנאה הישנה בין חסידי ראדומסק לבין חסידי סאנז.

על הרב מנדל נגזר ללכת ביחד עם כל בני העדה של כשאנוב לעקדה האכזרית באושוויץ בימי היטלר ימ״ש, בשנת תש״ג, י״ג אדר א׳. הי״ד.

נכבדי וטובי העיר

ר׳ יוסף ליביאַנֶז׳ר

בתולדות יהודי כשאנוב, מילא ר׳ יוסף ליביאנז׳ר תפקיד חשוב, ואולי אפילו את החשוב ביותר, הן בתחום הרוחני והן בתחום הכלכלי. מבלי להיות למדן בעצמו, היה הוא מוקיר רבנן ותומך בתלמידי חכמים. ר׳ יוסל תרם הרבה מאוד למוסדות פילנטרופיים ודתיים שונים בעיר. עוד כשהתגורר בליביאנֶז׳, המרוחקת כ־6 ק״מ מכשאנוב, הפך למנהיג התושבים היהודים, וביתו היה בית ועד לחכמים. מעניין ביותר הוא הסיפור כיצד הכיר ר׳ יוסף את הרב הראשון של כשאנוב, ר׳ שלמה׳לה ז״ל.

את ר׳ שלמה׳לה היה נוהג לבקר חברו ותלמידו ר׳ בֶּריש אושפיצינר ז״ל. כשהתקשה להיפרד ממנו, ליווה אותו ר׳ שלמה׳לה כברת־דרך ברגל וכך תוך כדי שיחה ועיון בדברי תורה, הגיע יחד עם ר׳ בריש לאושפיצין. כאשר ר׳ שלמה׳לה ביקש לשוב לכשאנוב, ר׳ בריש לא הניח לו וליווה אותו חזרה. שקועים בדברי תורה ובעניינים רמי מעלה הגיעו שניהם חזרה לכשאנוב. הטיול הזה נמשך כך בלי סוף, כשהוא מייגע את שניהם עד מאוד. ר׳ יוסל ליביאנז׳ר הבחין בכך והמתין לשני הרבנים בדרך הראשית בליביאנז׳, העלה אותם על המרכבה והסיעם איש איש לביתו.

מאז נקשרה ידידות קרובה בין הרב מכשאנוב לר׳ יוסף ליביאנז׳ר. מאוחר יותר הרב אף השתדך אתו, כשלקח את בנו ר׳ יענקלה לחתן. מהשידוך הזה יצאה ״משפחת הקאַמיֶינִיצָה״ שנודעה לה חשיבות רבה בהתפתחות המסחר בעצים ותפסה מקום של כבוד גם כלומדי תורה.

ר׳ יוֹקֶלֶה שֶׁנבֶּרג
משפחת ה״קַאמיייניצה״

ר׳ יוקלה שנברג ז״ל, בנו של ר׳ יוסל ליביאנז׳ר וחתנו של הרב הראשון של כשאנוב, היה למדן מופלג וסוחר בעל הבנה רבה בחיי הכלכלה. הוא יִסֵד את השושלת של ה״קאמייניצה״. ר׳ יוקלה, היה הראשון שהקים בכשאנוב בית־אבן דו־קומתי בשוק למגורי משפחתו. לבית המרשים הזה, שהיה בניין־האבן הראשון בעיר, קראו ה״קאמייניצה״, וכך הוא נקרא עד עצם היום הזה. משפחתו של ר׳ יוקלה או ״אנשי הקאמייניצה״, כפי שבדרך כלל קראו להם, כמעט כולם היו עשירים ובני תורה, חסידים ואנשי מעשה. משפחת ה״קאמייניצה״ הפכה ל״אליטה״ של העיר, האריסטוקרטיה, שהשפעתם של השייכים אליה בעיר בימים ההם הורגשה היטב. באסיפות, בבחירת רבנים, וכמעט בכל ענייני העיר, דעתם היתה נחשבת לבעלת משקל. התנהגותם גם בענייני ציבור וגם בתחום העזרה לזולת, שימשה דוגמה לכל.

משפחת ה״קאמייניצה״ היתה מבצרה של חסידות סאנז, היכן שהתורה היתה עיקר העיקרים בחיים. וחייבים להודות שאנשי ה״קאמייניצה״, הודות לדביקות והמסירות שירשו מהסבים שלהם, הרב ר׳ שלמה׳לה ור׳ יוסל ליביאנז׳ר, הביאו כבוד רב לכשאנוב היהודית.

ר׳ שלמה לייביש ז״ל

כידוע, הגאון מסאנז, הרב ר׳ חיים הלברשטם ז״ל, לא ביטא שמות של ערים באירופה מחשש שמא העיר נקראת על־שם ״קדוש״ נוצרי המטמא שפתיים, וכשרצה לומר כשאנוב, נהג לומר העיר שבה גר ר׳ לייביש שנברג, ודי היה בכך כדי לדעת שהכוונה לכשאנוב.

ר׳ שלמה לייביש היה לשם־דבר בעיר, נכדו של ר׳ יוקלה שנברג הנזכר לעיל, ממנו קיבל בירושה את ההנהגה של ״משפחת הקאמייניצה״. ואם ״קאמייניצה״ המשיכה לשמש דוגמא ומופת כפי שמייסדה רצה שתהיה, היה זה במידה רבה בזכות הנציג המכובד ביותר של המשפחה, ר׳ שלמה לייביש.

היהודי הזה היה דמות מייצגת של היהודי הפטריארכלי, למדן במובן הרחב של המילה ובעל התכונות הנעלות והיפות ביותר.

הוא היה סוחר יערות בהיקף רחב, איש־מקצוע מהולל בענף העץ, שבשל בקיאותו ועצותיו המקצועיות קיבל אלפי גולדֶנים. את רוב שנותיו בילה בעיסוק בגמרא. בהיותו מבורך הן בתורה, בעושר ובהדרת־פנים, החזיק עצמו כעניו. קשה היה להקדים אותו ב״בוקר טוב״ או ב״שבת שלום״, כי היה תמיד מקדים ב״שלום״ את חברו. הוא היה אדם נוח לבריות, ולא התנשא מעולם. במעלות אלה רכש את הערכתם של כל יהודי כשאנוב ללא יוצא מן הכלל. ר׳ שלמה לייביש תפס, כבר בהיותו צעיר לימים, מקום נכבד מאוד בין מקורבי הרב מסאנז, ובאישיותו גילם את חסידות סאנז המקורית ואת המידות הטובות והנעלות של ר׳ חיים ז״ל.

למדנים העריכו אותו בתור למדן; יהודים פשוטים – בגלל מידותיו הטובות ופשטות הליכותיו; ובני ״עמך״ – על היותו ענוותן וצנוע.

וכך היה שמו של ר׳ שלמה לייביש במשך קרוב לשבעים שנה שם נרדף ל״היהודי היפה״ בעיר, ונשים חסודות וישרות־דרך איחלו לעצמן שיהיו להן בנים הדומים לר׳ שלמה לייביש.

ר׳ בֶּרִיש לעוויס ז״ל

ר׳ בריש זכה שייזכר בין נכבדי וטובי העיר של כשאנוב.

הוא היה גביר גדול ומכובד בעיני נציגי השלטון באיזור. למרות שר׳ בריש לוי לא היה משכיל (פרט ליידיש, לא ידע קרוא וכתוב), היה במשך זמן רב ראש העיר של כשאנוב. לא היו לו ילדים ואת כל הונו חילק לצדקה. את משימתו העיקרית ראה בהכנסת נערות עניות ויתומות לחופה. רבות מהן גידל בביתו ואחר כך השיאן ביד רחבה כדרך העשירים. מספרים עליו, שזכה להוליך בחייו 50 יתומות אל החופה. ההערכה נעשתה לפי מספר השטריימלים שקנה לחתנים שלהן.

קרה שיהודי הבטיח לתת לבתו נדוניה ״קודם לחופה״ ובהגיע העת לא היו לו אמצעים לשלם – הכתובת היחידה במקרה כזה היתה ר׳ בריש לוי. לפעמים העירו אותו משנתו, והוא ר׳ בריש שילם את הנדוניה.

בנושא צדקה לא היה פזרן ממנו. סיפרו עליו שפעם בחג הפורים, בראותו שבאים רק מעט עניים לקבל דמי פורים, תלה מודעה בבית־הכנסת, ובה ביקש שיבואו לקבל את הכסף שהכין לקראת החג, וממש התחנן שלא ישביתו לו את שמחת החג.

מלבד מצוות צדקה והכנסת כלה, הוא עסק רבות בביקור חולים. הוא ישב במשך לילות ליד מיטת חולִיִים של בני העיר, כשהוא מביא איתו מכל טוב לעניים שבהם.

ר׳ בריש לוי היה אהוב מאוד על יהודי כשאנוב, וגם לאחר מותו נזכר שמו לטובה למרות שלא היה תלמיד־חכם.

גיטל נחמן׳ס

כשקראתי בעודי נער את האגדות הנהדרות על הנשים הצדקניות ובמיוחד על הדמות הנפלאה של שרה בת־טובים, זו האחרונה נראתה לי בדמיוני כדמותה של גיטל נחמן׳ס.

גיטל נחמן׳ס מכשאנוב היתה ההתגלמות של התכונות, שבהן הצטיינה האשה היהודיה בדורות הקודמים – יִראת אלוהים, אהבת אדם, ומתן הרבה צדקה.

היא היתה בתו של יהודי פשוט וישר. לא למדן ולא חסיד, ולעומת זאת בעל צדקה ולב יהודי חם. גיטל נחמן׳ס (האב נקרא ר׳ נחמן וישניצר ז״ל) התגייסה לעזרת העניים והנדכאים, הזקנים והחולים, האלמנות והיתומים.

לא היתה חברת־צדקה, או מוסד פילנטרופי שגיטל נחמן׳ס לא היתה פעילה בהם. האשה העדינה והרחמניה הזו, היתה בעלת רצון ברזל להגשים את משאלותיה, וכך הפכה עוד בחייה לדמות אגדית.

היא ראתה את עצמה, ובצדק, כאמא של העיר, ובתור שכזאת מילאה את תפקידה בשלימות. היא גילתה מרץ בלתי־רגיל והרבה אומץ־לב בעת שפעלה להצלת נפשות יהודיות מידיהם של הגויים. בבַּאבְּרֶק, ששכנה במרחק 10 ק״מ מכשאנוב, התגוררה אצילה־גראפית, שייסדה וטיפחה במנזר סמוך לאחוזתה פנימיה לילדים נטושים. וכאשר נודע לגיטל נחמן׳ס, מפי עובדי המנזר, שהגיע לשם ״א יידיש קינד״ (ילד יהודי), תיכף ומיד רצה אל הגראפית ובכל מיני תחבולות השפיעה עליה להוציא משם את הילד היהודי. השתדלנות הזו תבעה אנרגיה ומסירות־נפש, כי הגראפית האנטישמית היתה משסה את המשרתים והכלבים בגיטל נחמן׳ס, מתוך חשש שאם גיטל נחמן׳ס תצליח להיכנס פנימה היא תיאלץ לתת לה את מבוקשה.

בית האבות בכשאנוב נבנה הודות ליוזמתה, ויותר מכך, הודות לכספה. טירחה ועבודה רבה השקיעה גיטל נחמן׳ס במוסד הזה, אשר למרבה הצער סבל לאחר נסיעתה מירידה ברמת החיים של דייריו ומהזנחה.

אפילו משוגעי העיר לא נעלמו מעיניה הערניות ולבה הרחום. למשוגע הידוע, מנחם

משה, שהיה מוזנח מאוד, דאגה שתמורת תשלום – יגלחו אותו מעת־לעת ויובילו אותו בכוח לבית המרחץ. שם רחצו אותו והיא סיפקה לו לבנים חדשים ובגדים להחלפה. סיפרו רבות על השפעתה על עבריינים ידועים ונסתרים. היא החזירה אותם למוטב והכניסה אותם חזרה אל החברה היהודית המהוגנת. בין היתר סיפרו, שראש העיר של כשאנוב, היהודי המתבולל ושונא־ישראל המושבע ד"ר קֶפלר, כה התרשם מאישיותה ועדינותה של גיטל נחמן'ס, שהוא לבש למענה טלית־קטן והבטיח לה להניח תפילין יום יום...

גיטל נחמן'ס שאפה כל חייה להגיע לארץ האבות וכאשר בעלה נפטר, בהיותה עדיין אשה בגיל העמידה ללא ילדים, עלתה לארץ ישראל. שם בארץ הנכספת, ליד הכותל המערבי וקבר רחל, האמינה שהיא ממשיכה את עבודתה למען כשאנוב היהודית על־ידי תפילותיה ותחנוניה.

ר' אברהם יוסף איגרא ז"ל
(הרבי מזֶ'לין)

שנים רבות התגורר בכשאנוב הרבי מז'לין, שבזמנו נודעה לו חשיבות רבה.

יהודי זה לא הצטיין בלמדנות ובחריפות־שכל, ואפילו לא ב"חצר" שלו. אם אנו מונים אותו בין נכבדי העיר, הרי זה משום צדיקותו הרבה, שנודעה לא רק בקרב יהודי העיר עצמה, אלא גם מחוץ לגבולותיה.

הוא היה יהודי קטן ורזה ולא מרשים במיוחד, לעומת זאת היה החלטי וקפדן. היתה לו השפעה עצומה על חסידיו. רובם היו יהודים מפשוטי העם. השפעתו היתה רבה בעיקר על היהודים הגרמניים, שגרו מעברו השני של הגבול.

התנהגותו היתה שונה מזו של רוב הרבנים בזמנו. הוא היה סגפן במלוא מובן המלה: בילה ימים שלמים בתפילות וצומות, מנותק לחלוטין מהבלי העולם הזה. יהודים בעלי נפש מרה נהרו אליו מקרוב ומרחוק כשהם מחפשים תיקון למכאוביהם, ויצאו מעל פניו בתחושת הקלה, לאחר שקיבלו ברכה או הבטחה מהאיש הקדוש.

ההשפעה הרוחנית של הרבי מז'לין על יהודי כשאנוב עצמה לא היתה רבה ביותר. הסיבה לכך היתה שיהודי כשאנוב נמשכו לחצרות רבניים שהיו גם מרכזי תורה, כמו סאנז, שיניאווה, ראדומסק ולאחר־מכן בּוֹבּוֹב. אך, השפעתו המוסרית הורגשה היטב בקרב האוכלוסיה היהודית, בראש וראשונה בגלל אהבתו היוצאת דופן למתן צדקה. הרבי מזֶ'לין שימש דוגמה בנושא זה. את כל הכסף שקיבל מחסידיו האמידים המרובים היה מחלק מיד בין העניים, מבלי להשאיר לעצמו ואפילו למחיה. בעיר סיפרו שאשתו הרבנית פנתה לפעמים אל הגבאי לגמילת חסד. מרשימה מאוד היתה דאגתו לספק לבעלי־בתים עניים, אך מכובדים, מצרכים לחג הפסח. הוא אירגן אפיית מצות על חשבונו, קנה תפוחי־אדמה, טרח להביא יינות ארצישראליים והונגריים ל"ארבע כוסות", ואת כל אלה חילק ושלח לבתי הנזקקים באמצעות אנשי־אמונים, תוך שהוא חוסך מיהודים אלה בושת פנים מיותרת...

כאשר ב־1910 חזר הרבי מקוֹזֶ'ניץ מן הרופאים של ווינה חולה ושבור, ביקר בכשאנוב אצל הרבי מז'לין, ושהה אצלו עד שנפטר. לפני פטירתו כתב לבני ביתו: "אני נמצא כאן אצל יהודי, שיודע לבקש בשביל יהודי"...

ר' זיסמֶלֶה שַמָש ז"ל

ר' זיסמֶלֶה שמש היה יהודי מיוחד ומקורי, פַּרַדוֹקסלי אפילו במושגים של השנים ההן. היתה לו חנות בדים נאה במרכז השוק. היה סוחר מצליח וניהל עסקים עם חברות גדולות בקראקוב. פרנסתו היתה מצויה בשפע, היה מכובד בקרב הסוחרים, ונחשב ללמדן שתלמידי חכמים התחשבו בדעתו. בעל זכרון פנומינאלי שזכר את כל

המשניות על־פה. כן היה בעל צדקה למופת. ואף על פי כן – שמש פשוט של בית המדרש הגדול במשך חמש עשרות שנים. כיצד קרה הדבר? בשעה שבית המדרש נותר בלא שמש ולא היה מי שידליק נר ויעסוק בעסקי חולין אחרים, התיצב ר׳ זיסמלה בהתנדבות להיות שמש, כשהוא מראה בהתנהגותו שאין זו בושה, אלא כבוד לשרת את בית הכנסת. מאז הזניח את העסק שלו והקדיש עצמו כולו לעסקי השמשות.

את הכנסותיו מבעלי־הבתים וכן גם את המשכורת, שהקהילה שילמה לו מאוחר־יותר, תרם לצדקה, וזאת בדרך היפה והמכובדת ביותר. הוא נמנע מלחלק פרוטות לקבצנים, המושיטים את ידם לנדבה ושאצלם ה״לקיחה״ היתה למקצוע. ר׳ זיסמלה כמעט והתמחה באיתור בעלי־בתים, בעלי כבוד, שסבלו מחרפת רעב יחד עם בני־ביתם משום שאינם רוצים לגלות מצוקתם ברבים. לנצרכים כאלה דאג ר׳ זיסמלה וסיפק להם מצרכי מזון.

כותב שורות אלה, שם לב לעיתים תכופות, איך היהודי הזה ניגש בגניבה לאנשים מכובדים, בשעה שעמדו בתפילת שמונה־עשרה, ותוחב לכיסם כמה גולדֶנים. לפעמים לא ידעו המקבלים מיהו זה שעזר להם ואשר הצילם מחרפת רעב. מיותר לציין שהעיר ידעה להוקיר, להעריך ולכבד יהודי זה על תום־לבו וצדיקותו.

ר׳ הירש לייב באקון ז״ל
(חזן בית־המדרש)

אף על פי שר׳ הירש לייב לא היה איש כשאנוב מלידה, הוא פירסם את כשאנוב היהודית בעולם כולו, ואם כשאנוב הפכה במרוצת הזמן למטרופולין של נגינה יהודית וחסידית – הרי יש להודות על כך במידה רבה לר׳ הירש לייב.

הוא היה יהודי תלמיד חכם, גאון מוסיקאלי, טנור אדיר ולבבי ומלחין פורה כאחד. לחניו, שהגיעו למאות, נפוצו בכל העולם מבלי שידעו מי היה מחברם. ר׳ הירש חיבר לחנים לכל התפילות היהודיות ולא פסח אפילו על מנגינה לקידוש החמה ולחן לווידוי. מלחינים ומוסקיאים רבים הביעו דעתם, שלחן הווידוי עולה בעוצמתו על מרש האבל המפורסם של שופן. בניגונים שלו, ובמיוחד בנוסח־התפילה החסידי, באים לביטוי הנשמה היהודית ובקיאות רבה בחזנות. ר׳ הירש לייב מכשאנוב, בנוסח המקורי שלו לתפילות, ייסד אסכולה חדשה מבלי להביא לתוכה מוטיבים חדשים או זרים. כמומחה וכאספן אמנות מקצועי שימר, ומִיֵין את כל הנוסחאות שעברו במשך דורות, ויצר מהן מלודיה אחת הרמונית ושלמה, המצלצלת באוזן היהודית ונוגעת בנשמתו. רבות מיצירותיו המוסיקליות נוגנו על ידי מוסיקאים מודרניים ואפילו על ידי מוסיקאים שאינם יהודים.

ר׳ הירש לייב התפלל בבית המדרש העירוני הגדול, שהיה מלא מפה לפה בעת שעבר לפני התיבה.

לכשאנוב נקשר ר׳ הירש לייב בכל נימי נפשו, ואת הדוכן שלו בכשאנוב לא רצה להחליף בשום מקום אחר. הוא שהה זמנית בברלין בשנים 1917–1918, ושם רצו בו מאוד כחזן לבית־הכנסת האורתודוקסי בברלין ברחוב גרנאדי שטראסֶה בתנאים טובים יותר מאשר בכשאנוב. בו בזמן הציעו לו גם בלונדון משרה של חזן, אבל ר׳ הירש לייב דחה את אלה. הוא רק רצה להתפלל לפני יהודים המתפללים יחד עמו והמבינים מה שהוא אומר או שר... אך האמת היא, שהבינו אותו גם אלה שאפילו את פירוש המילים לא ידעו.

מלבד חיבור הלחנים שלו הוא היה אמן ממדרגה ראשונה ב״אמירה״ החזנית שלו, במתן אינטרפרטאציה לתפילות שנגעו ללב ולמצפון. עד כמה השפיע הכשרון שלו על מאזיניו, יעיד המקרה הבא:

בעת נסיעתו ברכבת מברסלוי לברלין, נטפל אל כותב השורות אלה גרמני בעל עורף

שמן ופרצוף מגושם. הוא הציג את עצמו כיהודי, וסיפר שפעם אחת בהיותו בכשאנוב בראש השנה, התחשק לו לשמוע את החזן המהולל (הוא כינה אותו ה"קאנטוֹר"). כשבא לבית המדרש הגדול, הוא פשוט התחלחל למראה התנועות והנענועים של המתפללים החסידים ולשמע הקולות הבלתי־אנושיים שלהם בשעת התפילה. אך ברגע ששמע את ר' הירש לייב "אומר" את "הנני העני ממעש", התעורר בו בין־רגע הרהור־תשובה והחליט בליבו מאותו היום ואילך לחיות רק למען היהודים, ואם נחוץ גם למסור את נפשו למען היהדות...

דרך אגב כדאי לציין, שעדיין חיים היום ברחבי תבל כמה מתלמידיו של ר' הירש לייב, ששומרים בזכרונם את המנגינות הנפלאות שלו. והיה זה מן הראוי, שהם ייאספו וירשמו את האוצרות הללו של נגינה יהודית. אם כך הם יעשו יזכו בהכרת תודה של הדורות הבאים ותבוא עליהם ברכה.

ר' לייביש מייזֶלֶס ז"ל
(חזן בית כנסת)

כבוד רב הביא לכשאנוב היהודית גם החזן של בית־הכנסת העירוני ר' לייביש מַייזֶלֶס ז"ל. יהודי כשאנוב שהכירו אותו מקרוב, ישמחו וודאי לראותו ברשימה של טובי העיר שלנו. ר' לייביש זכה לכך ביושר ובצדק לא רק בשל ארבעים שנות פעילותו כחזן־מוסיקאי אלא גם בזכות מידותיו הטובות כאדם וכיהודי. מטבעו היה יהודי אריסטוקרט, אדם מחונך ונאה, ובעל השכלה מוסיקלית רחבה. יהודי בן תורה, אדוק וישר־דרך. חסיד נלהב ומקורב לחצרות הרבנים של סאדיגורה ושל הוּסיאטין. בזכות מעלות טובות אלה זכה ר' לייביש לכבוד וחשיבות בעיני יהודי כשאנוב.

אם ר' לייב הירש נחשב ל"וֶרדי" בנגינה חסידית, ר' לייביש היה לעומתו – ה"ואגנר", להבדיל, של הקומפוזיציה ההגותית ביצירותיו החזניות־מוסיקליות. הוא היה אמן שירת המקהלה, מנצח נפלא, ומעל כולם טנור לירי בחסד עליון. הדלקת נרות החנוכה שלו בליווי מקהלה ובשילוב נאה של תזמורת כלי־נשיפה, היתה תמיד מאורע מוסיקלי גדול שמשך המוני מנגנים. בין המאזינים והמעריצים שלו נמצא ר' הירש לייב הנזכר לעיל. במקהלה שלו שרו והשתלמו חזנים שהיו נודעים לאחר־מכן, ביניהם החזן הראשי ב"פאזמאנִיטְן טֶמפל" הווינאי. בין חברי המקהלה שלו היה הטנור הראשון המפורסם מהאופרה המלכותית של ברלין, יוסף מאן.

הודות לשני החזנים המהוללים, ר' הירש לייב ור' לייביש מייזלס, קיבלו יהודי כשאנוב מושג על מוסיקה טובה בכלל ונגינה יהודית בפרט. בעיר היתה חבורה מרשימה של מנגנים, שעל אף שלא ידעו לקרוא תווים, היו ידועים בכשרונותיהם המוסיקאלים. כך היה ה"עמוד" בכשאנוב לא רק השער אל כסא הכבוד, אלא גם מקום של נגינה, ומי שניגש למקום זה – היה גם חייב להוכיח את ידיעותיו וכשרונותיו בתחום המוסיקאלי.

ר' ישראל לייזר ויינטרויב ז"ל

ר' ישראל לייזר ויינטרויב היה ידוע בפולין וגם מחוצה לה כ"הבדחן הכשאנובָּאִי" ויינטרויב. שמו הלך לפניו בחתונות של רבנים ושל גבירים.

הוא לא היה סתם פולט־חרוזים רדוד כרוב הבדחנים, אלא בדחן כשאנובאי טיפוסי. תלמיד חכם ואדם מעמיק.

נוסף להיותו קריין ממדרגה ראשונה, היו החרוזים שלו שלובים בפנינים של מאמרי חז"ל. הבדיחות והפתגמים שלו נבעו כמתוך מעין של הומור תוסס ושֵכל חריף.

במקצועו נחשב ויינטרויב לגאון, לשחקן ממדרגה ראשונה. לשמע "אמירתו" לחתן קודם החופה ולכלה בעת "הכיסוי", היו אפילו יהודים באים בימים מתגלגלים מצחוק.

ושעה שויינטרויב בידח את הקהל לאחר סעודת הנישואים בבדיחות ובקטעי ההומור היתה הנאתם של מאזיניו גדולה.
בכשאנוב היה מקובל, כי מי שהוזמן לחתונה, התעניין לפני הכול אם ויינטרויב יופיע בשמחת הכלולות. מן המפורסמות היה שחייבים להכין כיבוד ביד רחבה במיוחד בחתונה שבה ישראל לייזר ויינטרויב שימש כבדחן.
הבדיחות והמופעים שלו, עוררו והוציאו את יהודי כשאנוב מעצבות זמנית: בשעה של מצב רוח קודר, די היה שויינטרויב יֵראה עצמו וכבר צחקו ושכחו את כל הצרות.

ד"ר אדולף ריזֶר

אנו הציונים הוותיקים קראנו לד"ר אדולף ריזר – "הזקן". בתואר זה באו לידי ביטוי גם אהבה וגם יראת כבוד לרופא הידוע.
אהבנו אותו בגלל הלב היהודי והאנושי החם, בגלל מצפונו ויחסו החביב. כרופא רכש את אהבתם של כל יהודי כשאנוב ללא יוצא מהכלל, ואנו הערכנו וכיבדנו אותו כציוני טוב מבית מדרשו של ד"ר הרצל.
בנעוריו, הנהיג ביחד עם ד"ר שמואל ציפר הי"ד את התנועה הציונית בכשאנוב. בכל האירועים הציוניים השתתף באורח פעיל. חלק גדול מהכנסותיו תרם לקרנות הציוניות. מכספו נבנה בשנת 1930 בית הכנסת "אנשי־חיל", שלאחר מכן שימש כבמה למופעים ציוניים.
בהשפעתו עבדה גם אשתו ללא ליאות לטובת הכלל ברוח יהודית לאומית, כשהיא משמשת במסירותה ופעילותה דוגמה אישית לנשים היהודיות שלנו.
שעה שהאינטליגנציה היהודית גדלה והתרחבה, נעשה ד"ר אדולף ריזר מתווה הדרך לציבור היהודי הלאומי בכלל ולאינטליגנציה הלאומית בפרט.
לשמחתם של כל יהודי כשאנוב שנשארו בחיים כדאי לציין ש"הזקן" שלנו, שניצל בדרך נס מידיהם הרצחניות של הגרמנים, זכה להתגשמות חלומו הישן: להכרזה על תקומת המדינה היהודית בארץ ישראל.

ד"ר שמואל ציפר הי"ד

ד"ר שמואל ציפר, בנם של לייבל ופאני ציפר, נולד בבית יהודי־משכיל ומודרני. במקצועו היה עורך־דין, ותקופה ארוכה היה מנהל מירשם התושבים היהודים וסגן־ראש־העיר הראשון בכשאנוב.
סמואל ציפר, כפי שבדרך־כלל קראו לו בעיר, ראוי בהחלט שיעמידו לו מצבה הולמת בקרב טובי העיר של כשאנוב. אדם בעל חוש סוציאלי, יהודי בעל לב חם וציוני בעל אופקים רחבים, שיכול היה להגיע למדרגה גבוהה בעולם היהודי. אבל הלוקאל־פטריוטיזם הכשאנובאי והדאגה לצרכים של האוכלוסיה היהודית ריתקו אותו לעירו. לא פחותה היתה אהבתו למשפחתו הקרובה, שלמענה הקריב את אושרו הפרטי.
אם רוצים לסכם את 40 שנות פעילותו של ד"ר שמואל ציפר, חייבים להכיר תחילה את הסביבה והאווירה שבהן הוא חי.
מצד אחד, אוכלוסיה שהיתה ברובה חסידית־שמרנית שלא הניחה לרוח רעננה מן העולם החיצוני להגיע אליה, ומצד שני היה חלק מהנוער המתבגר שהיטלטל בין קיצוניות אחת לשניה. ביניהם היה גם קומץ של אינטליגנטים יהודים, הנוהים אחר התרבות הפולנית, ומחפשים לעצמם מקום בעולמו של הקדוש ברוך הוא.
כבר בתחילת פעילותו הציבורית ברוח הציונית־לאומית גילה שמואל ציפר כשרון ומעוף, עקשנות וגאווה יהודית, בהתעלמו מן ההשקפות השמרניות של הציבור החסידי, ומבלי להתחשב במה שיאמרו הגויים והמתבוללים בעלי האידאולוגיות המעוּוָתות.

בעת הבחירות לפרלמנטים האוסטריים, כשהרבנים בבורותם הפוליטית ציוו על בני העדה להצביע עבור המועמד שהציבה הממשלה, וגם אם היה זה האנטישמי הגדול ביותר, והעיקר להשביע את רצונו של הפריץ – לחם ד"ר ציפר כארי כדי להגן על האינטרסים היהודיים הלאומיים והשאיפות הפוליטיות של בני עמו.

כשהיה מדובר בהגנה על אינטרסים יהודיים, היה שמואל ציפר סניגור טוב ומעמיק, כפי שהיה תובע חריף ולוחם נגד עוולות. את השתדלנות הפוליטית של כמה מחשובי כשאנוב שלל בחריפות ולחם נגדה, תוך התעלמות מהצלחותיהם הזמניות. הכבוד היהודי הלאומי עמד אצלו מעל לכל ההטבות והחסדים הפעוטים, שניתן, אולי, להשיג בהתרפסות ושתדלנות.

עם כניסת הגרמנים, נמלט ד"ר שמואל ציפר, יחד עם אחיותיו, מכשאנוב לאזורים מרוחקים יותר במדינה, בהאמינו שבמקום שאין מכירים אותו סיכוייו להינצל מידי הגרמנים טובים יותר. יחד עם אחותו ניספה באקציה בשנת 1942. הי"ד.

ר' יחיאל זאיונץ ז"ל

הדור הישן נכחד בנסיבות טראגיות ולדאבוננו אין עוד סיכוי לפגוש ביהודים יפים ומעניינים כפי שהיה ר' יחיאל זאיונץ ז"ל. על כן כדאי להתעכב בקצרה בתיאור דמותו הצנועה של יהודי זה בגלריה של טובי העיר.

ר' יחיאל היה בנו של הרב מאֶלקיש וספג בנעוריו תורה, ועם זאת לא נמנע מלהתעמק בספרי מוסר ובספרים חיצוניים, אך נשמתו לא נפגעה. אדרבא, מתוך קריאה בספרות זרה נעשה חסיד נלהב של המוסר היהודי הנעלֶה ממנה. את יעודו העיקרי ראה בחינוכו של הדור הצעיר. ר' יחיאל לא ראה בסטירות של האבות, ולא ברצועה של המלמדים, אמצעים הולמים והעדיף מלים טובות ופנייה למצפונו ולשכלו של הילד – זו היתה השיטה שלו. מרגש מאוד היה לראות כיצד דיבר ר' יחיאל אל הילדים בבית המדרש או בתלמוד־תורה. בהיותו מדריך ומורה מוכשר, השפיע על חייהם הדתיים והרוחניים של תלמידיו. ר' יחיאל זאיונץ השקיע מאמץ וזמן גם ביהודים המבוגרים, בעלי־מלאכה וחנוונים, אותם לימד בשבתות ובחגים שיעורים מתוך ספרי מוסר ואת פרשת השבוע. הוא הצטיין גם כמטיף מזהיר. בכישרונו לספר ולפרש ובשלבו משלים נפלאים, משך אליו המוני מאזינים. בהיותו סוחר מנוסה שהכיר היטב את העולם של ימות־החול, היתה השפעתו על מאזיניו גדולה בהרבה משל המגידים המקצועיים ושל הדרשנים.

מידות אישיות נאות ויחס ידידותי לזולת עוררו אליו אהבה ודרך ארץ מצד חלק גדול של יהודי כשאנוב. יהי זכרו ברוך.

ר' שמואל גראיוֶור ז"ל

ר' שמואל גראיוֶור לא היה עסקן ציבורי ואפילו לא שתדלן, למרות שכישוריו הרוחניים ואמצעיו החומריים היו מאפשרים לו לתפוס עמדה ציבורית חשובה. ובכל זאת היה ר' שמואל גראיוור אחד מהדמויות המזהירות ביותר בעיר. היה נכדו של הדיין הקראקובָאִי ר' יידל גראיוֶור ז"ל ונכד למשפחה הקראקובאית הידועה שאמראט, ששמה הלך לפניה באנשיה, בעלי המוחות החריפים. ר' שמואל היה אחד המוהיקנים האחרונים של המשכילים מגליציה. הוא היה תלמידם המובהק של מבססי חכמת ישראל הגדולים – ר' ש. י. רפופורט, ר' נחמן קרוכמל ור' יוסף פרל.

ר' שמואל הצטיין, לעומת תלמידי חכמים האחרים בכשאנוב, שמספרם לא היה מבוטל – בידיעותיו, בזכרונו הפנומינלי ובהיגיונו האנאליטי. הוא היה בקיא ומעמיק בתלמוד ובידע כללי והיתה לו גישה מודרנית ועניינית אל כל הבעיות של היהדות בכללה ואל חכמת ישראל בפרט. ר' שמואל היה מעין סינתזה של היהודי היפה, של

אדם בעל רגש דתי עמוק וחשיבה מודרנית כאחת.

ר׳ שמואל ואחיו ר׳ חיימל גראיוור מקְוואַצשאַלָה ור׳ סנדר גראיוור מיאווֹז׳נה, היו ידועים במערב גליציה כידענים הגדולים ביותר של ספר הספרים, התנ״ך.

בהיותו בקיא בעברית ובדיקדוק עסק רבות בספרות העברית הקדומה. אנשי דת קתוליים, שהכירו אותו היטב, ביקרוהו לעתים קרובות, כדי לשמוע את דעתו בשאלות פילוסופיות ודתיות שונות, כשהם נמנעים מוויכוחים דתיים בלתי נעימים.

גם האינטליגנציה הפולנית התיחסה אליו ביראת כבוד מרובה, והוא הביא כבוד רב לכשאנוב היהודית.

ר׳ סיני קורץ ו״החצר״ שלו

ר׳ סיני קורץ ז״ל, והשפעתו על ״החצר״ שלו, היה מין פאטריצי יהודי. בהיותו נגיד גדול היה דומה לפטריארך יהודי מימים עברו, בעל צדקה והבנה עמוקה לצרכי הזולת. סיפרו עליו שפעם בא אליו אביון זר, ובראותו שהיהודי לבוש בגדים נאים נתן לו מטבע זהב כנדבה בחושבו שיהודי זה הוא ״יורד״. ובערב, כשמישהו מבני־ביתו סיפר שראה את העני במסעדה, כשהוא מוציא את כל הכסף שבידו בעבור בשר־אווז ויין, יצא ר׳ סיני מביתו, מצא את היהודי העני ונתן לו עוד מטבע־זהב. אגב כך התנצל בפניו, שאילו ידע קודם שהוא רגיל לאכול אווז ולקנח ביין, היה נותן לו מלכתחילה שתי מטבעות זהב... הסיפור הזה אופייני לנגידים היהודיים מהימים ההם, שנתנו צדקה כדי לעזור לנצרכים.

ר׳ סיני קורץ היה תמיד במצב רוח טוב כשעמד לפני קיום מצוות צדקה. הוא החזיק בשותפות עם ר׳ שלמה זלינגר את ה״פרופאנאציה״ (בזמנם של האוסטרים היתה זאת החכירה של מונופול הספירט). ובכן, הוא היה חסיד גדול של הרב ר׳ נפתלי, וברצותו לתרום לו מכספו, היה ר׳ סיני מעורר סיכסוכים מלאכותיים עם שותפו, שהיה ״חלש״ במיקצת במתן צדקה, ומאותם דיני־תורה תכופים בין שני השותפים היתה לו לר׳ נפתלי פרנסה ברווח.

אף שהיה עשיר מופלג ניהל ר׳ סיני קורץ בית צנוע. הוא בעצמו לא היה תלמיד חכם, אך היה מוקיר רבנן, תמך בתלמידי חכמים ובמוסדות תורה. בעצמו לא היה חסיד, אך כל הרביים שהגיעו לעיר מצאו בביתו דלת פתוחה.

וכעת מלים ספורות על ״החצר״ עצמה.

אם כשאנוב היתה עיר יהודית אמיתית – ״החצר״ של ר׳ סיני קורץ היתה היהודית ביותר. מלבד ר׳ סיני וילדיו התגוררו שם יהודים ממשפחות אחרות וביחד הם יצרו מעין משפחה יהודית אחת גדולה.

ב״חצר״ הזאת התנהלו חיים יהודיים מלאים. לוח־שנה יהודי או שעון היו שם מיותרים. כל השכנים קמו באותו הזמן לסליחות. בערב שבת הדליקו נרות כולם באותו רגע. אילו שכח מישהו שהיום שבת, ריח הדגים וניחוח הצ׳ולנט היו מזכירים לו זאת, והדבר נכון בכל הנוגע לחגים ולמנהגים יהודיים האחרים.

״החצר״ הזו תוארה בעיתון ״ווילנער יוו״א בלעטער״ כמקורית ומיוחדת. היו בעיר חצרות יהודיות אחרות, אך שם התגוררו לפעמים גם גויים. לעומת זאת ה״חצר״ של ר׳ סיני קורץ היתה יהודית טהורה.

בתקופת בחירות שיגרו המפלגות שליחים מיוחדים לנסות להשפיע על ״החצר״. אך די היה בהסכמה מצד ר׳ סיני וכל ״החצר״ הצביעה כמותו.

מרדכי שוֹר

בפנתיאון של טובי העיר שלנו אין ספק שראוי להזכיר את שמו של האיש הדינאמי והפעיל, שלמרות 56 שנותיו היה צעיר ברוחו ואנרגטי מאוד, האיש הידוע היטב לציבור היהודי בכשאנוב בעבר ובהווה – מרדכי שוֹר. הוא היה מעורה בכשאנוב בגופו ובנשמתו, הן כמייסד ומנהל של פועלי ציון בכשאנוב לפני 40 שנה, והן כעוסק בצורכי ציבור למען השרידים מכשאנוב ששרדו אחרי השואה ועברו לארצות הברית.

מבין אלה שעמדו ליד עריסתה של התנועה הציונית בכשאנוב בתחילת המאה הנוכחית, היה מרדכי שוֹר אחד הטיפוסים המעניינים ביותר, גם ברצינותו כמנהיג מפלגה וגם בהומור הנצחי שלו, תכונה שחיבבה אותו על הנוער מכל גוני הקשת. הוא היה פופולרי מאוד, ובדרך־כלל קראו לו ה"חבר" שוֹר. את התואר השיג בזכות יחסו הידידותי ומלא־החיבה לא רק לחבריו לדיעה אלא גם לאנשים ממחנה המתנגדים לו ולדרכו.

אפילו החרדים המושבעים גילו כלפיו יחס אוהד יותר מאשר למנהיגי־מפלגה אחרים בעיר. מיד לאחר מלחמת העולם השניה, כאשר נודע על החורבן הגדול של היהדות הפולנית ושל כשאנוב בפרט, היה מרדכי שאר היהודי הכשאנובאי הראשון, מחוץ לאירופה, שהגיב על השבר הגדול – במסירות נפש ובמרץ אירגן עזרה לשרידי יהודי כשאנוב. אף שהיה קשה לאסוף תרומות אצל היהודים יוצאי כשאנוב העניים (כיוון שעשירים אינם נותנים), הצליח לאסוף תרומות בכמה אלפי דולרים: בעצמו קנה מצרכים, ארז ושלח אותם ליהודי כשאנוב ששרדו, בכל מקום בו נמצאו. יהודי כשאנוב יזכרו לו זאת לעולם. ישמשו נא שורות אלה הערכה לעבודתו הברוכה ונחמה על המרירות ועוגמת־הנפש שהיו מנת חלקו.

מרדכי שור.

ר' משה בוֹכְנֶר הי"ד

(משה אברהם העשל'ס)

כמו סבו, רבה הראשון של כשאנוב, גם הוא היה בחזקת צדיק נסתר, נחבא אל הכלים שמעולם לא חיפש פירסום, ונחשב לאיש תם יושב אוהלים. אפילו בקרב אחיו יהודי כשאנוב לא היה פופולרי במיוחד, כי הציבור הרחב לא הכיר אותו, ולא ידע על חריפותו ובקיאותו הרבה בים התלמוד ובספרות הרבנית. אך הוא נודע כלמדן גדול בציבור הלומדים בכשאנוב וגם בקראקוב, ששם התגורר במשך שנים רבות.

ר' משה נתגלה בציבור, ובעיקר בקרב חכמי היהדות בשנת 1926, בהיותו בן 60, הודות ל"ספר מחשבות משה" שלו. בו הוא מגלה בקיאות עצומה וחריפות־שכל יוצאת מהכלל, שרק יחידי סגולה זוכים לכך. בכשאנוב הוא היה התלמיד־החכם היחידי שהוציא־לאור חיבור משלו, שחשיבותו מרובה ומוכרת בעולם כולו.

בשנותיו האחרונות כתב ר' משה והביא לידי גמר ספר שני. היה זה מעין ילקוט של חידושי תורה ודברי פרשנות לקטעים בלתי ברורים בתלמוד. למרבה הצער כתב־היד הושמד ע"י הגרמנים. בין תלמידי החכמים בכשאנוב, תפס ר' משה מקום בראש למרות צניעותו והענווה שלו ולמרות בריחתו מן הכבוד. דווקא בפשטותו היוצאת דופן שימש דוגמה, וסביבתו ידעה להעריך את מעלותיו ואת אישיותו הטהורה. הוא חי בסביבה חסידית, אך לא היה חסיד, והאמין מעט מאוד ברביים ו"החצרות" שלהם.

ר' משה חזה על בשרו את חורבן עירו על כל מוראותיו. כישיש בן 79, ובנוסף לכך גם סגי־נהור, מלוּוָה בידי בתו הצעירה טייבל, שלא רצתה להשאירו לבדו בין המרצחים, אף שהיא בעצמה יכלה להינצל – נלקח במאי 1942 לאושוויץ הסמוכה, שם נפח את נשמתו הטהורה יחד עם יהודי כשאנוב רבים. ונקם ישיב לצריו וכיפר אדמתו עמו.

ד"ר יצחק שווארצבארט

ואחרון אחרון חביב – הטוב מכולם שהעיר כשאנוב העניקה ליהדות העולם בכלל, וליהדות פולין בפרט; הבן שהפך לגאוות יהודי כשאנוב, אשר בדרך נס נשאר בחיים, בודד כמעט, מבין האישים היהודים הרבים שהיו פעם ביהדות פולין – ד"ר יצחק שווארצבארט.

אם ייפגשו מספר יהודים וישוחחו על ד"ר שווארצבארט, תזהו ללא קושי מי מהם יוצא כשאנוב, כיון שיוצא כשאנוב ידבר על איגנאץ ולא על יצחק, כי אנשי כשאנוב קראו לו כך עוד בילדותו. לפני למעלה מחמישים שנה, כשהוא בא הביתה לחגים בחליפה של תלמיד־תיכון אוסטרי עם פסי זהב על הצווארון, אנחנו הנערים הצעירים, שאבנו כוח ועידוד מכל פס זהב שנוסף לצווארונו, שפירושו היה מעבר לכיתה גבוהה יותר, ובעוד שנה ואיגנאץ ילך לאוניברסיטה ויהיה רופא. אנו הילדים בני הדור ההוא חשנו אינסטינקטיווית שאיגנאץ שווארצבארט יגיע למשהו, אך לא שיערנו שתהיה זו הצלחה בקנה־מידה עולמי.

אביו, ר' מרדכי שאול, היה יהודי פשוט ואיש ישר שניהל בית יהודי דתי. בבעלותו היתה מסבאה מול ה"קאמייניצה" ולאחר מכן בשוק, במקום שהיתה בתקופה מאוחרת יותר מסבאתו של בוכנק. שם עמל ביושר ובחריצות לפרנסתו. ר' שאול היה קפדן מעט וגלוי לב. אמו, אשה יהודיה יקרה ונשמה טהורה, כפי שהיה נהוג לומר, חבשה פאה נוכרית בדומה לכל הנשים הדתיות, אבל היתה לה אהדה להשכלה מודרנית ולחינוך כללי לבני־הנעורים. היא השתתפה בכל הפעולות הפילנטרופיות בעיר, מבלי להזניח אגב כך את הבית ואת ילדיה. יחד עם בעלה נשאה בעול הפרנסה, ולא שכחה את העניים, הזקנים והחולים בעיר.

היהדות הפולנית והעולמית אסירת תודה לד"ר יצחק שווארצבארט, ואמירת

קדמונינו "אשרי יולדתו!" ראויה שתיאמר עליו. חנה שווארצבארט ראויה לתודה, וראוי שיזכירוה בהקשר לבנה המפורסם. מרגשת וכנה היא הכתובת על המצבה שלה בבית העלמין בכשאנוב: "שחינכה את בניה להיות נאמנים לעמם".

בין איגנאץ לבין יצחק שווארצבארט היה מרחק מסוים. שעה שאיגנאץ תלמיד הגימנסיה חיפש את האמת בסוציאליזם, מצא יצחק, מאוחר יותר, את האמת היהודית הטהורה באוניברסיטה, בתנועת הרנסנס היהודי לאומי, ב"מדינת היהודים" של הרצל, ובתרבות היהודית והעברית. ומיד, לאחר שהשתכנע באמת היהודית, נרתם יצחק בן העשרים בעול העבודה בהתלהבות ובמסירות נפש.

ד"ר יצחק שווארצבארט נולד ב־13 בנובמבר 1888 בכשאנוב. ב־1911, בהיותו בן 23, כבר מילא שווארצבארט תפקיד מוביל בחוגים הלאומיים, כשהוא נבחר ליו"ר ההסתדרות האקדמאית הציונית "השחר" בקראקוב. החוג הזה הפך אחר כך לאוואנגארד של המנהיגים הציוניים במערב גליציה ושלזיה. פרוץ מלחמת העולם הראשונה, בשנת 1914, הרחיק אותו לפרובינציה של פולין הקונגרסאית בתפקיד של אוידִיאטוֹר (שופט) בבית־הדין הצבאי האוסטרי.

עם סיום המלחמה הוטל עליו תפקיד המזכיר הכללי של הוועד הפועל הציוני למערב־גליציה ושלזיה, שהורכב מחדש. בו בזמן השתתף ד"ר שווארצבארט בייסוד ובהנהלה של המועצה הלאומית היהודית בקראקוב בהנהגתו של מורו ורבו הדגול, ומאוחר יותר הבר־פלוגתא שלו – ד"ר יהושע טוֹהן ז"ל.

בשנת 1921 נתמנה ד"ר שווארצבארט לעורך ראשי של ה"נוֹבִי דזֶ'נִיק" של קראקוב, עיתון יומי בשפה הפולנית, ששימש במה יהודית לאומית ציונית, והציבור היהודי והפולני התחשב מאוד בדעתו. הוא נטל חלק גם בהוצאת העתון "חְווילַה" בלֶמבְּרג, השתתף בעתון "מוֹמנט" הוורשאי ובמספר רב של בטאונים אחרים.

מאז שמלאו לו 40 שימש ד"ר שווארצבארט ציר כמעט בכל הקונגרסים הציוניים, ובשנת 1933 נבחר כחבר בוועד הפועל הציוני. זמן קצר לאחר מכן היה גם חבר במועצה האדמיניסטראטיווית של הקונגרס היהודי העולמי. בשמשו כציר בסיים הפולני, במקומו של ד"ר טוהן, קיבל שווארצבארט 94 אחוזים מן הקולות היהודיים בקראקוב, שם גם שימש כחבר במועצת העיר ויו"ר המועדון של חברי מועצת העיר היהודים.

כשפרצה מלחמת העולם השניה הצליח ד"ר שווארצבארט להימלט לרומניה, שם הוא פיתח פעילות ציבורית ענפה בקרב הפליטים היהודים. כל פעילותו היתה מוקדשת להעברת יהודים לארץ ישראל. ב־1940 הזמינו גנרל שיקוֹרסקי ללונדון כחבר הממשלה הפולנית הגולה. עם סיום מלחמת העולם השניה הגיע ד"ר שווארצבארט במהירות אל שארית הפליטה בגרמניה. בנאומו בקונגרס הראשון של היהודים המשוחררים במינכן חדר ללב המאזינים. בתחילת 1946 נקרא לבוא לארצות הברית ולנהל את מחלקת האירגון של הקונגרס העולמי היהודי.

קשה לסכם את פועלו של ד"ר שווארצבארט. האם להתמקד בפעילותו כעסקן ציבורי או כעתונאי? האם לדבר על המנהיג הציוני, או על הפוליטיקאי או על הטריבון העממי? הרב־צדדיות שלו וכישוריו דורשים יריעה רחבה יותר, וקשה במסגרת הצרה של הספר הזה להביא תמונה רחבה של האישיות הגדולה הזו. ועדיין מוקדם להעריך את פעילותו. ד"ר יצחק שווארצבארט, למרות שנותיו רבות המעש, עדיין עוסק באמונה רבה ובמוטיבציה גדולה בפעילות פוליטית וחברתית למען ארצו ועמו.

מוסדות חינוך בכשאנוב

בכשאנוב, שהיתה בעיקרה עיר מסחר ומלאכה, עיר של סוחרים פרוסיים, חייטים וחנוונים, שתושביה חסידים ואנשי מעשה, מעולם לא היו ישיבות מפורסמות. היא לא הוציאה מתוכה גדולי תורה בעלי שם בעולם. אף־על־פי־כן חינוך על פי התורה תפס מקום חשוב בחיי העיירה בימים ההם. עד למלחמת העולם הראשונה, מקום התורה העיקרי היה בית המדרש הגדול, שבזמנו היה מתמלא מפה לפה באברכים ובחורים שלמדו שם יומם ולילה. מאוחר יותר, לאחר מלחמת העולם הראשונה, ובייחוד אחרי שה"האלֶרצ'יקים" הפכו בשנת 1919 את בית המדרש לאורווה (ומאוחר יותר רוקנו והרסו את בית־המדרש), עבר מרכז התורה, אם כי במידה מצומצמת יותר, אל ה"שטיבלעך" (בתי תפילה) של החסידים – של סאנז, בּוֹבּוֹב, ראדוֹמסק, ובמעט גם של הוּסיאטין. מי שביקש לעיין בספר נדיר, היה בא לבית המדרש הגדול, שלאורך קירותיו עמדו מיותמים ומוזנחים ארונות עמוסים בספרים נדירים ויקרי מציאות.

תושבי העיר, רובם ככולם יהודים דתיים, לא הצטיינו בדאגה לצד החברתי של חיי הקהילה, ולא בנו מוסדות חינוך ראויים לשמם. החברות הבודדות שהם ייסדו, כגון "תלמוד תורה", "חברה תהילים", "קובעי עתים" ואחרות, זכו ברובן לתקופת פריחה קצרה בלבד. הן גוועו ביחד עם מייסדיהן, שבחייהם השקיעו הרבה עמל ואהבה. יוצאת מן הכלל היתה חברת "מחזיקי הלימוד", שפעלה ללא הפסקה במשך שלושים שנה והיתה לה השפעה מרובה על החינוך של הנוער בכשאנוב.

להלן סקירה על מוסדות החינוך הבולטים בעיירה.

"תלמוד תורה"

ה"תלמוד תורה", המוסד שהיה קיים בכל תפוצות ישראל בגולה ואשר נועד להוות גולת הכותרת של מוסדות החינוך היהודיים, התקיים בכשאנוב במשך למעלה מ־150 שנה בהפסקות קצרות, וזכה לתקופות זוהר קצרות בלבד. ב"תלמוד תורה" למדו אך ורק ילדים עניים, או מוטב לומר העניים ביותר, ביניהם מספר רב של ילדים יתומים. הלימודים היו ברמה נמוכה. עשרות אלפי ילדים עברו בו, ואפשר לסכם ללא הגזמה, שתלמידי חכמים לא יצאו מבין כתליו. התלמידים היו ברובם נערים לבושי קרעים ורעבים תמיד. הם למדו בחדרים מוזנחים, עד 80 תלמידים בכיתה, מפי מלמד עני ואביון שמשום כך היה גם ממורמר וקפדן. עשר שעות ביום למדו הנערים בני ה־10–12, ובגיל זה הלכו ללמוד מלאכה – חייטות, סנדלרות או לעבוד כזבנים בחנות. הילדים עזבו את ה"תלמוד תורה" כשהם בורים ועמי־ארצות, ואלה שהתפקרו במרוצת הזמן, שמרו בליבם טינה גדולה ליהדות התורה.

ההכנסות של "תלמוד תורה" באו בעיקר ממָעוֹת־שבוע, מכספי הנדרים של העולים־לתורה בשבת בבתי הכנסת, וכן מכספי כל הנדרים בשבוע של פרשת "יתרו". מעת לעת הגיעו גם תרומות צנועות של יהודים טובים שתרמו מכספם סמוך למועד פטירתם. למרות הפופולריות של החברה ולמרות האסיפות התכופות ומודעות "קול קורא" של נכבדי העיר והגבאים, ההכנסות היו מעטות. משכורות המלמדים שולמו בזמן רק לעתים נדירות, ולעתים קרובות למדי לא קיבלו את משכורתם הזעומה במשך חודשים. על כן, המלמדים של ה"תלמוד תורה" היו ברובם אנשים בלתי מוכשרים, לא־יוצלחים, שהרביצו בילדים את תורתם בעזרת השוט והסרגל. יוצא מן

הכלל היה המחנך המצוין, ר׳ אליהו רוזנבוים ז״ל, שהיה אהוב מאוד על הכל (נודע בשם אלי ר׳ מאיר׳ס). הוא לימד ב״תלמוד תורה״ בכיתה הגבוהה ביותר חומש עם רש״י וגמרא, לפעמים היה גם קורא מתוך ספרות המוסר. בכישרונו המיוחד לפרש ולבאר ובאמצעות סיפורים, משלים ואגדות שנהג לספר, היה מושך את לב מאזיניו הצעירים. הוא היה מתאר באוזניהם בצורה מוחשית את הגיהינום לפי ״ראשית חכמה״ על כל מדוריו. הוא גם תיאר את הקנאה הגדולה מצד אומות העולם לכנסת ישראל בגלל התורה, שהיא הכתר של כל שבע החכמות שאלוהים נתן לה. התלמידים התיחסו אל ר׳ אלי מאיר׳ס בדרך־ארץ ובאהבה והשפעתו עליהם היתה גדולה.

בשנים שלאחר מותו של ר׳ אלי רוזנבוים, בלט באופן יוצא מן הכלל מלמד נוסף, בשם יהושע משה שליידֶר. הוא לא ניחן ביכולת ובכישרון ההוראה של ר׳ אלי מאיר׳ס, אך לעומת זאת היה בעל לב רחב והתיחס לילדים בדאגה רבה ובצורה אבהית והיה רוחץ את ידיהם ופניהם לפני לכתם הביתה מהחדר. הוא היה מעורה בהוויות העולם הזה והשתדל לתת גוון מודרני יותר להוראה.

לפעמים עורר המוסד המוזנח הזה אי־אילו אנשים, שהשקיעו לטובתו את כל מרצם. כך נהגו למשל הפילנטרופיות הידועות גיטל נחמן׳ס, יוכבד וינר ופאני ציפר, שאספו בגדים ומגפיים כדי לחלקם לילדי ה״תלמוד תורה״ בחורף.

בית־ספר ע״ש הברון הירש

כמו בערים רבות בגליציה, הוקם גם בכשאנוב בתחילת המאה ה־20 בית־ספר ע״ש הברון הירש, הודות לתרומתו של הברון. בית ספר זה, שלרשותו עמדו קרנות גדולות, נועד להרים את קרנה של כשאנוב. בית־הספר היה ממוקם בחדרים מסודרים בביתו של ר׳ לייביש יונֶגוֶוירט ברחוב קְשִיסְקַה. הוא העסיק פדגוגים מנוסים, שלימדו את הילדים ללא שכר, לימודים כלליים, כמו פולנית וגרמנית, וכן שיעורי דת וחומש עם רש״י. לילדים חולקו ללא תשלום ספרי לימוד, בגדים, ואף מעט מזון. ואף־על־פי־כן לא הצליח בית־הספר לעמוד בפני התנגדותם הפאסיבית וההחרמה השקטה של יהודי כשאנוב. המורים, שהיו ברובם מתבוללים למחצה, או יהודים אפיקורסים למחצה, לא הצליחו לרכוש את אימונה של האוכלוסיה הדתית. במשך השנים המעטות של קיומו העלוב ביקרו בבית הספר ילדים חסרי אמצעים, ולאחר שנים של קיום דחוק נאלץ בית־הספר לסגור את שעריו, מבלי שיותיר אחריו עקבות כלשהם.

״קובעי עתים״

רושם גדול יותר השאירו בעיר החברות השונות שקמו במטרה ללמד את היהודים הפשוטים ובעלי־הבתים שיעורים בחומש, מדרש, פרקי־אבות ולהשמיע דרשות של מגידים ודרשנים. אחת לכמה שנים עסקה בכךְ חברה חדשה שהתמידה בכך במשך תקופה מסויימת עד שפִינְתה את מקומה לחברה אחרת. החברה העשירה ביותר ״קובעי עתים״ (בפי העם: קווייטים), בנתה את ביתה בשכֵנות לבית המדרש הגדול. היה זה המבנה היפה ביותר מבין המוסדות הקהילתיים, ובו לימד המגיד הידוע ר׳ שלמה ברוך מייאר ז״ל. הוא היה יהודי מיוחד ויוצא דופן באותם ימים: חניך הישיבה המודרנית והאדוקה מאוד בפרֶסבורג, חסידו של החתם־סופר, ויחד עם זאת בוגר גימנסיה גרמנית. יהודי שומר מצוות המקפיד על קלה כבחמורה.

לאחר מותו לימד ב״קובעי עתים״ המורה המזהיר ר׳ יחיאל זאיונץ, בנו של הרב מאֶלקיש וחבר במשפחת ה״קאמייניצה״. הוא היה בעל אופי מורכב ורב־צדדי, אדם משכיל, מודרני למחצה, ובעל ידע רחב ביהדות. הוא היה סוחר־יערות גדול ועשיר עם מנהגים אריסטוקרטיים, אדם אמביציוזי, ועם זאת יהודי עממי שעסק באהבה בפעולה ציבורית. הוא לימד בציבור פרקי־אבות ומדרש, ובכושר הנאום היוצא מן

הכלל שנתברך בו, משך אליו חוג גדול של מאזינים. לחברת ״קובעי עתים״ היתה הצלחה עם המגידים, כך שגם המגיד האחרון שלהם ר׳ משה הוכבוים הי״ד היה אדם מיוחד ונדיר במינו. הוא נולד וגדל בביתו של סנדלר בכשאנוב, ובכל זאת היה לתלמיד חכם גדול והפך לחתנו של הדיין בכשאנוב, ר׳ חיים וולף ריכטר ז״ל. היה אדם שהירבה לקרוא ובלט בכישוריו לחנך ולהורות, והצטיין בכך שהיה נוח לבריות.

״חברה תהילים״

החברה נוסדה, כפי שמעיד עליה שמה, למען יהודים פשוטים, בעלי מלאכה וחנוונים, כדי שיוכלו להתפלל ביחד, ובימים שבהם לא התקיימו ירידים ועיתותיהם היו בידיהם, נהגו לומר לפני התפילה פרקי תהילים בציבור. הם גם נהגו ביום השני של שבועות (שלפי המסורת זה יום־השנה למותו של דוד המלך), לערוך שמחה גדולה וכשנורות גדולים דולקים בידיהם צעדו אל בית־הכנסת שבו שרו החזן והמקהלה בנוסח חגיגי את ״לדוד מזמור״ המסורתי, וכן ערכו סעודת מצווה לכל חבריהם.

במרוצת הזמן הפכה ״חברה תהילים״ לחברת שיעורים. עם זאת לא איבדה את אופיה. המגיד שלה, שתרם לשמה הטוב, היה ר׳ נוח הולצר ז״ל, מקובל, תלמיד חכם, שעד לזיקנתו המופלגת, ובהיותו כבר סגי־נהור, לימד שיעורים. המגיד האחרון בחברה תהילים היה התלמיד־החכם המצוין ובעל המידות, ר׳ איצ׳לה וייצנבלום הי״ד.

כל החברות האחרות בעלות השמות המצלצלים, למרות הרצון הטוב של מייסדיהן ומסירות הנפש של העסקנים, לא הצטיינו במיוחד. אבל כדאי להזכיר את ״אהבת תורה״ ומייסדיה, שנתנו שיעורים, את תלמידי החכמים ר׳ אברהם הירש רייפר, את בעל הצדקה המסור מאוד ר׳ משה ליפשיץ ואת הבר־אוריין ר׳ מנדל לאנדוי; את החברה ״נר תמיד״ והדיין ר׳ שלום אבא׳ס כמגיד; את החברה ״עץ חיים״ והלמדן המופלא ר׳ שכנא המרמן בראשה; ואת ישיבת ״תומכי אורַיתא״ עם ר׳ טוביאס כראש ישיבה. אין לשכוח גם את החברה (״פוּטערקוּכן), שבה התפללו עמי־הארצות הגדולים ביותר של העיירה. בחברה זאת לימד ר׳ מוטלה קוֹלוֹמֶיֶ, יהודי תלמיד חכם, ויחד עם זאת מעורה בחיי העולם הזה ובהוויותיו.

פרק יפה ומיוחד בחינוך הדתי לנוער של כשאנוב, רשמו ״מחזיקי לימוד״ ו״בית יעקב״. היו אלה שני מוסדות שכשאנוב היהודית רשאית להתגאות בהם.

״מחזיקי לימוד״

השפעה רבה מאוד היתה לחברת ״מחזיקי לימוד״ בכשאנוב. זו כבר היתה תנועה, בעלת היקף נרחב עם מרצים משלה ואסיפות־עם גדולות. היתה לה אפילו עתונות משלה (״דער יידישער רעליגיעזער אַרבעטער״ – הפועל היהודי הדתי) עם מנגנון תעמולה והסברה. החברה נוסדה כמשקל־נגד למפלגות ה״בונד״ ו״פועלי ציון״. העתון נוסד בשנת 1910. מטרתו היתה להפיץ תורה ומסורת דתית בקרב בעלי־מלאכה צעירים ופקידי מסחר. מרכזו היה בקראקוב והסניף של כשאנוב התפתח במשך הזמן לאירגון החזק ביותר מבין כל ״מחזיקי הלימוד״ במקומות אחרים. מעניין להכיר את תולדות התנועה הזאת, את האידאולוגים שלה והעומדים בראשה.

בקראקוב חי לפני כ־50 שנה עורך־דין יהודי בשם ד״ר יוליוס פייפר. כמרבית עורכי הדין היהודים בימים ההם, היה לו מגע מועט ביותר עם היהודים והיהדות. סיפרו עליו שהקשר שלו עם העם היהודי התבטא בכתיבת דברי הלשנה ושיטנה על היהודים עבור הלקוחות הגויים שלו. והנה עורך־הדין הזה קם בוקר בהיר אחד, ומגיע לידי החלטה לחזור בתשובה ולהיות יהודי דתי. הוא זרק מביתו את כל כלי ה״טריפה״, גידל זקן ופיאות, לאשתו הלביש פאה נוכרית, נסע לחצרות רביים ונעשה ליהודי דתי ומחמיר. אותו ד״ר יהודה פייפר היה לאחר־מכן המנהיג, התיאורטיקן והתעמלן של תנועת

״מחזיקי לימוד״. חברי ״מחזיקי לימוד״ לא התערבו בפוליטיקה של המדינה, נמנעו מכל מגע עם הרנסנס היהודי־לאומי של אותם ימים ועם המאבקים הסוציאליים, והצטמצמו בפעילותם למען האדרת התורה והאמונה בקרב הנוער. למטרה זו השתמשו חברי ״מחזיקי לימוד״ באמצעים מודרניים. מלבד השיעורים של חומש־רש״י, עין יעקב ותנ״ך, אירגנו ספריית־השאלה של ספרים פולניים, גרמניים ובעיקר יהודיים, שעברו צנזורה אם אין בהם רעיונות אפיקורסיים. גם הצגות תיאטרון של ממש, הועלו על הבמה על ידי החברים שלהם. חברי ״מחזיקי לימוד״ אירגנו מניינים משלהם במועדון מפלגתם, ובהם התפללו החברים הצעירים בציבור בשבתות, בימים טובים וגם בימי חול, כשבדרך זו מתחנכים הצעירים ברוח של חיים דתיים־ציבוריים ומסורתיים.

חלק גדול בהתפתחות ״מחזיקי לימוד״ יש לזקוף לזכותו של ר׳ יחיאל זאיונץ ז״ל הנזכר לעיל, וכן לזכות מנדל אשכנזי הי״ד, המחונן ובעל הכישורים האירגוניים. ״מחזיקי הלימוד״ בכשאנוב נשאר האירגון היחיד בגליציה שהתקיים ללא הפסקה במשך למעלה משלושים שנה.

״בית יעקב״

כמו בכל הערים הפולניות, כך גם בכשאנוב, נוסד אחרי מלחמת העולם הראשונה בית ספר ״בית יעקב״. היה זה בלא ספק צורך השעה, שבא בזמן הנכון. אף־על־פי שכשאנוב היתה עיר דתית אדוקה, לא נעשה בה כמעט ולא כלום לחינוך הבנות היהודיות עד לייסודו של בית־יעקב. בקרב הנערות היהודיות בכשאנוב (ואפילו אצל בנות חסידיות) היתה בורות וחוסר־ידיעה בתחום הדת. מצב זה השתנה באופן יסודי עם הקמת בית הספר ״בית יעקב״. הודות ליוזמתה של עסקנית הציבור הוותיקה יוכבד וינר, שהיה לה חלק גדול בהכנת תוכנית הלימודים המתאימה, הורים רבים שלחו את בנותיהם ל״בית יעקב״, כדי שיקבלו חינוך יהודי. ואכן בית הספר ״בית יעקב״ עזר מאוד בעקירת הבורות בקרב נערות יהודיות.

מוסדות פילנטרופיים

גמילות־חסדים

מבין המוסדות הפילנטרופיים היהודיים שפעלו בעיר, כדאי להזכיר בראש וראשונה את קופת גמילות־חסדים.

היוזמה להקמת המוסד המועיל הזה באה ממשפחת ה"קאמייניצה". המייסד והגבאי במשך שנים רבות היה הנגיד הנודע בכשאנוב ובעל הצדקה ר' אילי רוֹיכוֶורגֶר ז"ל.

קופת גמילות־חסדים שירתה יותר בעלי־בתים שירדו מנכסיהם מאשר יהודים עניים מובהקים. פעילותה הצטמצמה במתן הלוואות ללא רבית תמורת מַשכּוֹנוֹת שהלקוחות הפקידו אצלה. החברה היפה והנדיבה היתה בעלת נשמה יהודית, בלא הביורוקרטיה הנוקשה, שהיו רגילים לראות לאחר־מכן בכמה בנקים עממיים יהודיים. יהודי שנזקק לנדוניה בשביל בתו, היה בא אל הגבאי של קופת גמילות־חסדים בהביאו עמו תכשיטים שהיו ברשותו, והגבאי הילווה לו כך וכך מעות לפי שוֹוִי הפריטים שהביא. גם לא אחת קרה, שאותו יהודי בא ביום החתונה אל הגבאי ואמר: "ר' אילישי יקיר־לבבי, אנא שמע, אני מתבייש ללכת לחופה בלי שרשרת הזהב והשעון שהפקדתי אצלך כמשכון, וגם זוגתי היתה שמחה עם העגילים שלה ביום החופה". ור' אילי החזיר לו בהשאלה את הפריטים ליום אחד, כפי שהיה נוהג כך כל גבאי אחר. והיהודי אמנם נהג ביושר ומיד אחרי החתונה השיב את החפצים, עד שאלוהים עזר לו, ופדה אותם לאחר שפרע את חובו.

מושב־זקנים

אף־על־פי שהמייסדת והיוזמת של הרעיון היפה והאצילי הזה, גיטל נחמן'ס, ביצעה את המשימה האנושית ביותר, הרי בתחום זה חטאה העיר כשאנוב לקשישיה. קשה להבין כיצד בעיר יהודית, בעלת חוש כה מפותח לצרכים ציבוריים, נעשה כה מעט למען החלשים והגלמודים ביותר, בשביל הזקנים והזקנות הערירים, שנידונו להגיע אל הבית המוזנח הזה.

"לינת־הצדק"

יש להתפלא על כושר ההמצאה של אבות אבותינו בקיום מצוות ומעשים טובים. היה זה מוסד רב תועלת שנועד לסייע, אנשים עניים שבאו מחוץ לעיר, שלא יאלצו לישון בבית המדרש או ב"שטיבלעך" על הספסלים הקשים ועל הרצפות הטחובות ולקפוא בחורף מקור. ר' אשר שטרן ז"ל, יהודי חשוך ילדים ואדם רחמן, היה המייסד של "מלון" זה. יהודי שהגיע העירה, לא נאלץ לחפש היכן ינוח מעט, אלא שאל מיד על הגבאי של "לינת־הצדק". אך קיבל פתק, וכבר היה לו מקום בטוח להניח את ראשו וכוס תה כתוספת.

"תומכי־עניים"

(נוסד ע"י ר' חנוך טימברג ז"ל)

היה זה מוסד שמילא שני תפקידים: ראשית, כשהיו מגיעים קבצנים, שהיו מחזרים על הפתחים לאסוף נדבות, וחלק מהם בעזות־פנים אופיינית, והם היוו צרה צרורה

לעיר – החברה "תומכי־עניים" שילמה להם "דמי סילוקין", כדי שיסתלקו ויסעו הלאה לערים אחרות ולא יטרידו את תושבי העיר. ליוזמים היו הכוונות הטובות ביותר, אך במציאות לא עלה הדבר יפה, כיוון שהקבצנים היו חכמים יותר. הם גם לקחו את דמי־הסילוקין וגם חזרו על הפתחים והטרידו את תושבי העיר. ושנית, החברה סייעה בעיקר לעניים חלשים וזקנים, שהיה להם קשה ללכת מבית לבית, וכן לכאלה שהתביישו להושיט יד לצדקה. בשנים האחרונות שקדמו לחורבן, החברה התפרקה כמו מאליה.

"תפארת־בחורים"

חברת "תפארת בחורים" לא היתה ידועה ופופולרית ברחוב היהודי, אבל היתה לה השפעה טובה על הבחורים שלמדו בבית המדרש. מטרת החברה היתה, "עזרה הדדית". בחורי בית המדרש, בתוך הרעש וההמולה, דאגו לחבריהם העניים ביותר. כאשר בחור עני נשא אשה, הוא קיבל הוצאות חתונה. היו גם מקרים שיהודים מכובדים פנו וביקשו עזרה מחברה זו, וחבריה גייסו בחורים צעירים, אשר עברו על פני העיר ואספו סכומים מסוימים בשביל העניים והנצרכים.

"ביקור־חולים"

אבותינו גילו רצון לעזור בכל מצב. לדאבוננו לא תמיד היתה להם גישה נכונה לנושא וגם לא היו בידיהם האמצעים הנחוצים. ואף־על־פי שחברת "ביקור־חולים" נהגה באותה דרך כבשאר עיירות יהודיות, בכל זאת הצליחה לבצע דברים מועילים.

המשימה הראשונה של חברת "ביקור חולים" היתה ללון אצל חולים קשים. תפקיד הגבאי היה לדאוג לכך שלחולים יישלחו אנשים שיידעו להשתלב בסביבתו של החולה. רק לעתים נדירות קרה, שמישהו יסרב ללון אצל חולה כאשר נתבע לכך.

מן התשלומים החודשיים ששולמו בהתנדבות, מימנה "ביקור חולים" את התרופות לחולים הנזקקים, ותכופות שילמה לרופאים שריפאו את החולים העניים. היא גם השאילה מכשירים רפואיים שלא היה ביכולתם של החולים לקנות. המוסד הזה עורר את קנאת הגויים בקהילה היהודית.

"חברת יולדות"

היום בעידן בתי־החולים המודרניים ומחלקות היולדות, הדבר נשמע מיותר. אך האמהות והסבתות שלנו עברו את חוויות הלידה קשה יותר, ובייחוד העניות שבהן. אף שבשנים ההן ילדו יותר ילדים, וילד לא היה בבחינת חידוש, עדיין היה זה מאורע בעל חשיבות במשפחה. אין לשכוח שהנשים היהודיות עזרו באורח פעיל בפרנסת המשפחה, ולנשים יהודיות רבות פשוט לא היה זמן להתכונן לשמחה; האשה קיבלה צירי לידה בעת נסיעה לירידים, או בזמן ששירתה לקוחות בחנות; בימים שאחרי הלידה לא היה מי שיגיש לנשים מעט מרק חם להחיות את נפשן; גם עול ההכנות לברית מילה, או הקידוש לאחר הלידה היה מוטל עליהן, כאמור. במקרים כאלה "חברת יולדות" פעלה רבות, כשהיא שולחת את הנשים החברות באירגון לבקר את היולדות ולעזור להן בכל אשר ניתן.

מן העסקניות הפעילות של החברה הזאת כדאי להזכיר את הנשים יוכבד וינר ופאני ציפר. הנשים הללו במסירותן לעבודה למען הכלל, הניחו את היסוד להסתדרות הנשים הפופולרית והאהובה בתקופה מאוחרת יותר – "ויצו".

"ויצו"

אירגון "ויצו" בכשאנוב רשם את אחד הפרקים היפים ביותר בתחום הפעילות הפילנטרופית והציבורית בעיר. בהנהלת נשים משכילות, עם ד"ר ריזר בראשן, רשם המוסד הזה לעצמו הישגים חשובים. למייסדים של "ויצו" היתה גישה מודרנית ועניינית לכל הבעיות של האשה היהודיה, וכפועל־יוצא מכך לילד היהודי. ב"ויצו" מצאו את מקומן נשים מכל שכבות האוכלוסיה, הן מן החסידי־שמרני והן מן הציוני המתקדם, ואפילו מחוגי המתבוללים. אצל כולן שלט הרצון לעזור, ורצון זה הפגיש אנשים בעלי השקפות מנוגדות כמו ד"ר ריזר הנזכרת ומיז'ה זאיונץ (אלמנתו של ר' יחיאל זאיונץ ז"ל), אשה חסידית־קונסרוואטיווית ואינטליגנטית מאוד. לאירגון הזה השתייכו הטובות בנשות העיר כשאנוב. אנו סבורים, שאין אנו צריכים למנות את כל ההישגים הציבוריים של "ויצו". אלה ידועים היטב לציבור בכשאנוב. ברצוננו להצביע כאן על הרעיון המקורי של "ויצו" בכשאנוב, לייסד בית־ילדים יהודי, שישרת רק את הילד היהודי. במאמצים גדולים הצליחו להקים בניין יפה ונהדר למטרה זו. למרבה הצער, הילדים לא יכלו לשמוח זמן רב במתנה הזאת.

"ויצו" היה האירגון הראשון של נשים יהודיות, שהציב לו למטרה להקל על המצוקה של אנשים ללא הבדל מפלגה ומעמד, ואולי זאת היתה הסיבה העיקרית להצלחתו ולפופולריות שלו בכשאנוב.

"חברה־קדישא"

מופלא הדבר, שלאף אחד מן המוסדות הנ"ל לא היתה שליטה וסמכויות נרחבות כמו ל"חברה־קדישא". אף־על־פי שיסודות החברה היו דמוקרטיים, כלומר הגבאים נבחרו לפי השיטה היהודית הישנה בקלפי, או על ידי הטלת גורל, הרי להתקבל כחבר לחברה קדישא לא היה פשוט. יהודי כזה היה צריך להיות ראוי לכך בזכות מעלותיו וסגולותיו. לתקיפות או לכסף לא היה כאן כל תפקיד. טוהר מידות, יושר ויראת־שמים היו התנאים החשובים אצל המועמד.

תפקיד הגבאים של ה"חברה־קדישא" היה להחזיק את בית־העלמין, לדאוג לחלוקת הקרקעות, ולארגן את ההלוויות. כיון של"חברה־קדישא" לא היו שום הכנסות אחרות, היא נאלצה לקבל תשלום בעד הקרקע. עובדה זו יצרה לפעמים חיכוכים בין יורשי הנפטר לבין הגבאים, שהיו חייבים לנהוג ביושר מוחלט בעניינים אלה. מן הגבאים נדרש יושר בענייני כספים. הם לקחו כסף רק מאלה שהיה להם ויכלו לשלם. סכומים גדולים יותר נטלו מאנשים שבחייהם לא רצו לתת צדקה. מאנשים עניים לא לקחו כסף כלל. מהגבאים נדרש לנהוג טאקט בזמן חלוקת הקרקעות – הגבאי לא התחשב בכך, אם פלוני היה גביר, או אלמוני היה בעל השפעה. אצל ה"חברה־קדישא" העשיר והקבצן היו שווים. הגבאים לא הרשו לעצמם להיות מושפעים מן הבנים של הבר־מינן וגם לא מידי קרובים אחרים. אם הנפטר היה ראוי על־פי מעשיו בחייו לחלקת־קרקע יפה, הוא קיבל אותה. לשבחם של יהודי כשאנוב ייאמר, שה"חברה־קדישא" זכתה תמיד לאימון הציבור ותקלות וסטיות התרחשו רק לעתים נדירות. לגבאים אמנם היה שלטון בלתי מוגבל, אבל טוהר המידות שלהם היה מעל לכל ספק.

התנועות היהודיות הלאומיות

אם רוצים לתאר את פעילותן של התנועות הלאומיות והסוציאליסטיות המודרניות בעירנו, עלינו לחזור אחורה אל תקופת ההשכלה. אף שלתקופת ההשכלה לא היתה נגיעה ישירה לתנועות הללו, הרי במידה מסוימת הכשירה תנועת ההשכלה את הקרקע להתפתחותן של תנועות לאומיות על־ידי יחידים בעלי כשרון, שהעמידו עצמם מאוחר־יותר לשירותן של התנועות הפוליטיות.

יש לציין שתקופת ההשכלה בכשאנוב עוררה הדים חלשים בלבד. היא לא נתקבלה בהתלהבות כמו בשאר עיירות פולין, או בתחום המושב הרוסי, שם האהבה להשכלה היתה חולנית ממש. זו תבעה וגם גבתה כה הרבה קרבנות של צעירים יהודים, שחלו במחלות לב ושחפת בתנאים הקשים שבהם חיו אז הסטודנטים היהודים. כשאנוב שכנה קרוב למרכזי התרבות, ולא היו הגבלות מיוחדות על היהודים לרכוש השכלה, וכאשר מותר לאכול באופן חופשי מעץ הדעת, היה "לעץ" זה משיכה מועטה יותר.

רק יהודים בודדים הניחו בסוף המאה הקודמת לבניהם ללמוד ולהשתלם בלימודים כלליים. מעניינת העובדה שדווקא אותם יהודים לא היו "חופשיים". אבותיהם של הרופאים ועורכי־הדין לעתיד, היו יהודים חרדים, בעלי זקנים ופיאות, בלבוש חסידי, עם "שטריימלים" וכפתני משי.

כאן כדאי להזכיר שניים מבין בעלי הבתים, אשר שלחו את הבנים שלהם לרכוש השכלה, מסיבות מעשיות וחומריות, אך גם מתוך תחושה יהודית לאומית. אלה הם ר' לייבל ציפר ואשתו פאני, אשר נתנו לעיר את הד"ר שמואל ציפר, שבביתם התמקם החוג הציוני הראשון בכשאנוב; ור' מרדכי שאול ואשתו חנה שווארצבארט, שבניהם היו מהציונים הראשונים במערב גליציה – ובייחוד בנם יצחק, שלימים היה ציר בסיים (בית הנבחרים) הפולני. הם חינכו את ילדיהם לא רק ברוח ההשכלה, אלא בראש ובראשונה ברוח יהודית לאומית. הבן הבכור, המהנדס ד"ר יוסף שווארצבארט, שהתגורר בברין (צ'כיה), היה חלוץ הרעיון הציוני ועסק בפעילות ציונית ענפה. הוא נפטר בארץ ישראל. הבן השני ד"ר אהרון (אדולף) שווארצבארט, היה מומחה נודע בתחום הרפואה וציוני אקטיבי (כיום בתל־אביב), ובתם היחידה ד"ר עלי ריגר, מרצה בסמינר למורים בתל־אביב. אנו מדגישים את הפרטים האלה, כי הם מעידים על האופי הציוני של החינוך, שההורים העניקו לבניהם.

שתי המשפחות הללו העניקו לכשאנוב היהודית שתי דמויות מזהירות, שהיו לגאוות העיר: ד"ר שמואל ציפר וד"ר יצחק שווארצבארט. למעשה הם לא נטלו חלק גדול בצמיחתן של תנועות הנוער בכשאנוב, אך הם שימשו מופת לכבוד לאומי והתלהבות ציונית בתקופה של נטיה עמוקה להתבוללות פוליטית ותרבותית אצל חלק גדול מבני עמנו.

החברה הציונית הראשונה

לזכותו של ר' לייבל ציפר, הנזכר לעיל, יש גם לרשום את החלוציות – בייסוד ההסתדרות הציונית בכשאנוב אחרי הופעת "מדינת היהודים" של ד"ר הרצל. הקבוצה הזאת, אשר נענתה לקריאתו של ד"ר הרצל, היתה מורכבת ממשכילים ויהודים בני תורה. הם אספו כספים למען ישוב ארץ ישראל ועשו זאת בתנאי מחתרת חמורים, כדי שלא למשוך את תשומת לבם של רבנים שראו בציונות כפירה ואפיקורסות

רחמנא ליצלן. אידיאליסטים אמיתיים אלה המשיכו בעבודתם עד שהנוער אימץ לו את הרעיון הציוני והוציא אותו אל הרחוב בגלוי. את שמות החלוצים בפעילות הציונות ראוי לציין לזכרון עולם:

ר׳ לייבל ציפר	ר׳ מרדכי שאול שווארצבארט
ר׳ יהושע הולנדר	ר׳ זימל שטרנפלד
ר׳ שמעון בידֶרמן	ר׳ שבתי וורצל

פרוטוקול של החברה הציונית הראשונה בכשאנוב, נמצא עד לשנת 1939 ברשותו של ברוך הולנדר הי״ד, אשר ניספה באושוויץ.

״בני ציון״ (ציונים כלליים)

באורח צנוע, ללא רעש והמולה, נוסד ופעל את פעולתו האיגוד הציוני הראשון, ״בני ציון״, שהיה הרצליאני טהור. אם אין אנו טועים, קבוצה זו נוסדה בעליית־גג בביתו של אליעזר ברוך׳ס. הסודיות היתה הכרחית, כיוון שהחברים הראשונים של ״בני ציון״ היו אברכי־משי. היו אלה בחורי בית מדרש שהלכו מן הגמרא ולבשו כפתני משי ושטריימל עשוי פרווה משובחת, שבחורים חסידים היו חובשים על ראשם בשבת. ״בחור חבוש הקולפאק״ נחשב לאברך־משי – ״תכשיט״ שאבא־אמא התגאו בו. הבחורים האלה, ללא אמצעים כספיים, ללא משרות או כל אמצעי מחיה אחרים, היו תלויים בחסדם של אבותיהם האדוקים. התלות בהוריהם אילצה אותם לנהוג משנה זהירות. ואחרי הכול הם היו בנים מחונכים היטב ולא רצו לגרום להוריהם עגמת־נפש מיותרת. מאידך גיסא, חיבת ציון שלהם היתה כנה וחמה, מלאת התלהבות ומסירות.

מֵאותו חוג קטן צמחה אחר כך קבוצה של עסקנים ציונים בעלי הכרה ואנשי מעשה, שניהלו פעולת הסברה יהודית לאומית וציונית בקרב אלה שנקראו אז ה״טוֹינבעהאלעס״, בפגישות שהתקיימו בימות החורף במוצאי־שבתות במועדון הגדול בביתו של לייבצ׳ה קליין. לשם היו באים מקראקוב להרצאות הציונים הנודעים: ד״ר שמעון פלדבלום, ד״ר בּוּלוֶוה, ד״ר יצחק שווארצבארט, ד״ר חיים הילפשטיין, ואחרים.

מתוך ״בני ציון״ עלו לפני 40 שנה לארץ ישראל החלוצים הראשונים של בני כשאנוב, עם הספר ״מדינת היהודים״ של הרצל בתרמילם. הם היו מייסדי התנועה, אשר – אף־על־פי שהיו בנים להורים אמידים – הראו דוגמה לאחרים כיצד להגשים את הציונות. הם היו חיל החלוץ לאותם מאות יהודים מכשאנוב שעלו לארץ מאוחר יותר ובאופן זה ניצלו מן הגיהינום ההיטלראי ומן ההשמדה. הרשל קליין, שמעון וולף יונגנווירט ושלמה גומר – הם אותם משכילים ו״בחורי הקוֹלפאק״ שהיה להם שכל ואומץ אישי לעצב עתיד טוב יותר לעצמם ועבור העם היהודי.

גם לאחר צאתם של חברי ״בני ציון״ הראשונים לא פסקה העבודה, אלא אפילו התגברה במידה ניכרת. הודות לפעולה הציונית הרצופה והמאומצת של חברים כמו ליפא וינר, הרשל בּוֹכֶנֶק, קלמן פרופר ומשה לייזר ואכסברג (פִּידֶלֶה), שניספו באורח טראגי – ריכזו חברי ״בני ציון״ בידם את ההנהלה של כל המוסדות הציוניים כמו הקרן הקיימת, קרן היסוד ומפעלים לאומיים וציוניים אחרים.

לאחר מלחמת העולם הראשונה, הודות להקמתה של הסתדרות הנוער הציוני ״עקיבא״, שהשפעתה על הציונים הוותיקים היתה כערוי דם טרי, קיבלה ״בני ציון״, המתוגברת בכוחות צעירים וחדשים, תנופה גדולה עוד יותר. לעיר הובאו מורים לעברית, והודות לעסקן הציוני הבלתי נלאה, אהרון גראיוֹבֶר, קם לזמן קצר בית ספר עברי, שבגלל סיבות שונות לא החזיק מעמד זמן רב.

"בני ציון"

מימין לשמאל יושבים: גב' לאנדו, לייב ריכטר, גב' רויכוֶרגֶר, הירש בּוֹכֶּנֶק, גב' גוטר, מנדל נוסבוים, רופא שיניים צולמן (עם הילד), גב' ארנשטיין, משה ריכטר.

גם במיגזר הפוליטי, החברתי והקהילתי, מילאו חברי "בני ציון" תפקיד מוביל בקרב המפלגות היהודיות לאומיות, הודות למעמדם המכובד של החברים ד"ר ריזר וד"ר ציפר.

בשנים האחרונות שקדמו לחורבן הוקם הודות ל"בני ציון" בית מדרש ציוני, שנוסף לתפילות התנהלה בו פעילות ציונית. בית המדרש היה בעל צביון יהודי חם. בבית־תפילה זה, שנשא את השם "אהבת ציון" לא הורגשה כל מחיצה בין אב לבן, בין דתי לחופשי. כל יהודי מכל גוון שהוא, הרגיש כאן בבית. בהזדמנות זו צריך גם להזכיר את ההקפות בשמחת תורה שחברי "אהבת ציון" הנהיגו בעיר ושהפך לתופעה מיוחדת במינה. מלבד השירים המסורתיים, ששרים בעת ההקפות, הנוער של "עקיבא" בא והשתתף עם כל רפרטואר השירים העבריים והשירים ביידיש. נערים ונערות חוללו ביחד, ובין הקפה אחת לשניה רקדו מחולות ארצישראליים. ההתלהבות והשמחה של הצעירים לא ידעו כל גבול. ערבים אלה נחרתו בזכרונם של הצעירים. חברי "עקיבא" שנותרו בחיים יאשרו זאת בשמחה.

חלק גדול בהישגיהם של חברי "בני ציון" בשנים האחרונות שלפני השואה ניתן לזקוף לזכות העסקנים הבאים: מנשה פישלר, יעקב ראובן פֶטֶרזייל, דוד רויכוֶורגר, מנדל נוסבוים, משה ריכטר ואחרים. כל אלה, פרט לפטרזייל, הומתו על ידי הרוצחים הנאצים במיתות משונות ואכזריות, אך עד לסופם המר שרתו בנאמנות את עמם. שורות צנועות אלה יהיו להם כמצבה.

ז'.פ.ס. "בונד"

ה־ז'.פ.ס. – ז'ידובסקה פארטיה סוציאליסטיצ'נה – המפלגה היהודית הסוציאליסטית, כפי שנקראה בעת ייסודה, ומאוחר יותר ה"בונד", גילתה בראשית דרכה פעילות ערה. לכך היו שני גורמים, ראשית, התמיכה העצומה של ה־פ.פ.ס. הפולְנית, שהיתה אז בשיא זוהרה, והמנהיגים העממיים הגליצאים בראשה: דאשינסקי ומארֶק בגליציה המערבית, ודיאמאנְט וליברמן בגליציה המזרחית, שזכו לפופולריות אדירה בקרב המוני הפועלים. והגורם החשוב יותר היה קבוצה של אידאליסטים סוציאליסטיים, ישרים וחרוצים, אנשי אירגון אינטליגנטיים מכשאנוב, שיחד עם העסקנים הבונדאיים הפעילים נחמן שניידר, הרמן העלפער ומאוחר יותר שלום גולדשטיין – הם הצטיינו במעשיהם, והפיחו רוח־חיים בחברה. אמונתם האיתנה והבלתי מתפשרת בסוציאליזם, חיפתה על המגרעות, שהיו ל"בונד" כתנועה יהודית. ה"בונד" כתנועה רעיונית לא זכה להצלחה בכשאנוב, אך העומדים בראשו נתקבלו בהערצה, ובכח השפעתם האישית ריכזו סביבם חלקים גדולים באוכלוסיה היהודית, עד למועד, שבו החלו להופיע המפלגות הציוניות.

אין להתכחש לעובדה שה"בונד" הביא מעט אור ותקוה לבעלי המלאכה בכשאנוב במצבם הקודר. הדבר ניכר יותר בתחום הרוחני מאשר בתחום הכלכלי. עסקני ה"בונד" היו הראשונים שהביאו לעיר מרצים מקראקוב ואירגנו אירועים תרבותיים שונים, ודאגו לספק ספרות ביידיש לנוער.

ה"בונד" עורר בהופעתו ברחוב היהודי בכשאנוב התנגדות חריפה מאוד מצד ההמון החסידי האדוק, אף שלא הכירו את מטרות התנועה. הם ראו ב"בונד" תנועה, הרוצה לבער את ה"יידישקייט" ולהוריד את הנוער מדרך התורה. תגובת החסידים לא היתה מופנית נגד ה"בונד" אלא היתה זו תסיסה טבעית נגד מגמות פרוגרסיביות, נגד ה"שקצים", המסרבים לציית למה שאנשים טובים וחסידים מורים להם. ה"בונד", שאֵיבתו ליהדות המסורתית היתה גלויה, הפך לתרנגול־הכפרות ונושא להתקפה העיקרית שיהודי כשאנוב החרדים ערכו בשבת בקיץ של שנת 1905. ומעשה שהיה כך היה.

פעילי ה״בונד״ תלו בערב שבת מודעה, המבשרת שבשבת אחר הצהריים יגיע נואם מקראקוב. הרב ר׳ נפתלי ציווה להכריז, שעל היהודים למחות ולהפגין ולא להניח לחילול־השבת להתרחש. לאחר סעודת השבת נהרו המוני יהודים בבגדי שבת למקום ההתכנסות ברחבה שלפני בית הכנסת, כשהם מוותרים על שינת השבת המסורתית. מבית הכנסת התארגנה הפגנה גדולה אל רחוב קֶשיסקה, מקום משכנו של מועדון המפלגה של ה״בונד״. בהגיעם למעון הנעול, פרץ אחד מן ההמון פנימה דרך החלון בנוכחות הרב, והתחיל להשליך החוצה מכל הבא לידו: ספרים, עתונים, מכתבים ובין השאר גם גלויה, שבה נאמר באיזו רכבת ובאיזו שעה עתיד הנואם לבוא. מצויידים במידע זה יצא הרב וכל הציבור אל תחנת הרכבת (עטופים בצעיפים מסביב לצווארם, כי התחנה כבר היתה מחוץ לתחום שבת). הנואם שהגיע ברכבת נפל לזרועות קהל החסידים. החסידים התנפלו עליו תוך שהם מכים אותו מכות רצח ודוקרים אותו בסיכות, שהביאו עמם מהבית. לאחר מעשה בקושי נותרה בו רוח חיים.

האפילוג של המאורע התקיים בבית־המשפט, ואין זה מענייננו לדון בו כאן. אבל ראוי לציין שתי נקודות הקשורות בהתרחשויות. ראשית ההחלטיות והנכונות מצד הקנאים לרוץ אלי־קרב למען היהדות הדתית, כשבראש ההפגנה עמדו ר׳ שלמה ניימן, יוסקה הגבוה ואחרים, שלחמו את ״המלחמה״ הזאת במסירות נפש. ומצד השני יש להדגיש את ההתנהגות המאופקת של הנוער, שמנע גילויי אלימות במהלך הפולמוס הלוהט.

״פועלי־ציון״

בראשית דרכה קשה היה לתנועת הפועלים הציונית־סוציאליסטית לתפוס עמדה איתנה בכשאנוב, לאחר שה״בונד״ כבר התבסס בתחומים חשובים בקרב חוגי הפועלים. קשה עוד יותר היה לעמוד במאבק מול המנהיגים המוכשרים של ה״בונד״ שהוזכרו לעיל: הרמן הֶלפֶּר ונחמן שניידר. אבל כוחו ועוצמתו של הרעיון הציוני גבר על כל המכשולים. ההתמדה, אורך הרוח והעקשנות של חברי ״פועלי־ציון״ הגבירו את כוחה של המפלגה הזאת בשעה של״בונד״ כבר היתה אחיזה בקרב חלק גדול מהפועלים.

זמן קצר לאחר היווסדה, החלה ״פועלי־ציון״ לחדור אל חוגי הפועלים, הודות לעסקניה הנמרצים: מרדכי שׂוֹר, שני האחים בליצר (בניו של יחיאל מרדכי), חיים וינר ובראשם מוטל רוזנר הצעיר הי״ד. לעתים קרובות נערכו הרצאות ומסיבות, שהביאו משב רוח רענן לעיירה. הודות ל״פועלי־ציון״ ופעילותם הנמרצת של חבריה בתחום התרבות היהודית, זכתה כשאנוב, כבר לפני חמישים שנה, לשמוע הרצאות מפי אישים בעלי שם עולמי כמו ד״ר נתן בירנבוים (מתתיהו אחר), ד״ר חיים ז׳יטלובסקי וד״ר יצחק שיפר. גם מנהיגי פועלים ציונים אחרים כמו ברל לוקר, ליאו חזנוביץ׳ ונחמן (כתריאל) מיפֶּלֶב, היו אורחים תכופים בחוג ״פועלי־ציון״ בכשאנוב.

בתקופת המלחמה, בשנים 1914–1918, סבלו המפלגות היהודיות מקפאון: הצעירים היו בחזית ולחמו למען מלכות הקיר״ה, אחרים שרתו בצבא בעורף, ו״נייטראליים״ רבים שהו בעליות־גג ובמרתפים... אך במפלגת ״פועלי־ציון״ של כשאנוב לא פסקה הפעילות. מוטל רוזנר, שהפך לאחר נסיעתו של מרדכי שׂוֹר לאמריקה לאידאולוג והמנהיג בפועל של ״פועלי־ציון״, הגביר את הפעילות המפלגתית. תנועת ״פרייהייט״ הפכה בשנים מאוחרות יותר לתנועה חלוצית, שנוהלה בידי אברהם טוגנר, שעלה לארץ ישראל זמן מה לפני השואה.

אחרי הפילוג ב״פועלי־ציון״ עברה העליונות בכשאנוב ל״התאחדות״ הודות למורה לעברית הידוע מנחם ז״ל. הרעיון הציוני־סוציאליסטי כבש יותר ויותר לבבות וחסידים בקרב בני הנוער. סייעו בכך לא במעט האינטליגנציה והמסירות הרבה של

החברים המובילים ב"התאחדות", כמו יחזקאל גוטר, ברק לויפר ואיצ'ל אורבך. לאחר מלחמת העולם הראשונה יצאו מכשאנוב המספר הרב ביותר של עולים לארץ ישראל מקרב חברי מפלגת "פועלי־ציון". בתקופה האחרונה שקדמה לחורבן, קמה תנועת נוער חזקה בשם "גורדוניה", שבראשה עמד איש־ה"ההתאחדות" הנמרץ יעקב פורסט, שלו חלק גדול בהפצת הרוח החלוצית בקרב הנוער של כשאנוב. והודות לכך הצילו רבים מאוד את נפשם מבעוד מועד.

"רחל"
(חוג יהודי)

איגוד זה של נערות כשאנוב התקיים במשך שנים אחדות בלבד, החל מ־1910 בערך עד 1914, ולכן קשה לשרטט את דמותו. האיגוד "רחל" לא היה קשור במפלגות היהודיות, אלא שימש ככיסוי למגמות ה"השכלה" שהסתתרו מאחוריו. ייסוד האירגון בתנאי מחתרת כמעט נחשב לסיפור הצלחה. העובדה, שניתנה הזדמנות לנערות מבתים דתיים חסידיים להתכנס במועדון משלהן בסביבה יהודית מובהקת, לשמוע הרצאות על ספרות יהודית וכללית ולדון בשאלות־השעה של העם היהודי – דבר זה כשלעצמו היה בבחינת חידוש בעל חשיבות רבה עבור הנערות היהודיות, שלאחר־מכן היו למחנכות של הדור הצעיר.

איגוד "רחל" אירגן עבודות הכשרה לכל התנועות הלאומיות היהודיות, ועורר את ההכרה הלאומית אצל האשה היהודיה, וזאת בתקופה שההתבוללות והאדיקות הדתית חברו יחד ללחום בלאומיות היהודית המתעוררת.

מקרב החברות של האיגוד הזה יצאו מאוחר יותר נשים בעלות הכרה יהודית־לאומית ופעילות ב"וויצו".

איגוד "רחל" היה תופעה ייחודית לכשאנוב. החברות התגייסו מתוך שכבות הציבור השונות, והמנהיגות עד כמה שזיכרוננו מגיע היו:

ליבה קליין
חי'צ'ה לזר, אח"כ קוראל
פייגוש גסנר, אח"כ פישלר
יוכבד דונקלבלום, אח"כ האפטל
מלכה רוזנבוים, לאחר מכן קליין
האחיות זאיונץ.

"מזרחי"

תנועת ה"מזרחי" נוסדה בין האחרונות מבין התנועות הציוניות. למרות שבעיר דתית ואדוקה כמו כשאנוב, צריך היה להיות אחרת. אולי משום כך פעולתה הציונית של ה"מזרחי" עלתה לה ביתר קלות – התנועה מצאה קרקע פוריה שהוכשרה על ידי המפלגות הציוניות האחרות. קרנות ציוניות כבר פעלו היטב ובאופן מסודר ומאורגן, וארץ ישראל הפכה למשאת נפשו של הכלל. תנועת ה"מזרחי" יצרה מעין חומת־מגן נגד ה"אגודה" שניהלה פוליטיקה אנטי־ציונית מובהקת. תוך זמן קצר הפכה התנועה לכוח רב־השפעה, שהמפלגות הציוניות התחשבו בה למרות שחבריה היו מועטים. השפעתה המוסרית של ה"מזרחי" על היהודי הדתי הלכה וגברה, הודות לעסקנים הפעלתנים והמסורים שלה כמו אברהם זילביגר הי"ד, ובצלאל צוקר הי"ד (שמאוחר יותר נאלץ למלא תפקיד מר וטראגי), יחזקאל רייך, חיים הירשטל, חיים גוסר ה' ינקום דמם, ויבדל לחיים ארוכים, ברוך הירשברג. לעסקנים הללו היה ניסיון בעשייה ציונית והם התמסרו לרעיון הציוני בכל מרצם.

תנועת ה"מזרחי" החזיקה בבית מדרש משלה בשדרה. במבנה, ששימש מרכז לעסקנים ציונים, נאספה קבוצה של מנגנים ויודעי היצירות המוסיקליות של ר' הירש לייב ור' לייביש מייזלס, ביניהם אברהם זילביגר, שמחה שיינברג, ברל פרנקל ואחרים. כאן היו שרים בכישרון ובהתרוממות רוח. היה זה תענוג להתפלל בשבתות ובימים

טובים בבית־המדרש של ״מזרחי״, שבין כתליו הדהדה נגינה נפלאה.

תנועת ה״מזרחי״ היתה התנועה הראשונה שהנהיגה בכשאנוב את מנהג עונג־שבת המודרני לפי הדוגמה של עונג־שבת של חיים נחמן ביאליק. אכן היה מענג לשמוע כיצד יהודים חובשי שטריימלים ולבושים בבגדי משי, דנים בין זמר אחד לשני בבעיות אקטואליות שונות או מאזינים להרצאות.

ב״מזרחי״ קמה גם תנועת נוער בשם ״השומר הדתי״, אך היא לא הצטיינה בפעילות ענפה בהשוואה לתנועות נוער ציוניות אחרות, ובעיקר בהשוואה ל״עקיבא״.

בפרק זה השתדלנו לתאר בקצרה את התנועות והזרמים השונים, שתפסו מקום של כבוד בחיים הפוליטיים־חברתיים בכשאנוב. בשנים האחרונות שקדמו לחורבן נוספו עוד שתי מפלגות, אשר הצליחו בקנה־מידה עולמי, אך בכשאנוב השפעתן היתה מועטה. כוונתנו לאגודת־ישראל ולמפלגה הרוויזיוניסטית. הגם שמספר החברים שלהן היה רב למדי, השפעתן על דעת הקהל לא ניכרה בקרב יהודי העיר.

ראוי להזכיר גם את ה״אנסקי קלוב״ (מועדון על שם אנסקי), שהיה א־פוליטי, והנחיל לחבריו תרבות יידיש אמיתית וידע כללי.

ועוד כדאי לציין, שלמרות חילוקי הדעות המפלגתיים השונים, מעולם לא הגיעו אנשי כשאנוב לידי מריבות או חיכוכים אישיים. אדרבא, בני־הנוער שהיו חברים בתנועות ובמפלגות שונות חיו בשלום ובידידות.

נוער ה״מזרחי״.

אינ. ש. שוורץ

סטודנטים יהודים בכשאנוב

כמו לכל עיירה פולנית גם לכשאנוב היו הסטודנטים היהודיים שלה. בקראקוב הסמוכה תפסה ההשכלה בקרב היהודים מקום חשוב, ורוח הקידמה החלה לחדור גם לכשאנוב השכנה.

בכשאנוב היתה גימנסיה עוד בימי שלטון האוסטרים, וברחובות כשאנוב, כמו בערים אחרות, התהדרו התלמידים בחליפות השחורות, בכובעים הגבוהים ובפסי הזהב על צווארונם.

לפני שקמה הגימנסיה היו משפחות אחדות כמו שווארצבארט, ציפר וריזר, ששלחו את בניהן ללמוד מחוץ לכשאנוב, אבל הם לא השתייכו לקהילת הסטודנטים של כשאנוב.

מאוחר יותר באו הסטודנטים היהודים מקרב המשפחות שהתגוררו בשדרה. הם נקראו "אנשי השדרה", או "החברה הטובים", מפני שהם התגוררו בדירות יפות, התלבשו בלבוש "אשכנזי" והחזיקו במשרתים פולנים. את הילדים שלחו לבתי־ספר כלליים, דיברו איתם לרוב בפולנית והעניקו להם כלים שבעזרתם יהיו לאנשים משכילים. ההורים היו דתיים סובלניים. האמהות היו הולכות בשבתות ובימים טובים לבית הכנסת, התנהגו כבנות ישראל כשרות, ושמרו על מצוות היהדות. האבות היו סוחרים מכובדים, תחילה חבשו שטריימלים ולאחר מכן החליפו אותם במגבעות קטיפה. את הבנים שלחו ל"חדרים" והשגיחו היטב שהילדים ילמדו. בשבת בחנו את הילדים ושאבו הרבה נחת כשהללו ידעו היטב את הפרשה. כפרס עבור התמדה והצלחה בלימודים קיבלו "פירות שבת", ובמקרה שהילדים לא ידעו, שמחת השבת הופרה. במקרים כאלה הונחתו סטירות־לחי לוהטות, וקולות הזעם של האב, המעורבים בבכי הילדים, נשמעו למרחוק.

כשהילדים סיימו כיתה ד' או ה' בבית־הספר העממי, הם נשלחו לגימנסיה, וההורים דאגו לכך שמלמד יבוא הביתה וימשיך להורות לילדים את לימודי היהדות. בדרך זו הבטיחו ההורים שהילדים יהיו יהודים טובים בעיני אלוהים ובעיני הבריות.

בתחילה שיחררו את התלמידים היהודים מן הלימודים בשבת, כדי שילכו עם האבות להתפלל. מאוחר יותר כשהגימנסיה הפכה לפולנית־ממלכתית היו התלמידים היהודים חייבים לבוא בשבת, אך היו פטורים מלכתוב. לעומת זאת היו חייבים לחבוש באופן קבוע את כובע ה"מאטשֶיוּבקה" שהיה חלק מלבוש הסטודנטים. הורים רבים התביישו בכך שבניהם חבשו בשעת התפילה את כובע הגימנסיה. אני נזכר, כי בלכתי בשבת להתפלל החזקתי בכיסי כובע אחר ולפני הכניסה לבית הכנסת חבשתי אותו, ואת כובע ה"מאטשיובקה" הסתרתי... נהגתי להתפלל ב"שטיבל" בשדרה, ששם היה אבי ז"ל גבאי במשך שנים רבות. את החמימות והרגשת־הבית שאפפו אותי בשבתות החורף בשעות אחרי הצהריים לפני תפילת מנחה – אני מרגיש עוד היום. מסביב לשולחן ישבו יהודים ולמדו שיעור מפי התלמיד־חכם הידוע בכשאנוב ר' שכנא ז"ל. מסביב לתנור־הברזל ישבו בעלי־בתים ידועים ורציניים שהתייגעו קשה בימות החול, אבל בשבת היה נסוך חיוך שמח ורגוע על פניהם. הם שוחחו על פוליטיקה וניתחו את "המכתבים הפוליטיים" מאת יאושזון (איצ'ֶלה) ואת "על כוס קפה" מאת קיפניס (בעתון היומי "היינט").

במקום זה שכחתי כליל את עולם הסטודנטיאלי, את ההערות העוקצניות של

המורים הפולנים האנטישמיים, ואת לעגם של חברי הגויים. כאן הייתי מוקף בסביבה תומכת, בחמימות יהודית, ובחכמת בית מדרש מעמיקה וחריפת שכל.

בתקופה שלאחר מלחמת העולם הראשונה מספר הסטודנטים היהודים הגיע ל־45–50. ההתבוללות החלה לחדור לחוגי הסטודנטים היהודיים והרחיקה אותם מרגשות לאומיים ויהודיים. ריקנות ויהירות איפיינו את הסטודנטים היהודים בכשאנוב. הם התביישו לדבר יידיש, להיראות בחברה יהודית, ונמנעו מללכת להרצאות, שההסתדרויות הציוניות הדינאמיות אירגנו. לאחר שהכינו שעורים נהגו להסתובב באפס מעשה בשדרה, נטפלו לנערות, התפרקדו על ה״גבעות״, או על שפת הנהר והאזינו לקונצרט הצפרדעים, שוחחו על כדורגל ושאר נושאים חסרי חשיבות.

הסתדרות הסטודנטים הציונית בקראקוב ניסתה להשפיע על ערי־השדה ולייסד שם תאים כמוה היא. העתון היהודי־פולני ״נוֹבי דְזֶ'נְניק״ יצא במאמרים מעוררים מפרי עטם של מנהיגינו האהובים ד״ר יהושע טוהן הבלתי נשכח, ד״ר יצחק שווארצבארט וד״ר בֶּרְקְלאמר, אשר שללו בתוקף את ההתבדלות והפאסיביות של האינטליגנציה הפרובינציאלית. בעצת ידידי מקראקוב זימנתי את הסטודנטים לדירה של משפחה אחת, שכל שלושת ילדיה למדו בגימנסיה. התווכחנו שעות, אבל על נקלה ניתן היה להיווכח ש״מהקמח הזה לא יהיה לחם״, והם התפזרו בצחוק רם... אך חשוב לציין שאחד המשתתפים במפגש ההוא, הינו כיום יהודי עשיר ומכובד המתגורר בתל־אביב.

ללא ספק היו בין הסטודנטים של כשאנוב גם אנשים מפוכחים. די להזכיר את הרשל ברנר, שלא היה ״איש השדרה״, אלא בחור תלמיד ה״חדר״ בעל מוח חריף, שצעד עם שחר עם ה״קפיטל״ בידו אל החורשה הליביאנז'ית; את יצחק דייטשר עם רעיונותיו המטורפים שמאוחר יותר הפך לעיתונאי מְחוּנן בוארשה; את יוסק בֶּסְטֶר מליפובצה, נער עני בן כפר, שלימים היה לרופא האהוב בעיר; את חנה דונקלבלום, המשוחררת (מאורח חיים דתי); את האחיות וולף, והשומרת הלבבית רוז'קה ארנשטיין. כאן יש למנות גם את אידק וֶרנר, הבחור האינטליגנטי מכשאנוב, שלימים היה לעורך־דין, ואת איציק רייפר, שרק לאחר סיום הגימנסיה הטיל עצמו בכל להט הנעורים לתוך פעילות־ציבורית סוציאליסטית, ולאחר שסיים את הפוליטכניון עוד הצליח להפליג לניו־זילנד, שם אייש משרה ממלכתית ועבד בתחום המדע. ברצוני להזכיר גם את ידידי יוסף בוֹכנר, המתמתיקאי בעל המוח החריף, שמאוחר יותר השתלם בברלין ועבר למוסקבה, שם עבד כמהנדס בבית־חרושת למטוסים. בסמינר לנערות למדו כ־15 נערות יהודיות, שאחדות מהן נטלו חלק פעיל באירגונים ציוניים. הבולטת מביניהן היתה חוה שווארץ, המנהיגה של ״גורדוניה״ בכשאנוב.

תיאור דמותם של הסטודנטים היהודיים של כשאנוב לא יהיה שלם, אם לא נזכיר קבוצה קטנה של אקדמאים מבוגרים יותר, שלמדו מחוץ לכשאנוב, וכל שנה באו הביתה בימי החופש: את הבחור המחונן, הרציני והאינטליגנטי, הנייק ריזר (היום ד״ר אינג'ינר במיילנד); את ״קזנובה״ בעל חוש ההומור, הנייק נאדל (כיום תושב שנחיי); את האחים יוסף ודוד בוֹכנר, שניהם מהנדסים (היום גרים בקנדה); את הבן ״המורד״ של הגביר של כשאנוב ר' זיסמע קיינרייך, ברוך, שהפך לד״ר לכלכלה בברלין; ואת הסטודנט ״איש הברזל״ הציני, יוקל קורץ. הם הביטו על החברים הצעירים מהם בזלזול מלמעלה למטה, ובלשונו של יוקל קורץ, כמו על ״צוציקים״. כששבו לכשאנוב ״מבחוץ״ היו מתרכזים בחוג משלהם, מדברים על תיאטרון ועל ספרים חדשים, והיו מותחים את הצעירים וצוחקים על עולם ומלואו.

בשנות השלושים החלו להיטשטש הגבולות והפערים, בין ״יהודי השדרה״ לבין יהודי העיר. הסטודנטים החדשים היו שונים מחבריהם בעבר. הם היו חדורים יותר ברגש ובהבנה לבעיות יהודיות־לאומיות.

מקומות בילוי וטיולים

(השדה שליד בית המדרש והגשרון הפולני)

השטח המשתרע ממה שנקרא "שְׂדה בית המדרש" עד לבית המטבחיים, ולמן הגשרון הפולני לאורך שטח הרכבת עד לבית העלמין – שימש כאתר טיולים. בחודשי הקיץ בשעות בין הערביים טיילו שם יהודים מכובדים לבושים בכפתנים שחורים ובאבנטי משי רחבים, מקטרת ארוכה בפיהם ומקל־טיולים בידם, כשהם נושמים את האוויר הצח שבא מן היערות שמסביב לכשאנוב.

בדרך הטבע, טיולי בין הערביים של יהודים חסידים ובני־תורה היו כעין המשך לשיטוט שלהם בשבילי הש"ס והפוסקים. מוחותיהם המשיכו להגות במה שלמדו במשך היום, ושעה שהתבסמו מהאוויר הרענן סיפרו זה לזה סיפורי חסידים, מעשיות, מימרות יפות של רביים, משלים ומעשים של צדיקים וכדומה.

בחורי בית המדרש הצעירים העמיקו בפילפול ובלימודים. נשים ענודות סרטי־שיער וקפלטים התישבו בצניעות על הדשא, כשהן משוחחות על דאגות היום־יום שלהן ומתבלות את דבריהן בקורטוב לשון הרע. ושעה שגבר כלשהו ביקש לעבור היו מצטופפות בצד אחד כדי שלא ייאלץ לעבור חלילה בין שתי נשים.

לשדה שליד בית המדרש היה חלק חשוב בחיים היהודיים בכשאנוב. כאן בשדה הזה הדליקו בערב פסח מדורות לשריפת החמץ, וילדים מתלמוד־תורה הקרוב ו"חדרים" אחרים שיחקו פה באגוזים. בל"ג בעומר היו נערים מצוידים בחצים וקשתות מנהלים מלחמות במגרש, ובתשעה באב נהגו הקונדסים לתלוש כאן קוצים ולהטיל אותם על המתפללים בבתי המדרש וה"שטיבלעך" בשעת אמירת הקינות. וביום הכיפורים נהגו יהודים, שחשו ברע מפאת התענית ומעשן הנרות הנמסים, לצאת מבתי התפילה אל השדה כדי להתרענן ולהתאושש.

אף על פי שהשדה היה שייך לגוי, ראו בו היהודים נכס משלהם. מתעלמים ממחאות בעל־השדה הם הרגישו כאן כמו "בכרם של אבא"...

לצעירים יותר, שרצו לטעום מעט מחיי ה"עולם הזה", שימשה השדרה (אַלֶייה הֶנְרִיקה) והגשר התלוי ליד תחנת הרכבת, כמקום בילוי ומפגש. כאן שלטה אווירה חופשית ומצב־רוח מרומם יותר. הרוחניות פינתה מקומה לגשמיות. הצעירים הירשו לעצמם להעיף מבט בנערות ולפעמים אף לברכן בתנועת ראש ביישנית כשהם מסמיקים אגב כך... בימים ההם לא היה זה מן הדברים הקלים להגיע לידי שיחה עם נערה. לכך נדרש אומץ־לב והעזה. הצעירים פחדו מן העיניים שננעצו בהם מסביב, ומן הנערות שלאחר מכן תרכלנה עליהם בינן לבין עצמן. ההורים החסידים לא הניחו לבניהם המתבגרים, נערים ונערות, לצאת לטיול בלא ליווי של מבוגרים. אבל הצעירים מצאו דרכים להשתחרר מן המלווים הבלתי רצויים, בספרם שהם צריכים להמתין לפלוני אלמוני ליד תחנת הרכבת, או ללוות נוסע.

מלבד בחורי בית מדרש מובהקים, הגיע למקום זה נוער יהודי מכל הזרמים והמעמדות החברתיים, נערים ונערות, שהתגודדו בקבוצות נפרדות.

בתחילת המאה העשרים, עם תקומתן של תנועות נוער לאומיות וסוציאליסטיות, שינתה השדרה את אופייה באורח רדיקלי. הצעירים שהחלו לקרוא ספרים ורומאנים, שהשפיעו עליהם לטוב ולרע, החלו במרוצת הזמן ליזום פגישות מקריות או מתואמות כמקובל בין הבריות.

היער

הנוער, ששאף להשתחרר מן הכבלים שהמסורת הטילה עליו, חש במחנק במקומות הבילוי המקובלים, ופנה אל היער. היער, הקרוב ביותר לעיר, שכן במרחק קילומטר אחד מבית העלמין היהודי. עד לשנת 1918 היה היער מקום הבילוי האידיאלי לנוער המתבגר. רחוקים מעיניהם של האבות והאמהות המחמירים ומעיניהם של הולכי רכיל שחיפשו נושא לשיחות הרכילות שלהם.

הנוער חי את חייו חופשי מהשגחה ומכפיה. אך יש לציין שהוא נהג באורח מהוגן ותרבותי. ניהל פרשיות "אהבים" אמיתיות ואפלטוניות. ביער התנהלו ויכוחים אינטליגנטיים בנושאים כלליים ויהודיים, על היצירות החדשות ביותר של אותה תקופת־זוהר בספרות היידיש, העברית, הפולנית והגרמנית. אילו ידעו העצים לדבר, היה להם הרבה מה לספר על הנוער של כשאנוב, שאחד־העם, מכס נורדאו, פרץ וניטשה, ביאליק ומיצקייביץ' נקראו על־ידם בשפתם המקורית.

התמוטטותה של אוסטריה, חוללה שינויים ביער. כשהוקם בית־החורשת לקטרים, הוקם ישוב פולני ביער והתושבים הפולנים לֹא יכלו לסבול שהנוער היהודי יהנה מאוויר צח. מאותו זמן ואילך החלו פרובוקציות מצד הפולנים ולאחרונה אירעו גם תקיפות פיזיות ויידוי אבנים על ידי השקוצים המקומיים. הדבר עורר התמרמרות בקרב הנוער היהודי ועורר בלבם שנאה כלפי נכדי קושציושקו ומיצקייביץ'...

ההתנקשויות התכופות הובילו לכך, שהנוער היהודי חיפש אזור בילוי אחר, מבלי להיות נתון להתגרויות של שקוצים פולניים, וכך עבר מוקד הבילוי של הנוער היהודי, בשנים שלפני החורבן, אל ה"פיאסֶק".

ה"פְּיַאסֶק"

ה"פיאסק" היה פינת חמד יפהפיה ליד הנהר הֶכְלוֹ, שמאז ומעולם היה קשור בחייהם של יהודי כשאנוב. לנהר הזה נהרו יהודי כשאנוב באלפיהם בראש השנה לתשליך. מכאן הביאו ערבות להושענות. נשים יהודיות היו ממתינות פה בימי־השוק לאיכרות מכפרי הסביבה, כדי לקנות במחיר מוזל עופות לשבת, או "כפרות" יפות ולבנות לערב יום הכיפורים. בפיאסק התגוררו גם כמה משפחות יהודים. במקום היה גם בית־מלאכה לעיבוד עורות בבעלות יהודית ושררה כאן תחושת ביטחון גדולה יותר מאשר ביער. במקום זה הנוער של כשאנוב הרגיש עצמו משוחרר וחופשי, ובחולות שלאורך גדות הנהר – כמו על חוף־רחצה.

אף על פי שהנוער הקים כאן שאון והמולה כדרך הצעירים בעולם, נעדר המקום את הקסם ושמחת החיים של היער. העובדה שנאלצו לפנות את היער עבור מישהו אחר, דיכא את הנוער והעיב על שמחת החיים שלו. אך הנערים והנערות של כשאנוב לא נפלו בלבם כליל, ומעז יצא מתוק: מגורשים על ידי הפולנים התרכזו בני־הנוער ב"פיאסק", ובשעות בין־ערביים בתקופת הקיץ נשמעה במקום שירה עליזה ביידיש ובעברית, שיצאה מתוך הלב ונבעה מתוך אמונה בעתיד טוב יותר...

גם בתקופת הכיבוש הנאצי שימש ה"פיאסק" כטיילת לנוער היהודי. באותה עת כבר היה המקום משמים ואווירתו מדכאה. חלק מן הנוער נלקח למחנות־העבודה, ורק בודדים נפגשו במקום ששימש בעיקר קבוצות של "פוליטיקאים", שבאו כדי לשמוע ידיעות כלשהן מן העולם החופשי. היום כבר אפשר לגלות את הסוד שה"פיאסק" היה אז מעין "רדיו יהודי" של העיר. מכאן שאבו היהודים ידיעות שהיו בלתי ליגאליות בתקופת הכיבוש הנאצי, ואשר עוררו תקוות מועטות, שהנה, הנה, מגיעה הישועה....

כינויים בכשאנוב

בּאַבֶּה
בּוּדקה
בּאַלקה
בּוֹבציק
בּשְטֶה
בֶּבֶּה
בעל־שם
בּוֹגל
בּאַס
בּוֹנדזֶ׳רקה
בִּילֶה
בּוּטְלאק
בּוֹצאַן
בּוֹבִּילֶבּוֹץ
בּוֹלדוֹק
בּוֹרד
באוול
בּוֹבֶּה מלכה
בומבה
ביק
בישוף
בּוֹשנְיוֹק

גוּרַה
גראַצֶ׳ר
גוֹרוֹל
גוֹלֶנבִּיאז׳
גלח
גאון
גרויפ
גרופנציילר
גְלוֹמב
גאנז

דז׳וּבֶּה
דז׳ובּאָסקֶה
דיוֹבל
דוּפֶּה
דוּידֶלה
דודק
דוקטור
דז׳ון

הוֹן
הוֹז
הֶנטל
היץ
המן
הויזן
הוֹקוֹלאדֶה

וַאלֶק
ואַמפּ
ווֹנְסֶה

ז׳ימנֶהדוּפֶּה
ז׳לוֹב
זאנוֹזֶ׳ה
זוֶואַלֶק
ז׳וֹטשֶרקה
זיידה
זאַראַזֶה
זה־זה
זוֹשקה
זֶ׳מְפֶּה

חתן
חיז׳ה
חוֹדֶק
חִיטְקֶה

טוּפֶּלֶה
טוּטֶה
טוּטֶהלֶה
טרֶנטאַק
טְרַאמֶרְקֶה
טִינקה
טְשוּצ׳מאק
טְשוֹל
טְשוּרֶק

ירזש
יאיֶה
יאַפִּיש
יאלוֹבקה
יאייצַאז׳

לאַפּקֶה
לֶכטציאֶר
לוֹקש
לֶמל
לאַקשפּיצל
לוֹפַּאטֶה

מלאך
מייזל
מוֹף
מִיוֹל
מוּפְּסְל
מחר־לוּדקה
מִישֶר
מילכטוּפּ
מֶלוֹק
מִיז׳ל

נאַסֶר

סטוּפֶּה
סְמיציבּאַסקה
סמאַטה
סרוּי־דאַלי
סמאַטלאַק
סטריז
סצירבּוֹק
סְקוֹטש
סְטארוֹסטבה
סְצֶפּאַן
סצקוּס
סְמוֹצ׳יק
סטשור
סוֹלְטִיס
סְפּוֹדיק
סראַצ׳קה
סְקוֹקאַץ׳
סקוברון
סקְוֹמְפּייץ
סֶרוֹוטקה

עשיו
עראַס

פּאַוו	צאַפּ	רוֹצֶר
פיפק		רויטְרְלאַמֶר
פיפלה	קֶנְדֶר	רוּשניאק
פיאֶקלֶה	קאמייניצה	רִיצֶ׳ר
פוּפֶלֶה	קי	רינאלדוֹ
פוטיפרע	קֶלְבְּל	
פרדל	קִינִיגְל	שוויצר
פאנה	קאצֶ׳קה	שְׁמַדְנִיק
פַּיְיקָה	קֶשִׁיוֶוהֶפיסק	שמֶרל
פלֶמְל	קאַשטאַוולוֹז	שווינקה
פוֹליצִיי	קוֹכְלֶפְל	שְׁמֶדזיֶה
פאסֶק	קישקהלה מאַכֶר	שקלוֹש
פוילינה	קוואשניוֹק	שמוֹדֶר
פאלקה	קְוֶוצֶ׳ר	שמאיקה
פרובושץ׳	קלאַק	שטוֹפֶּר
פריצה	קישקה	שנוֹיפְלֶר
פוֹנצ׳ק	קרוּליק	שְׁווידֶרֶר
פלוֹרק	קוֹזֶק	שְׁנוֹדֶרְל
פיאנה	קרוץ׳	
פלוי	קוּרֶק	תָּם
פוּיֶיר	קֶפְּסקיצ׳ס	
פרולאך	קנייטש	
פונצֶ׳ק	קרוֹכמל	
פור	קרוּפּ	
פלאגה	קראַדניק	
פרוּפיקה	קוֹקוֹל	
פֶּנִיץ	קְווֹקֶה	

לאדם מן החוץ, שאינו בן כשאנוב, אולי יישמע הדבר מוזר, אך עובדה היא, שכינויים שהוצמדו לשמות היהודים לא ניתנו חלילה מתוך עלבון או כשם גנאי. את הכינויים היו מבטאים ברוח טובה ולא כדי לפגוע.

לפי דברי יהודי כשאנוב הקשישים, מקור הכינויים הוא עוד מהתקופה שבה היתה תחנת־הרכבת ממוקמת ברחוב הרכבת הישן. הצעירים נהגו להמתין מתוך סקרנות ליד הרכבת לכל חתן חדש שבא לעיר והיו מביעים עליו דעתם. והליצים שביניהם הצמידו לזר שמקרוב בא, כינוי שלדעתם הלם אותו. כל אחד זכה בכינוי משלו על פי מראהו, אך היו כינויים שציינו משלח־היד, וכאלה שהעידו על אופיו של בעליו.

כיום כבר בלתי אפשרי לדון מבחינה לשונית בכל כינוי בנפרד, שכן בשעתו הם בוודאי היו מתאימים לבעליהם. אף שאין אנו יכולים לקבוע במדויק את המקור והסיבה לכינוי, נשתדל בעזרת דוגמאות אחדות לאַמֵת את ההנחה שלנו.

באבֶּה – לא היה לו זקן, או שבקושי ראו את חתימת זקנו.

בּוּדקה – החנות שלו נמצאה במין צריף בנוי מקרשים.

בֶּה־בֶּה – עבד כסבל ליד הרכבת, לא היתה לו שפה ברורה ורוב המלים שיצאו מפיו נשמעו כמו בה־בה.

בעל־שם – יהודי שסחר בבגדים ישנים וסמרטוטים. ידע היטב ללמוד ולפסוק שאלות,

אך התנהג בפשטות רבה כמו הבעל־שם־טוב.
באס – היה כלי־זמר וניגן על הכלי הנ"ל.
בּוֹנדזֶ'רקֶה – תפרה שמלות לנשות האיכרים (מפולנית).
בּוֹצ'אן (חסידה) – היה בעל צוואר ארוך.
גאפ – כינוי לאחד, שאינו מבין מה שמדברים אליו.
גרוֹיפּצַיילֶר – כינוי לקמצנות.
דרוֹיבֶּה – אדם רזה שכולו עור ועצמות, ללא מעט בשר על עצמותיו.
דוּפּה – ראש סתום, בלי שכל.
דַוידֶלה – שלומיאל, לא יוצלח.
המן – מציין רשעות, אדם רע מטבעו.
ז'ימֶנדוּפֶּה – אדם חסר חיוניות, עצלן (מפולנית).
ז'לוֹב – זולל וסובא, עגל מפוטם.
חוֹדֶק – רזה, כחוש (מפולנית).
טְשוּצ'מאק – קרוב לאידיוט.
טשוֹל – ראש אטום, תופס עניין בקושי.
יאַייצַאז' – סוחר בביצים (מפולנית).
לוֹקש – צר וארוך ומכיוון שהלוקש "הראשון" נקרא שִׁיעֶ, הרי קראו כך לכל מי ששמו היה שיע.
מחר־לוּדְקֶה – ר' להלן "פולקלור בכשאנוב".
נאסֶר (רטוב) – אחד שהצילו אותו מטביעה בנהר.
סרוֹי־דאלי – יהודי שעמד בשוק ומכר בדים, ולכל גוי שלא הסכים לשלם את המחיר הנתבע, היה משמיע פסוק זה. 90 אחוז מיהודי כשאנוב לא ידעו את שם־משפחתו האמיתי וקראו לו רק בכינוי זה.
סְמאַטלאַק – אדם שאינו ישר בעסקים, מסובב דברים, קומבינאטור.
צאַפּ – בן של מוזג, שאביו קרא לו לפעמים לשאוב את הבירה מן החבית (מיידיש).
קֶלבּל – היו שני אחים, מכיוון שלמבוגר קראו פרה, הרי ממילא כבר קראו לצעיר עגל (ביידיש: קֶלבל).
קוֹזה (עז) – מלא חיים, קופץ, פראי.
קְנייטש (קמט) – מוזג אשר בשבת נתן בירה בהקפה, כדי שלא לקחת כסף בשבת. היה לו פנקס ובו שמות לקוחותיו הקבועים, וכדי לזכור את בעל החוב עשה קמט בדף הנושא את שם הלקוח. בתו ישבה עם הפנקס ועם כל כוס בירה שהגיש קרא: "מירל! קנייטש!" (קַמְטִי).
קוֹזֶה־מאשין – יהודי בעל יוזמה, היה הראשון שהביא לכשאנוב עגלה עם כילה ועליה תנור והעמידה באמצע השוק. הוא צלה תפוחי־אדמה וערמונים למכירה, מזג יין־תפוחים עם סודה מקנקן עשוי פליז. גולת הכותרת היתה מין רולטה בצורת גלגל שבמרכזה חסידה עשויה מעץ. ברולטה זו אפשר היה לזכות לפעמים בזֵר תאנים או באגוז קוקוס. לכל ה"עסק" הזה ביחד קראו "קוֹזֶה־מאשין". ואפילו בניו ונכדיו של היהודי הזה כבר כונו "קוזה מאשינים".
ריבנטרופ – את השם המושמץ הזה קיבל יהודי בשם ראובן, שתמיד היה מנוזל, וטיפטף לו מהאף, חבריו קראו לו "ראובן, ס'טראָפּט!" (מטפטף). ומכאן התגלגל השם ריבנטרופ (שר החוץ של היטלר).
שוויצר – מתפאר, מספר סיפורי הצלחות שאין להם כיסוי.

מלבד הכינויים שלעיל, היו גם כינויי גנאי, שבאו לציין אנשים לפי מקום־מוצאם, כמו למשל: לקקן קראקובאי; "דאַלטנפרעסער" אושפיצינאי; קורח טשֶבינאי; סדוֹם קְשֶשוֹבִיצָאִי – אנשי קְשֶשוֹבִיץ נחשבו כרעי־מזג; מַסְלֶנְקֶה כשאנובאית (מֵי חמאה) –

ציון לבני כשאנוב "גזעיים", מלאי חיוניות, שנולדו במקום; לכינוי צאבאן כשנובאי היה אותה משמעות; חזיר פולני – כינוי ליהודים מפולין הקונגרסאית; גאַליציאנר בְּרוֹךְ – לאלה שמוצאם מגאליציה המרכזית והמזרחית.

לרבים מן היהודים לא קראו בכלל בשמות־המשפחה, אלא לפי שם האב או הסבא, כמו למשל: יוסף משה ר' שמעון'ס, שלמה משה דעם רב'ס, איצ'לה ר' יעקב ראובן'ס, משה אברהם העשל'ס, יענקלה אבא'ס, פייגלה מלך'ס, סיני מנדל סיני'ס וכו' (ה'ס ביידיש מציינת שייכות – של...)

כינויים שציינו מראה חיצוני: אהרון הגדול, מוֹטל הגבוה, דוד הארוך, שמואל'ה הקטן, פנחס העבה, לייב הרזה, זליג הלבן, שמואל האדום, דוד השחור, גרשון הירוק, משה הוורוד.

כינויים לפי מקום המוצא: ר' שלמה קוֹצקֶר, מרים המֶנְטקוֹבָאית, ר' מאיר טשֶׁבִּינר, המלמד הקראקובאי, המורה הדוֹמְבְּרעווָאִי, המלמד הווארשאי, מנדל פולני וכו'.

כל הכינויים הללו היו בשימוש יום־יומי. כך נוצר מצב שלאורח מבחוץ, שבידו היתה כתובת ושם משפחה, היה קשה מאוד למצוא את מבוקשו. היה זה מאמץ לא קל לתפוס למי הכוונה. היו גם מקרים מבדחים, כשזר לא הצליח לבטא בדיוק את הכינוי, ותוך כדי כך סירס אותו, ובלא יודעין יצר כינוי חדש לאיש שעליו שאל.

פולקלור

עם השמדתם של מיליוני יהודים תושבי פולין, ירדו לטמיון אוצרות של פולקלור יהודי שנאספו ונלקטו במשך דורות רבים. לכל מחוז, עיר ועיירה, היו מימרות, משלים, מעשיות, ובדיחות מקוריות ומיוחדות להם. גם אם לרבים מהפתגמים היתה משמעות דומה, הרי הם סופרו בהדגשים שונים, מותאמים לאופיים של יהודי אותו איזור.

אפשר היה למלא כרכים שלמים בפולקלור, שהתגלגל בין יהודים, בבתי מדרש, בבתי־תפילה חסידיים, ברחוב ובבית. ואפילו דברים שלא ראוי להביאם לדפוס, כגון ניבולי־פה, היו בעלי ערך, ולו רק בגלל החידוד שבהם – החידוד שכה אופייני ליהודי המזרח.

החומר על הפולקלור הכשאנובאי נאסף בחפזון, ובשנים כתיקונן ראוי וצריך ללקט ולתעד אותו באופן שיטתי. אנו רצינו להציל מן השכחה, ולו גם מיעוט שבמיעוט, ולשַמֵר את השרידים הנותרים. אולי יימצא מישהו מבין יוצאי כשאנוב, שיקבל על עצמו את המשימה לאסוף ולרשום את הסיפורים שהולכים ונשכחים. השתדלתי שלא להצטמצם רק בחומר הנוגע ישירות לכשאנוב, אלא ניסיתי לכלול גם את הפולקלור של יהודי פולין בכלל, שבא לידי ביטוי בהווי החיים של יהודי כשאנוב.

פירושים שונים ומשחקי מלים

מלבושי כבוד – זבח משפחה

שאחד מתלבש יפה, שְׂמֵחָה המשפחה.

והיו חייך תלויים לך מנגד (מן התוכחה)

החייטים היו מפרשים, שהחיים, כלומר הפרנסה של החייט, תלוייה מ"נֵיי־גוּט": (תְּפוֹר היטב – יידיש).

צדיק במעיל פרווה (ביטוי ביידיש: צדיק אין פעלץ)

כרגיל אומרים על יהודי דתי, המחשיב עצמו כיהודי יפה ואינו נותן צדקה – "א צדיק אין פעלץ". מבאר זאת הרב ר' שלמהל'ה ז"ל: בחורף, כשקר, אפשר להתחמם בשני אופנים – להתחמם ליד התנור, או להתעטף בפרווה. במקרה הראשון יכולים אנשים נוספים ליהנות מהחום, לעומת זאת לאיש בפרווה, חם רק לו עצמו, ואדם אחר אינו יכול ליהנות מחומו.

חזר וסיפר ר' בן־ציון הירשברג, הי"ד, שצ'אקובה.

תצא רוחו ישוב לאדמתו – ביום ההוא.

מאיר'ל לוֹיפֶר, ליצן ידוע בעיר, ששָכֵנו בבית־המדרש, אדם שפל, הציק לו בעת התפילה, וכיוון שלא רצה להפסיק את תפילתו, כי עמד ב"הללויוֹת", צעק אל השכן את הפסוק הנ"ל – בתור קללה.

נמסר ע"י מנדל גנגר

עני חשוב כמת

משה אהרון הָעֶבֶה היה מקבל בכל חודש מבניו בקראקוב קיצבה לצורך קיומו. פעם אחת, הכסף לא הגיע בזמן מסיבה כלשהי, ומשה אהרון שלח מברק לילדיו: "אבא מת". הבנים הגיעו ברכבת, הלכו לבית העלמין ושאלו את הקברן מתי תהיה ההלוויה. הקברן צחק במלוא פיו וסיפר שזה עתה פגש את משה אהרון בשוק כשהוא מספר בדיחות. לאחר שפגשו את האב, שאלו אותו הבנים – למה רימית אותנו? "טילגרפתי אליכם – הצטדק האב – את האמת לאמיתה, כי בלי כסף אני מת..."

כי השוחד יעוור עיני חכמים
ר' איטשה וקסמן היה שנים רבות ראש הקהל בכשאנוב. כאשר לעת זיקנה התעוור, התגרה בו ראש הקהל החדש ר' אלתר וינר: "אתה התעוורת כי לקחת שוחד". השיב לו ר' איטשה: "אם אני התעוורתי, זה סימן שלפחות הייתי ראש־קהל חכם, אבל אתה, אף על פי שהנך ראש הקהל היום, אתה לא תתעוור אם תיקח שוחד, כיוון שאתה טיפש..."

שבעה שרים – שש מיטות
הלץ הכשנובאי ר' ברל קֶנֶדֶר היה שואל: לפי המגילה היו שבעה שרים ובו בזמן מספרת לנו אותה המגילה שלא היו יותר משש מיטות, יוצא שאחד משרי פרס נאלץ לישון על הארץ. אבל הקושיה מִיתַרֶצֶת בזה, שאחד מן השרים נקרא שֵׁיתַר – וממילא לא יכלו להשכיב אותו במיטה...

במקום שבעלי תשובה עומדים אין צדיקים גמורים יכולים לעמוד
בכשאנוב היה יהודי בעל תשובה, קראו לו ר' משה דייטש. הוא היה יהודי גרמני מווינה, שהרב הצאנזי ר' חיים ז"ל אמר לו לגור בכשאנוב, כיוון שזו עיר חרדית. היהודי הזה ידע לאכול כמו עשרה איש, ותכופות הרגישו בקירבתו ריח לא נעים... ואחד הלצים אמר עליו את האימרה המובאת לעיל.

שינה באכילתן הבכור נאכל (איזהו מקומן)
אם מישהו רעב וגם רוצה לישון, שיאכל קודם.

הוא ימחול זרענו – וכספנו ירבה כחול
יהודי עני, אב להרבה ילדים, במוצאי שבת נהג לשיר את "המבדיל" בנוסח הנ"ל.

מרחם על הארץ, מרחם על הבריות
בכשאנוב היתה האשה גולדה באצ'ס ידועה במעשיה הטובים. אנשים רבים היו באים אליה בענייני צדקה ותוך כדי כך ליכלכו את הריצפה. היא התנצלה באומרה שאם רוצים לקיים "מרחם על הבריות" אין אפשרות להיות גם "מרחם על הארץ".

כיוון שנתן רשות למשחית שוב אינו מבחין בין טוב לרע
השוחט והלמדן הכשאנובאי הידוע ר' שלמה ליפָּה בוֹכנר ז"ל, לאחר שלמד שחיטה אצל חותנו ר' בונם שוחט, בא אל הרב ר' דודל בדבר "קבלה" (תעודה) לשחיטה. הרב לקח את החלף, עשה בו פגימה, כפי שנהוג בבחינה מסוג זה, ואמר לשוחט הצעיר להתקין את החלף.
ר' שלמה ליפה היה כידוע מומחה במקצועו והתקין את החלף כראוי. הדבר מצא חן מאוד בעיני ר' דודל והוא כתב לו מיד את ה"קבלה". כנהוג ומקובל מנה הרב בכתב־ה"קבלה" את כל המעלות הטובות של השוחט הצעיר – בקי ונזהר, מומחה וירא שמים וכו', ובסוף רשם הרב בדרך של מליצה "כיוון שנתן רשות למשחית אינו מבחין בין טוב לרע". בבואו הביתה ולאחר שקרא את הכתוב חשכו עיניו, כשהוא סבור שהרב היתל בו. אביו שלו ר' מלך בוכנר היה יהודי חכם, לקח את ה"קבלה" לידו ובעזרת זכוכית מגדלת פיענח את העניין: המילה "משחית" היתה כתובה **בז'** ו"אינו" – **בע'** וכך קיבל המשפט כולו משמעות לגמרי אחרת: במקום "משחית" נאמר "משחיז" ובמקום "אינו" "עינו".

תורותיו של ברל הסנדלר

יהודי כשאנוב הוותיקים עדיין זוכרים את הפירושים העממיים של ברל הסנדלר, שלשימעם היו מחזיקים מותניהם מרוב צחוק. הפירושים שלו היו מעניינים, וחבל שכה מעטים מהם נשארו בזכרוננו.

עונג קרא לשבת

התענוג הגדול ביותר אצל יהודי צריך להיות שתהיה לו תרנגולת לשבת.
(קוּרָה בפולנית – תרנגולת).

אין חדש תחת השמש

סוֹדָה כפי הנראה כבר היה משקה ידוע בימיו של דוד המלך, כיוון שהוא אומר בתהילים: אזי עבר על נפשנו המים הזידונים... (סודה־זודה).

ברוך הגבר אשר יבטח

התרנגול ברח, כיוון שפתחו את הדלת.
(האסוציאציה של הסנדלר: ברח הגבר אשר יפתח – המתרגם). נמסר ע"י ליפא הירשברג

עמי־ארצות

לא תבושו ולא תכלמו

עמי־ארצות, ברצותם לומר: איני צריך לא את הטובה שלך ולא את הרָעָה שלך, העדיפו לומר, לא תבושו ולא תכלמו, במקום לא מדובשך ולא מעוקצך.

כלחוך השור

לעתים קרובות מאוד נשמע מפי אחדים, ברצותם לציין את ההשכמה המוקדמת – "כלחוך" (השור), במקום "כעלות" (השחר).

חולם נפל

ברצונם לאמר "עולם הפוך" יצא להם "חולם נפל".

אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה

בכשאנוב סיפרו על יהודי עיוור ועם־הארץ שבשעת התפילה היה חוזר ואומר כל מילה אחרי החזן. לפני כל נדרי, כשמקיפים את השולחן עם ספר התורה, הפסוק "אור זרוע לצדיק ולישרי לב שמחה", יצא לו (ביידיש): אוי איז זריאל א צדיק און ישראל לייב א בעל שמחה... (הוי כמה זריאל הוא צדיק וישראל לייב הוא בעל שמחה).

הריבונו של עולם אשתקד והשנה

החזן ר' לייביש מייזלס היה נוהג בכל שנה בחג הפסח לשיר את ספירת העומר בליווי המקהלה. ספירה זו היתה אירוע חגיגי לחובבי החזנות בעיר. האטרקציה העיקרית היתה הלחן על ה"ריבונו של עולם" שאומרים בשעת ספירת העומר. הקהל עמד בפיות פעורים ובאזניים קשובות, כשהוא מאזין למקהלה המאומנת היטב עם הסולו של הסופראנים, אלטים, בס וטנור. לאחר התפילה שאל לץ אחד את חיים לייב "קי": "איך מצאה חן בעיניך השירה?" "רואה אתה" – הוא עונה – "ה'ריבונו של עולם' היה טוב לפני שנה, והפעם הוא לא הצליח". (בלשונו: "ער טויג אויף כ..."/כפרות/).
מסר מנדל גֶנגֶר

המניין

לכשאנוב היו באים תעשייניים יהודים מגרמניה, שניהלו עסקים עם סוחרים מקומיים. אחד מהם היה יהודי גרמני, שיום־השנה לזכרו של אביו חל בדיוק בשעה שהגיע לכשאנוב. הוא היה מעוניין לארגן מניין לתפילת בוקר בשעה מוקדמת. הוא נתן לשמש 2 גולדן, שידאג למניין בשעה היעודה. היהודי בא להתפלל בשעה המדוייקת כיאה לגרמני, אבל עשרת היהודים עדיין לא הגיעו. לשאלתו של הגרמני, הסביר השמש, שהיהודים צריכים קודם להכין את עצמם. "מה פירוש להכין את עצמם?" – שאל הגרמני, והשמש הסביר לו, שיהודים חרדים שותים תה לפני התפילה, אחר כך מעשנים את המקטרת, הולכים לבית־השימוש ואחר כך אל המקווה – זה נקרא להכין את עצמם.

היהודי הגרמני שמע את הכול בסבלנות והשיב לשמש בנעימה חמורה: "כשאני אהיה פה שוב בשנה הבאה, אתן לך חמישה גולדן ואתה תדאג לי לעשרה יהודים, שכבר שתו, רחצו ועשו את צרכיהם.

מִפִּי ר' יוסף לוֹיפֶר (יוסף האדום)

רבי ישמעאל ורבי יוחנן.

עם־הארץ אחד התלונן בפני שכנו וביקש ממנו עצה, מה לעשות שר' ישמעאל יורד לחייו בזמן תפילת שחרית. הפסוקים הדנים בכלל ופרט, קל וחומר, גזרה שווה, קשים להבנתו ומקלקלים לו את התיאבון לארוחת הבוקר.

באחת מנסיעותיו לעיר הגדולה, נכנס השכן לכורך, הוסיף לו כמה אגורות למחיר הספר, וביקש ממנו שתוך כריכת הסידור, יסלק בכלל את ר' ישמעאל מן התפילות. הכורך, שלא ידע איפה לשים את הדף, הכניס את הדף ליד "ויתן לך" שאומרים במוצש"ק אחרי "המבדיל", ליד "אמר ר' יוחנן".

סידור התפילות הזה מצא חן בעיני עם־הארץ. במשך השבוע היה מרוצה שנפטר מן הנודניק הזה ר' ישמעאל.

במוצאי שבת, תוך כדי אמירת "ויתן לך", חשכו עיניו: ר' ישמעאל כבר שוב ישנו! והוא אמר: "עליך ר' יוחנן כבר שמתי עין מזמן (גם ר' יוחנן לא היה אהוב עליו במיוחד) ואתה עוד מאמץ לך את ר' ישמעאל? עכשיו שניכם תלכו לכל הרוחות." תלש גם את דברי ר' יוחנן וגם את דברי ר' ישמעאל ואת שני הדפים זרק לתוך האש.

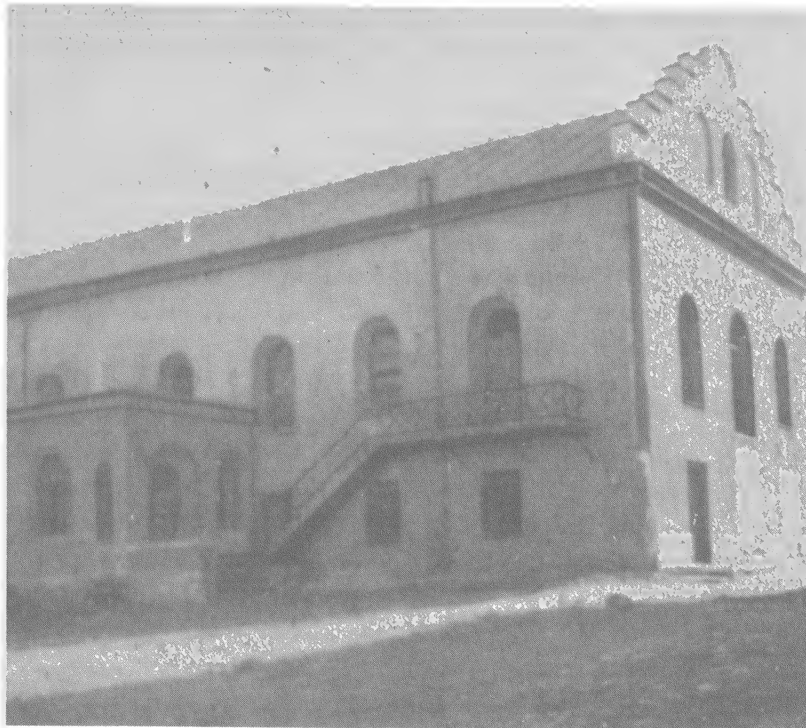
מחר לוּדקָה

שם־לווי משונה שהודבק ליהודי בכשאנוב. היה זה יהודי שעבר מיאווֹז'נה לכשאנוב והיה עם־הארץ, ודווקא הוא רצה להיות אדוק יותר מיהודים אחרים וקיבל על עצמו שלא לדבר בשבת קודש דברי חול, ולשוחח רק בלשון קודש.

היהודי הזה גר על שפת הנהר, ולפרנסתו היה משכיר את הסירה (בפולנית – לודקה) שהיתה בבעלותו לנערי העיירה (לא לבחורי ישיבה חלילה), שהיו שטים בה להנאתם בנהר. פעם אחת באו כמה נערים אל היהודי בשבת ורצו לשכור את הסירה, הוא צעק אליהם מן החלון בלשון הקודש: "היום שבת מחר לודקה", וכך זכה לכינויו.

אלוהים אינו ישן

ולוול שמיידלר עסק במסחר בתבואה והיה נוסע לירידּ בקְשֶׁשׁוֹבִיץ עוד לפני שהאיר היום. בלי שים לב שעדיין לילה ועל פי הדין עדיין אסור להניח תפילין, הניח תפילין והתפלל. כששאלו אותו למה הוא עושה דבר שאסור לעשותו, ענה ש"לריבונו של עולם" אין הבדל מתי מתפללים, כי כתוב בפירוש – הנה לא ינום ולא יישן שומר ישראל.

צילום בית־הכנסת העירוני, מצד צפון־מערב הכניסה לעזרת הנשים.

שבת זָכָר

בכשאנוב התקיים מניין של עמי־ארצות (חברה "פוטערקיכן"). סיפרו שבמניין הונהגה תקנה, שתלמיד חכם לא יוכל להתפלל שם. קרה פעם ש"בשבת זכור" (פרשת כי תצא), בעל־הקריאה לא ידע איזו פרשה לקרוא. הציע יהודי אחד לקרוא את הפרשה "אשה כי תזריע וילדה זכר" ("זכור"־"זכר"). הדבר נראה בעיני הגבאים ואכן כך נהגו. למחרת קיבל בעל העצה פתק מהגבאים, שבהתאם לתקנות שלהם, הוא אינו יכול להתפלל עוד במניין הזה, כי הוא נתגלה כתלמיד חכם...

רביעי וחמישי

בכשאנוב העליות "רביעי" ו"חמישי" בעת קריאת התורה, לא נחשבו למכובדות. בבית הכנסת "אנשי חייל" התפללו חיילים שסיימו את השירות הצבאי, ותקופה ממושכת שימש כגבאי היהודי המתבולל יוזף אומלויף. מתפללים אחדים הציקו לו פעם בעניין כלשהו, והוא איים עליהם: "חכו חוצפנים! אני עוד אשלם לכם בעד העלבון. אתם תקבלו עליות אך ורק ב'רביעי' וב'חמישי'..."

עם־הארץ וההקפה

בבית הכנסת העירוני היו כמה ספרי תורה פסולים. העטיפות שלהם היו קרועות או שעץ־החיים היה שבור, ובשמחת תורה השתמשו בספרי תורה אלה להקפות. קרה שהגבאי כיבד בהקפה קצב ידוע שהיה עם־הארץ, ודווקא הוא קיבל לידיו ספר תורה פסול שכזה. הקצב החזיר את ספר־התורה ואמר לו ברוגזה (ביידיש): "איך האב אייך אין דער ערד מיט אזא ספר תורה..." (אתה אצלי באדמה עם ספר תורה שכזה).

"דבר אחר" קדוש!

קוריוזים שונים היו קשורים לסדר־הפסח. עם־הארץ אדוק בהגיעו לפסוק "דבר אחר ביד חזקה" ברצותו לחקות העוויות חסידיות מסוימות, פרץ בצעקה: "אוי אוי! דבר אחר קדוש רחם עלינו..." (דבר אחר בסלנג היידי הוא – חזיר – המתרגם).

יעלה ויבוא בערב יום הכיפורים

יהודי ידוע, שהיה עם־הארץ, היה אומר "יעלה ויבוא" בסעודה המפסקת בערב יום כיפור, עם הסיומת – "בערב יום־הכיפורים הזה". לשכנו, שהעיר את תשומת־ליבו לטעותו, השיב: "כשאני אוכל חלה טבולה בדבש ו'קרעפלעך' ממולאים בשר, אצלי זה חג".

בית־הכנסת העירוני הכניסה הראשית בצד הדרומי־מערבי.

שונות

משי וביטנה

ר' נפתלי, ברצותו להדגיש את ההבדל בינו לבין הדיינים, אמר: הרב למה הוא דומה – למשי שבצד החיצוני, ואילו הדיינים, לביטנה שבצד הפנימי.

שני מתים

ר' נפתלי היה אומר, על דרך ההלצה, שאינו פוחד מפני המתים, כי בסמוך לו שוהים דרך קבע שני מתים: יוקל דודעק שתמיד מת לאכול ויוסקה הגבוה שתמיד מת לשתות.

מעט בריתות וכה הרבה ממזרים

כשאברהם מאיר, שמש בית־המדרש, לא הצליח לגרש מעל פניו את הנערים השובבים שהפריעו לו בעבודתו, והיו משליכים כדורי שלג על החנוכיה בעת הדלקת הנרות וביצעו תעלולים אחרים, היה צועק עליהם בכעס: "ברית מילה לא רואים כאן לרפואה, אבל ממזרים יש ויש בשפע..." נמסר ע"י מנדל גנגר

"יורצייט" כל יום

שמחה שטפלר היה אומר, ש"יורצייט" (יום השנה) יש לו כל יום, כיוון שאבא שלו כל יום מת מרעב.

מה השעה?

כשהיו שואלים את ר' יצחק'ל גרוס, מה השעה? (ביידיש: "ווי שפעט איז?", כמה מאוחר?) תשובתו תמיד היתה: "כבר מספיק מאוחר, כבר הגיע הזמן שיבוא המשיח".

ארוחת־בוקר כשאנובאית טובה

מורכבת מ:
לחם של פיפק
חמאה של קוואצאלר
דג מלוח של פייגלה מלך'ס.

גם אור חשמל יכול להזיק

כידוע הרבי מבובוב, ר' בן־ציון הלברשטם, השתוקק להתיישב בכשאנוב, אך היה מודע לכך שאין זה לרוחו של הרב מכשאנוב, ר' מנדלי. כשהרבי מבובוב בא לכשאנוב, הוא ביקר אצל הרב מכשאנוב. לפנות ערב, כשאך החשיך מעט, הדליק ר' מנדלי את החשמל. אומר לו הרב מבובוב, איזה אור יפה יש לכם כאן בעיר, הייתי ברצון בא לגור באור כזה. "האור הזה – אומר לו הרב – אינו טוב בשבילך, אתה יכול חלילה לקלקל את העיניים"...

איזה נס זהי?

הליצן הידוע ברל קנדר היה אומר, שהנס של יציאת מצרים היה בבחינת גזירה עבור היהודים. הריבונו־של־עולם היה צריך לעשות דווקא את ההיפך, להוציא את המצרים ולהשאיר את היהודים במצרים. את המצרים היה צריך לשלוח למדבר לארבעים שנה, לכבד אותם בגלות בבל, בגלות אדום, ולהניח אותם עם "פוניה" (הרוסים). מה היה חסר לנו היהודים, אילו נשארנו במצרים עד היום הזה?

חזן הוא שוטה

ר' הירש לייב, חזן בית המדרש בכשאנוב, היה אומר על המימרה "חזן הוא שוטה", שאין להסיק מכך שכל שוטה יכול להיות חזן...

השוטה מונח בעמוד

ר' הירש לייב עוד היה אומר: השוטה מונח תמיד ב"עמוד", יחד עם הטלית מתעטפים גם בשוטה. ההבדל הוא בכך, שמי שהוא בר־דעת משאיר שם את השוטה, שעה שהוא יורד מן הדוכן.

☆ ☆ ☆

הרבי המפורסם מבובוב בביקור בכשאנוב. במרכז ר' אהרון בארבֶּר ראש־הקהל הקשיש של כשאנוב.

אימרה
על אדם גס־רוח, עז פנים, אבל אביון היו מתבטאים:
פיננדזי ניה דאיון
תורה ניה זנאיון
אַלֶה חוצפה מאיון
(כסף אינם נותנים / תורה אינם יודעים / אבל חוצפה יש להם.)

אילו חלילה...
ר' יחזקאל שמואל בלומנר ז"ל (פיפק), תלמיד חכם פיקח ושנון, היה אומר על דרך ההלצה: לא ליצחק אבינו קרה נס בעת העקדה, אלא לנו, הצאצאים שלו. סידורי התפילה והמחזורים מלאים בכך שאברהם אבינו רצה להקריב את בנו. תארו לכם אילו חס וחלילה היה מבצע איזה חתך קטן, אזי היינו צריכים לסחוב לבית הכנסת עגלה מלאה במחזורים ובסידורים, שכן על כך היה נכתב כל כך הרבה שסידור אחד לא היה בו די להכיל את הכל.

מטופל בילדים
כאשר ר' יקותיאל הלברשטם ז"ל היה ראש הקהל בכשאנוב, לא תמיד היה בקופה כסף לתשלום ל"כלי הקודש". בא הנאמן ר' שיע'לה זאיונץ בזעקה, שהוא חייב לקבל את שכרו. שאל אותו ר' יקותיאל: במה אתה יותר "מורנו" ממישהו אחר? ענה לו הנאמן: אני מטופל בשמונה ילדים. אומר לו ר' יקותיאל: מה אנו אשמים בזה, אנחנו אמרנו לך להכפיל?...
(ביידיש: טופלען, קרוב לביטוי "מטופל").

מין במינו
יודל קורץ (שווינקה) היה מתפאר:
בין חסידים – אני חסיד
בין גרמנים – גרמני
אבל בין נשים – גבר.

פתק ריק
כשבאים אל רבי צריך להגיש לו פתק (קוויטל) ריק. ממה נפשך, אם הרבי הוא יודע מחשבות, כבר ידע מה חסר לך, ואם לא, חבל על הטירחה...
ר' בנימין הירשברג ז"ל

דיבוק
בנו של רב'ל (רב קטן) חסיד־בטלן מילא כרסו בספרים חיצוניים, ובעיני אביו נחשב הבן לאפיקורס גמור. האב היה משוכנע שדיבוק נכנס בבנו; כינס מניין יהודים, ציווה להדליק נרות וקרא אליו את הבן כדי לגרש ממנו את הדיבוק. תקעו בשופר, כנהוג, והאב צעק שלוש פעמים: "דיבוק, דיבוק צא החוצה מהבן שלי!", על כך ענה הבן: "טיפש, טיפש! צא מאבא שלי". מפי ר' משה בוכנר הי"ד המחבר של "מחשבות משה"

בעד הפירמה משלמים
עגלון אחד שאל פעם את העסקן הציוני הפופולארי בכשאנוב, מנשה פישלר הי"ד: אמור לי, בבקשה, מהו ההבדל בין הרבי מבובוב, שיש לו מספר חסידים כה גדול לבין

רביים אחרים שאת מספר החסידים שלהם אפשר למנות באצבעות, הרי גם האחרים הם יהודים ישרים כמו הרבי מבובוב?

השיב לו על כך: זה בדיוק כמו הסבון של שמייחובסקי (פירמה ידועה בקראקוב, שגבתה עבור מוצריה מחירים גבוהים) והסבון של גאסנר (בית־חרושת קטן בכשאנוב, שהיה שייך לחותנו של מנשה). שתי הסחורות הן באותה איכות, אבל בעד הפירמה צריך לשלם.

נו אך! שתיים

שני סוחרים יהודים מכובדים מכשאנוב, ששמם ידוע רק ליודעי ח"ן, נסעו בזמנים הטובים לווינה לקנות סחורה. בבואם לשם עם רדת הלילה, עמדו בחדרם במלון להתפלל ערבית. אחד מהם סיים את תפילת שמונה עשרה, אמר בחיפזון "עלינו" ויצא מן החדר. השני שלא היה יכול להפסיק באמצע שמונה־עשרה, שואל ברמז: נו אך?! רוצה לומר – לאן אתה הולך? עונה לו הראשון: לחפש מישהי בשביל לעשות עבירה קטנה... אומר השני: נו אך, שתיים!...

מזל טוב!

הליצן הפופולארי מנדל אשכנזי הי"ד פגש בתחנת הרכבת יהודי זקן, נתן לו יד ל"שלום עליכם" לבבי ואיחל לו מזל־טוב. היהודי הזר עמד נדהם והסתכל עליו – איזה מזל־טוב? "אתה הרי יודע", אמר מנדל, "אני רואה אותך היום לראשונה מאז החתונה שלך..."

מה נשאר בשביל העיר?

בעת הבחירות לפרלמנט האוסטרי בשנת 1911 בא לכשאנוב ציר הפרלמנט של הפ.פ.ס. ד"ר מארק מקראקוב. לאחר נאומו המוצלח בחצר ביתו של בריש פריסטר, נסע משם ברכבו כשהוא משאיר מאחוריו ריח חזק ובלתי נעים של בנזין. חסידו של יריבו (ר' ישראל שמעון גרובנר הי"ד) קרא אל הקהל: אתם רואים? הוא, ד"ר מארק, נוסע לו מכאן בנוחיות, ולעיר הוא משאיר את הסרחון...

כשמניחים לי...

לפני שנים בא יהודי לווינה, ובלכתו נצרך לשירותים. היות ולא מצא בית שימוש, וחשש לעשות את צרכיו בחוץ בגלל המשטרה, נכנס לרופא הראשון שנזדמן לו והתלונן שאינו יכול לתת שתן. הרופא נתן ליהודי בקבוק והיהודי עשה בהרחבה את שהיה צריך. לנוכח פליאתו של הרופא הסביר היהודי: כן, פאניה דוקטוז'ה (אדוני הרופא), כשמניחים לי אני יכול...

כסף דורש ישוב הדעת

בעל טחנת הקמח הישנה בכשאנוב (טחנת מים שעמדה לא הרחק מבית העלמין), ר' סיני גרוס, היה אומר: לפני שהולכים להוציא כסף, צריך לחשוב היטב, אבל אם חייבים להוציא וכבר עומדים לספור – כדאי להיכנס תחילה לבית־השימוש, אולי לאחר מחשבה תימצא הדרך שלא להוציא את הכסף...

תחיית המתים

הרופא היהודי בעיר, ד"ר קליין (שימש כרופא לפני ד"ר הוכבוים), היה נוהג לומר שבדרך כלל הוא כופר בעיקר, אבל בתחיית המתים הוא מאמין. שכן יהודי שחי כל

השבוע במכאובות ויסורים, אינו אוכל בזמן וגם לא לשובע, כשבאה השבת הוא עושה קידוש על משקה המכיל 96% אלכוהול על קיבה ריקה, אחרי זה אוכל ראש דג של קרפיון שמן, רגל קרושה שמנה, צ'ולנט עם מעיים שמנים ופשטידה הנוטפת שומן. היהודי הזה שוכב לישון מיד אחרי האוכל הכבד בקיבה מלאה ומפוטמת, אם אחרי כל זה הוא קם מהשינה בריא – ושלם הרי זו באמת תחיית המתים.

אנו יודעים אך אסור לנו להגיד

כאשר שאלו פעם את הרבי המויגלאי בכשאנוב, מתי יבוא המשיח, ענה: "אנו יודעים, אך אסור לנו להגיד". בערב שבת בבית המרחץ החביא לץ אחד את המכנסיים של הרבי, ועל שאלתו: מי גנב לי את המכנסיים? ענו לו הסובבים: "אנו יודעים, אך אסור לנו להגיד".

מה נפל לו כמתנת חתונה?

הבדחן ויינטרויב, שאל באחת החתונות בעת שהכריז על מתנות החתונה (דרשה געשאנק) את המחותנים, איזו מתנת חתונה נפלה בחלקו שעה שהוא נשא אשה? אחד ניסה לנחש ואמר: מגדל בשמים, השני הציע קופסא לסוכר וכו'. כולכם טועים אמר ויינטרויב – בחתונה שלי נפלה – תקופה...

עליך להיות קצת משוגע

בשנות המלחמה 1914־1918 התחזו מספר צעירים למשוגעים כדי להתחמק מן הצבא. שאלו צעיר אחד, שהרופא הצבאי שיחרר אותו מהשירות בבחינת משוגע, "איך עשית את זה?" השיב: "קצת משוגע אתה חייב להיות, וביתר – הריבונו של עולם חייב לעזור".

מנה של "גארדרובה"

בטשבין ליד כשאנוב היה יהודי ידוע בשם אבא זאלקה. יהודי זה אהב להתהולל בחתונות חסידיות. אבל לא היה בקי בענייני יום יום. פעם קיבל הזמנה לחתונה ממכר, בהערת שוליים נכתב, שבשמחה תהיה גם "גארדרובה" (מלתחה) מיוחדת. כשאבא זאלקה הגיע לחתונה לחש על אוזנו של המחותן: אני מבקש ממך שתגיש לי מנה גדולה של גארדרובה, כי מעולם עוד לא טעמתי מאוכל זה...

מימרות שונות

יהודי אינו אוכל תפוח־זהב, אלא אם כן התפוז רקוב ומחירו זול, או שהיהודי רקוב (חולה).

תה ותהילים לעולם אינם מזיקים.

ילדים וכוסות לעולם אינם יותר מדי.

אתה רוצה להגיע מהר? – לך לאט ובזהירות.

אם אתה רוצה לנסוע, הזמן לך שלושה עגלונים. אחד בוודאי ירמה אותך, את השני אתה תוכל לרמות, והשלישי יסיע אותך למחוז חפצך.

מי אוכל ימים?

בעל המימרות החסידי הידוע בכשאנוב, ר' ווֶוה, בא פעם אחת ב"תשעת הימים" שלפני ט' באב לבית המדרש ושאל, אם יש פה בחור, המוכן לאכול אצלו ימים. הבחורים התפלאו מאוד, כי ידעו שר' ווֶוה עני וחסר כל, ואינו יכול להאכיל בחורי ישיבה.

"הבינו אותי", אמר ר' ווּוֶה, "נמאסו עלי הארוחות החלביות שהפלונית שלי מבשלת. אני זקוק לבחור שיאכל לי כמה ימים מן התשעה – שיהיו פחות ימים."

סחורה מוברחת

ר' חיים'ל מייער היה אומר: אם אומרים תהילים בבית, ולא ב"חברה תהילים", דומה הדבר לסחורה "טריפה" וגנובה...

שבת שלום אלימה

בערב שבת בבואם להתפלל, שמעו המתפללים בבית המדרש של "מזרחי" בכשאנוב, שלפני הדלקת הנרות הושלכה לרחוב אישה עניה מדירתה בגלל אי־תשלום שכר דירה. אחדים מן המתפללים, ובראשם העסקן הציוני הפופולרי מנשה פישלר הי"ד, נכנסו אל בעל־הבית ונזפו בו כראוי. בעל הבית תבע יהודים אלה למשפט, בטענה שחוללו בביתו שערוריה ו"רצו" להרביץ לו. "איך רצינו להרביץ לו – טען הנתבע מנשה פישלר – כאשר באנו לביתו כמו אנשים הגונים ובירכנו אותו ב'שבת שלום'." "האם זה נכון?" – שאל השופט את בעל הבית. "כן, זה נכון. אבל עצם ה'שבת שלום' נאמרה באלימות".

בית־התפילה היחיד שנשאר על תילו בכשאנוב אחרי החורבן.

אני אומר בדיוק אותו דבר כמו שר' אלי אומר

עד למלחמת העולם הראשונה היה ליהודי כשאנוב רוב גדול במועצת העיר. הישיבות התנהלו שם ברוח יהודית למדי. לעיריה לא בחרו את אלה המוכשרים באמת, אלא בחרו את הגבירים, ואלה שהיו בעלי המאה היו ממילא גם בעלי הדעה. בין השאר ישב במועצה גם ר' שמואל ברומברג (או ר' שמואל מאך) שהיה גביר, אך לא היה בקיא ביותר בענייני העיר. ראש המדברים בעת ההיא היה הגביר של ה"קאמייניצה" ר' אלי' רויכוורגר. בעת דיון בעניין מסויים ישן ר' שמואל שנת ישרים. כאשר העירו אותו לצורך ההצבעה ושאלו אותו: "נו, ר' שמואל, מה אתה אומר – כן או לא?"

"אני – שיפשף ר' שמואל את עיניו – אומר אותו דבר מה שר' אלי אומר".

לשים לב

בכשאנוב העסיקו שומרי־לילה יהודים, שהשגיחו שלא תהיינה גניבות בעיר. אחד מהם, אברהם סטריז', היה ידוע כעם־הארץ גדול. כשמלמד אחד הטיף מוסר לתלמידיו שאינם שמים לב לנלמד בגמרא, השיבו התלמידים לרבי: "אנחנו כן שמים לב". "רואים אתם – אמר המלמד אברהם סטריז', גם הוא שם לב – ויודע קדחת..."

למה הרב מקבל משכורת?

ר' בייבי זייפמן, יהודי נכבד בכשאנוב וראש חסידי ראדומסק, שאל: מדוע משלמים לרב משכורת? הרי עבור כל שירותיו משלמים לו בנפרד: בתקופת החגים, מקבל הרב דמי "רגל", בפורים – משלוח מנות, בחנוכה – מעות חנוכה, בסוכות הוא מקבל אתרוג מבעל בית מכובד, והוא גם שותף לקמחא דפסחא, בשביעי של פסח שולחים לו בעלי־הבתים כופתאות (קניידלאך), ובשבת – פשטידה. אבל – הוא הסביר – לרב צריך בכל זאת לשלם משכורת, כדי שלפחות יניח תפילין חינם...

שיירקב אצלי

בעירנו היתה אשה יהודיה "קוזק", ולה בן הגון ומשכיל. השדכנים כיתתו רגליהם ולא הצליחו להתאים שידוך לבנה. שום נדוניה שהציעו בשם הכלה לא סיפקה אותה. יום אחד אמר לה השדכן: הגידי לי קיילצ'ה שתחיי, מה וכמה את רוצה באמת בשביל הבן שלך? היא השיבה לו תשובה־של־סוחר: אם לא תביאו לי נערה הגונה ויפה, בתוספת חמשת אלפים דולר נדוניה – עדיף שהסחורה תירקב אצלי...

הרחב פיך ואמלאהו

כנוהג בבתי־תפילה חסידיים, החסידים רצים הלוך וחזור בעת התפילה ואינם מסוגלים לעמוד במקום אחד. על כך מספרים לצים "מתנגדים" את הקוריוז הבא: מנהג זה גרם לשלושה מתפללים להיפגש בפינה צרה בשטיבל חסידי קטן וצפוף בתלת־שיח שכזה:

הראשון – הלא מי רגליים יפין לה...

השני – הרחב פיך ואמלאהו...

השלישי – הריני מזמן את פי...

משה משה! הנני

בכשאנוב היה יהודי דתי ויודע ספר בשם ר' משה'לה גרובנר. ליהודי הזה היו טענות כלפי ריבונו של עולם, שלדעתו אינו מנהיג את העולם בצדק: לעשיר הוא מוסיף כל הזמן ומן העני גורע יותר ויותר. בבית המדרש ובביתו טען תמיד נגד אלוהים בנושא זה.

פעם, בליל־חורף, ישב בבית המדרש הגדול ועיין בגמרא, והנה שמע בת קול הקוראת בשמו: משה, משה! הוא הלך אחר הקול והגיע עד לחור העגול והרחב בתיקרה, ששימש במקום מאוורר, ובתמימות צעק "הנני". היה זה הלץ הידוע משה מייזל שהתגנב לעליית הגג ליד החור וצעק לתוך המגף שלו את בת הקול... יותר מאשר את שמו לא שמע ר' משה'לה, כי דלי מים קרים שנשפך עליו העיר אותו מהזיותיו...

שחת בשביל הפרה...

כידוע, נוהגים לפזר שחת על ריצפת בית הכנסת ערב יום הכיפורים, כדי שבעת הכריעה בתפילת "עלינו לשבח" לא ייפגעו הברכיים. שמעון דיאבל, הקונדס הידוע, היה בא בעוד מועד לבית הכנסת לתפילת כל נדרי והיה אוסף חבילונות של שחת ומכניסה לעמוד התפילה של חיים לייב קי (הכינוי שלו קי – פרה), וכך קרה שבאמצע התפילה הזכה, שעה שהיהודים שופכים דמעות על החטאים שעשו, פרץ הקהל בצחוק כשחיים לייב הטיח קללות נמרצות בשמעון דיאבל, לאחר שגילה את השחת בשעה שעמד להוציא את טליתו.

כיבו את המנורה עם הכובעים

כשקם האירגון הציוני הראשון "בני ציון" בביתו של אליעזר־ברוך ששכן מול העיריה הישנה, היו חבריו הראשונים בחורים מחוגים חסידיים, שעדיין חבשו בשבת "קולפאקים". בעיר התלוצצו שבליל שבת, כשלא היה גוי של שבת שיכבה את המנורה, זרקו הבחורים את הקולפאקים (הכובעים) ונפנפו בהם, עד שכבה האור.

חוקים יקיים

"הסוחרים הפרוסיים" היו מספרים, שאם שוטרים נתקלו ביהודי פולני שמכנסיו פתוחים... חוייב הלה לשלם קנס בסך שני מארקים. הסוחר הפרוסי ר' משה לייב "שמקר", שהיה נכשל בנושא זה לעיתים תכופות שילם כמעט כל שהרוויח למשטרה הפרוסית. הוא החזיק בכיסו דרך קבע שני מארקים מוכנים לתשלום...

חייב להיות איזון

בעיירה שצ'אקובה ליד כשאנוב נבחר כגבאי בית הכנסת קצב מסויים. את ההקפות בשמחת תורה חילק כך שבכל הקפה יהיו שני שטריימלים ו"גיגרל" (מגבעת) אחד. כאשר שאלו אותו מדוע נהג כך? השיב כדי לשמור על האיזון...

נשף מעורב לנערים ולנערות

לפני 40 שנה בערך, כשהתחילו להתפתח בכשאנוב אירגוני הנוער הראשונים, אירגן אחד מהם נשף, הראשון מסוגו בעיר. בדרך הטבע, מאורע מסוג זה עורר התנגדות ורוגז במיוחד בקרב הציבור הדתי. בעלי בתים התכנסו בבית הרב ודנו בצרה המתרגשת על העיר: בחורים ונערות, רחמנא ליצלן, ירקדו ביחד ומי יודע מה עוד יעשו שם? בתום דיון סוער הוחלט שהרב לא יניח ל"אסון" כזה לקרות.

הרב, ר' נפתלי, קרא אליו את השמש של בית המדרש הגדול ר' זיסמלה – יהודי תלמיד חכם ותמים – וציווה עליו להכריז בשבת לפני קריאת התורה בפקודת הרב כך:

"היות ובעיר עומד להתקיים נשף, שבו ירקדו ביחד בנים ובנות, אנו מבקשים את בעלי־הבתים שלא ירשו לבניהם ולבנותיהם ללכת לשם, ומי שלא יציית סופו לא יהיה טוב". ר' זיסמלה ברוב תמימותו התבלבל והכריז בזה הלשון: "אני מכריז ומודיע בפקודת הרב, שיהיה נשף – של בנים ובנות, שלא יזכו לכך, והם ירקדו כה הרבה עד שיהיה להם סוף טוב..."

נתפס בשקר

בריש פריסטר (סוחר סוסים ידוע), לא היה יהודי שומר מצוות ואדוק מדי, לעיתים קרובות נסע לירידים של סחר בסוסים. אשתו ארזה לו תמיד במזוודה את הטלית והתפילין וצידה לדרך – חלה קלועה ומעיים ממולאים בבשר. פעם אחת רצתה אשתו להיווכח אם הבעל מתפלל בהיותו בדרכים והיא הכניסה את המעיים הממולאים לתוך שקית התפילין.

בשובו ביום ששי מן הנסיעה התרעם הבעל, מדוע לא נתנה לו אשתו מעיים כהרגלה.

"זה בגלל שלא התפללת" – ענתה לו האשה, והוציאה את המעיים מתוך שקית התפילין.

יידיש טובה

שר הכספים הפולני מיכאלסקי היה בימי האוסטרים "אינספקטור" המיסים בכשאנוב.

פעם אחת קיבל השוחט הידוע ר' שלמה ליפא הזמנה לבוא אל אינספקטור המסים לדון בהכנסותיו.

היות ור' שלמה ליפא לא ידע לדבר פולנית, ביקש ממיכאלסקי לאפשר לו לדבר – גרמנית. מיכאלסקי אישר, אך בתום הראיון אמר לו מיכאלסקי, אילו ידעתי שאתה מיטיב כל כך לדבר יידיש, בשום אופן לא הייתי מרשה לך לדבר גרמנית... (מיכאלסקי דיבר היטב יידיש).

מדרגות

ר' לייביש וינר, סוחר בדים ידוע מכשאנוב, נהג לאמר לאשתו (לפני שהפך לאיש עשיר): "יודעת את חנה, אני חייב ללכת לרב". מאוחר יותר, כשכבר היה לו מעט כסף נהג לאמר: "אני חייב ללכת לרב, כי הוא שלח לקרוא לי". ולאחר שכבר בנה בית משלו והיה לעשיר והרגיש עצמו בטוח, אמר: "חנה, הרב כל הזמן משגר אלי שליחים, אבל אני לא אלך אליו, שיטריח את עצמו ויבוא הוא אלי פעם אחת."

תשובה קולעת

מורה אנטישמית רצתה בזמן שיעור בבית הספר העממי בכשאנוב לפגוע ביהודים ושאלה את התלמידות שאלה: למה יורד גשם לעיתים תכופות בשבת? הילדות הנוצריות ענו, כי השבת היא יהודית. ילדה יהודיה בשם חנה'לה הלברשטם (אחייניתו של אחד העם) השיבה: "הגשם יורד בשבת, כדי שביום ראשון יהיה בוץ".

"קטע" של ויינטרויב

הבדחן ישראל לייזר ויינטרויב נסע פעם לחתונה של עשירים בגרמניה. לפני הגבול סיפרו לו היהודים על שומר גבול גרמני שעושה להם צרות גדולות, ויורד לחייהם עם הבדיקות הקפדניות שלו במזוודותיהם. "הפעם – הבטיח להם הבדחן המפורסם – יתן לכם מנוחה". כשהגיע לחדר הבדיקות בגבול במיסלאוויץ עם המטען שנהג לשאת עמו, התהלך ויינטרויב בעצבנות הנה והנה, כדי למשוך את תשומת לבו של שומר הגבול הנזכר. אותו יֶקֶה בהיותו סבור שמבריח גבולות עלה בחכתו, התחיל במלוא הלהיטות לבדוק את המזוודות של הבדחן, וכלל לא שם לב ליהודים האחרים שידעו לנצל את הסיטואציה והעבירו את הגבול מכל טוב. היֶקֶה שחיפש סחורות מוברחות, שלף בינתיים מן המזוודות של ויינטרויב, זקנים בצבעים שונים, כפתנים ישנים משופשפים ופרומים, שטריימלים מהוהים, דברי לבוש ישנים וקרועים, ועוד מיני

"ענתיקות" שבדחן סוחב עמו...

היֶקֶה ראה שנפל בפח, ובנסיעות הבאות של ויינטרויב לא בדק יותר במזוודותיו. אך ויינטרויב "סידר" אותו, והיה לוקח מהיהודים סחורות שנאסר עליהם להוציא אל מעבר לגבול. היהודים מכשאנוב נהנו פעמיים – גם יכלו להרוויח למחייתם וגם צחקו מהתעלולים והבדיחות של ויינטרויב.

שכח לשאול על הפרנסה

ר' יעקב ראובן היה חסיד סאנז ידוע בעיר. כשנסע לסאנז אל ה"דברי חיים", ביקשה ממנו אשתו שבהיותו בסאנז יעלה בפני הרבי את שאלת הפרנסה, שאצלו בבית היתה מאוד בצימצום. כשחזר הביתה, שאלה אותו אשתו: נו, הזכרת לרבי את עניין הפרנסה? לא! התנצל ר' יעקב ראובן, כשאני בא לסאנז, איני זוכר בכלל עניין של חולין כמו פרנסה. אני נזכר בזה רק כשאני בא הביתה.

רקדה קדוש עם תרנגול

בעיירה טשבין שליד כשאנוב, עמדו בית הכנסת ובית המדרש באמצע השוק. בקיץ, שעה שהחלונות היו פתוחים, היו החנוונים והתגרניות אומרים "קדושה" ו"ברכו" יחד עם הקהל. יהודיה, שבאותו רגע התמקחה עם המוכרת על תרנגול, אמרה קדושה עם הקהל ו"רקדה" "קדוש" עם התרנגול ביד. אמרה לה המוכרת: "אפילו תקפצי עד מחר, לא אתן לך את התרנגול יותר בזול!".

תחרות

השדכן הידוע בכשאנוב, ר' חיים'ל גרוס, נקרא אל השלטונות בקשר למס ההכנסה מהשידוכים שהוא מבצע. אמר ר' חיים'ל לפקיד: "אני אשלם לכם כמה שתתבעו ממני, אבל בתנאי שתאסרו על הנערים והנערות להיפגש ב'שדרה', כי מאז שה"שדרה" הפכה למקום מפגש אין לי עוד מה להציע לבחורים ולבנות..."

שלוש מעלות שהם חסרונות

אל הרבי באה יהודיה והגישה לו פתק. בפתק כתבה שיש לה בן, ולו שלושה חסרונות. ראשית, הוא יודע לנגן בכינור, שנית, הוא יודע יפה מאוד לשיר, ושלישית והגרוע מכל, יש לו כתב יד נאה. הסיט הרבי את המשקפיים מעיניו, התבונן באשה אם אין היא מהתלת בו, ואמר: היתכן...? הרי אלה הם שלושה יתרונות שהאם יכולה לתגאות בהם!

כן, אמרה היהודיה, אך כשהוא מנגן בכינור, רואים בבית פנימה שהוא טיפש. כשהוא שר רואים בבית הכנסת שהוא טיפש, אבל הגרוע מכל הוא עניין הכתיבה, כי אז כל העולם רואה איזה מין שוטה הוא...

עבירה שלא כתובה בתורה

לרב של יאווז'נה, ר' ווֹוֶה רוזנבלום ז"ל, היה בן שחי בעיר מרוחקת וכמנהגו של עולם לא הקפיד על קיום מצוות. הוא שלח לאביו כסף ומתנות שונות שר' ווֹוֶה לא רצה לקבלם ממנו, כי לא היה בטוח אם בנו הרוויח את הכסף הזה ברוח התורה. פעם אחת קיבל הרב מבנו סכום כסף נאה בצירוף מכתב, שאם ישלח לו אביו את הכסף חזרה, הוא (הבן) יעבור עבירה כזאת שהן יהודי והן גוי לא עוברים על כמותה. הרב שלא רצה שבנו יעבור עבירה, לקח את הכסף בתנאי שהבן יכתוב לו לאיזו עבירה התכוון. הבן השיב – "הייתי מניח תפילין בשבת"...

אני יודע את הפירוש– אך איני רוצה לומר (מקראקוב הסמוכה)

ר׳ לייב זיסר מקראקוב (בעליו של הבית הגדול ב״קוזמארק״ 13) היה ידוע בפיקחותו, בעושרו ובהדרת פניו. היו לו הרבה מעלות, ורק בענין אחד היה צולע במיקצת, הוא היה קצת חלש באותיות הקטנות...

פעם, בהיותו בנסיעה לרגל עסקי היין שלו בעיר פרסבורג – שהיתה בעת ההיא אחת ממרכזי התורה הידועים ביותר – נכנס אל הישיבה של החתם סופר להמתין עד למועד צאת הרכבת. באותו זמן התפלפלו שני בחורי ישיבה בתלמודם ומשלא יכלו להגיע להסכמה, החליטו לשאול את הפירוש מר׳ לייב שנכנס באותו רגע. ר׳ לייב זיסר ראה שנפל בפח ואמר לבחורים: הקשיבו נא ילדים! אתם עם השאלה שלכם יכולתם חלילה לבייש יהודי. כי יכול לקרות, שיהודי כמוני, בעל זקן יפה, יהיה עם־הארץ, ואז הייתם מאבדים את חלקכם בעולם הבא. הפירוש מונח ממש לי על קצה הלשון, אך כעונש על שלא הייתם זהירים, לא אגיד לכם אותו.

קידוש תוך כדי הליכה

ר׳ שאול זיגמן, בעל־בית ידוע בכשאנוב, היה שונא גדול של צומות, בייחוד בשבתות ובימים טובים. בבית המדרש היה תמיד מאיץ באנשים שיתפללו מהר, כדי שאפשר יהיה להקדים ולאכול. בלכתו בשבת הביתה מן התפילה, תוך כדי הליכה אמר כבר ״אתקינא סעודתא״ ועל מדרגות ביתו זימזם לו את הקידוש, כשנכנס לבית כבר אמר ״שהכל״ ומיד הגיש את הכוס לפיו...

התכוון לטוב

יום אחד הביא גוי זוג תפילין למכירה. לאחר חקירה ודרישה התברר, שהוא גנב את התפילין מתוך ״זודק״ (החלק האחורי של עגלה). כדי למנוע להבא חילול השם שכזה, הכריז השמש ר׳ זיסמלה בפקודת הרב, ש״מהיום והלאה לא יניחו יותר תפילין על ה׳זודיק׳״ (בסלנג יידיש: ישבן).

יש לנו מלך טוב

הרבנים האחרונים של כשאנוב, פרט לר׳ יוסף אלימלך ז״ל, לא היו ידועים כנואמים טובים במיוחד. בשנת 1908, כאשר הקיסר פראנץ יוזף חגג את יובל ה־60 לשלטונו, אירגנה הקהילה היהודית חגיגות גדולות לכבוד הקיסר. בבית הכנסת העירוני התאספו כל הפקידים האוסטריים בבגדי־השרד שלהם יחד עם כל נכבדי העיר, גויים ויהודים. לאחר ששרו את ״הנותן תשועה״, נשא הרב ר׳ נפתלי ז״ל דרשה בענייני דיומא, ורצה להסביר שאף על פי שאנחנו בגלות, נתן אלוהים לנו מלך של חסד. אך למעשה אמר: ״השבח לאל שאנחנו בגלות – ויש לנו מלך טוב...״

בנו של הנ״ל, הרב האחרון בכשאנוב, ר׳ מנדל הי״ד, נשא הספד על ר׳ שמואל גראיובר שנפטר. מן הידוע היה שבניו של ר׳ שמואל היו אדוקים כמו אביהם. ברצותו לאמר שעל הבנים לדבוק ביהדות וללכת בדרכי ה׳ כאביהם, סיים הרב את ההספד במשאלה, שבניו של ר׳ שמואל ילכו באותה הדרך שאבא שלהם הלך...

ואתא כלבא

בכשאנוב היה נהוג בליל פסח לאחר הסדר שיהודים אשר סיימו לקרוא בהגדה יצאו ועמדו מתחת לחלונות של בעלי־בתים והאזינו איך הם קוראים את ההגדה. יידל קורץ (שווינקה) הזדחל דווקא מתחת לחלונו של ברל קנדר, נקש בשמשה ושאל: ״ברל, היכן אתה עומד?״ על כך באה תשובתו של ברל: ואתא כלבא...

מה שנקרא יושר

יש קונה עולמו בשעה אחת. זאת אפשר לומר על ר׳ ווֹלֶוֶולֶה לוֹיבֶּר הי״ד, יהודי פשוט ותמים. מכיוון שהכירו כאדם הגון וישר נתן לו החלפן הידוע ר׳ לייבצ׳ה קליין להעביר כמה מאות דולרים מקראקוב לכשאנוב, לא חלילה תמורת רווח, אלא כטובה. בבואו לכשאנוב חסרו לר׳ וולוולה 200 דולר מן הסכום שנמסר לו. לאחר טענות ממושכות פסק הרב שר׳ וולוולה חייב להישבע שהוא לא לקח את הכסף. אבל ר׳ וולוולה סירב! – ״הוא לא נשבע בחייו מעולם, ולא יעשה זאת גם עכשיו. הוא מעדיף למכור את ביתו הקטן ולשלם את הסכום החסר״. וכבר היה קרוב לכך, שימכור את רכושו היחיד – את הבית, כדי לשלם את הסכום, אבל קרהו נס. נמצא יהודי שמצא את הכסף החסר, כך שר׳ וולוולה, שכבר החלו חושדים בו, יצא נקי וטהור. החל מאותה התרחשות זכה ליחס של כבוד מצד כולם בגלל יושרו.

כסף לא זורקים

פעם אחת מצאו את יידל קורץ יושב בביתו בראש השנה, בזמן שכל היהודים הלכו אל הנהר ל״תשליך״. על השאלה מדוע אינו הולך להשליך את העבירות שלו לנהר, השיב: אני איני יכול להרשות לעצמי מה שמרשים לעצמם יהודים כמו ר׳ איצ׳לה יעקב־ראובן׳ס, או ר׳ יענקלה אבא׳ס, שהחטאים שלהם מורכבים מזוטות, כמו מי שטעה בשבת בברכת המזון ואמר ״מגדיל״ במקום ״מיגדול״, או מי שאכל בארוחת הצהריים שעועית ובזמן שמונה עשרה של תפילת מנחה היה לו מכשול מבלי שיוכל לרחוץ מיד את הידיים כדין. עבירות כאלה אפשר להשליך לנהר בלב קל, אבל העבירות שלי עלו לי בכסף רב ולזרוק אותן סתם כך אל המים, זה כשלעצמו עלול להחשב לחטא גדול.

איסר לפקה מתורגמן

בתקופה הראשונה לאחר כניסת הגרמנים לכשאנוב, הם נעזרו ביהודים כבמתורגמנים. השנאה של האוכלוסיה היהודית אל הפולנים היתה גדולה יותר מאשר לגרמנים. מהגרמנים ציפו לרישעות ומבחינה נפשית היו מוכנים לכך... אבל הפולנים עוללו ליהודים הרבה צרות, בפרובוקציות והלשנות. הלב פשוט נחמץ לראות כיצד הפולנים משפשפים ידיהם בהנאה למראה הסבל של היהודים. כך קרה ששוטר גרמני עצר ״שייגץ״ פולני, שקנה לו שם בשנאתו ליהודים, בגלל איזו עבירה קטנה שביצע. הגרמני שלא יכל ליצור אתו קשר, קרא לאיסר לפקה, הלץ הידוע בעיר, שישמש לו כמתורגמן.

שוטר: למה נסעת בצד שמאל?

שייגץ: לא ידעתי שאסור.

גרמני: מה הוא אומר?

מתורגמן: הוא אומר שהוא נמצא בביתו ויכול לעשות מה שהוא רוצה.

השוטר סוטר לשייגץ ושובר לו שן.

שייגץ: מדוע מגיעות לי מכות?

שוטר: מה אמר שוב?

מתורגמן: הוא אומר שלאחר המפלה שלכם הוא יתנקם בך.

השוטר מכה את השייגץ מכות נמרצות.

שוטר למתורגמן: אמור לחזיר הפולני, שאילו היה יהודי, הייתי יורה בו כאן במקום, ולך אני נותן סיגריה בעד התרגום הטוב.

שלוש קללות לרב בפורים

ר׳ יקותיאל הלברשטם, גיסו של הרב ר׳ נפתלי ונכדו של ״דברי חיים״, אמר דרך ההלצה: בפורים מקבל הרב מאת בעלי־הבתים שלוש קללות בעת משלוח המנות. בעל הבית אומר לעצמו:

האם אשלח לו 5 גילדן? – קדחת.
אשלח לרב רק 2 גילדן? – שיקבל שבץ.
טוב, אשלח לו, אם כן, 3 גילדן – ושיקח אותו הרוח!

לא רוצים לשלם

השדה שליד בית המדרש היה שייך לגוי בשם סקריינאק. בתשעה באב, כשהחברה היו תולשים ברקנים, היה נטפל אליהם ודורש כסף. היהודים שילמו בעד סכך לסוכה, בעד ההושענות ובעד ירק לשבועות, רק בעד הקוצים של תשעה באב סירבו היהודים לשלם פרוטה.

המתייצבים

יהודי כשאנוב המבוגרים בוודאי זוכרים את לילות החורף הארוכים של ״המתייצבים״. היו אלה בחורים שנאלצו להתגייס לצבא האוסטרי. מתוך רצון להתחמק מן השירות הצבאי הם היו מסתגפים ונשארים ערים לילות שלמים כדי להיראות חולים בזמן הבדיקות, שהיו מתקיימות בסביבות חג הפסח. וכדי שלא להירדם היו מבצעים תעלולים שונים שעוררו צחוק בקרב התושבים.

דיינו

שעיה לוקש (נרצח ע״י הגסטאפו בצ׳כוסלובקיה), לץ ואדם שמח מטבע ברייתו, היה למפקדם של ה״מתייצבים״ והשתתף בכל התעלולים. ויהי היום והליצן הידוע ברל קנדר חטא כלפי שעיה בבדיחה לא מחמיאה ביותר. שעיה גייס מיד את ״חייליו״ והם ערכו ביקור לפני חלונו של ברל באמצע הלילה וברעש והמולה העירו אותו משנתו. ברל קנדר שלא הצליח לעצום עין, פתח את החלון ושאל: מה אתם רוצים?

אנו רוצים – השיב שעיה – שתגיד לנו בן כמה אתה (ידוע היה שברל מעולם לא אמר את גילו, כי פחד מעין הרע), ואם תאמר לנו, נלך מפה וניתן לך לישון באין מפריע.

ברל ראה שנפל בפח ובלב כבד מסר את מניין שנותיו. ומקהלת ״המתייצבים״ פצחה בזמר לפי ניגון ״המלך״ בתפילת ראש השנה: ד י י נ ו !

אם לא נותנים מרצון – נותנים מאונס

גביר מקומי (ר׳ לייב גרוס) סירב לשלם סכום גבוה שנקבע לו למטרות צדקה. הוא נימק את סירובו בכך שהוא לחוץ בכסף משום שהוא בונה לו בית חדש. באותו זמן ״פיקד״ על ״המתייצבים״ הליצן הפופולרי בכשאנוב משה מייזל, והוא לקח על עצמו את המשימה לאלץ את הגביר הנ״ל לתת את הסכום המבוקש.

משה מייזל כינס את כל ״המתייצבים״ ותחת פיקודו פירקו בלילה את הלְבנים, שעמדו סדורות ומוכנות בשביל הבנין החדש, וריצפו בלבנים שביל עד לבית העלמין. למחרת נתן הגביר את כל הסכום הנדרש והבטיח שלהבא יהיה אדם טוב ומיטיב...

החליפו את היוצרות

ביום חורף נאה אחד התעוררו תושבי כשאנוב משנתם וממש לא הכירו את העיר שלהם.

על מעונו של הרופא היה תלוי שלט של הקצב, ועל דלתו של הסנדלר השלט של

בית המרקחת, וכדומה. בתחילה אמרו הנשים שזה מעשה ידיהם של "שדים ורוחות" רחמנא ליצלן, אבל מאוחר יותר התברר במה הענין.

כיון ש"המתייצבים" היו ערים בלילות וישבו לרוב בבית המדרש העירוני וגרמו שם לנזקים, החליטו הגבאים לסגור בלילה את בית המדרש ולא להניח ל"מתייצבים" להיכנס לשם. ה"מתייצבים" החליטו מיד על נקמה, כדי שהעיר תזכור אותם לזמן רב. באותו לילה הורידו את כל השלטים מהחנויות והחליפו ביניהם, והדבר גרם לתוהו־ובוהו כזה, שבעלי הבתים באו והתחננו בפני ה"מתייצבים" שיחזרו לבית המדרש.

אברהם'לה המברך

בכשאנוב חי איש חסר דעה למחצה ושאינו יודע לשאול בשם אברהם'לה בענטשער (המברך). קראו לו כך, כיוון שהיה גלמוד, בלא אשה וילדים, ואביון. הוא היה מסתובב בכל החתונות וההלוויות, בבית הכנסת ובמקווה ובכל מקום כינוס של יהודים, וכשקיבל ממישהו נדבה, פרוסת עוגה או לגימת יי"ש, היה מעתיר עליו שפע ברכות.

כשהייתי ילד לא יכולתי לתאר לעצמי את החיים בעיירה בלי אברהם'לה המברך. קרה, וביום הכיפורים בשעת כל נדרי נר כלשהו התמוסס ונטה על צדו – אברהם'לה המברך תיכף ומיד הביא גוי שייטיב את הנר. את מוטות החופה לחתונות ואת כסאו של אליהו לברית מילה היה מביא אברהם'לה המברך. ולהבדיל, לא היתה מתקיימת לוויה ללא אברהם'לה המברך.

כפי שאירע לפעמים פרצה מגיפה בעיירה. ובאותם ימים מגיפה לא היתה עניינם של רופאים – השעיר לעזאזל והאשמים בפרוץ מגיפה כזאת היו החוטאים שבקרב בני העיירה. חיפשו ובדקו, בדוק היטב, ובסופו של דבר מצאו, – הזוגות הצעירים אינם זהירים מספיק בדיני אישות, המיטות אינן רחוקות זו מזו כפי שצריך להיות, וכמה נשים צעירות אינן מקפידות די הצורך בנוגע לפאה הנוכרית ומסרקות בסתר את השערות שלהן עצמן, רחמנא ליצלן. חטאים מסוג זה מביאים על הקהילה אסון, וכדי לעצור את פעולתו של מלאך המוות – צריך לחתן יתום עם יתומה, ואת החופה צריך לקיים בהתאם למנהג בבית הקברות. וכאן התעוררה בעיה: מניין יקחו יתום ויתומה? ועוד שהשניים יסכימו לערוך חופה בין שוכני עפר. הליצן משה מייזל מצא פתרון: גם לקיים את המצווה של הכנסת כלה וגם לגאול את העיירה ולשחררה מהמגיפה.

כפי שניחשתם בוודאי, החתן היה לא אחר מאשר אברהם'לה המברך – שבהיותו בן ששים היה יתום מאב ומאם.

ונמצאה גם יתומה. הכלה היתה מוכרת גם לבני הדור הצעיר של כשאנוב. היתה זו הינדז'ה, שהלבישה עצמה בערימות של מלבושים ולא רצתה להיפרד מהן אפילו לרגע. בנעוריה היתה יפת־תואר, אך כפי שנהגו לומר בכשאנוב: "א־ביסל באגנבעט..." (קצת מעורערת).

המחותן הראשי בחתונה היה משה מייזל, ושאר המחותנים והאורחים היו "המתייצבים". את החופה העמידו במוצאי שבת, בבית הקברות, ולא רק המשתתפים החיים שמחו, כפי הנראה אפילו המתים בקבריהם התגלגלו מצחוק. סעודת חתונה נערכה כיד המלך. שרו ורקדו עד עלות השחר ו"המתייצבים" הלכו לבתיהם שיכורים כלוט. והחשוב מכל – המגיפה נעצרה.

בריש ז'ולטי

"מה טובו אוהליך כשאנוב"

כשאנו ניגשים לצייר בקווים כלליים את עירנו, אל לנו להיות נשלטים על ידי רגשות חיבה שכל יהודי מרגיש כלפי עיר הולדתו ובית אביו. במבט לאחור על חיינו שם, וגם אם נתעלם מרגשות סנטימנטליים לעיר שלנו, אפשר לקבוע כי כשאנוב היהודית ראויה לתפוס מקום של כבוד בהיסטוריה של העיירות היהודיות בפולין. לא נגזים אם נאמר, כי כשאנוב ראויה לציון מיוחד ביחס לערים יהודיות אחרות, ואפילו ביחס לערים גדולות ממנה. היא ראויה לכך לא רק בגלל התוכן היהודי שלה, ולא רק משום שבכשאנוב הורגשו החיים היהודיים התוססים בכל התחומים, אלא גם משום שהעיר נשאה חותם יהודי בולט בחיי היום־יום ובמראה החיצוני הכללי שלה.

בכשאנוב היה רוב יהודי, ובמשך זמן רב גם כיהן בה ראש עיר יהודי. כדי לצמצם את ההשפעה של האוכלוסייה היהודית ולהחליש את כוחה, נאלצה הנהלת העיר הגויית לאחד את כשאנוב עם הכפרים שמסביב לה. כדי להבין עד כמה היתה כשאנוב בעלת אופי יהודי ייחודי, די לקרוא את מאמרי השיטנה של שונאינו הגדולים ביותר בעיתונות ההיטלריסטית.

עד לשנת 1945 שמרתי ברשותי מאמר מתוך העתון הגרמני "אוסטדויטשר מורגנפוסט" מיום 17 במארס 1942, שנשא את הכותרת "העיר קרנוי" (כשאנוב).

העתון נלקח ממני בזמן החיטוי בבוכנוולד, אך כדאי לצטט ממנו משפטים שאני זוכר על פה.

העיר קְרֶנָאוּ (כשאנוב)

"בבואי לכאן ממדינות הרייך, לכיוון הגנרל־גוברנמנט, למחוז קראקוב, נתקלתי בפעם הראשונה בעיר אחת שרחובותיה נראים יהודיים מובהקים. המראה השלילי עשה עלי רושם מיוחד.

הכל הומה כאן מטיפוסים המתייחדים בתלבושתם ובהתנהגותם. היהודים השתלטו כאן על חיי העיר, על המסחר והתעשיה שלה. כיום הם מורחקים ממרכז העיר, מתוך מגמה שייעלמו מן העיר כליל."

אנו רואים שאפילו בזמן המלחמה, שעה שהיהודים בכשאנוב נאלצו להצניע את עצמם והיו חייבים להיות בבחינת "כל כבודה בת מלך פנימה", גם אז האופי היהודי המובהק של העיר ניקר את עיניו של הכתב ההיטלריסטי. אנו מאמינים שהמשפטים שהובאו לעיל מתוך המאמר משקפים, בנוסף לשנאה הגדולה שבאה בהם לידי ביטוי, את כשאנוב היהודית בצורה הטובה ביותר. ושעה שאנו מדברים בדמותה של כשאנוב היהודית עלינו לציין שחלק הארי באוכלוסיה היהודית היו אנשים דתיים וחסידים.

עלינו להזכיר באיזה פאר היו רביים מכל חלקי הארץ "עורכים שולחנות". באיזה רוחב לב הוכנו קבלות הפנים וערבי הפרידה לכבודם, כשתושבי כשאנוב רקדו ושרו ברחובות באין מפריע.

כעבור חודשים לאחר ביקור כזה, עוד יכולנו לשמוע את הגויים שרים "קול רינה וישועה" כמו פזמון פופולרי. בזיכרוננו עדיין מתנגן קול התורה, שבקע מ"שטיבלעך" חסידיים שונים והידהד ברחובות העיר, גם מחוץ למרכז העיר שהיה מקום של תורה בזכות בית הכנסת והתלמוד תורה שהיו ממוקמים בו.

לפי מאמר חז"ל "כל עיר שאין בה עשרה בטלנים אינה כרך", כלומר כל עיר שאין בה עשרה לומדי התורה הקבועים שלה, אינה יכולה להיחשב כעיר גדולה – כשאנוב יכולה היתה להיחשב לעיר גדולה, שהרי בכשאנוב מספר לומדי התורה הגיע לעשרות ולמאות. רובם היו לומדים שקנו להם שם בעולם כולו בחריפות ובבקיאות שלהם וגם בזכות החיבורים שחיברו בעצמם. הפלג החסידי, שהשפיע על לבושם של אנשי העיר,

היה רק חלק זעיר מחיי התרבות היהודיים בכלל. הלבוש והצורה החיצונית היו מעין השתקפות התוכן היהודי העשיר והעמוק.

בכשאנוב בלטה הפעילות של אירגונים יהודיים שונים. בעיר חיו יהודים בעלי מעמד בינוני ויהודים עתירי הון, לצד מעמד חזק ומאורגן של בעלי מלאכה. היו בה מפלגות ציוניות וסוציאליסטיות שקיימו פעילות ענפה וחשובה. המופלא מכל היה שבכשאנוב, שלא כמו בעיירות יהודיות אחרות, המפלגות חיו ביניהן בשלום ובהרמוניה.

פרק מיוחד שעליו כדאי להתעכב הוא ה ש ב ת בכשאנוב.

השבת היתה בעלת צביון יהודי. "שבת המלכה" של ביאליק, כאילו נלקחה, מתמונת השבת של עירנו ושיקפה אותה בנאמנות. השבת בכשאנוב גילתה את מהות היהדות על כל ההיבטים שלה. השקט והדממה בחיי העסקים הורגשו ברחובות העיר והעידו על החיים היהודיים. התנועה ברחובות של היהודים בעלי השטריימלים והכפתנים, שהלכו אל התפילה וממנה, תרמה לססגוניות של החיים היהודיים. לפגוש מטיילים ב"שדרה" חבושים בשטריימל ולבושים קאפוטה של שבת היו מן החזיונות הנפוצים. גם מראה של יהודי ההולך בשבת, חבוש בשטריימל, להשקות את סוסו היתה תופעה שכיחה.

למרות שהיהודים יצרו חברה בדלנית וסגורה, תופעת האנטישמיות בכשאנוב היתה כמעט אפסית. אחדותו של הקיבוץ היהודי הפכה לכוח במגעה עם גורמי חוץ. כאן המקום להזכיר כיצד היתה העיריה הגויית מקפידה שבאירועים פוליטיים ומימסדיים, הרב או הנציג של הציבור היהודי ישא את דברו ויפנה אל האוכלוסיה ביידיש (אנו עדיין זוכרים את הנאמר בדרשתו של הרב בתקופת כהונתו של ראש העיר הפולני גְדוּלַה, על תורה וגדולה במקום אחד"...). בכשאנוב היוו היהודים כח לא רק כקבוצה איכותית אלא גם ככוח מספרי. ה"ריש בריוני" (פלוגת הגנה יהודית) שהיתה מאורגנת היטב, ולאושרם של היהודים לא הצטרכו לה מעולם – סימלה את כוחה ועצמאותה של הקהילה.

היום, לאחר שהעיר היהודית שוקקת החיים הפכה לבית עלמין של קדושים, מאחדים אותנו רק הזיכרונות על העבר רב התהילה. אלה הם סמלים חיים של הנצחיות היהודית הקשורים בעיר: ההכרה הלאומית העמוקה, החוש לאהבה ולצדק, חירות הלבבות והמחשבה, הם הם המטען העשיר של העבר שלנו, שבעזרתו נעצב את עתידנו ונמשיך לטוות את החוט של נצח ישראל. על כן אנו מביטים אחורה בגאווה על החיים היהודיים שלנו בכשאנוב, ואף שהלב עודו נוטף דם מן הפצעים הפתוחים על האבידה הנוראה, אנו מכריזים בפאתוס "מה טובו אוהליך כשאנוב!"

חלק שני

מבוא

למרות שהשיטה של המרצחים ההיטלריסטים ודרכי ההשמדה שלהם היו זהות כמעט בכל מקום – הרי הרציחות בכשאנוב, כמו בשאר אזורי פולין שסופחו אל הרייך הגרמני, בוצעו כביכול "באורח חוקי". ההתנהגות הברברית של הכובשים בכשאנוב בוצעה כביכול בחסות המחוקק הגרמני. המשטרה פעלה במסגרת התקנות לשמירת הסדר, בשיתוף עם זרועות הביטחון להגנת היחיד, משרדי המועצה האזורית, ומשרד העבודה הגרמני. ליהודים היתה גישה לכל המשרדים הגרמניים, הם שילמו מיסים וקיבלו כרטיסי מזון יחד עם כל האוכלוסיה הלא יהודית. גם הגיטו שהוקם לאחר מכן לא היה מוקף בגדר או בתיל דוקרני, והדרך החוצה היתה פתוחה וחופשית.

ובכל זאת, מבחינה מוראלית סבלו יהודי כשאנוב יותר משאר היהודים בחלקים אחרים של פולין וליטא. יהודי כשאנוב, שהתגוררו בגבול גרמניה במשך דורות, חיו בשכנות טובה עם הגרמנים, קיימו עמם קשרי מסחר ועסקים – האמינו בהגינותם והעריכו מאוד את התרבות הגרמנית, ומשום כך לא פחדו מהם. הם ידעו שהגרמנים הם טפשים ואטומים, אך סירבו להאמין שינהגו ביהודים כפי שהם נהגו.

מסיבה זו נוצרה בקרב יהודי כשאנוב אופטימיות כוזבת, שהביאה לכך שרק מעטים בלבד מיהודי העיר הצילו עצמם מן הטבח האיום.

לא אחד ישאל, איך קרה שבמרחק כה קטן מאושוויץ, בסך הכל 18 קילומטרים, לא ראו יהודי כשאנוב את הנעשה?... אותה שאלה שאלנו את עצמנו, אבל כאשר היה כבר מאוחר.

במשך כל תקופת הכיבוש האמינו שכל מה שמתרחש אי־שם במקום אחר, בכשאנוב לא יקרה. כיוון שכאן, כך האמינו, הגרמנים יתנהגו באורח "תרבותי" יותר. לדיעה הזאת היתה הצדקת מה, כי כפי שכבר הוזכר, גם בשיטה הנאצית שלטה כאן "חוקיות" מסויימת. ההתנקשויות, ואפילו הרציחות, נשאו כביכול אופי לגיטימי. כל מעשה שפל בוצע מתוך סדר, ביישוב הדעת, במתינות ובעקבות הסברים מנומקים ו"עניניים", שלא כבשאר חלקי פולין וגליציה, שם הרציחות ההמוניות בוצעו בגלוי ובאכזריות לעיני השמש.

לאופטימיות הזאת תרמה לא במעט הטקטיקה של מרכז היודנראטים בסוסנוביץ. בשום פנים ואופן אי אפשר לקבל שמרין, ראש היודנראטים, לא ידע מה פירוש "אויסזידלונג" (גירוש), למעשה הרי הגירושים מכשאנוב נעשו לאחר שכבר בוצעו לפני כן בסוסנוביץ או בנדין. במקום לבוא ולהזהיר את היהודים מפני האסון העומד להתרחש, ולקרוא: "יהודים הצילו עצמכם, כי אין לכם עוד מה להפסיד" – הזין מרין את אחיו היהודים בשקרים, סיפר להם סיפורים שונים ובלבד שלא לספר את האמת האיומה שיהודים רבים היו מסיקים ממנה את המסקנות המתבקשות.

על כן קשה לבוא בטענות רבות מדי כלפי חברי היודנראט של כשאנוב, שבתקופת ההשמדה הכללית, בניגוד לבצלאל צוקר שניספה לפני כן, – רקדו כמו דובים מאולפים לקצב המוסיקה מסוסנוביץ...

לו קמו לתחיה המלומדים לומברוזה וזיגמונד פרויד לא היו יכולים לרדת לחקר דעתם של האנשים שהנהיגו את הציבור היהודי בזמן החיסול. אנשים בעלי נסיון בפעולה ציבורית ובעלי הבנה עמוקה, התנהגו כמו כלבים נאמנים ומאולפים וביצעו את ההוראות הגרמניות. די להזכיר לפחות את המקרה העגום של החבר האחרון

ביודנראט של כשאנוב, שאותו השאירו הגרמנים כדי לחסל "טכנית" את היודנראט עצמו, אחרי שכבר הובילו את כל יהודי כשאנוב אל תאי הגזים; האיש שראה במו עיניו כיצד מובלים יהודים אל השחיטה, תבע יומיים אחרי ההעברה האחרונה לפי פקודה מהגרמנים, מן היהודים המעטים שעדיין הסתתרו בעליות גג ובמרתפים, שיצאו ממחבואיהם ויתייצבו מרצונם החופשי במשטרה. הוא שוטט בכבודו ובעצמו בין הבתים היהודיים הנטושים וצעק בקול רם ודרש שהיהודים יצאו ממקומות המיסתור שלהם, כי לא יקרה להם דבר. ואותם יהודים מעטים שגם הפעם האמינו להבטחות, נפלו לידי החיות הגרמניות.

אילו ידעו היהודים את האמת לאמיתה, את המציאות הנוראה, היו רבים מיהודי כשאנוב, ובמיוחד הצעירים, מנסים להינצל מהכליון. המנהיגים בסוסנוביץ שכנעו את עצמם ואת האחרים שאם יהיו טובים וצייתנים וימלאו את רצון הגרמנים קיימת תקווה שאחדים ישארו בחיים. אין ברצוננו לומר, שהדבר נעשה מתוך כוונת זדון או כדי להציל את חייהם הם, הדבר נעשה יותר מתוך אמונה תמימה בכנות כוונותיהם של הגרמנים. בהשוואה לערים יהודיות אחרות, בוצעה ההשמדה של יהודי כשאנוב בקצב איטי יותר, ובאופן מחושב יותר, ומשום כך היתה בעלת אופי נורא יותר מאשר במקומות אחרים.

בחלק השני של הספר השתדלתי לתאר באופן כרונולוגי את כליונם של יהודי כשאנוב. כוונתי היא להציג במלים פשוטות את התמונה לדורות הבאים, למען ידעו שהוכחדה עיר על תושביה היהודים ישרי הדרך, יודעי העמל, שעד יום מותם האמינו בצדק וביושר האנושי.

הכניסה הראשית מצד מערב.

ערב המלחמה

המלחמה לא באה על כשאנוב בהפתעה. כבר באוגוסט 1939 החלו להרגיש שהאווירה מתלהטת, ופחד בלתי מוגדר מפני העומד לבוא קינן בלבבות. קירבת הגבול הגרמני וריכוז כוחות צבא פולנים בשלזיה עילית דרשו מהאוכלוסיה לערוך חשבון נפש. החל מ־23 באוגוסט, היום בו נחתם ההסכם הגרמני־סובייטי, החריף המצב מאוד והכל עמד בסימן של פאניקה ובהלה. כשאנוב, השוכנת על הדרך הראשית קטוביץ–קראקוב, חזתה בבריחת האוכלוסיה מהעיירות הסמוכות לגבול הגרמני. דרך העיר עברו טורים ארוכים של מכוניות עמוסות אנשים וחפצי בית שנעו לתוככי המדינה, כדי להתרחק ככל האפשר מן האויב. התנועה לא שבתה אפילו לדקה במשך שמונה ימים. חיי הכלכלה והמסחר גוועו כמעט ופסה האמונה ביום המחר.

יהודי כשאנוב האמידים יותר, שלחו את חפצי הערך שלהם לקרובים ולמכרים. מי שהיו לו האמצעים לכך, שלח גם את אשתו וילדיו למקום בטוח יותר. מצבם של הסוחרים והחנווונים (הפחות מבוססים), אנשי התעשיה הזעירה ובעלי המלאכה, בימים האחרונים שקדמו למלחמה היה קטסטרופאלי. הללו היו עסוקים במירוץ אחר כסף מזומן כדי לקיים את עסקיהם. המצב הזה נתהווה משום שהאוכלוסיה נמנעה מקניות, וכל אחד רצה להבטיח את עצמו בכסף מזומן ליום סגריר במקרה של מלחמה.

בבתים היו עסוקים בהאפלת החלונות. מצב הרוח אצל הפולנים היה פסימי יותר. היה להם בטחון מלא שהמלחמה אכן תפרוץ, ואילו אצל היהודים הדעות היו חלוקות. כדאי לציין שבערב שקדם לפרוץ המלחמה קראו הפולנים לאסיפה וחברים במפלגת השלטון השמיעו סיסמאות בדבר מלחמה במסחר היהודי...

ביום ששי, ה־1 בספטמבר 1939, בשעה 6 בבוקר, עוד לפני שנודע על פרוץ המלחמה, כבר הפציצו טייסים גרמנים את תחנת הרכבת בטשֶבין, ושם גם נפלו הקורבנות הראשונים. הבהלה גברה מרגע לרגע. הידיעות ברדיו מסרו שמפציצים את קראקוב. תנועת הרכבות פסקה כמעט לחלוטין. באותו יום אחר הצהריים ובמשך כל השבת, זרמו אלפי פליטים על נשם וטפם בעגלות וברגל אל העיר. רוב הפליטים היו פולנים משלזיה עילית, והידיעה שאפילו הפולנים פוחדים מהצבאות ההיטלריסטיים גרמה לירידת המוראל והגבירה את החרדה בקרב יהודי כשאנוב.

ביום ראשון, ה־3 בספטמבר, החלו היהודים לברוח בפאניקה, מי בעגלה רתומה לסוסים ומי בעגלת יד או באופניים. אבל ברובם הם יצאו ברגל ביום ראשון לפנות ערב וביום שני בבוקר לאן שעיניהם נשאום, בהשאירם מאחור את רכושם.

התקופה הראשונה של הכיבוש הגרמני
עד 1940

ביום שני בצהריים, ב־4 בספטמבר בשנת 1939, נכנסו היחידות ההיטלריסטיות לתוך העיר. פעולתן הראשונה היתה לתפוס ברחובות תושבים יהודים ופולנים ולהביא את כולם למעצר. יהודים נלקחו מבית הכנסת והפולנים מתוך הכנסיה. מה היתה כוונת הפעולה הזאת איש לא הבין.

לאיש לא נעשה דבר ולמחרת שיחררו את כולם. היהודים שחשו באורח אינסטינקטיווי מה מצפה להם מידי "עם האדונים" הזה, הסתגרו בבתיהם, כשהם פוחדים להוציא את ראשם החוצה.

כבר בימים הראשונים הורגש מחסור חמור במזון. מרצון או שלא מרצון נאלצו התושבים לצאת לרחוב לתור אחר מזון. ליד המאפיות היו צריכים להמתין ארוכות בתור כדי להגיע לפרוסת לחם. בינינו לבין עצמנו ערכנו דין וחשבון מפוכח מה מצפה לנו מידי הגרמנים. ובמידה מסויימת אף היינו מוכנים מבחינה נפשית ליסורים נפשיים ופיזיים. אך את המכה הראשונה הכואבת ביותר קיבלנו מידי שכנינו "היקרים" מתמול שלשום – הפולנים. הם היו אלה, שעוררו את תשומת לבם של החיילים הגרמנים, שעדיין לא ידעו להבחין בין יהודי לפולני, שיהודים עומדים גם הם בתור ללחם, והם היו אלה שמִבלי לדעת גרמנית הצביעו עלינו באצבע מאשימה – "יודה".

הקורבן הראשון

הקורבן היהודי הראשון מידי החיות הגרמניות בכשאנוב היה חתנו של ר' חיים רייבר, צעיר ששמיעתו היתה לקויה. בעת חציית הרחוב דרשו ממנו חיילים גרמנים לעצור. הוא לא שמע את ה"עצור!" שלהם, והם ירו בו במקום. למרות הפחד לצאת החוצה, יהודי העיר המעטים שעוד נותרו במקום, ובראשם איש ה"חברה קדישא" וולף שיף הי"ד, התעסקו בגופת הקדוש וקברו אותו בחשאי בבית העלמין. בתום טקס הקבורה הזעיק שייגץ אחד למקום חיילים גרמנים, בטענה שיהודים עוסקים בשליחות סודית בבית העלמין. החיילים הגרמנים אספו חמישה עשר יהודים והעמידו אותם ליד החומה והתכוונו לירות בהם בדם קר. בדרך נס הגיע קצין בכיר שחקר ודרש במה מדובר וברגע האחרון שיחרר את היהודים.

הטרגדיה הטשבינית

ביום ששי, 8 בספטמבר, החלו יהודי כשאנוב שברחו, לנהור חזרה אל העיר בהיותם משוכנעים שהצבא הפולני ישיב מלחמה. הגרמנים עמדו למעשה כבר בשערי וארשה. כשהיהודים הגיעו לטשבין, עיירה השוכנת במרחק 5 ק"מ מכשאנוב, תפסו אותם הגרמנים בהמוניהם, וללא רחם ירו בזקן ובצעיר והשליכו אותם בעודם חיים לתוך בור סמוך לכנסיה שליד תחנת הרכבת של טשֶבין. הרציחות ההמוניות נמשכו גם ביום ראשון, ה־10 בספטמבר, וביום שני ה־11 בחודש למחרת. יצויין כאן שהטבח האכזרי הזה בוצע לא על ידי אנשי ס.ס., גסטאפו או ס.ד., אלא בידי יחידות סדירות של הצבא הגרמני. ויתרה מזו, עסקה בכך יחידה של מחלקת העבודה הגרמנית שפעלה לצד מפקדת הצבא – אנשים מחוגי הפועלים, שרוממות ה"חופש, האחווה, והאחדות" בגרונם. צאצאיהם של מיצקייביץ' הצביעו בשמחה בפני רוצחים גרמנים על היהודים

והסגירו אותם. מן הטרגדיה הטשבינית הנוראה ניצל על פי נס יהודי כשאנובאי בשם שמחה שנברג שחי כיום בבלגיה. שנברג נמלט לאחר שירו בו ושכב כשהוא משים עצמו למת בין ההרוגים. אנו מביאים להלן את עדותו:

"בשנת 1939, במוצש"ק, ביום השני לפרוץ המלחמה, ברחנו אני, אשתי ובני לקראקוב. ביום רביעי, ה־6 בספטמבר 1939, צעדו הגרמנים לתוך קראקוב. לאחר שהתגלגלנו כך עד יום ראשון, החלטתי לחזור לכשאנוב. השארתי את האשה והבן בקראקוב, כי רציתי תחילה לבחון ולראות את הנעשה בעיירה. כשיצאנו מקראקוב ידענו בחוש שעם הרוצחים האלה העניין לא יהיה פשוט. ואף על פי כן החלטנו, אני ואחי מוטל, שהשתחרר מהכלא שבו ישב בגין הלשנה של יהודי (שחי היום בתל אביב), להמשיך בדרכנו – יחד איתנו היה מכר נוסף. כשהגענו לברונוביץ, במרחק 2 ק"מ מקראקוב, ציוו עלינו לעצור בצעקות פראיות: 'באנדיטים (שודדים) לאן?'. 'כאן יהיה הסוף שלכם!' לאושרנו הגיחה מתוך סימטה צרה יחידת פרשים, וכשהרוצח הגרמני הבחין בה הניח לנו והסתלק משם. הודנו לריבונו של עולם על הנס שאירע לנו.

עברנו עוד כשני קילומטרים ופגשנו במאיר רוזנבוים, בן העיירה שלנו, שחזר עם משפחתו וכל רכושו עמוסים על גבי עגלה מובלת בידי עגלון גוי. שמחנו לפגוש מכרים מכשאנוב והצטרפנו אליו למסע הביתה.

אך יצאנו לדרך ושוב נתפסנו. הכניסו אותנו לחצר מינזר והורו לנו לעבוד. שמנו לב שאין הקפדה יתירה על העבודה והעובדים ופדינו את עצמנו בכמה גילדן ושוחררנו.

עברנו כיברת דרך הגונה עד שראינו את הקורבן הראשון מכשאנוב, את הקצב ר' קלמן זיגל הי"ד, שנורה למוות וגופתו הוטלה לתוך תעלת ניקוז מי גשמים.

החלטנו לנסוע הביתה במהירות האפשרית, כי המצב עלול להיות מסוכן עבורינו. בארבע אחר הצהריים הגענו לקשֶשוביץ. כאן פגשתי את חברי חיים הירשטאל, שאמר לי: שמחה, שמע בקולי, אל תסע הלאה. בוא תלון בקששוביץ ואחר כך נחליט מה לעשות הלאה. אבל אני התעקשתי לשוב הביתה. השבתי לו שחבל על כל רגע, עוד מעט ויחשיך, ועלינו להזדרז. נפרדתי מחיים הירשטאל ונסענו כמעט עד לרגע שבו נכנס העוצר לתוקפו, בשעה שבע בערב. בהגיענו לטשבין באו לקראתנו קבוצה של רוצחים גרמנים, מאיר רוזנבוים היה משוכנע שהכל יעבור בכי טוב.

אחד מהם שאל: 'ביזטו יודה' (אתה יהודי?) בתחילה רצה להשיב בשלילה, אך החייל שכנראה הבחין בו שהוא יהודי פרץ בצעקה: 'מה? אתה לא יהודי?' ומאיר נבהל והשיב מיד: 'כן!'. 'אתה בא אתי' – פנה אליו החייל. אני נמלטתי מיד עם אחי מתוך העגלה, גם אשתו של רוזנבוים יחד עם הבן והבת הלכו אתנו, נמלטנו לתוך בית קטן וסגרנו מאחורינו את השער. האחרון שהגיע לבית סיפר, שראה כיצד ציוו הרוצחים על נשים גויות להתישב בעגלה ולנסוע משם כשמאיר איתם. לשמע הסיפור הזה חשבנו לתומינו שמאיר הגיע הביתה לכשאנוב בשלום, ואפילו קינאנו בו (מאיר רוזנבוים ואחיו נרצחו. הערת המחבר).

בשעה שישבנו כך בבית הקטן במשך כל הלילה, פנה אלינו יהודי זר, שהסתתר גם הוא, התבונן היטב באחי מוטל ושאלו: 'מוטל, אינך מכיר אותי? הרי למדנו ביחד בבית המדרש בכשאנוב!'.

היהודי היה מטשבין. פניו של היהודי נתכסו בדמעות. מה קרה לך? שאל אותו מוטל. אל תשאל יקירי, אני חייב לומר קדיש. היה לי בן יחיד, הוא למד אצל הרב בטשבין. במהלך הבריחה הגענו לקאליש. בשעה ששרפו את בית הכנסת רצה להציל את ספרי התורה. אך הרוצחים הבחינו בו ולא נתנו לו לצאת מבית הכנסת הבוער. הבן שלי נשרף חיים יחד עם ספרי התורה.

למשמע הסיפור המזעזע הזה גמלה בליבנו ההחלטה שאסור עוד לחכות, ולו רגע אחד, ואנחנו חייבים לעקור משם.

אט אט החל היום להאיר. בשעה שש בבוקר החלטנו שבתו של מאיר רוזנבוים תצא החוצה ותעיף מבט על הרחוב. הנערה חזרה מיד ואמרה, שהרחוב נראה שקט. יצאנו מן הבית הקטן תוך הקפדה שלא למשוך תשומת לב, והתחלנו ללכת לכיוון הרחוב הראשי המוליך לתחנת הרכבת. לפתע הבחנו מרחוק בתוך חצר בית בחיילים מתרחצים ועברנו לצד השני של הרחוב. כשהתקרבנו לחיילים, נשמעה הפקודה: 'בואו לכאן!'. הכניסו אותנו לבית הספר העממי המקומי. שם פגשנו ביהודי בשם זאגורסקי מכשאנוב והוא סיפר שהמצב רע ומר. היתה איתנו גם אשה בשם ז'ימנובודזקי (אחותו של רוזנבוים) שמשום מה עלה בדעתה לברך את הרוצחים: 'גריס גאטו!' (יבורך אלוהים). היא קיבלה מיד סטירת לחי שהפילה אותה ארצה. עלינו ציוו להתפשט ערומים. את כל הגברים והנשים סובבו עם הפנים אל הקיר כשידינו מורמות. הם לקחו מאיתנו כל מה שהיה ברשותינו: את כל חפצי הערך והכסף ולאשה ז'ימנובודזקי חתכו בסכין את החזיה ותלשו מתוכה שקית שהכילה את כל רכושה. לא עבר זמן רב עד אשר הובאו אנשים חדשים למקום האיסוף.

הצעקות הגיעו עד לב השמיים. הבית נמלא באנשים. השולחנות היו מכוסים בכסף ובחפצי ערך. הכיסים של החיילים כבר היו מלאים. לבסוף הוציאו אותנו מהבית והכניסו אותנו לסככה ושם אולצנו לכרוע על הברכיים במשך למעלה משעתיים. לבסוף נאמר לנו לקום. שלחו אותנו לחופשי רק לאחר שהרוצחים הבינו, כי יצאו ברווח גדול.

כאשר יצאנו החוצה ראינו בתוך הקהל את אברהם קורנגולד מכשאנוב, את יצחק גרובנר, ואת בנו של יוסל קלאפהולץ ומכרים אחרים. כל אחד השתומם ושאל: איך הגעת לכאן? בסך הכל היינו קבוצה של 13 איש וכולנו החלטנו לרוץ הביתה, ובלבד שנתרחק מן הגיהינום הזה. בהגיענו לגשר שליד בית החרושת ללבנים של הגרף מישצלסקי, עבר לידינו רכב, תחילה לא הבחנו בו בכלל, עד שנשמעה הפקודה: 'עצור!' וכבר אנחנו עומדים פנים מול פנים עם מלאכי חבלה חדשים: 'יש לכם נשק?' הסברנו להם שזה עתה עברנו בדיקה ואין ברשותנו שום דבר עוד. פתאום שואל אחד מהם: 'אתם העם הנבחר?' קלאפהולץ משיב: 'לא!'. הגרמני נזעק: 'מה? לא?' ומאלץ אותנו לצעוק שלוש פעמים 'כן'. ואז פוקד עלינו לצעוק שלוש פעמים: 'אנחנו שודדים, אנחנו גנבים', ואחרי שצעקנו כך שלוש פעמים, הוא פקד 'ידיים למעלה! אנחנו נעניק לכם חוויה בלתי נשכחת שודדים שכמותכם', וכך דחפו אותנו לתוך מרתף בית החרושת ללבנים.

לאחר זמן קצר העלו אותנו מהמרתף לחצר וספרו אותנו. חייל אחד שאל חייל אחר: 'כמה יש לך?' 'שלושה עשר איש' – ענה, והוסיף: 'ככה זה. הפושעים האלה שחטו אתמול חיילים שלנו בסכיני גילוח, ועל כך הם חייבים לשלם'. באותו רגע יצא חייל נוסף ובידו אקדח ארוך קנה. הקצין שואל אותו: 'לקחת אתך מספיק כדורים?' 'כן', היתה התשובה. הובילו אותנו אל מגרש הספורט בטשבין וכשאך פתחו את השער, ראינו כ־20 גופות של יהודים שהוצאו להורג בירייה, שוכבים בתנוחות שונות. הריצו אותנו בידיים מורמות סביב החצר, את ארבעת הראשונים תפס אחד החיילים בצווארם, הפיל אותם ארצה וירה, ואז ציווה על תשעת הגברים להשתטח על האדמה עם הפנים כלפי מטה. התחלנו לצעוק 'שמע ישראל', על כך הגיב הגרמני בצחוק מרושע: 'שאלוהים יעזור לכם' וכיוון אל כל אחד מאיתנו את אקדחו אל הלב וירה. אני הייתי האחרון בשורה. לאחר היריה עוד הייתי בהכרה. הרמתי את הראש לראות אם הרוצחים עדיין במקום, כשראיתי שהם הלכו, זחלתי בשארית כוחותי עד לגדר וזרקתי את עצמי אל הצד השני. גם חברי יצחק גרובנר זרק את עצמו אל מעבר לגדר. בשארית כוחותי גררתי את עצמי אל ביתו של יהודי בטשביאנקה. משם לקחה אותי אשתי הביתה. ששה חודשים שכבתי במיטה.

הדבר אירע בכ"ז באלול, 11 בספטמבר 1939 בשעה 10 בבוקר. מגרש הספורט כולו היה מאוכלס בחיילים, שהיו עדים להוצאתם להורג של כמה עשרות יהודים חפים מפשע."

☆ ☆ ☆

קשה לקבוע את מספרם המדוייק של הקורבנות בטבח האיום הזה. מספר הקורבנות, שבמאמצים גדולים הובאו מאוחר יותר לקבר ישראל משותף, הגיע למעלה מ־30. היודנראט עשה מאמצים גדולים לאתר את גופות הקדושים ולהביאן לכשאנוב לקבר ישראל. יהודים זרים ובלתי מזוהים הובאו לקבר ישראל בבית העלמין בטשבין.

מחזות מחרידים התחוללו בעת זיהוי הנטבחים: בית הדין של כשאנוב קרא לנשים לזהות את בעליהן המומתים כדי שלא תשארנה עגונות. מחריד עוד יותר היה טקס הקבורה המשותף בבית העלמין בכשאנוב. השמים היו צריכים להיבקע מן הבכי והיללות של ההורים, האלמנות והיתומים. אפילו פולנים אחדים, שהיו שם כמתבוננים מהצד, בכו יחד עם כולם.

המצבה לקדושי טְשֶׁבִּין.

בני ערובה

לאחר שהמלחמה בפולין נסתיימה והרציחות ההמוניות שבוצעו בידי יחידות צבא בודדות פסקו לזמן מה, החלה המפקדה הצבאית הגרמנית בכשאנוב לקחת כבני ערובה אנשים נכבדים מקרב האוכלוסיה האזרחית, יהודים ופולנים כאחד. הם הוחזקו במעצר בבנין בית־המשפט המחוזי. בתחילה נראה הדבר כתופעה חולפת, אבל הענין החל להתפתח לכדי שיטה והפך לתופעה קבועה. בדרך הטבע לקחו כבני ערובה אזרחים מכובדים ובעלי השפעה שנמצאו באותה עת בעיר. הגרמנים החזיקו אותם במעצר לזמן קצר, שלחו אותם לחופשי, ובמקום המשוחררים לקחו בני ערובה אחרים. מובן, שיהודים אשר ראו עצמם קורבנות מועדים לשמש כבני ערובה, הסתתרו או ברחו מהעיר. אך בתגובה לתופעה זו הכבידו הסאדיסטים הגרמנים את ידם – הם לא חיפשו עוד אחר בני ערובה חלופיים, אלא המשיכו להחזיק ביהודים במעצר ודרשו מהם בתמורה לשחרורם, להציע אנשים אחרים כבני ערובה במקומם, כלומר אילצו אותם להפוך למלשינים. הנסיון הזה של הגרמנים לא עלה יפה, כי היהודים העצורים נשאו את גורלם בכבוד ולא בגדו בחבריהם.

אביגדור קלאגסבאלד הי"ד

עד היום לא נודע אם אכן בוצע מעשה חבלה, כפי שטענו הגרמנים, או שהיה זה תעלול שפל במגמה להפחיד את האוכלוסיה. אל בני הערובה העצורים נכנס קצין ובהבעת פנים חייכנית הודיע, ששניים מהם יוצאו להורג בירייה. ועל פי הצדק הגרמני, הוא יקח את הצעירים ביותר מקרב בני הערובה. יהודי אחד ופולני אחד (האמתלה להוצאה להורג היתה חבלה בקוי הטלפון). מבין הפולנים נבחר הפקיד של קופת החולים, צ׳פלה, ומבין היהודים נפל הגורל המר על צעיר בן עשרים בשם אביגדור קלאגסבאלד, שנתפס במקום אביו ר׳ יצחק קלאגסבאלד. הצעיר היה ציוני פעיל וחבר בברית הצה"ר. הקורבן הראשון של הצדק הגרמני המעוות הלך אל מקום ההוצאה להורג כגיבור, ואפילו לא הניח לרוצחיו לקשור את עיניו בזמן הירי. הקצין הרצחני, שפיקד על ההוצאה להורג, התרשם מאוד מן העמידה הגאה והמכובדת של אביגדור קלאגסבאלד, וציווה לתת לו את הקבר היפה והמכובד ביותר בבית העלמין בכשאנוב.

קונטריבוציה

השיטה של הגרמנים שלא להניח ליהודים לנשום לרווחה, הצטיינה בכושר המצאה ובדמיון פורה בכל הנוגע לגזירות חדשות, וכמעט לא עבר יום שבו לא תנחת צרה חדשה על ראשם. גביית הקונטריבוציה (מס עונשים), מהיהודים היתה מכה מוראלית כואבת וקשה מאוד. מבחינה טכנית היה קשה מאוד לאסוף את הסכום הנדרש על ידי המפקד הצבאי בעיר, וזאת מכיוון שהגבירים ובעלי הבתים האמידים עדיין לא חזרו לעיר, והגובים נאלצו לחזר על הפתחים ולשכנע את הציבור, שבמקרה זה "צדקה תציל ממות".

החטיפה לעבודה

הצרה לא היתה בעבודה שהגרמנים כפו על היהודים. הפחד נבע בעיקר מהיחס המחפיר שלווה בשפיכות דמים ורצח בדם קר שהגרמנים ביצעו בקורבנותיהם. בימיו

הראשונים של השלטון הגרמני בכשאנוב, העבודה "המלוכלכת" של תפיסת יהודים ברחוב ובבתים נעשתה בידי המיליציה האזרחית הפולנית שאורגנה על ידי הגרמנים. הללו ניגשו בהתלהבות סאדיסטית למשימה "הקדושה". למען האמת ייאמר, שכעבור ימים אחדים ירדה מעט התלהבותם לאחר שהתגלו כחלשים מדי לביצוע תפקיד מסוג זה. ואז התחילו החיילים הגרמנים לבצע בעצמם את מלאכת החטיפה (ביידיש "כאפונק", ביטוי שקבע המשורר א. סוצקבר). הגרמנים תפסו יהודים ברחובות ובבתים, מי שרק בא לידם, זקנים וצעירים, חולים ותשושים.

ביום הכיפורים הראשון בשנת 1939, אף על פי שלא היה איסור מפורש על תפילה בבית הכנסת ובבית המדרש, נמנעו מכך יהודי כשאנוב באופן אינסטינקטיבי. הם חששו למשוך את תשומת לבן של החיות הרעות ולתת להן עילה למעשים מזוויעים. וכך בחשאי, מבלי לעורר תשומת לב, התאספו יהודי כשאנוב ביום הכיפורים בבתי התפילה החסידיים הקטנים, או בבתים פרטיים, לשפוך את מר ליבם בפני האלוהים שהעניש בצורה כה נוראה. פתאום נשמעו הקולות המוכרים של חיילים גרמנים: "יהודים לעבודה!" באמצע תפילת שחרית ניתקו את היהודים מן התפילות כשהם עטופים בטליתות ו"קיטלים", העמידום לטאטא את הרחובות ואחרים נצטוו לרחוץ את בתי השימוש של עם האדונים. חיות הטרף היו מודעות היטב לעובדה שיום זה קדוש במיוחד ליהודים ושיהודים צמים ביום זה. לאחר כמה שעות של עבודת פרך והשפלות קשות שלחו את היהודים לביתם. היהודים שבו לסיים תפילת שחרית כאילו דבר לא אירע. גם במצב זה לא נעדר ההומור היהודי: כך למשל הבעל־קורא הידוע בכשאנוב, ר' שלמה פרופר הי"ד, שגם הוא עבד יחד עם יהודים אחרים, סיגל לעצמו את המימרה הגרמנית הידועה, וכשנעמד שוב ליד העמוד לסיים את התפילה קרא אל ציבור המתפללים: "ווייטער מאכן!" (ממשיכים לעשות).

החיפושים הראשונים בבתים

מיד לאחר כניסת הגרמנים לעיר הפכו רכושם הפרטי ואושרם של היהודים להפקר בעיני הגרמנים. המיתוס על המשמעת הגרמנית והסדר הגרמני נתגלה כשקר אצל הקלגסים הגרמנים. החדירה לבתים הפרטיים לאור היום או בחשכת הלילה הפכה לתופעה שכיחה. חיילים גרמנים וקצינים מן הצבא הסדיר – כשעדיין לא פעלו בעיר אנשי ה־ס.ס. או ה־ס.ד., או הגסטאפו – נכנסו לחנויות, בחנו את הסחורה, שאלו דרך שיגרה את מחירה, ציוו לארוז את הפריטים שבחרו, והשאירו מטבע חסר ערך בתור תשלום לפני שהסתלקו. ההגונים שביניהם התנצלו והסבירו שעמיתיהם לוקחים בבתי עסק אחרים הרבה יותר סחורה ללא תשלום והם עוד מכים את הסוחרים מכות נמרצות... ובכך צדקו.

בחשכת הלילה אירעו מעשים איומים, ודי להזכיר שניים מהם:

לביתה של משפחה הגונה ומכובדת, שאת שמה אין אנו מזכירים מטעמים מובנים, נכנסה באמצע הלילה חבורה של חיילים גרמנים. בבית היו באותה עת האם והבת הבוגרת, נערה צעירה ואינטליגנטית. אחד החיילים הביא לדירה בחור צעיר, מכר של הנערה, שהתגורר באותו בית, והם אילצו את הצעיר, עם אקדח ביד, לאנוס את הנערה בנוכחותם ולעיני אמה של הנערה, תוך שהם מכים את הצעיר מכות רצח במהלך האונס הנתעב הזה.

אל משפחת רוזנר נכנסו בליל־שבת חיילים גרמנים. אחד מהם עלה על השולחן, שעליו דלקו עדיין נרות השבת, עשה את צרכיו ואת הצואה השליך על המיטה של האשה החולה ששכבה בחדר.

מעשים כאלה נתקבלו כפשעים בודדים של חיילים מופקרים ומנוונים. אבל ב־6 באוקטובר לקראת הלילה, הוקפה כל העיר על ידי צבא גרמני ובכל הרחובות הוצבו

מכונות יריה והוחל בחיפושים המוניים, במיוחד בבתי יהודים. החיילים היו מצויידים במוטות ברזל ובגרזנים, שהיו מיועדים לפרוץ את דלתות החנויות הנעולות, שבעליהן לא נמצאו. חנויות רבות רוקנו והסחורה נלקחה משם. בתוך הבתים חיפשו הגרמנים כסף וחפצי ערך.

הקלגסים לא התביישו לקחת מפי העניים ביותר את פרוסת הלחם האחרונה. כותב שורות אלה היה עד למקרה שבו נאלצו יהודים, שהחרימו מהם מוצרי מזון, להוריד לרחוב את המלאי שהיה ברשותם, שכלל בסה"כ כמה קילוגרמים של סוכר, קמח ודברים פחותי־ערך אחרים. הם נצטוו לארוז את זה בשקיות כדי שהגרמנים יוכלו לקחתם.

החיפושים בבתים נמשכו כל הלילה עד לצוהרי יום המחרת. תוצאות החיפושים היו אפסיות. איש לא נאסר. כפי שקורה במקרים כאלה, הגרמנים לא רצו שדבר הפעולה שלהם יגיע לאוזני השלטון, כדי שלא יפקיעו מידיהם את חפצי הערך המוחרמים.

מן הראוי לציין את מבצע החיפושים הראשון, שהיה למעשה מבצע של שוד מאורגן כנגד האוכלוסיה היהודית השלווה. פעולת השוד הזו צריכה היתה לעורר את היהודים לחשבון נפש ולהסקת מסקנות מתבקשות, אך כל זה לא קרה. כי בכשאנוב היו יהודים אופטימיסטים שטענו שהגרמני אינו גרוע כפי שמציירים אותו.

היודנראט הראשון

ברגשות מעורבים ייכתב הפרק על היודנראט הראשון בכשאנוב. רגשות בושה וכעס ממלאים לב כל אחד, שעה שנזכרים במוסד הזה, שרק השטן בעצמו מסוגל היה להמציאו.

בתחילה היו הכל סבורים, שיהיה זה מוסד, שבדומה לאירגונים אחרים בקהילה היהודית, משימותיו תהיינה פילנטרופיות, מעין גוף משפטי שייצג את האוכלוסיה היהודית בפני אנשי השלטון הגרמניים. לכאורה אכן כך זה היה, אבל רק למראית עין. למעשה היודנראט שימש כיסוי לתוכניות הגרמניות האפילות, ונועד להקל על הגרמנים את חיסול היהודים תוך שיתוף פעולה מצידם. היודנראט הראשון היה מורכב מהאנשים הבאים: יוזף אומלויף – יושב ראש, ובר (פאסק) – יועץ, דוד ואכסברג (בישטה), לוי קרויזקופ ויוסף שמואל שנהרץ. האנשים הקובעים, בעלי הדעה ביודנראט הזה, היו פאסק ובר ודוד בישטה, שתי דמויות אפילות חסרי נשמה יהודית ורגש אחריות. שעה שהם טיפסו על גב "הסוסה" היהודית, הם דאגו לאינטרסים האישיים שלהם. כיוון שאיש לא מינה אותם לתפקיד, כבר למן ההתחלה עוררו עליהם את שנאתה של כל האוכלוסיה היהודית בשל מעשי התעתועים שלהם, שחרפה להעלותם על הנייר. יוזף אומלויף, ששימש כיו"ר, למרות כוונותיו הישרות, היה חסר כישורים למשרה כזאת. הוא לא הבין כראוי את כל הסיטואציה. כיהודי מתבולל היה מנותק מן ההמון היהודי, לא היה לו שום נסיון של עובד ציבור ומפאת גילו המתקדם (בן שבעים) הפך לבובה המונעת בידי פאסק ובר ורקד לצלילי חלילו... שנהרץ וקרויזקופ, הגם שהיו אנשים בעלי אחריות ורצון טוב, היו חלשים מדי להתייצב נגד השניים הנזכרים לעיל, כשהם עוד חוששים מן ההיכרות הקרובה והאינטימית של הללו עם המשטרה הגרמנית.

לידי היודנראט הזה נמסרו גורלם של 10,000 יהודי כשאנוב. תפקידו העיקרי של היודנראט היה לדאוג לנוחותם של הגרמנים. הגימנסיה וה"קינדר-היים" (בית הילדים) הפכו לקסרקטין, והיהודים היו חייבים לנקות אותם יום יום, ולצחצח את המגפיים של אלה, שנגשו בהם בזמן העבודה. היודנראט נאלץ לספק את כל מיכסת הפועלים לפי דרישת הגרמנים שהעלו את הדרישה לפועלים יהודים בהתמדה. לעיתים קרובות קרה שפקידים ואזרחים גרמנים עיכבו יהודים ברחוב ולקחו אותם לעבודה לפי צרכיהם האישיים.

מתפקידו של היודנראט היה גם לספק מצרכים שונים עבור המשטרה, מצרכים שהיה קשה להשיגם בשוק החופשי כגון קפה, תה ושוקולד. מובן מאליו, שתוך כדי ביצוע עסקות מסוג זה נוצר כר נרחב למתן שוחד לחברי היודנראט עצמם...

בשל הבילבול וחוסר הכישרון של חברי היודנראט הראשון, נוצר מצב שהמשרד נוהל למעשה בידי אנשי המשטרה וה"מאכערים" השונים שלה. סביב הקלחת הזו הסתופפו אנשים שהודות להיכרותם וקשריהם האישיים עם גרמני זה או אחר מחקו תמורת בצע כסף עבירות שונות שיהודים הואשמו בהם: למשל יהודי שנתפס כשהוא מגודל זקן, או מי שערך תפילה בציבור וכדומה.

השחיתות של הגרמנים נתעצמה עם בואו של מפקד המשטרה שינדלר, שבו עוד נעסוק בהמשך. האיש המתועב הזה אהב כסף, תכשיטים ונשים, והיודנראט למעשה הפך בידיו מכשיר להשגתם.

לזכות היודנראט הראשון נזקפות גם פעולות חיוביות. הודות למעורבותו התאפשר להביא בסוף נובמבר 1939 לקבר ישראל את הקדושים הראשונים מטשבין, שהוטמנו שם בבור ולא נקברו כהלכה. גם המטבח העממי בבית הכנסת "אנשי חיל", שהיודנראט הראשון אירגן, היה עבור חלק גדול של האוכלוסיה היהודית למוסד חשוב שסיפק למשפחות יהודיות רבות אוכל חם לפחות פעם אחת ביום. היודנראט קיבל את המצרכים בדרך חוקית והמטבח הופעל בהנהלתה של עסקנית ה"וויצו" גברת קורנגולד הי"ד. המטבח העממי הפך לצורך השעה מפני שהיהודי לא יכול היה להשיג את המצרכים האלה אפילו תמורת תשלום.

כשאנוב כחלק מה"רייך" הגרמני

בסוף דצמבר 1939 נקבע הגבול של ה"גנראל־גוברנמנט" הפולני, וקראקוב נקבעה כעיר הבירה. כשאנוב סופחה ל"רייך" והגבול עבר סמוך לכפר דולובה, במרחק 6 ק"מ מטשבין. המצב הכלכלי של האוכלוסיה היהודית, שבלאו־הכי היה בשפל, ספג מכה גדולה כיוון שכשאנוב היתה מאז ומתמיד קשורה ותלויה בקראקוב, ועתה היא נסגרה הרמטית בפני תושבי כשאנוב. כדי לנסוע אל מעבר לגבול לקראקוב היה צורך בתעודת מעבר כמו לצורך נסיעה לחוץ לארץ. תעודה כזאת היה אפשר לקבל ללא קושי תמורת תשלום – נכון יותר תמורת שוחד. השחיתות של הפקידים הגרמנים היתה לתופעה שכיחה. יהודים ופולנים, סחרו בסחורות ובמצרכי מזון שמכירתם נאסרה. בבדיקות שנערכו בטשבין נבדקו היהודים ביתר חומרה, כיוון שהגרמנים ידעו שמהיהודים יקבלו "דמי לא יחרץ", אם תימצא בכליהם סחורה בלתי חוקית.

רבים מיהודי כשאנוב, שנותרו ללא פרנסה, נהרו לקראקוב כדי להשתכר למחייתם. ה"מסעות" האלה קיבלו אופי המוני. בטשבין בוצעו בדיקות קפדניות ומשפילות, דבר שהשפיע על חלק מבני הנוער לעזוב את העיר כיחידים או בקבוצות לעבר הגבול הסובייטי. שם הם חצו בגניבה את הסאן, תוך נטילת סיכונים גדולים במקרה שיתפסו. הודות לתעוזתם עלה בידי צעירים אחדים מכשאנוב להינצל ממוות בטוח.

שנת 1940

בהשוואה לשנים שלאחר מכן, היתה שנת 1940 השנה הנוחה מכולן לתושבי כשאנוב שחיו תחת הכיבוש הגרמני. ההלם הראשוני פינה את מקומו לחיי שיגרה שפירושה גזירות יום יומיות חדשות. היהודים הסתגלו לכך שחדשות לבקרים ניתכות עליהם גזירות מכאיבות ביותר. הגזירה הקשה מכולן היתה החובה לענוד על הזרוע סרט לבן עם מגן דוד כחול שנגזרה בתחילת 1940. בעקבות הגזירה הזו לא יכלו היהודים להתחזות לארים, לעסוק במסחר ולהתהלך חופשיים. צעדי היהודים הוגבלו לחלוטין וסימן ההיכר שענדו הקל מאוד על זהויים, דבר שגרר בעקבותיו התעללויות וחטיפות.

באופן כללי שררה רגיעה מסויימת במצב. החטיפות לעבודה פסקו לזמן מה. היודנראט הקים לשכת עבודה משלו, שבה אורגנה עבודתם של היהודים עבור הגרמנים. הונהג יום עבודה מחייב, וכל יהודי חויב לתת יום אחד בשבוע לעבודת כפיה, או לשלם סכום מסויים לקופת היודנראט שידאג למחליף שיבצע את העבודה בתשלום.

החנויות נפתחו בהדרגה לאחר שקיבלו רשיונות חדשים מהשלטון הגרמני. אף על פי שהיה קשה מאוד להשיג סחורה, הצליחו היהודים איך שהוא לקיים חיי מסחר ולפרנס עצמם בדוחק. קשה ביותר היה מצבו של הפועל היהודי, מפני שכמעט כל המפעלים התעשייתיים של היהודים נסגרו והמכונות הוחרמו. לא היתה דרישה לבעלי מלאכה פרטיים, כי איש לא הזמין עבודות הקשורות בבנייה, ריהוט וכדומה.

בתחילה עוד היתה הפרוטה מצויה בזכות החסכונות, מאוחר יותר החלו למכור כל שניתן. היו שמכרו רהיטים, תכשיטים ואפילו בגדים, ובלבד לקיים את עצמם. אך למרות המצב הקשה חיו היהודים בתחושת ביטחון שבכוחם לעבור את התקופה הקשה ולשרוד עד יעבור זעם. בשבועות הראשונים למלחמה עזבו את העיר תושבים רבים, בעיקר יהודים שברחו מפני הרוצחים. תושבים אלה התחילו לחזור לביתם לאחר שנוכחו לדעת שבמקום אחר המצב לא היה טוב משלהם. אדרבא, העובדה שכשאנוב סופחה לרייך הפכה אותה כאבן שואבת להרבה אנשים תמימים, שהאמינו שהמשטר הגרמני יהיה נוח ומתחשב יותר.

היודנראט המאורגן מחדש

במארס 1940 הוקם בכשאנוב יודנראט חדש. היוזמה לא באה מצד השלטון הגרמני המקומי, אלא מן היודנראט המרכזי בסוסנוביץ, שהדמות המרכזית בו היה היושב־ראש מוניק מרין.

כאן המקום לעמוד על היקפו של היודנראט המרכזי. המוסד הזה, דומני, היה המוסד היחיד באירופה שהחיה הנאצית נעזרה בו לביצוע תוכניות הרצח וההשמדה של היהודים. את כל הקהילות שסופחו ל״רייך״ ריכזו הגרמנים תחת הנהלה מרכזית אחת בסוסנוביץ, שהיתה הקהילה הגדולה באזור. למרכז הזה השתייכו היודנראטים של הערים בנדין, דומבְּרוֹבה גוּרְנִיצַ'ה, זאַווירְצֶ'ה, כשאנוב, אושפיצין, יאווז'נה, טשבין וקהילות קטנות אחרות. המרכז היה נתון להשגחתו וסמכותו האישית של ראש הגסטאפו בקטוביץ ד״ר דרייאר ימ״ש, שללשונו החלקלקה בדבר כוונותיו הטובות ביחס ליהודים היתה השפעה רבה על המרכז והיו״ר שלה מרין.

מרין עלה לגדולה בדרך מקרה. כשהגרמנים נכנסו לסוסנוביץ קיבצו את היהודים למקום אחד ולאחר תעלולים והטרדות שונים ביקשו שיתיצב מקרב ההמון אדם שהיה שייך להנהגת הקהילה. במקרה נמצא שם צעיר שהיה שייך למועצת הקהילה בסוסנוביץ לפני המלחמה, ולו היה העוז להתיצב בפני הגרמנים ולהגיד ״אני האיש״. הצעיר הזה הפך לדמות עגומה ומפורסמת – ״המנהל״ מוניק מרין, שהגרמנים קבעו באמצעותו את גורלם של כל היהודים מהערים ומהעיירות שסופחו ל״רייך״. הופעתו האמיצה של מוניק מרין מצאה חן בעיני הגרמנים והם הטילו עליו לייסד ולנהל את היודנראט המרכזי. למוניק מרין הוענקו על ידי הגסטאפו המרכזי בקטוביץ סמכויות בלתי מוגבלות. הגרמנים לא טעו בבחירתם – הם מצאו בו את האדם הנכון במקום הנכון שבכשרונו האירגוני ניהל במשך ארבע שנים, עד למותו שלו בתאי הגזים באושוויץ, את מבצע ההשמדה של למעלה ממאה אלף יהודים במחוזות המסופחים ל״רייך״.

מרין שעמד על חוסר הכישרון והאירגון של היודנראט הראשון בכשאנוב, אירגן אותו מחדש, כשהוא מצרף אליו חברים חדשים מתוך יהודים מהמעמד הבינוני. למרות מגרעותיו הבין מרין שביודנראטים צריכים לעבוד אנשים אחראים ומה שחשוב יותר, יש להרחיק משם את אנשי העולם התחתון.

היודנראט שאורגן מחדש היה מורכב מפאסק ובר ודוד בישטה, שמרין לא רצה להסתכסך עמם בגלל הקשרים ההדוקים שלהם עם המשטרה. יוסף שמואל שנהרץ, מן היודנראט הראשון, נשאר בתפקידו בגלל יושרו והמסירות שגילה בעת עבודתו הקודמת, ונוספו גם חברים חדשים: בצלאל צוקר, משה נאגאשינר, קלמן טייכלר, זליג גראיובר, שמואל יוסף וייס, ומנדל נוסבוים.

לאחר שנתמנה היודנראט החדש הורגשה הקלה מסויימת בעיר. החברים החדשים שהיו בעלי מעמד בחברה היהודית ובעלי נסיון בעבודה ציבורית, יצרו תחושה של ביטחון, לעומת אווירת ההפקרות של החברים הקודמים (פאסק ובר ודוד בישטה) שהעדיפו את מטרותיהם האישיות ואת התועלת העצמית שלהם ונטו לשרת יותר את הגרמני ולהוציא לפועל את פקודותיו, מאשר להערים עליו ולרמותו ובכך להקל מעט על גורל אחיהם היהודים.

הכח המניע העיקרי ביודנראט החדש היה בלא ספק היו״ר בצלאל צוקר. יהודי גאה,

בעל הכרה לאומית, ובעל כישורים מיוחדים של עסקן ציבור. ישר דרך, חכם, נוהג ביושר ובחומרה, אבל בעל לב יהודי חם. בתוך זמן קצר זכה ליחס של כבוד מצד האוכלוסיה היהודית, לאחר שהנהיג בקהילה וביודנראט סדר ואירגון מופתי בכל תחומי החיים הציבוריים המוגבלים של אז. בעיירה הוקמה לשכת עבודה שבראשה עמד מאיר גולדברג ז"ל שנפטר במהלך המלחמה. הונהגה כרטסת מדוייקת שהכילה את כל שמות היהודים הכשירים לעבודה ומתפקידה של לשכת העבודה היה לחלק את עבודת הכפיה שהוטלה על היהודים ביושר ובצדק. עתה פסקו אותם מחזות נוראיים של חטיפת יהודים ברחוב שנלקחו לעבודה בכח. חלוקת העבודה הזו השביעה את רצון כולם, כיון שהמצב הקודם היה גרוע לאין שיעור. תפקידה של הלשכה האחראית על המשק, בהנהלתו של מנדל נוסבוים, היה לחלק את המצרכים שקיבלו מהלשכה המרכזית בסוסנוביץ לחנויות היהודיות שנקבעו במיוחד לשם כך, ואשר מכרו מצרכי מזון תמורת תלושים מיוחדים לכך. יוזמה מבורכת אחרת היתה הקמתה של הלשכה לרווחה בהנהלתו של שמואל יוסף וייס. הלשכה הזאת הרחיבה את פעילותה בכל יום, כשהיא קולטת נצרכים חדשים. בתקופת הכיבוש נשתנה כליל המבנה הפיננסי של יהודי כשאנוב. יהודים, אשר עד למלחמה הרבו במתן צדקה, נזקקו לקופת הצדקה של היודנראט. חייבים לציין ששמואל יוסף וייס, שהיה היחיד שנותר בחיים מאותו יודנראט, ביצע את עבודתו בטאקט ובהבנה עמוקה. תפקידים קשים וכפויי טובה הוטלו על לשכת המגורים. תנאי הדיור בכשאנוב גם לפני הכיבוש הגרמני לא היו טובים במיוחד, אך המצב עוד הורע והחמיר, כי הצבא הפולש והמטה שלו, על הפקידים והאזרחים הרבים שבו, תפסו בכח את הדירות היפות ביותר בעיר. ה"שדרה" וסביבתה הקרובה הפכו ל"יודנריין" (טהורה מיהודים) ואת האנשים שפונו מבתיהם היה צריך ליישב בדירות אחרות. החיים נעשו קשים עוד יותר בקיץ 1940, כאשר חלק גדול של היהודים שנותרו בשלזיה עילית הפולנית הועברו לכשאנוב. לשכת המגורים שליד היודנראט היתה חייבת להבטיח קורת גג מעל לראשם של הפליטים הללו.

על רקע זה יש להבין ולבחון את הלך המחשבה של ההמונים בשנת 1940. לא עלה על דעתו של איש שהגרמנים חושבים ועתידים לבצע את זממם ולחסל את היהודים. לא בנקל הסכים יהודי לוותר על ביתו שבו חי בעושר במשך שנים. לשכת המגורים נאלצה על כן לפעול בעדינות, אבל בנחישות, ביושר, אך בתקיפות, כדי לספק דירות לחסרי הבית האומללים. מובן שלפעמים הגיעו הדברים לחיכוכים בין התושבים לבין היודנראט, ונדרשו הרבה טאקט והבנה מצד ראש הלשכה משה נאגאשינר כדי ליישב את הסיכסוכים.

מלבד התפקידים הנזכרים לעיל, היה על חברי היודנראט למלא משימות אחרות. היה עליהם לתווך בין התושבים לבין המשטרה והשלטון האזרחי, הוטל עליהם לצייד את הגרמנים ברהיטים ולספק לבנים ובגדים להם ולבני משפחותיהם שהגיעו מכל רחבי גרמניה במטרה לשדוד ולהחרים רכושם ונכסיהם של יהודים. ולא זו בלבד, הם אולצו לספק לבריות הללו אוכל ומשקה כל אימת שהללו דרשו זאת.

ראוי לציין שבמשרד היודנראט עמד ארון גדוש כל טוב, כגון: קוניאק, יין, ליקר, שוקולד, קפה ומצרכים אחרים שהיו כה נדירים בעת ההיא. כל זה היה מוכן בשביל הרשעים אנשי המשטרה, או כפי שקראו להם בקיצור "שופו", ובראשם מפקדם הנזכר לעיל, שחייך דרך קבע ושלא ידע שובע, אוברלויטננט שינדלר, אשר בצד דיבוריו החלקלקים ובגינוני הידידות המזוייפים שלו ליהודים, ביצע את ההשמדה של 12,000 יהודי כשאנוב.

ליודנראט היו הוצאות כספיות עצומות, שאסור היה או שלא רצו לנהל עליהן פנקסנות גלויה ומסודרת. מלבד ההוצאות של לשכת הרווחה, ניהול מטבח המספק ארוחות בחינם, ותמיכת "אנשי חיל" בבעלי בתים נצרכים, היה צורך להעסיק פקידים

ואנשי מיליציה רבים. בנוסף לכל אלה נדרשו סכומים גדולים כדי לשחד את הגרמנים. לאמיתו של דבר את הגזירות לא יכלו לשנות או לבטל, אך בעזרת השוחד והודות לשחיתותם של המושלים הגרמנים ניתן היה להקל במעט את אכזריותן ולעשותן נסבלות יותר, אם כי גם זאת לא תמיד בהצלחה. לצורך גיוס סכומי הכסף הדרושים הטילו על היהודים האמידים תשלום מיוחד לפי יכולתם הכלכלית. ליודנראט היו גם הכנסות מסויימות שקיבלו בתמורה למאמצי השתדלנות והתיווך שלהם אצל השלטון למען יהודים אמידים. הם נאלצו לגייס כספים בכל מחיר, ומכל מקור אפשרי, ולא יכלו להיות בררנים או רגישים למקורות המימון שהצליחו לגייס. מובן שמטעמים שונים לא היה אפשרי להטיל פיקוח על כל הכספים הללו. מצב זה הוליד מסע של רינונים, לחישות והאשמות שאנשי הקהילה מתעשרים על חשבון צרותיהם של יהודים.

כאמור, המשימה הראשונה, והחשובה ביותר, שהוטלה על היודנראט החדש, היתה למצוא דירות לפליטים היהודים משלזיה עילית, כלומר ליהודים מגרמניה.

ליהודים אלה היה צריך להתייחס אחרת, בגלל המנטליות המיוחדת שלהם, שהיתה שונה מזו של יהודי פולין. ברובם היו אלה יהודים שזיקתם ליהדות המסורתית היתה מועטה. במנהגם עם היהודים ה"יקים", כפי שנהגו לכנותם, נדרשו מצד חברי היודנראט הרבה חוכמה וטאקט. צריך היה לסדר אותם כך שיחיו בתנאים נוחים והיגייניים, כדי למנוע מהם ללכת בעצמם אל "הפריץ" ולחתור תחת הסמכות והמעמד שהיודנראט בנה לעצמו.

למרות שיהודי גרמניה זכו לתנאים טובים מאלה של היהודים המקומיים, קהילת כשאנוב לא שבעה מהם נחת, היו ביניהם מוסרים ומלשינים שאימללו את חייהן של משפחות רבות.

בתחילת קיץ 1940, לאחר האקציה של יהודי שלזיה עילית, היה המצב בדרך כלל נסבל. הצרות היום יומיות אמנם לא פסקו, אך הן באו לידי ביטוי בתקריות קטנות שהאוכלוסיה התרגלה אליהן. צרות גְדולות ועינויים היו מנת חלקם של יהודים שומרי מסורת, שבעד כל הון שבעולם לא רצו לגלח את הזקן והפאות. יהודי כזה נידון לשבת מסוגר בביתו בקיץ ובחורף. ואפילו כשישב בביתו, נשמתו כמעט ופרחה פעמים אחדות ביום שעה ששמע דיבורים בשפה הגרמנית, או צעדים של מגפי חיילים גרמנים על המדרגות או בפרוזדור. כשגרמני "תפס" יהודי בעל זקן ופיאות הוא התעלל בו באכזריות, והיה זה אחד המחזות הקשים והעצובים שיהודי העיירה היו עדים לו.

המרדף אחר זקנים (של יהודים בלבד), הפך למעין ספורט אצל אנשי המשטרה הגרמנית ומפקדה שינדלר. הספורט הזה היה לעיתים משתלם ביותר. אם בעל הזקן היה בעל אמצעים יכול היה לפדות את זקנו בכסף, או ב"באנן קפה". בזה האחרון ניתן היה אפילו לקנות את המנהיג הנאצי הנערץ ביותר על הגרמנים.

ראוי להזכיר גם אפיזודות קטנות יותר שהתרחשו באותה תקופה "שקטה", המעידות על האמצעים השפלים וחסרי הבושה, בהם השתמשה התעמולה הגרמנית. בכשאנוב חי אידיוט, פרא אדם, מלוכלך ומזוהם. במוצאו היה פולני, אבל דיבר יידיש. הוא הציג עצמו כגר בשם אברהם. הגרמנים ירו למוות באומלל הזה, בנימוק שבליכלוך שלו הוא עלול להביא מגיפה על העיר. לפני ההוצאה להורג, צילמו אותו הגרמנים וכעבור זמן קצר הופיעה תמונתו ב"שטירמר" בנירנברג תחת הכותרת: "היהודי העשיר ביותר בכשאנוב וכה מלוכלך ומזוהם"...

בפעם אחרת תפסו הגרמנים את האופה הידוע בקראקוב, יהודי תלמיד חכם, ר' מרדכי שיינוביץ הי"ד, יהודי קטן, רזה שהבעת פניו מלאה צער. גם אותו צילמו ואת תמונתו פירסמו ב"שטירמר" תחת הכותרת הבאה: "היהודי הזה נתפס עם נשק בידו כשהוא לוחם נגד הצבא הגרמני..."

אחרי הניצחונות של הגרמנים בצרפת היה נדמה שלזמן־מה ירפו הגרמנים מעט מן הטירור שלהם נגד היהודים. המשטרה העלימה עין מעבירות כדוגמת תפילה בציבור, או טיול מחוץ לעיר. בסוף קיץ 1940 הגרמנים כאילו התרככו מעט. הפחד מפניהם בקרב האוכלוסיה היהודית פחת מעט, והיהודים הרשו לעצמם להוציא מעט את הראש החוצה, ללבוש בגד נאה יותר ונשמו מעט לרווחה. המצב החדש העניק ליהודים ביטחון ואומץ להתכנס ולהתפלל במניין בבתי כנסת קטנים. ובתקופה זו אירע הקוריוז הבא.

קצין המשטרה, הסאדיסט הידוע גורץ, שמפניו פחדו הכל פחד מוות, כיוון שהיה ידוע בשיטות עינויים שפלות ואכזריות, נכנס בוקר אחד לבית המדרש של ה"מזרחי", ששכן בקרבת מטה המשטרה. הוא מצא שם יהודים אחדים ושאלם לשם מה התכנסו במקום. המתפללים הספורים, הסבירו לו כשהם רועדים מפחד, שהם רוצים להתפלל, אך כיוון שחסרים שניים שלושה יהודים למניין, הם צריכים לחכות עד שמישהו יבוא להשלים מניין. צורר היהודים הזה לא אמר דבר, אך כשיצא לרחוב עיכב מספר יהודים עוברים ושבים, הוליך אותם לבית המדרש ואמר ליהודים הממתינים שם: "הנה לכם היהודים החסרים ואתם יכולים עכשיו להמשיך בשלכם..."

באותה תקופה "מאושרת" עלה בידי היודנראט להשפיע על השלטון, לפתוח מחדש את בית המרחץ היהודי שננעל בפקודת הגרמנים. היה זה בית המרחץ היחידי בעיר ששירת את האוכלוסיה היהודית. בתנאי הדיור של אז, ובמצב ההיגיינה הכללי של האוכלוסיה היהודית, פתיחתו מחדש של בית המרחץ נתקבלה כתשועה משמים.

רושם גדול עוד יותר על יהודי כשאנוב עשתה העובדה, שהודות ליחסים הטובים ששררו בין היודנראט לבין המשטרה הגרמנית, הצליחו בשנת 1940 לקבל רשיון להתפלל בציבור בבית המדרש של ה"מזרחי" בימים הנוראים תחת עינה הפקוחה של המשטרה הגרמנית. ויתרה מזו, אנשי המשטרה באו לתפילת מוסף והאזינו לתפילה היפה היוצאת מן הלב של החזן והנגן הצעיר, תלמידו של ר' הירש לייב, שמחה שנברג, אשר כנזכר לעיל ניצל בדרך נס מידי הגרמנים.

גיוס לעבודה

באוקטובר אותה שנה, ליתר דיוק בשמחת תורה תש״א, ריחפה בחלל האויר הידיעה שראש היודנראט המרכזי בסוסנוביץ עומד לצאת בהכרזה בדבר גיוס לעבודה במחנות עבודה מיוחדים ליהודים. פחד שאינו ניתן להגדירו במלים תקף כל יהודי באשר הוא שם, כיוון שבידי היהודים היו כבר פרטים מעודכנים מה פירוש הדבר לעבוד אצל הגרמנים. אם עד כה יכול היה היהודי בתום יום העבודה לשוב לביתו, הרי עם המעבר למחנה עבודה נגזר עליו ניתוק מן הקרובים והיקרים לו ביותר, וחיים בצל השטן במאורתו.

כדרכם, ביצעו הגרמנים במהירות וביעילות מפתיעה את כל האקציות. הם הצליחו בכך כיוון שלרשותם עמד מנגנון משומן היטב של היודנראט, אשר למרבה הדאבה מילא בדייקנות מירבית את הפקודות הגרמניות. היום כבר אפשר לקבוע בוודאות שהיודנראטים היו הקברנים של אחיהם היהודים. בתחילה הם עדיין לא הבינו איזה תפקיד מכוער המציאו עבורם הגרמנים. היודנראטים, להוציא יהודים מעטים מאוד מביניהם, האמינו בהבטחות השפלות של הגרמנים שהמעבר למחנות העבודה תשפר את מצב היהודים, אחרת קשה להסביר את ההתלהבות והמרץ שגילה מרין בנושא גיוס לעבודה.

מרין, שכפי הנראה לא בטח ביודנראט של כשאנוב, הגיע לעיר בכבודו ובעצמו. הוא נשא נאום בפני יהודי כשאנוב המכונסים על חשיבות העבודה ליהודים, כדי שהגרמנים לא יוכלו לומר עליהם שהם עם של טפילים ועצלנים. ויתרה מזו, הוא הבטיח לעובדים במחנות העבודה הגרמניים יונים צלויות ומטעמים אחרים והדגיש שכעבור חודשים מספר יוכלו לשוב הביתה. בסיכום, הוא צייר תמונה ורודה של מחנות העבודה.

בגיוס לעבודה הראשון נלקחו הצעירים הבריאים ביותר בעיר, וגברים נשואים שלא יכלו להוכיח שהם מועסקים במקום אחר. בסך הכל גוייסו לעבודה 300 יהודים צעירים משמנה וסלתה של העיר. את המגוייסים הצעירים למחנות העבודה כינסו בבית הספר העממי ברח׳ מיצקייביץ׳. משם הוסעו על ידי אנשי ס.ס. קשוחים ברכבת מיוחדת אל מחנות העבודה היהודיים סאקרוי וגאגאלין בשלזיה עילית. על קרונות הרכבת הזאת נתלו שלטים שנשאו את הכתובת: ״מתנדבים לעבודה למען גרמניה״...

דרישות השלום הראשונות שהגיעו מן המחנות היו עגומות מאוד. העבודה היתה קשה (היהודים בנו את ה״רייכסאויטובאן״) והיחס אל העובדים היה ברוטאלי. במחנה חסרו התנאים ההיגייניים הבסיסיים ביותר וכתוצאה מכך סבלו האנשים הצעירים מזוהמה ומכינמת. הידיעות הללו הניעו את בצלאל צוקר, יו״ר היודנראט בכשאנוב, לחקור את המציאות היום יומית במחנה. בכח רצונו החזק ובדבקות האופיינית לו הצליח יחד עם משה נאגשינר להגיע לביקור במחנות הללו. הוא נתקבל על ידי יהודי כשאנוב בהתמרמרות ובביטויי שנאה קשים בהטילם עליו את האחריות לגורלם המר. הוא חזר לכשאנוב בלב שבור, אך למרבה הצער לא יכול היה לעשות דבר למענם. נושא גיוס לעבודה דורש הבהרה נוספת. אמת הדבר שרבים מבני הנוער של כשאנוב נפחו את נשמתם במחנות בסבל וביסורים, ברעב ובקור, אך יש לציין שהחלק הגדול ביותר של יהודי כשאנוב שנותרו בחיים – וביחס לערים יהודיות אחרות אחוז ההישרדות של יהודי כשאנוב הוא גבוה – שרדו הודות למחנות. אילמלא המחנות, היו בלי שום ספק נספים בתאי הגזים של אושפיצין הקרובה, כיוון שדרכי הצלה אחרות, כמו הצטרפות

לפרטיזנים, בריחה ליערות, או הצטיידות בניירות אריים, היו נדירות ביותר בכשאנוב. על כן יש להודות, כי היה גרעין של אמת בקביעתו של מרין, שהמחנות יצילו אותנו ממוות ודאי. השאלה היא אם מרין עצמו האמין באמירה הנבואית שלו...

מתוך אמונה, שניתן יהיה למנוע העברת יהודים נוספים למחנות העבודה, החלה פעילות נמרצת ותעמולה למען הקמת מחנות עבודה בכשאנוב. היהודים ניסו להבטיח לעצמם מקומות עבודה, פיקטיוויים או אמיתיים, ובעזרת היודנראט הוקם מחנה עבודה בגראמייץ שליד ליביאנז' שפועליו עסקו בעבודות ניקוז ליד נהר הוויסלה. בליביאנז' עצמה עבדו יהודים כפועלים במלאכות הקשות ביותר במחצבות האבן. בפוגורז'יץ ליד כשאנוב עסקו כמה עשרות יהודים בסלילת כבישים. מאוחר יותר הצליחו להכניס מספר יהודים בטשבין לבית החרושת המקומי לגומי, שהגרמנים הפעילו במקום. לא חסרו מועמדים גם לעבודות במכרות הפחם ביאווז'נה, והיו ששילמו כסף בעד הזכות להבטיח לעצמם עבודה כלשהי.

היהודים שהאמינו שעבודה היא מעין ביטוח חיים, החלו במירוץ אחר כל מקום עבודה. כל מקום עבודה של יהודי היה חייב לקבל אישור מסוסנוביץ מ"המשרד המיוחד של הס.ס. האחראי על מחלקת העבודה לעם זר", שגרגל שמלט עמד בראשו. למשרד הזה השתייכו מי שהיו לאחר מכן מלאכי המוות של יהדות כשאנוב, כגון הס.ס. אוּבֶּרשטורמבאנפירר והמאיור לשעבר בצבא הגרמני היינריך לינדנר, ממלא מקומו ברונו לודוויק, ואכמייסטר קנאל, והגרמנים־הרומנים ד"ר מסנר וקוטשינסקי. מי שקיבל אישור למקום עבודתו מידי המשרד הנ"ל חויב לשלם בתמורתו לס.ס. סכום נאה בכל חודש. האישור נקרא בפי היהודים והגרמנים "זונדר". עם "זונדר" כזה בכיסם הרגישו היהודים או מוטב לומר השלו את עצמם, שלא יישלחו למחנות העבודה.

כמו בערים אחרות, החל גם בכשאנוב, בסוף שנת 1940, הסיוט של העברת יהודים אל הגיטו. קודם כל נעשתה השדרה ל"יודנריין" (טהורה מיהודים) באופן מלא. היודנראט, שעד אז שכן בבניין הקהילה היהודית, בביתו של ר' קלמן קליין, עבר גם הוא לבניין העיריה ברח' מיצקייביץ'. יוצאים מן הכלל היו חברי היודנראט, שקיבלו תעודות מעבר מיוחדות לצורך קיום הקשר שלהם עם המשטרה הגרמנית, וכן קיבלו אלה שהיו חייבים להתיצב במשטרה הגרמנית שהתמקמה בביתו של ר' מנדל זלינגר.

שנת 1941

כבר בתחילת השנה החלו להרגיש כיצד הולכת ומתהדקת עניבת החנק מסביב לצוואר היהודים. כלפי חוץ הכל נראה שקט. בעיניהם של אלה שחלמו על קהילות אוטונומיות, נראתה האוטונומיה הלאומית, התרבותית והאישית של היודנראט כמעט כאידיליה. הפעילות של היודנראט הלכה והתפתחה, והוטלו עליו משימות חדשות. במרוצת הזמן הוחרמו בתי היהודים עבור ה"טרויהאנדשטעלע" שפעל ליד הס.ס. וכל תשלומי שכר הדירה ששולמו על ידי היהודים או כספים עבור דירותיהם הופקדו במשרד מיוחד לכך. המשרד הזה וכן משרד הדואר, שכנו ב"שדרה", ולאחר שנאסר על היהודים להיכנס לאזור זה של ה"שדרה" לא היתה ליהודים גישה למשרדים אלה. כך נאלץ היודנראט ליצור "טרויהאנדשטעלע" בשביל כל הבתים היהודיים (80% מבתי העיר) וכן משרד דואר משלו ולמנות מנהל דואר ופקידים יהודים. ה"טרויהאנדשטעלע" הזה, שכן במרכז העיר, בתוך התחום היהודי, ברח' ברק יוסלביץ (בין קאדלוּבֶּק וּקְשִׁיסֶקָה), ואילו הדואר שכן בשוק (בבית מנדלבוים) והכניסה אליו היתה מרחוב ברק יוסלביץ'. כל בתי העסק היהודיים, ללא יוצא מן הכלל, עברו "אריזציה", כלומר העסקים המשיכו בפעילותם, אך כל בית עסק יהודי חוייב למנות לו מנהל גרמני, שלמעשה היה בעליו של העסק. היהודי שימש כמשרתו של הגרמני (טרויהענדער). יצאו מכלל זה חנויות המכולת היהודיות שעליהן הוטלה חלוקת המצרכים שסופקו על-ידי היודנראט עבור האוכלוסיה היהודית.

באביב 1941, סמוך לחג הפסח, קיבלו יהודי אושפיצין (אושוויץ), פקודה לעזוב את העיר מיד. באותו זמן הושלמו תאי הגזים והכבשנים ושאר מיתקנים שטניים להשמדה הטוטאלית של יהודי אירופה, והגרמנים לא רצו בעדי ראייה בקירבת מקום ודאגו להרחיק משם את היהודים. כך הגיעו חלק מיהודי אושפיצין לכשאנוב. שיכונם של יהודי אושפיצין, אף שהצפיפות בעיר כבר היתה גדולה למדי, התבצעה ללא קשיים מיוחדים.

באותם ימים נפתח המצעד הגדול של הצבאות הגרמניים לעבר החזית נגד הסובייטים. יום ולילה זרמו מלאכי החבלה בלא הפסק, ובמשך חודשים ספורים טבחו ורצחו את יהדות מזרח אירופה. בעוברם בכשאנוב בימים הראשונים של חג הפסח, התעכבה מחלקה של ס.ס. בעיירה לימים אחדים, ובעת שהותם בעיר גרמו המרצחים ליהודים צרות צרורות. משטרת כשאנוב, ובראשה מפקדה הצבוע והשפל שינדלר, שלא חדל לקחת מהיודנראט ומיחידים מתנות ו"דמי לא יחרץ" בתמורה ליחסו הידידותי כביכול ליהודים, הכינה עבור האורחים מאנשי הס.ס. הצגה, שלזכרה חשים אלה שהיו עדים לה צמרמורת עד היום.

בשביעי של פסח הקיפה המשטרה בשיתוף עם אנשי הס.ס. את המניין של ה"גוטער ייד" (יהודי טוב), ר' חיים יקלה רוזנפלד הי"ד, הוציאו אותו מבית הכנסת יחד עם חסידיו המתפללים, והתעללו ביהודים בעלי הזקנים והפיאות. לאחר מכן סחבו את היהודים האלה אל מחוץ לעיר, היכו אותם מכוח רצח ואילצו אותם לבצע עבודות קשות ביותר ביום החג. הצגת הראווה הזאת, הסביר אחר כך שינדלר, אורגנה כדי להשביע את תאוותם של אנשי הס.ס. ב"זלילת יהודים".

מאיור לינדנר

כבר השם עצמו היה בו כדי לעורר פחד ופאניקה אצל כל יהודי ה"רייך", שחוברו לסוסנוביץ בפקודת המשרד ל"גיוס לעבודה". בראש המשרד הזה עמד לינדנר. חיית טרף בדמות אדם, סדיסט ושונא אדם, שאפילו הגרמנים רעדו מפניו. מאיור לינדנר לא היה בבחינת פנים חדשות בכשאנוב. הוא היה אורח ידוע לשימצה, מביקוריו התכופים והנוראים שהפילו אימה על כל היהודים בלא יוצא מן הכלל.

את ההכרות הראשונה עם חיית האדם הזאת עשו צעירים מכשאנוב, שנסעו בטראנספורט הראשון אל המחנות סאקרוי וגאגאלין בשלזיה עילית. לינדנר, שהגיע לשם לביקורת, העביר מן המחנות ההם לאושוויץ כעשרים צעירים, שטפל עליהם האשמות וטענות מגוחכות. הקורבנות האלה היו בין הראשונים שניספו בגיהינום הנורא שם. הידיעות המרות, שהגיעו ממחנות העבודה, זיעזעו מאוד את ההורים ואת הקרובים שיקיריהם יצאו למחנות העבדות. באותו זמן היה לינדנר מגיע לאסוף קורבנות חדשים. לאחר כל זה הגרמנים כבר הבינו, שהדרשות היפות והמליצות של מרין איבדו מהשפעתן והיהודים לא יתייצבו מרצונם לעבודה לפי דרישת היודנראט.

לכן עם שחר ב־9 במאי 1941 הקיפו הגרמנים את העיר, אין יוצא ואין בא. הם סגרו את הרחובות וכמו חיות טרף פראיות תקפו את הבתים, סחבו החוצה את היהודים ממיטותיהם, בעיקר את הגברים הכשירים לעבודה. בבתים שבהם הספיקו הגברים להסתתר לקחו הגרמנים את הנשים כבנות ערובה.

קבוצות, קבוצות, הובלו היהודים לכיכר שלפני הגימנסיה, סודרו בשורות לפי המקובל בתירגול הפרוסי, ואת פניהם יצאו לקבל שונאי היהודים לינדנר וחברי המטה קנאל וקוטשינסקי (האחרון אותר וזוהה אחרי השיחרור על ידי יהודים מכשאנוב בווידן–בייארן, שם עבד כמורה בבי"ס תיכון גרמני. השלטון הפולני תבע אותו לדין, ובאוקטובר 1948 נידון על ידי בית המשפט הפולני בסוסנוביץ למוות). לאחר בדיקת ה"זונדרס" (תעודות) שלחו הביתה את בעלי התעסוקה המלאה, גם הזקֵנים, החולים ובעלי הפרוטקציה המיוחדת (היו גם כאלה) שוחררו. היהודים הנותרים, שמספרם הגיע לכמה מאות, הוסעו למחנות בשלזיה עילית.

אקציה זו התרחשה במקרה ב־10 במאי. ובאותה עת, כידוע, "המשנה" להיטלר, רודולף הס, ימח שמו, טס במטוסו לאנגליה. כיצד השפיעה ידיעה זו בערים על היהודים אין אנו יודעים, אך בכשאנוב נתקבלה הידיעה באופטימיות, כשמן מרפא על פצע. השמחה בעיר והתקווה שהנה הנה יתמוטט משטר הרשע, ריכך מעט את כאבן של המשפחות שבניהן נעקרו זה עתה.

כפי שהזכרנו, נוהלה ביודנראט כרטסת מדוייקת של כל יהודי כשיר לעבודה. ב־9 במאי, בעת המצוד, הצליחו כמה מאות יהודים להסתתר ולהתחמק מן הגורל המר. לינדנר רשם לעצמו את השמות והזמין אותם להתייצב במשרדו ב־25 במאי. ושוב נלקחו עשרות קרבנות, ובתוכם נערות אחדות, לעבודת פרך במחנות.

יחד עם הגיוס לעבודה יש לציין את הקמתה של המיליציה היהודית. למעשה היה זה גוף משטרתי בפיקודו של פאסק ובר. משטרה עם כל הסממנים החיצוניים: כובעים בצבע כחול לבן, סמלים מיוחדים, שעות שירות וכו'. המשטרה הזאת כיוונה את התנועה ברחובות היהודים, שמרה על סדר ונקיון בתוך בתים, ומילאה שליחויות שונות של היודנראט. בסיכום – זרוע מבצעת בעלת כוח, שנאלצו להתחשב בה ולציית לה, כיוון שהגרמנים עמדו מאחוריה. בתחילה נראתה המשטרה כמוסד מעשי

ונחוץ, אבל למרבה הצער הביאה מאוחר יותר על יהודי העיר רק יגון ואנחה.

ההופעה הראשונה של המיליציה היהודית עוררה קנאה אצל הפולנים, אף על פי שלמיליציה זו לא היתה שום סמכות כלפי הפולנים. בעיניים מלאות זעם וברגשי נקם בלב הם הסתכלו כיצד מכוונים השוטרים היהודים את תנועת המכוניות בצומתי התחבורה החשובים ביותר בעיר. בתקופת המלחמה לא היתה בכשאנוב משטרה פולנית בכלל, כי זו היתה עיר ששמונים אחוז מאוכלוסייתה היו יהודים, וכשגרמנים לא נראו בשטח – נראתה כשאנוב כממלכה יהודית אוטונומית. כאשר בוצעה האקציה לגיוס למחנות העבודה נתגלתה הטרגדיה במלוא עוצמתה. כאן נתגלה כל האבסורד של המוסד השפל הזה שהמציאו הגרמנים לחיסול היהודים.

ההתקפה הגרמנית על רוסיה לא הפתיעה את יהודי כשאנוב, שכן חודשים ספורים קודם לכן ראו יהודי כשאנוב את התנועה הגדולה של הצבאות הגרמניים לעבר הגבול הרוסי. בליבם הם אפילו רקמו תקוות. מי יודע? אולי תתכן תבוסה גרמנית והרוסים ישחררו את היהודים?... ובמקרה הפוך, אם ינצחו הגרמנים חס וחלילה, אולי ירפו במיקצת, ולו לזמן מה, מתוכניתם להשמדת היהודים, כפי שקרה בעקבות הניצחונות על צרפת ובלגיה.

לדאבון הלב, הביאה המלחמה נגד רוסיה שינוי לרעה והמצב השתנה באופן ראדיקלי. בנוסף לידיעות העגומות שהגיעו משאר חלקי פולין, על הטבח ההמוני בלמברג, בסטאניסלאוו ובטארנוב, התחילו גם יהודי כשאנוב לחוש בריח הגז. הגרמנים ניגשו לביצוע התוכניות האפילות שלהם. כאילו האדמה בערה מתחת לרגליהם, הם הזדרזו לבצע מהר ככל האפשר את הרציחות. גזירות ניתכו על ראשי היהודים כמו ברד, והן נועדו להקשות על חיי היהודים ולגרשם אל בינות לחומות הגיטו הצרים.

בסתיו 1941 צומצם שטח הגיטו ונעשה צפוף עוד יותר. הרחובות מיצקייביצ׳ה, קראקובסקה וכיכר השוק, שרוב יהודי העיר התגוררו בהם, הוכרזו כ״יודנריין״. ליהודים הותר לגור רק ברחובות הצדדיים והקטנים מסביב לשוק, וכן ברחוב קשיסקה וקאדלובק. משרד הקהילה הועבר לביתו של ר׳ יעקב למלר (ששכן בסוף רחוב קראקובסקה), ושם נשארה הקהילה עד לחורבנה המלא של יהדות כשאנוב.

היהודים חויבו ללכת לעבודה בכל יום, כולל שבתות וחגים. הם אולצו לשרת את אנשי המשטרה וחיילי ה״ס.ס., לצחצח את נעליהם, לשטוף רצפות, לנקות את השירותים וכו׳. נוסף על כך חוייבו היהודים לספק בכל יום עשרות אנשים לביצוע עבודות בשירות העירייה – לטאטא את הרחובות, לפנות את השלג ועוד.

על היהודי נאסר לרכוש בשר, ביצים, חמאה וחלב, שאותם ניתן היה להשיג במידה מספקת. שוטרים גרמנים עברו בבתים, חיפשו בקדירות, אם לא נמצא בהן חלילה מאכל שנאסר על היהודים. נשמתם של היהודים כמעט ופרחה כל אימת שנשמעו הלמות המגפיים של השוטרים בקירבתם. רבים מהנשים והילדים לקו בליבם מפחד, זמן רב לפני שנחנקו ונשרפו למוות באושוויץ.... וכל אותו הזמן המשיך לינדנר ב״גיוס לעבודה״ שלו. הוא תבע , נכון יותר חטף, את קורבנותיו למחנות העבודה הגרמניים. כיוון שבחורי כשאנוב הצליחו למלט עצמם מן המלכודות, גייס לינדנר למחנות העבודה נערות. המצודים התכופים של המשטרה הגרמנית לא הביאו לתוצאות הרצויות, כיוון שמקומות המיסתור הלכו והשתכללו ככל שהכבידו הגרמנים את ידם.

כושר ההמצאה של האנשים שרצו לשרוד ולהגיע ליום הנקמה נגד צוררינו עורר השתוממות, אך הגרמנים עלו על עיקבות מקומות המסתור שנבנו בתבונה רבה. לינדנר, יחד עם משתף הפעולה היהודי שלו מוניק מרין, ביצעו את האקציות האחרונות של ״גיוס לעבודה״ בעזרת המיליציה היהודית. הם לא סמכו עוד על המיליציה היהודית המקומית, והביאו כסיוע אנשים מהמשטרה היהודית בסוסנוביץ.

בנובמבר 1941 אכן הגיעה פלוגה מן המיליציה של סוסנוביץ ובמסירות האופיינית לתליינים הגרמנים ביצעו את המלאכה האכזרית והבזויה. רשמית נקבע שילקחו לעבודה רק אותן נערות שנקבעו על ידי היודנראט, אבל המצוד של המיליציה מסוסנוביץ הפך לציד על הנערות היהודיות. לאנשי המיליציה של סוסנוביץ, או כפי שנקראו "המשמר האישי של מרין", לא היתה סיבה להתבייש בפני שולחיהם הגרמנים... בגסות, וללא רתיעה, פרצו לתוך בתים יהודים, חיפשו בהקפדה יתירה את הנערות המפוחדות עד מוות, סחבו אותן מתוך מחבואן, והובילו אותן לסוסנוביץ למחנה מעבר (דולאג). משם הועברו הנערות, יחד עם קורבנות נוספים מעיירות אחרות, למחנות עבודה שונים.

חוקי הנישול נגד היהודים הלכו והחריפו, המשטרה הגרמנית, ושינדלר בראשה, החלו לדקדק בעבירות הקטנות ביותר, כגון עבירה על האיסור לקנות ביצה או עוף מידי גויה כפרית, או על מכירת חפץ כלשהו לגוי. המשטרה רשמה דו"חות והענישה את ה"עבריינים" בקנס כספי קטן. האנשים סברו כי חטאיהם כבר נמחקו, עד אשר כעבור ימים או שבועות אחדים נזכרה המשטרה באנשים האלה והתוצאה של איזכור כזה היתה טראגית. אז האנשים הללו קיבלו הוראה להתייצב בתאריך מסויים במשטרה בעניין ה"פשע" שביצעו. רק שם במשטרה גילו האנשים לאיזו מלכודת נפלו. אנשי הגסטאפו מקאטוביץ שהגיעו לביקור בכשאנוב ערכו כביכול ביקורת של כל מבצעי ה"חטאים" הקטנים. איש מן העצורים לא יכול היה לתאר לעצמו מה מצפה לו. הם נשלחו ללא משפט לאושוויץ, אף על פי שאז עדיין לא ידעו, אל נכון, מה משמעותו של גזר הדין. מבין הקורבנות האלה של ה"צדק" הגרמני כדאי להזכיר את אשתו של משה ריכטר, אם לארבעה ילדים, שקנתה תרנגולת אצל גויה; אשה בשם גוטר שעברה עבירה דומה; ואשה בשם טייבל ציזנר שמכרה בחנותה תמורת כמה פניג סוכריות לגוי, וכדומה.

העברתם של היהודים לאושוויץ כעונש על עבירות של מה בכך נמשכה מה־30 במאי 1942 עד ל־18 בפברואר 1943. לאקציות האלה קראו בדרך כלל "קריפו אקציה" (קיצור של "קרימינאל–פוליציי), שהיתה תלויה כחרב דמוקלס מעל לראשם של יהודי כשאנוב בשנה שקדמה לכליונם.

מעניין יהיה לערוך השוואה בין ה"פשעים" השונים, שבוצעו על ידי יהודים מכשאנוב והעונשים שנגזרו עליהם בגינם. כדי שלא לגווע ברעב, עסקו כמה יהודים במסחר בזהב ובמטבע חוץ. הסוחרים הללו קיבלו תמורת תשלום תעודות מסע לברלין ובחזרה לביצוע עיסקות ופעולות פיננסיות שונות במט"ח. כאשר נתפס מישהו בעבירה כזו, הועמד לדין במיסלוביץ או בקטוביץ. הנאשם היה רשאי להעמיד לעצמו סניגור משלו. דיוני בית המשפט נוהלו באורח סדיר, ונאשם כזה קיבל כמה חודשי מאסר והכסף שהיה ברשותו בשעה שנתפס הוחרם. לעומת זאת, על "פשע" של קניית ביצה לחולה או לילד, העונש היה גזר־דין מוות באושוויץ.

מערכת ענישה כזו יכולה היתה להתקיים רק אצל הגרמנים. מטרתם היתה לסחוט מהיהודים את אוצרותיהם החבויים, כסף, זהב, תכשיטים, ניירות ערך וכו'. שר האוצר הגרמני וילצ'ק, שהיה מתארח מפעם לפעם בכשאנוב, היה מצוייד במידע מדוייק על כל הסוחרים האלה. לרשותו עמדו מלשינים מבין יהודי שלזיה עילית. הסוחרים היהודים נפלו בזה אחר זה לתוך המלכודת שתוכננה מראש, כשהם גוררים בעקבותיהם קורבנות נוספים. אפילו לאחר "החיסול הסופי" של כל יהודי כשאנוב לא נואשו הגרמנים מלחפש רכוש יהודי שהוסתר בקירות הבתים, או נקבר מתחת לאדמה.

שנת 1942

בשנה זו ניתכו על יהודי כשאנוב יסורים וסבל נוראים ביותר כמו מלבה רותחת. הגזירות החדשות לא הפתיעו עוד איש, גורלם, למרבה הצער, כבר נחתם – לא חופש הפרט, אלא עצם זכות החיים עמדה על הפרק.

בינואר 1942 ציווה הגסטאפו על היהודים למסור לו את הזהב, הפרוות, ומלבושים יקרים אחרים שברשותם. למעשה נאסר על היהודים כבר בעבר להחזיק ברשותם זהב. את כל חפצי הערך נאלצו למסור לידי אנשי היודנראט, והללו נצטוו להעבירם לגרמנים. אנשי הגסטאפו אמרו ליודנראט שככל שירבו היהודים להביא חפצי ערך, כן יעשה הדבר רושם טוב יותר על השלטונות הגרמניים והדבר יהיה לטובת יהודי כשאנוב.

היודנראט אימץ את כל כוחו כדי שהאוסף יכלול פריטים רבים ככל האפשר, ובייחוד פרוות ובגדי צמר, שהגרמנים נזקקו להם כדי להלביש את צבאם שלחם בתוכּכי רוסיה. כמעט כל היהודים תרמו לאוסף הזה. היודנראט אמנם אסף מטען ניכר של זהב, פרוות ובגדי צמר, והגרמנים קיבלו אותו לידיהם בחיוך המתוק והארסי האופייני להם... ונתקבל הרושם שהקורבן נתקבל ברצון.

בהקשר זה כאן המקום לספר על מקרה נוסף שהשפעתו על יהודי העיר היתה גורלית ואשר אירע כמעט במקביל למבצע איסוף חפצי הערך של היודנראט. כפי שכבר אמרנו, ליודנראט היתה מחלקה משקית שברשותה היו מחסנים של מצרכי מזון שנועדו לאוכלוסיה היהודית. באתר המחסנים נתגלו מצרכים שבגלל תנאי איחסון בלתי נאותים החלו להירקב. את המקרה הזה ניצל הגסטאפו לביצוע אקציה רצחנית נגד היודנראט עצמו, כשהחץ מכוון אישית נגד היו״ר, בצלאל צוקר, ומנהלי המחלקה המשקית, מנדל נוסבוים וקלמן טייכלר, שניהם חברים ביודנראט. האנשים הללו שהיו בעלי רגש אחריות יהודי וציבורי, הואשמו לא פחות ולא יותר, בסאבוטאז׳ (מעשי חבלה) נגד הגרמנים. בעיר כבר ידעו שהגסטאפו ״שם עין״ על בצלאל צוקר, אשר בהופעתו המכובדת והגאה ״הרגיז״ את אנשי הגסטאפו קראנוי ופרייטאג. צוקר היה ידוע כמי שבעת משא ומתן עם חיות הטרף הללו לא התכופף ולא חייך בהכנעה כשאר היהודים בעת ההיא. מסיבה זו הוא גם לא מצא חן בעיני ה״בוס״ שלו, מוניק מרין, שלמרות כישוריו היה יהודי גלותי. מסתבר שלבצלאל צוקר, היתה ראייה לטווח רחוק בנוגע למצבם האמיתי של היהודים, והוא הפך למטרד בעיני מרין.

ימים אחדים לפני מותו האכזרי התבטא בצורה קולעת בפני עובדיו הקרובים ביותר ביודנראט ואמר, כי בסופו של דבר היודנראט אינו אלא מוציא לפועל של הגסטאפו, והיו״ר שלו – בין אם הוא רוצה ואם לאו – הוא הרוצח של אחיו היהודים. מרין, העסקן המשופשף, נתמלא חששות מפני השפעתו של בצלאל צוקר החכם ממנו, וככל שהדבר ישמע מכאיב – שם לצוקר ״רגל״.

ללא חקירה ודרישה הובילו את הנזכרים לעיל, ובצלאל צוקר בראשם, למשטרה, היכו אותם מכות רצח ושלחום לאושוויץ. כעבור ימים אחדים הגיעה למשפחות הודעה רשמית מהנהלת המחנה במברקים חתומים על מות הבעלים והאבות, תוך ציון ״המחלה״ שממנה ״נפטרו״.

המהלומה הזו היתה בוודאי מתוכננת מראש. היתה זו מהלומה קשה וכואבת לאוכלוסיה בכשאנוב. אנשי המשטרה סיפרו מאוחר יותר שכאשר הובא בצלאל צוקר

אל ראש הגסטאפו, הפטיר איש הגסטאפו: "סוף סוף צוקר הגאה והקר בידינו"...

בימים הראשונים של חודש מארס הוקף הגיטו במשטרה ובאנשי ס.ס. כדי לבצע בדיקה ולוודא שהיהודים מסרו את הרכוש שתבעו מהם. אצל מי שנמצאו חלקי לבוש עשויים פרווה ואפילו מעיל פרווה ישן ומקריח, או מעיל פרווה של ילד – נלקח למטה המשטרה, ושם הוכו העצורים מכות אכזריות. תחילה לא התייחסו למעצרים ברצינות ונדמה היה שעוד מעט ישלחו האנשים לחופשי, אבל כאשר הגרמנים כבר עצרו עשרה איש ושלחום לאושוויץ, הבינו הכל את גודל האסון. בקרב העצורים היה גם חבר העירייה הוותיק ר' חיים ריכטר הי"ד, והעסקנית הידועה של "וויצו" גב' קורנגולד הי"ד.

וכדי למלא את כוס הדמעות עד שפתה, הגיע ב־11 במארס ה"ביקור" של מאיור לינדנר. שוב הוקפה כשאנוב במלאכי החבלה. יהודים נסחבו ממיטותיהם והגרמנים לקחו כל מי שרק יכלו, בעלי "זונדרס" (תעודות) או חסרי תעודות – מאות גברים מבוגרים וצעירים נלקחו למחנות עבודה שונים, ורובם מצאו בהם את מותם.

עם חיסולו של בצלאל צוקר, שבו ראו היהודים את מגינם מול אויבים מבחוץ ומבית, נוצר ביודנראט חלל שלא היה ניתן למלאו. היודנראט נותר אובד עצות, והשתרר בו תוהו ובוהו מוחלט ולזאת התכוונו הגרמנים. באותה תקופה, תוכנית ההשמדה הסופית כבר היתה מוכנה בידיהם, ולגרמנים לא היה נוח להתעסק עם יהודים בעלי הכרה וגאוה כדוגמת בצלאל צוקר. מרין שלח בינתיים לכשאנוב את ד"ר בֶּם לשמש במשרה של קומיסר, ואת סגנו שישמש כמנהל היודנראט.

בסוף אפריל, מבלי להתחשב בקריפו־אקציות הבודדות שלא פסקו, אירגנו הגרמנים הצגת ראווה זוועתית, שבה תלו שבעה יהודים קדושים תושבי כשאנוב. כפי הנראה, בכך ניתן האות לחיסולם המלא של יהודי כשאנוב. באמצעות האקציות האלו ביקשו הגרמנים להטיל פחד ולעורר אווירת בהלה, ולשבור את אומץ ליבם וכושר ההתנגדות של היהודים נגד מעניהם.

קורבנות לביצוע פעולות ראווה לא חסרו, כיוון שבבית המעצר היו דרך קבע מספר יהודים, ולגמרי במקרה נמצאו שם אלה שנתלו לאחר מכן. לולא נמצאו הם במקום, היו מוצאים קורבנות אחרים במקומם. באותו הזמן נלקח לכלא אופה זקן בשם ר' ישראל גרסטנר ושני בניו, אשר לפי עדותו של מנקה ארובות פולני, עשן עלה והיתמר מהארובה של המאפיה, בשעה שאסור היה לו לאפות. אצל יהודי אחר בשם פייבל ולדמן (פייבל יושס), מצאו מעט קָפה, ואצל יהודי טוב הלב ובעל הצדקה, ישעיהו שפאנגלט, נמצאו בניגוד לחוק מעט בצל ופטרוזיליה. יהודי נוסף, ישראל פריש, היה סוחר מהוגן, שהוכנס לכלא בעקבות הלשנתו של גרמני. הקורבן השביעי היה יהודי מהעיירה אלקוש, שמצאו אצלו נקניק שלקח כצידה לדרך. את ה"פושעים" האלה דנו לתליה. ב־29 באפריל 1942, קיבל היודנראט פקודה לאסוף את כל היהודים, שיבואו ויראו כיצד תולים את אחיהם. וכדי להבטיח שהיהודים אכן יבואו, הוחרמו מרבים מהם תעודות הזהות, שכדי לקבלן יהיה עליהם לבוא ל"כיכר התליות" שהוכן במיוחד ברחוב קשיסקה.

הגרמנים התכוננו להצגת הראווה הזו ברוב המולה. מכונית עם רמקול נסעה הלוך וחזור ברחובות העיר ובשמחת ניצחון הכריזה: "היום תולים שבעה יהודים, מחר מאה, מחרתיים את כל היהודים". כל הגרמנים לובשי המדים באו למקום במדים היצוגיים היפים שלהם.

האזרחים הגרמנים באו בבגדי החג שלהם עם הנשים והידידות שלהם. אל כיכר התליות הובאו שבעה יהודים מתים למחצה, מגולחים ובצוואר חשוף. השבעה בקושי עמדו על רגליהם. שבעה תליינים, שהובאו במיוחד לרגל המעמד, עם שבעה עוזרים,

ביצעו את הרצח המתועב. שלושה עצים ענֵפים שימשו כעמודֵי תליה. פאסק ובר הנזכר לעיל חויב לבדוק אם עצי התליה יעמדו במשימה שהועידו להם.

למעלה משעתיים, שנדמו כנצח, נאלצו היהודים לעמוד בכיכר התליות ולצפות באחיהם הקדושים, כיצד הם נופחים את נשמותיהם. כולם כאחד בעת הידוק העניבות זעקו "שמע ישראל" מסמרר ומחריד. אחד הקדושים עוד הספיק לצעוק לחלל את צוואתו: "לקחת נקמה מהרוצחים".

כזכור, תלייתם של שבעת היהודים היתה בבחינת אות לתחילת החיסול של כל יהודי כשאנוב. ב־30 במאי היה על כל יהודי כשאנוב להתייצב לאקציה במקומות שונים בעיר. לאקציה הזאת נתנו את השם התמים "אויסזידלונג" (העברה). אז עדיין לא ידעו בדיוק למה התכוונו הגרמנים במושג העברה. הגרמנים ציוו על כל אחד להביא עמו חפצים אישיים בכמות מוגבלת. ראש המרכז מסוסנוביץ, מוניק מרין, הגיע עם מזכירתו גב' צ'ארני, וביחד עם אנשי הגסטאפו עשו את הסלקציה, כלומר קבעו מי לחיים ומי למוות. את היהודים העמידו בשורות וחילקו אותם לשלוש קבוצות. קבוצה ראשונה הושארה במקום, קבוצה שנייה היתה מיועדת להישלח למחנות, וקבוצה שלישית – הזקנים והחלשים – יועדו להעברה. כשלושת אלפים מיהודי כשאנוב – בתוכם אנשים באים בימים נשואי פנים ומכובדים כמו ר' נטע דין, ר' יחיאל פרלשטיין, בעל הצדקה הבלתי נלאה ר' משה ליפשיץ, ויהודים יפים אחרים, בעלי מידות ותלמידי חכמים, כולם משמנה וסלתה של כשאנוב היהודית – נעצרו בבית הספר העממי ובבתי המדרש והוסעו משם אל אושוויץ הסמוכה.

כזכור, מספר רב של יהודים רכשו לעצמם "זונדרס" או עבדו בעבודות פרך שונות. אף על פי שה"זונדרס" איבדו הרבה מערכם, כיוון שמספר רב של המחזיקים בהם נשלחו במארס אותה שנה למחנות, נשארו בכל זאת מספר ניכר של בעלי אישורים שעבדו בעבודות ציבוריות שונות, שאירגן קליינקה מנהל העבודה. גרמני זה, שהיה בעל רצון טוב, האמין שהיהודים המועסקים אצלו יוכלו להישאר בעיר כיוון שהוא דואג להעסיקם בעבודות נחוצות. לפי דבריו לא נשקפה סכנה שהיהודים המועסקים על־ידו יילקחו אל המחנות. אבל בחודש יוני 1942 הגיע הצו האומר שכל היהודים העובדים אצל קליינקה חייבים ללכת אל המחנות. לעובדים אפילו לא נתנו זמן לקחת עמם את הפריטים הנחוצים להם ביותר. הישר מן העבודה נלקחו כל העובדים "הבטוחים" אל המחנות. שוב באיחור נוכחו היהודים לדעת מה ערכן של ההבטחות הגרמניות.

הצרות, שניתכו על יהודי כשאנוב במהלך שנת 1942 אינן ניתנות לתיאור במילים. כמו אצל איוב באו הצרות זו אחר זו כמעט ללא הפוגה ביניהן. עדיין לא הספיקו לנשום מעט לרווחה מן הגזירות הישנות וכבר באו הגזירות החדשות, ולא נותר להם זמן לעכל את המצב האיום שבו היו נתונים. רצונם של הגרמנים לרצוח ולחסל את היהודים מהר ככל האפשר בא לביטוי בדרכים כה אכזריות עד שהיהודים חדלו כמעט לגלות עניין באקציות הבודדות של הקריפו והגסטאפו, שתבעו קרבנות נוספים מדי יום ביומו.

בתואנות שונות ומגוחכות, ולעיתים ללא סיבה, נשלחו יהודים בודדים ואחר כך משפחות שלמות אל הגיהינום באושוויץ. אופייני למינהגם של הגרמנים היה שליחתם של דוד ואכסברג (בישטה) ופאסק ובר לאושוויץ, למרות שלא יכלו למצוא כל דופי במעשיהם. היו ששיערו שמשום היותם חברים ביודנראט ידעו יותר מדי סודות של המשטרה, והמשטרה כפי הנראה רצתה לחסל את אלה שבהם השתמשה לביצוע

המלאכות האכזריות והבזויות שלה.

נראה, כי שלושת אלפי היהודים שהגרמנים לקחו מכשאנוב לא סיפקו את תאוות הרצח שלהם. המולך באושוויץ תבע קורבנות חדשים לצורך ניסוי תאי הגזים והכבשנים שהתקינו במקום. וכך, בסוף יולי או תחילת אוגוסט, פורסמה הודעה בשם המשטרה, שיהודי כשאנוב הנותרים צריכים להתייצב במקום מסויים שבו יחתימו את תעודות הזהות שלהם. ליהודים הוסבר שזהו מעין מיפקד במטרה לדעת "בדיוק" את מספר היהודים שנותרו בעיר (כך הבטיח היו"ר מרין). אבל בזמן החתמת התעודות הקיפו הגרמנים את הכיכר ושוב, כבעבר, נלקחו עוד כמה מאות יהודים ונשלחו לתופת שבאושוויץ.

שופ

חובה עלינו להקדיש פרק מיוחד למוסד שיהודי כשאנוב תלו בו כה הרבה תקוות, כוונתי לשופ. כיום נשמעת המילה "שופ" זרה ומרוחקת, אבל באותם ימים חדר השופ לעצמותינו, מצץ כעלוקה את חלבנו ודמנו, גם של נשים וילדים רכים בשנים שעדיין נותרו בחיים. השופ נוֹעד לטובתנו, וכך ראו אותו היהודים בתקופה שקדמה לחיסולה הסופי של הקהילה. אף על פי שבתוך ים הצרות לא נראה השופ יותר מאשר קנה קש חלש שבו נאחז הטובע מתוך אמונה שהוא נאחז בסלע איתן, הרי לאחר שהיהודים נוכחו לדעת, שה"זונדרס" אינם שווים מאומה והביטחון שהעניקה העבודה אצל קליינקה נתגלה כבועת סבון, וכל דבר שבאו עמו במגע נדף ממנו ריח מוות – נאחזו יהודי כשאנוב הנותרים בשופ כבקרש הצלה, למרות שלא היתה אלא פאטה מורגאנה שהיכתה את כולם בסנוורים, נכון יותר הפכה אותם ממש לעיוורים.

כח המשיכה של השופ היה – כפי שיהודים אהבו לומר – בהגיון שהיה טמון בו: הגרמנים מנהלים מלחמה; הם זקוקים לבגדים עבור הצבא, וכאן בכשאנוב יש להם מספר רב של חייטים אנשי מקצוע המוכנים לעבוד ברצון ובלבד שיישארו בחיים; את החלק הארי של שכר העבודה לוקח הס.ס.. הוצאות לאדמיניסטרציה כמעט ואין, כי לכך דואג היודנראט; העבודה מתבצעת מהר, בדייקנות ובידע מקצועי – המסקנה היא שאת היהודים צריכים בשביל העבודה בשופ, כי אחרת לא יהיה לצבא בגד ללבוש.

באותה עת היו שני שופים: האחד היה סניף של בית החרושת לגומי בטשבין, והשופ השני היה שלוחה של החברה הברלינאית "רוזנר", שסניפה הראשי היה בבנדין.

השופ נמצא בבנין של חברת "קובעי עיתים", שהיה המקום הפחות מתאים למטרה זו, וכן בבניינים הסמוכים כגון בתלמוד תורה, במושב זקנים, ובבתי התפילה של חסידי ראדומסק ובובוב. וכמו בימיו של פרעה, כך גם הגרמנים לא נתנו תבן ללבנים. את מכונות התפירה וכל הכלים האחרים, היה חייב היודנראט לספק בעצמו. לשם כך הוחרמו כל מכונות התפירה של היהודים בעיר. כל יהודי שרצה לעבוד בשופ היה חייב להביא עמו מכונת תפירה. 1500 יהודים עבדו 24 שעות ביממה בשלוש משמרות. בשופ עבדו גברים, נשים וטף בשכר אפסי בעבודה קשה ואחראית. הפועלים חולקו לקבוצות, לכל קבוצה היה מנהל עבודה משלה שהיה חייט במקצועו. הוא היה אחראי לביצוע עבודה מושלמת ללא פגמים, לסדר מופתי ולמשמעת קפדנית, כמעט צבאית. העובדים חויבו לעבוד בשבתות ובימים טובים, כולל ראש השנה ויום הכיפורים.

כל החיים החברתיים היהודיים (בערך מיולי 1942 ועד לפברואר 1943) התקיימו בשופ: שמחות ואבל, צרות ואירועים שמחים קרו בינות לקירות הללו. היה מי שהשיח את לבו, ואחר שסיפר בדיחה חדשה, או לימד שיר חדש. הגורל המשותף מחק את ההבדלים בין אריסטוקרטיה לבין עמך, בין גביר לבין אביון לשעבר. באופן אינסטינקטיווי חשו שהחיים ממילא תלויים על חוט השערה, והחליטו להעביר את הזמן בעליצות ובשמחה, לצחוק ולהתבדח על הצרות של עצמם. כאן נולד הומור שחור ומקברי ששום אומה ולשון לא היו מסוגלים לחקותו או ליצור משהו שידמה לו.

כמנהלים של השופ נתמנו שמעון ארנשטיין ורוזנברג, שבאופן מפתיע ובלתי ברור הובלו לגיהנום באושוויץ מיד עם הקמתו של השופ. על הפרט הזה אנו מתעכבים במיוחד, כיוון שישנה השערה, אף שגם כיום לא ניתן לאמתה, כי המקרה של ארנשטיין ורוזנברג היה דומה למקרהו של בצלאל צוקר. מן המשכורות הזעומות

שהגיעו עבור הפועלים בשופ, רצה המרכז בסוסנוביץ ליטול לעצמו את החלק הארי, ושני המנהלים הנ"ל התנגדו לכך בתוקף ותמכו בעמדת הפועלים בענין, הם ביקשו למנוע קיפוח, ולא הניחו שיגיעו לכלל משא ומתן ודיון בענין זה. סוסנוביץ, שלא סבלה דיעות עצמאיות אצל ה"נתינים" שלה, ראתה בכך מרד נגד השלטון שלה והניחה לגרמנים לחסל אותם. לא מן הנמנע הוא שרציחתם של ארנשטיין ורוזנברג נועדה להפיל פחד על עובדי השופ. היה זה אמצעי שנוצל על ידי הגרמנים בהצלחה.

השופ פעל עד לגירוש הסופי. מעבודתם ליד מכונת התפירה והמגהץ נלקחו הפועלים אל מקום האיסוף והובלו למחנה עבודה או לכבשני הגזים.

שנת 1943

לאחר שנת יסורים נוראה שעברה על יהודי כשאנוב, החלה שנת 1943 בשלוה ובשקט יחסי. אין זה אומר שהיתה שלווה ורגיעה מוחלטת, אלא שהאקציות ההמוניות פסקו, אף שהאקציות היום־יומיות נמשכו כבעבר. באותם מבצעים הצטיינו במיוחד שני בעלי דרגות בכירים של ה"קרימינל־פוליציי", לאץ ווֶסְטְפאַל. הם רדפו באכזריות מיוחדת את הקורבנות שלהם. הם ארבו ליהודים בודדים, כדי לתפוס אותם בעבירה כלשהי, וברוב המקרים עלה הדבר בידם. הם לא חסו גם על המכרים היהודים הקרובים להם ביותר, מהם נטלו בעבר מתנות ושוחד (אגב, ראוי לציין ששני המרצחים האלה, זוהו בשנת 1948 על ידי יהודים מכשאנוב והועמדו לדין. בית משפט פולני פסק להם עונש שהיו ראויים לו). בתקופה שקדמה לחיסולה המלא של הקהילה שררה בקרב יהודי כשאנוב אווירה של אדישות. הם הלכו כמו עדר נטול רצון בתלם, חיו את הרגע והיו שקועים בעבודה בשופ ובשאר עבודות ציבוריות שעדיין נותרו אצל קליינקה.

עד כמה שהדבר יישמע מוזר, בנושא חלוקת מצרכי המזון לאוכלוסיה היהודית חל שיפור ניכר באותם ימים. היהודים קיבלו מצרכים זהים לאלה של האוכלוסיה הלא יהודית, ודי היה בעובדה זו בלבד כדי לזרוע אופטימיזם מסויים בקרב היהודים שהאמינו שאת אלה שנותרו בחיים יניחו לנפשם. לאופטימיזם הזה שצמח ברגעי הגסיסה האחרונים שאפו הגרמנים, כדי שיעלה בידם לבצע את תוכניות ההשמדה שלהם במלואן. אפשר להסתכן ולומר שהאופטימיזם והאדישות גרמו לטבח של כשלושת אלפים יהודים צעירים בכשאנוב שעדיין נותרו בעיר. וכפי שכבר הערנו בהתחלה, גם אלה ששלטו ביודנראט האחרון, היו אשמים במידה לא מעטה במה שאירע לשארית הפליטה.

ביום חמישי לפנות בוקר, בי"ג באדר א' תש"ג, ב־18 בפברואר 1943, סגרו הגרמנים את העיר, והריצו את כל היהודים אל כיכר השוק, וכמו בזמן חורבן הבית בירושלים, כאשֶר באו עם הרומאים סוחרי עבדים מקצועיים, כך גם לכשאנוב הגיעו לאקציה האחרונה לינדנר וחבר מרעיו כדי לבחור ביהודים צעירים וחזקים לעבודה במחנות העבודה הגרמניים (בעת כתיבת שורות האלה הגיעה הידיעה, שצורר היהודים לינדנר נעצר בהמבורג ובמשפטו לפני בית דין צבאי בריטי לא זו בלבד שלא הביע חרטה על מעשיו, אלא הביע צער על שהרג פחות מדי יהודים! שעה לפני תחילת משפטו תלה את עצמו בתאו בבית הכלא). המצער ביותר היה שבעֵת הגירוש האחרון היו ללינדנר מתחרים על יהודי העיר – אנשי הגסטאפו ביקשו לקבל יהודים רבים ככל האפשר, אך מתוך אינטרסים אחרים, הם רצו ביהודים כדי להמיתם בתאי הגזים באושוויץ. בכשאנוב התנהל מאבק על היהודים בין הגסטאפו לבין פמלייתו של לינדנר, כל אחד רצה לקבל לעצמו מיכסה גדולה יותר של יהודים.

מסיבה זו שהגירוש האחרון היה כה בלתי צפוי ליהודי כשאנוב, והם חשבו, שכמו באקציות הקודמות, כן גם הפעם יישלח חלק מהם למחנות והאחרים יישארו בעיר – הם התבלבלו לגמרי, ובזמן הסלקציה בכיכר השוק, שעה שהגרמנים קבעו מי לימין ומי לשמאל, אנשים רבים עברו בריצה ובגניבה אל הצד השני, בהאמינם שדווקא חברי הקבוצה השניה ישארו בעיר. אבל טעותם היתה פטלית: צעירים רבים שנקבעו להישלח למחנות, ששם לפחות, כפי שהתברר אחר כך, היה להם סיכוי לשרוד, בחרו

בבלי דעת בצד הנועד למות בתאי הגזים.

את המחזות המחרידים בכיכר השוק קשה לתאר במילים. גם כיום עוברת צמרמורת בעצמות, כשאך נזכרים במבטי הפרידה הנואשים של הנשים העצובות, שנבחרו ללכת למחנות העבודה, אך לא רצו להיפרד מילדיהן ועברו בהכרה מלאה אל הנידונים למוות, וכעונש על מעשיהן קיבלו גם מכות מידי הרוצחים, על שהעזו להמרות את פיהם.

יהודים אלה המיועדים למות בתאי הגזים ואלה שנשלחו למחנות העבודה הובלו בנפרד אל בנין הגימנסיה, ומשם יצאו בשני טרנספורטים. האחד יצא לאושוויץ והשני אל מחנה העבודה היהודי הידוע לשימצה של מארקשְטֶט.

את חברי היודנראט השאירו הגרמנים בעיר למספר ימים כדי לחסל את המוסדות היהודיים השונים ולאחר מכן נשלחו לגיטו בסוסנוביץ. כאן המקום להזכיר את הגורל המר של משה נאגאשינר המעיד על הצביעות הנבזית של הגרמנים.

בתוך הטרנספורט ברכבת, שיעדה היה תאי הגזים באושוויץ, נמצא גם העסקן הציוני יוסף הוכבוים, שהיה פקיד ביודנראט ועמד בראש המחלקה הפיננסית, ועימו בני משפחתו. משה נאגאשינר פנה אל ראש הגסטאפו שעמד ברחבה שליד הרכבת עם היהודים האומללים, ובתוכם יוסף הוכבוים, וביקש ממנו, שישאיר את יוסף הוכבוים בעיר כיון שהוא צריך אותו כדי לסיים את חיסול העניינים הפיננסיים. איש הגסטאפו הקשיב לבקשה בשלווה והסכים למלא אותה. הוא אמר לנאגאשינר שיעלה לרכבת הטרנספורט וימצא בעצמו את הוכבוים בקרב היהודים הדחוסים בקרונות. נאגאשינר האמין באמת ובתמים שהציל את יוסף הוכבוים, אך ברגע שהוא נכנס לקרון, פקד איש הגסטאפו להגיף את הדלתות וציווה על הרכבת לצאת לדרך יחד עם נאגאשינר, כשהוא פורץ אגב כך בצחוק שטני.

באותו יום הפכה כשאנוב ל"יודנריין" (טהורה מיהודים) – כפי שהגרמנים נהגו לציין זאת, אף על פי שנותרו יהודים אחדים במקומות מחבוא שבחלקם נתגלו על־ידי הגרמנים עצמם או בעזרת מלשינים פולנים. חלקם יצאו מרצון ממקומות המסתור כשהם מאמינים להבטחות הגרמנים, שישלחו אותם לחופשי. כל היהודים הובלו תחת משמר לסוסנוביץ, ושם במחנה המעבר נערכה בהם הסלקציה.

עד היום ישנם יהודים מכשאנוב המאמינים ששינדלר היה אוהב ישראל. אך קיימת עובדה שלאחר שאנשי המשטרה ובראשה מפקדה שינדלר סיימו את חיסולו של אחרון היהודים בכשאנוב, הם הצטלמו לכבוד "המאורע" בשוק של כשאנוב בפנים מחייכות וקורנות. את התמונה הקבוצתית הזאת עם שינדלר במרכזה ראתה נערה יהודיה מכשאנוב (פלה שארף) בשנת 1944 במחנה עבודה בידי שוטר גרמני מברלין, שנכח אף הוא באותו מעמד. התמונה נשאה את הכותרת: "סוף סוף כשאנוב היא יודנריין".

בקיץ 1943, לאחר שגורשו אחרוני היהודים מכשאנוב ונלקחו למחנות עבודה, הגיעו למקום שני יהודים, האחד תושב כשאנוב והשני מהעיר סוסנוביץ בליווית שר האוצר הגרמני וילצ'יק.

וילצ'יק, בתיווכם של שני היהודים, ניסה לשכנע את יהודי כשאנוב חסרי הישע במחנות הכפיה מרקשטד, קלטנדורף ולודויגסדורף למסור לו את מקום המסתור של הכסף והזהב שהיו ברשותם, בהבטיחו להעביר אליהם את מחצית הרכוש שיימצא.

היהודים, שהיו מנוסים בהבטחות השווא של הגרמנים, לא נתנו בהם אמון ולא גילו את מקום המחבוא של אוצרם. הם לקחו עמם את סודם לקבר.

מגר' י. סילפן

ה"אֶלטֶסטֶן־ראט"

(כינוי חילופי ליודנראט, בעיקר בשטחים שסופחו לרייך)

כאשר ראינו לראשונה ברחובות כשאנוב את הקלגסים הנאצים, נתמלא לבנו הדואב כאב בל יתואר. הרגשנו אינסטינקטיווית שהגיעה תקופה נוראה ביותר בהיסטוריה שלנו, תקופה שבה נידונה החברה היהודית להשמדה טוטאלית.

לאן לברוח, היכן להניח את הגוף העייף עם הנשמה המיוסרת?

על שאלה זו חיפשו הכל מענה. בתוך חורים ובונקרים התחפרו היהודים מהערים והעיירות שכבשו הגרמנים, בחפשם הגנה מפני האויב הברברי. הדם הולם בעורקים לשמע הידיעות הטראגיות המגיעות מכל רחבי המדינה. במיילץ שורפים יהודים, בטשבין יורים בהם, מסביבנו שולט ים של טירור אכזר וסאדיזם חייתי. במציאות כזו קמו לתחייה המלים של המשורר הפולני מיצקייביץ' ביצירתו "דז'יאדי": "מה יהיה, מה יהיה".

המושג "נציגות יהודית" היה זר לאוכלוסיה היהודית, לכן קיבלו היהודים בפליאה את הידיעה, על הקמת ועד יהודי המייצג את האינטרסים היהודיים בפני השלטון הגרמני.

היהודים שחיו בצל הידיעות המדאיגות על הרדיפות הברבריות מידי הגרמנים, לא יכלו להבין את המניעים העומדים מאחורי הקמתו של מוסד שישרת את האוכלוסיה היהודית. העם שניחן באינסטינקט בריא הרגיש שמאורעות גדולים עומדים להתרחש.

הוועד היהודי הראשון, שהשם הרשמי שניתן לו היה: "אלטסטן־ראט דר יידישן קולטוסגמיינדה" (מועצת הבכירים של הקהילה היהודית הדתית), הורכב מהאישים הבאים: יוסף אומלויף – יושב ראש, שמואל קלוגר ויוסף שנהרץ סגנים ליו"ר, ז'ק ובר (פאסק), דוד וכסברג (בישטה), לוי קרויסקופ ומנחם אונגר. לאחר שבועות אחדים צורפו לוועד גם זליק גראיובר, ד"ר ריטר וד"ר ורנר.

בשבועות הראשונים היתה עבודתם של חברי הוועד הראשון מבולבלת. התפקידים של החברים לא היו מוגדרים והמשרד לא היה מאורגן כהלכה. הפעילות העיקרית היתה החרמת רהיטים ושטיחים על ידי וכסברג (בישטה) ופאסק ובר, וגיוס יהודים לעבודת כפיה במסגרת המיכסה הגרמנית.

פעולתו החיובית הראשונה של הוועד היתה אירגון מטבח עממי, שהציל רבים מרעב על־ידי אספקת מרק חם לאוכלוסיה העניה ביותר.

מבין חברי היודנראט, רק שניים, פאסק ובר ובישטה וכסברג, התגלו בכל "הדרם". היו אלה אנשים חסרי כל רגש של כבוד יהודי, ונעדרי אחריות ציבורית. רק הגורל הטראגי והמציאות החדשה והארורה הם אשר איפשרו להם למלא תפקידים שהעניקו להם שליטה בחברה היהודית. כל החברים האחרים היו אנשים בעלי רצון טוב שדאגו לאינטרסים החיוניים והחשובים של היהודים, אך לא היתה להם כל השפעה ממשית על פעילות היודנראט.

בואו של חיים מרין, נציג היודנראט המרכזי בסוסנוביץ, בדצמבר 1939, היה מאורע חשוב בתולדות היודנראט בכשאנוב. חיים מרין הציג את עצמו כשליח של המנהיג החדש של היודנראט בשלזיה, מוניק מרין, שעליו הטיל קומיסר דרייאר, האחראי למחלקה היהודית בגסטאפו, להקים יודנראט מרכזי בשלזיה המזרחית.

חיים מרין זה, הציג בדירתו של זליק גראיובר בהסברים ארוכים, את מהותו של הגוף

החדש שישמש כמשענת והגנה ליהדות שלזיה. מרין הדגיש בהחלטיות את ההכרח לתאם את הפעולות של כל הקהילות תחת הנהלתו של מוניק מרין, שתוארו הרשמי היה: "המנהל של מועצות האלטסטן של הקהילות היהודיות הדתיות במזרח שלזיה". מוניק מרין נתמנה לנציג הרשמי של כל היודנראטים בשלזיה, וכל הפרזידנטים (יושבי הראש) של היודנראטים המקומיים חוייבו למלא אחר כל ההוראות והצווים שהוצאו על ידו.

הופעתו של חיים מרין עוררה אי נחת אצל כל חברי היודנראט. פאסק ובר ודוד וכסברג, שהתערבותו של מרין לא היתה לרוחם, ניסו להתנגד לריאורגניזציה של היודנראט והשתעבדותו ליודנראט המרכזי בסוסנוביץ. כדי לתת אמינות יתר לדבריו הסתמך חיים מרין על פעילותו הציונית ועל גישתו החברתית והלאומית בפתרון הבעיות של הקהילה היהודית. הוא הבטיח שבעת האירגון מחדש של הוועד בדעתו לגייס אנשים רציניים ומכובדים, שמאחוריהם נסיון בפעילות ציבורית לטובת היהודים בכשאנוב. למרות הכל, לא זכו תוכניותיו של מרין לתמיכה בקרב חברי היודנראט שהיו מסוייגים ביחסם אליו.

לאחר דיונים מייגעים, הבהרות ואיומים, עלה בידי חיים מרין לבצע ריאורגניזציה מלאה ביודנראט ולגייס אנשים חדשים, מוכשרים וישרים. כך גוייסו לפעילות עסקנים ציוניים ידועים כמו: בצלאל צוקר, משה נאגאשינר, מנדל נוסבוים, קלמן טייכלר ושמואל יוסף וייס. לאחר השלמת הריאורגניזציה היתה חלוקת התפקידים כדלקמן:

יוסף אומלויף – יו"ר (בתפקיד יצוגי), בצלאל צוקר – יו"ר (בפועל), משה נאגאשינר – סגן יו"ר ראשון ומנהל המחלקה הפיננסית, קלמן טייכלר – סגן יו"ר שני ומנהל המחלקה הסוציאלית, זליק גראיובר – מנהל סעד החורף והעזרה לילדים, שמואל קלוגר – מנהל מחלקת הדיור, מנדל נוסבוים – מנהל האספקה והמסחר, יוסף שנהרץ – אחראי על משרד הבריאות, שמואל וייס – מנהל מוסדות הציבור שליד היודנראט, דוד וכסברג – אחראי על משרד העבודה, ד"ר ורנר – מנהל המשרד, ופאסק ובר – אחראי על הקשר עם המשטרה.

בהרכב חדש זה אירגן היודנראט משרד וצוות פקידים, והרחיב את המוסדות הצִיבוריים, שחשיבותם לניהול תקין של חיי הקהילה היתה גדולה ביותר. בין השאר אפשר למנות את המוסדות הבאים:

המטבח העממי: להקלת המצוקה והרעב של המוני היהודים בכשאנוב סייע המטבח העממי בהנהלתה של גב' קורנגולד במידה רבה. המטבח הכין מדי יום כ־1000 ארוחות צהריים. "המטבח האזרחי" נוסד מאוחר יותר על ידי היודנראט והיו"ר שלו בצלאל צוקר. המטבח הזה שירת תושבים שבעבר היו בעלי מעמד כלכלי טוב ואשר התרוששו בשל המצב והתביישו להושיט יד לנדבה. ארוחות הצהריים של "המטבח האזרחי", שהיו טעימות ומזינות, ניתנו תמורת תשלום סמלי שהעניק לסועדים את ההרגשה שאין הם אוכלי חינם.

מרפאה: המצב הכלכלי הקשה והרעב בקרב ההמונים היהודים גרמו להופעתן של מחלות. לכן היתה חשיבות כה רבה להקמת מוסד שיגיש עזרה רפואית ללא תשלום לאוכלוסיה בכשאנוב. בראש המרפאה עמד רופא ידוע (המנהל הראשון היה ד"ר ריטר, ואחריו ד"ר גוטנטאג). לצידו של הרופא עבדו שני חובשים (פלטשרים) ואחות אחת. ליד משרד הבריאות פעלה מכבסה עבור האוכלוסיה היהודית העניה.

בית ילדים: המוסד הזה הוקם על ידי מחלקת העזרה הסוציאלית. בפעילותו הקיף חוגים יהודיים רחבים מכל הקשת הכלכלית והדתית.

מועדון לילדים ונוער: הוא נועד לשרת נערים בגיל בית הספר שכתוצאה משנות המלחמה והכיבוש הנאצי לא היתה להם אפשרות להמשיך בלימודים. ההורים שנלחמו למען הקיום לא התפנו לדאוג לחינוך ילדיהם. מועדון הילדים הזה, בהנהלתם של כוחות פדגוגיים מיומנים, דאג לגשר על הפער שנוצר כתוצאה מן המצב.

בהנהלתן של ברוכה ואסרברגר וגב' וייס, בילו הילדים כמעט את כל היום באווירה חמה ונעימה. ללא קשר עם מועדון הנוער, אירגנה המחלקה לעזרה סוציאלית מחנות קיץ לנוער המתבגר על המגרש של ברל נייפלד ברח' הדייגים מס' 3.

קורסים להשתלמות מקצועית: תפקיד חשוב בחיי הנוער המתבגר מילאו בתי הספר ללימוד מקצוע ולהסבה מקצועית. הקורסים נוהלו על ידי אנשים מקצועיים והיו מאוכלסים מאוד.

במיוחד הצטיינו הקורסים הבאים: מסגרות וחשמלאות בהנהלת אינג' פלייסיג; קורס לגלנטריה אומנותית בהדרכת סאלה קאהן; גזירה ותפירה בהדרכת רות ויינרייך, וקורס לאופנה בהדרכת גב' נורמן.

בנוסף להשתלמות המקצועית חוייבו התלמידים ללמוד עברית, חשבון ופיסיקה. בסיום הקורסים קיבלו התלמידים תעודות בטקס מיוחד, שאורגן על ידי היודנראט. מספר המוסדות הציבוריים הלך וגדל במרוצת הזמן, ובשלב האחרון של חיסול יהודי כשאנוב הוקם גם בית חולים בהנהלת הרוקח זילברשטיין, ובית דואר בהנהלת שטייניץ.

אין ספק שהמוסדות הללו מילאו תפקיד חשוב ומועיל בתנאים הקשים והעגומים של הימים ההם ובמידה רבה הקלו על מצוקתם של היהודים.

חשוב להדגיש, שמינויים של עסקני ציבור ידועים ליודנראט, ובצלאל צוקר בראשם, עורר אימון בקרב יהודי כשאנוב. בצלאל צוקר יזם ופיתח פעילות רחבה ומסועפת. הוא אירגן רשת של מוסדות ציבור ועשה מאמצים גדולים ביותר לנטרל ככל האפשר את השפעתם של שתי הדמויות השליליות: ובר ווכסברג.

צוקר, נאגאשינר, טייכלר, וייס, שנהרץ ואחרים נהנו מאשראי מוסרי אצל אוכלוסיית כשאנוב ומהכרת כבוד כללית, עד אשר הוטלה על היודנראט ביצוע האקציה "גיוס לעבודה."

האקציה הראשונה של "גיוס לעבודה" עוררה התמרמרות רבה בקרב יהודי כשאנוב, כיוון שהאקציה בוצעה על־ידי היודנראט. המרכז של קהילות שלזיה בסוסנוביץ חייב את היודנראטים המקומיים למלא במאה אחוזים את המיכסה שהוטלה עליהם.

מרגע זה הפך היודנראט לאובייקט של שנאה ובוז וכל האקציות הבאות עוררו פחד והתמרמרות אצל היהודים.

צוקר היה אדם ישר, בעל חוש ציבורי ואינטליגנציה. מניתוח שטחי של אישיותו ומפעילותו הציבורית, עולה ומצטיירת דמות של אדם קר מזג וקשה כסלע. אבל מסקנה זו אינה מדוייקת.

צוקר, שניחן בלב יהודי חם והיה בעל הכרה ורגשות לאומיים, כאב והתיסר עם האוכלוסיה היהודית, וכאבו ניכר היה יותר ויותר בפעילותו ביודנראט. מוניק מרין עמד על כך שצוקר חדל להיות האיש שלו, ושהוא אדם מצפוני ואחראי מדי, והוא חדל לתת בו אימון. משום כך כל האקציות הבאות של "גיוס לעבודה" אורגנו ובוצעו על ידי המרכז בסוסנוביץ ושליחיו, בסיוע פקידים נאמנים, שעבדו בשיתוף עם המשטרה של סוסנוביץ ובנדין.

סופו של צוקר היה טראגי. הוא נשלח יחד עם נוסבוים וטייכלר על ידי משטרת כשאנוב לאושוויץ. לאחר זמן קצר הגיעה ידיעה רשמית שכל השלושה מתו ממחלת לב. לאחר מאסרו של צוקר נערכה בדיקה בהנהלת החשבונות על ידי אנשי הגסטאפו

קראנוי ופרייטאג. הבדיקה נערכה בעקבות מכתבים אנונימיים, בהם הואשם היודנראט בלקיחת כסף מתקציב הדיור ובקיפוח היהודים שהגיעו משלזיה. הבדיקה לא העלתה דבר, אך קראנוי הסביר למרין שצוקר נהג בחוצפה כלפי נציגי השלטון הגרמני. טייכלר שוחרר, אך נאסר שוב בטענה שמסר למקורביו ולחברי המרכז סודות מן החקירה.

באותה עת התהלכו שמועות שמרין מעוניין מאוד לסלק את צוקר, בגלל שהתייצב נגד הפוליטיקה של המרכז, שלמעשה סייע בחיסולה של האוכלוסיה היהודית בשלזיה.

עובדה נחרצת היא שבשעה שצוקר וחבריו נאסרו, היתה למרין השפעה גדולה בגסטאפו. אבל הוא לא נקף אצבע בניסיון להתערב לטובתם.

משה נאגאשינר, שהיה מקורב לצוקר, ניהל את המחלקה הפיננסית, וזמן מה שימש גם כיו״ר הוועדה לבעיות דיור. מאוחר יותר קיבל נאגאשינר את משרת היושב ראש של היודנראט. לאחר שאסרו את צוקר הוא עבר אל ה״גרויספערטיילערשטעלע״ ששלט בכל תחומי המסחר והמלאכה היהודיים. נאגאשינר שהיה אדם רגיש, ניסה לעזור ליהודים רבים. כיו״ר היודנראט הוא לא החזיק מעמד ונשבר, ועבר לכהן במשרה הקודמת, במוסד כלכלי מובהק.

לאחר מאסרו של צוקר שלח המרכז בסוסנוביץ אנשים משלו למלא את תפקיד היו״ר בכשאנוב. במשך חודשיים הועסק בתפקיד יעקב ארליך. סמוך לקבלתו את התפקיד איימו נציגי החברות הגרמניות שבאו לבקר כאן, להעביר מהעיר את כל יהודי כשאנוב, כיוון שהם מפיצים מחלות מידבקות. הביקור הותיר על ארליך רושם קשה, וכיון שהיה מקורב למרין הוא הצליח להשפיע עליו שיועבר חזרה לסוסנוביץ למשרתו הקודמת במחלקה הפינאנסית.

אחרי ארליך אייש את התפקיד משה לבקוביץ, שעד אז שימש כיו״ר היודנראט באלקוש וזאוירצ׳ה. משה לבקוביץ ניגש במרץ לאירגון מחדש של הקהילה. אבל לאחר חודשים אחדים התפטר גם הוא. מרין האשים אותו שהתעשר מעיסוקו בחיסול רכושם של המגורשים.

היו״ר האחרון של היודנראט בכשאנוב היה היושב־ראש הנודע של קהילות סוסנוביץ ובנדין, ולאדק בֵּם. נראה שבם לא היה נוח ביותר למרין במרכז ועל כן נשלח אל השלוחה בכשאנוב, הקשה והמסובכת. כאן השתולל ה״קריפו״ (קרימינאל פוליציי) שמדי יום ביומו שלח עשרות משפחות יהודיות למחנות עבודה. למרות שבם עצמו היה קורבן לפעולותיו של מרין, היה כנוע מאוד ביחסו ל״בוס״ בסוסנוביץ, והוא התייחס אל הבעיות המקומיות מנקודת הראות של המרכז בסוסנוביץ. כָּאב לו כשלא עלה בידו לספק את המספר הנדרש של נשים וגברים עבור ״גיוס לעבודה״. בו בזמן עשה בֵּם מאמצים גדולים לקיים את הישוב היהודי בכשאנוב. הוא ניצל את השפעתו כדי להגדיל את מספר ״השופים״ ובתי המלאכה האחרים, מתוך אמונה ששילוב היהודים בעבודה פרודוקטיבית יבטיח את קיומם בכשאנוב. ביקורו של הקומיסר דרייאר בכשאנוב חיזק את אמונתו בדעה זו, לאחר שהלה הציג בפני בם מפה של האיזור היהודי (הגיטו). כל התוכניות נתגלו מאוחר יותר כרמאות שפלה. בפברואר 1943 גורשו יהודי כשאנוב וחוסלו סופית.

היודנראט והשלטון הגרמני

הקשר בין היודנראט והמשרדים הגרמניים המקומיים לא עמד על בסיס רשמי בלבד. עם משרדים גרמניים מסוימים קיים היודנראט יחסים קרובים יותר באמצעות מתנות יקרות ושוחד. את הקשר הקרוב ביותר פיתח היודנראט עם המשטרה. בראש המשטרה עמד אוברלויטננט שינדלר, גרמני חכם, שידע לנצל היטב את המצב ולעשות לעצמו הון גדול. הוא קיבל פנסיה קבועה מהיודנראט ומתנות רבות מעשרות משפחות יהודיות תמורת סידורים ומעשי חסד קטנים ביותר.

הוא היה מעמיד פנים ושיחק בהצלחה תפקיד של אוהב יהודים כביכול. אבל בימים האחרונים שלפני החיסול הסופי גילה את פרצופו האמיתי.

איש הקשר בין המשטרה לבין היודנראט היה פאסק ובר. לאחר שוֶבר נשלח לאושוויץ קיבל לידיו את התפקיד זליק גראיובר. פאסק ובר ניצל בצורה שפלה וברוטאלית את תפקידו כשהוא מתעשר באופן שיטתי מצרותיהם וסבלם של היהודים. לעומתו עשה גראיובר את עבודתו ללא אינטרסים אישיים כשהוא עוזר בכל הזדמנות ליהודים הנפגעים.

את משרת ה"לאנדראט" קיבל ד"ר קאַנְטְנֶר, חבר מפלגה צעיר, ששנא מאוד יהודים. עוד בשנת 1939 פירסם צו, האוסר על יהודים לטייל בשדרה (אליה הנריקה). ליודנראט לא היתה כל גישה לקאנטנר. נציגיו לעומת זאת היו אנשים מבוגרים ומנוסים יותר, שגילו יחס מבין יותר לעניינים יהודיים. הכוונה ל"אובר־אינספקטורים" לוטֶרלו ושארסק. האחרון הנפיק הרבה מאוד רשיונות מעבר שאיפשרו ליהודים לנסוע לקראקוב, ברלין, צ'כיה ומורביה. איש הקשר בין היודנראט והלאנדראט היה יוסף שנהרץ שגילה הבנה רבה לצורכי היהודים. פרט ליוסף שנהרץ היתה לאשר פרידמן היכרות קרובה עם הלאנדראט, ולעיתים קרובות ניצל את קשריו לטובת האוכלוסיה היהודית בכשאנוב.

חשיבות גדולה נודעה למשרד "קרַייז־באאו־אַמְט" בהנהלתו של קליינקה המפורסם. חשיבותו של ה"קרייז־באאו־אמט" גדלה מיום ליום, כיון שמשרד זה אירגן את מחנות העבודה שבהנהלתו בליביאז, קאשצֶ'לֶץ, פלאז, בּוּבְּרֶק, ובאביצה, שנמצאו לא הרחק מכשאנוב. העבודה במחנות העבודה שימשה תעודת ביטוח מפני תפיסה ל"גיוס לעבודה" המסוכן שבשלזיה תחתית ובמרכז גרמניה.

מן המחנות של קליינקה הגיעו העובדים הביתה אחת לשבוע ואף לעיתים קרובות יותר. היודנראט הצליח לקשור קשר הדוק יותר עם קליינקה והצוות שלו. איש הקשר היה נאגאשינר, שגילה הבנה עמוקה ויחס אוהד לבעיות יהודים.

בין המשרדים ההיטלריסטיים מילאו תפקיד חשוב גם ה"טרויהאנדשטֶלֶה" וה"גרונְדְסְטִיקְגֶזֶלשאַפט". האחרון אישר וחילק את הדירות. חשיבותו עלתה בזמן ההעברות מרחוב אחד למשנהו ובעת הטיהור של מה שנקרא האיזור הארי. איש הקשר מטעם היודנראט היה שמואל קלוגר – אדם טוב וישר.

משרד ה"טרויהאנדשטלה" לעומת זאת החרים רהיטים וחפצי ערך יהודיים. בראשו עמד האנטישמי הגדול גפרט. על המצב הקשה והטראגי הקל במעט קלמן טייכלר. יהודי אורתודוקסי, שהצליח ליצור קשר עם המשרד הזה ומצא חן בעיני גפרט. טייכלר עזר הרבה מאוד ליהודים בתחום זה. הוא ישב ימים שלמים ב"טרויהאנדשטלה" ולחם כארי ובעקשנות למען רכושם ונכסיהם של יהודים.

תיארתי בקצרה את פעילותו של היודנראט ואת המבנה האירגוני שלו. לא הצבתי לי כמטרה לנתח לעומק את אופיו של המוסד הזה. הזכרתי רק עובדות חשובות ואנשים מסויימים, שהיה להם, בלא ספק, רצון טוב וכוונות טהורות שנפלו קורבן לכוחות ברוטאליים בניגוד לרצונם.

ר׳ משה בוכנר הי״ד

דמעה לזכר אבי

אבי האמין באמונה שלמה שמלכות הרשע תאבד בקרוב. הגם שהיה יהודי שהתקרב לגיל שמונים, לא הסיח את הדעת אף לרגע מן הרעיון והאמונה שאנחנו נזכה בקרוב לנקום ברוצחים.

אף על פי ששקד יומם ולילה על התורה, מצא לו פנאי להתעדכן בחדשות פוליטיות, ומשום שלא היה יכול לקרוא בעצמו עיתונים, כי הפך לסגי־נהור בזיקנתו – קראו הבנים באוזניו מאמרים שונים מן העיתונות הנאצית, ובאורח מופלא הוא מצא בכל דיווח של המפקדה העליונה של היטלר רמז למפלה. הוא היה אופטימיסט אפילו כאשר צבאות היטלר כבר כבשו את כל אירופה.

כשהוא מסתמך על הפסוק: ״כי תישא את ראש בני ישראל״, האמין באמונה בלתי מעורערת שבשנת תש״א ייגאלו היהודים ושוב ירימו ראש לאחר ההשפלות והעינויים שבאו עליהם מידי הגרמנים.

מאז נכנסו הגרמנים הרשעים לכשאנוב, לא עזב אבי את ביתו, כי לא רצה להפקיר את זקנו, ששיווה לו הדרת פנים, בידי הרוצחים, ששוטטו ברחובות ובחצרות במטרה למצוא יהודי עם זקן, שאותו יגזזו, ובדרך זו יספקו את תאוותיהם הסאדיסטיות, אף שגם לא נמנעו מלהיכנס לבתים פנימה לשם ביצוע אותו מעשה רשע.

במבצעי הצייד והחיפוש הגדולים של המשטרה והס.ס. היו משכיבים אותו במיטה, מכסים את זקנו ויוצרים רושם שבמיטה שוכב חולה אנוש... ברוב המקרים זה פעל. אבי סבל בשעת מעשה יסורי גיהינום, על שאין ביכולתו לירוק למנוולים בפנים, או לכל הפחות – לומר להם את האמת בפנים... אך למרות הכל היה אבי אופטימיסט, ולא הניח להעלות בפניו רעיון בדבר מוות וכליון.

במסירות נפש אירגן, יחד עם השכנים האחרים, מניין עם ספר תורה שהציל מבית המדרש, והתפלל בציבור בכל ימות השבוע. אותו בית מדרש זוטא שימש כעין בונקר, ובעת התפילה תלה מישהו מן השכנים על המנעול פתק כתוב בגרמנית המודיע שבעל הדירה בעבודה וישוב הביתה בערב.

כך קרה שבשנות המלחמה היהודים התפללו, קראו, למדו ואפילו תקעו בשופר, מבלי לחשוש מעינה הפקוחה של המשטרה הגרמנית הסאדיסטית. בשבת התכנס הציבור, ואבי בראשו, כשהאנשים לבושים בבגדי שבת, שטריימלים, וכפתני משי, והם ביחד ערכו תפילות בנוסח הישן. אבי לא נבהל מפני ממשלת הזדון ולא הושפע מהפחד של היהודים עצמם, שטענו: ״אל תתגרה בשטן״. מהלך מחשבותיו היה הגיוני ועקבי. אם הגרמני ירצה להכחיד אותנו באמת, הוא ישחט את כולנו ללא הבדל, כשהוא מזכיר תמיד את המשל שרבי עקיבא אמר לפפוס בן יהודה המודרני והחופשי.

הוא הדביק גם את שכניו באופטימיזם והביאם לדבוק בעקשנות ביהדות ובמסורת. כך קרה ששעה שהבריונים במדי משטרה התפרצו בקולות פראיים לבית ורצו לגזוז את זקנו של ר׳ יצחק מאלץ ז״ל, התגונן הזקן בן השבעים בגבורה ולא הניח לתלוש את זקנו. הם היכו אותו בשרשרת ברזל, אבל ר׳ יצחק עמד על דעתו עד אשר השיג את שלו.

בפסח, שעה שאבי והשכנים ישבו אל שולחן הסדר, הם הרגישו כמו האנוסים בספרד. הם נעלו את הדלתות והחלונות, ואטמו את החרכים, כדי שחלילה לא תצא

קרן אור החוצה והאינקוויזיטורים של המאה ה־20 לא יתפסו שיהודים מתנהגים כמו בני מלכים. בלילות אלה אמרו בהתלהבות ובכאב לב עמוק "שפוך חמתך", ובאומרם את המילים "כי אכל את יעקב ואת נוהו השמו" שפכו נחלי דמעות. לאחר שהסדר עבר בשלום, הרגיש עצמו כל אחד כמו גנרל שזה עתה זכה בקרב גדול. אם בחגים האחרים יכלו היהודים להסתגר בחדרי חדרים ולשמור על יהדותם, הרי מצוות הסוכה היתה כרוכה בסכנת נפשות. הם היו חייבים לצאת לרחוב או לחצר ולהקים סוכה לפי הדין. גם במקרה זה פסק אבי את דברו והשכנים עמלו כל ערב סוכות והעמידו סוכה כשרה על פי ההלכה.

הערב הראשון, וכן למחרת, היום הראשון של סוכות, עברו בשלום. השמחה על שזכו בעיתות מצוקה אלה לקיים את המצווה ללא הפרעה הלהיבה את כולם וכבר הירשו לעצמם לשיר לכבוד שמחת בית השואבה את פרקי שיר המעלות בכל עוזם. אבל השטן התערב בדמותו של שוטר גרמני שעבר ברחוב ושמע את קול הזימרה. כשהלך בעקבות הקול גילה את הסוכה. ר' משה והשכנים חבושים שטריימלים לראשם, מסובים סביב לשולחן ועליו נרות דולקים וחלה קלועה – נבהלו מאוד, אך נשארו יושבים בהפגינם שיוויון נפש וכבוד. על שאלתו של הגרמני הסבירו לו היהודים שיש אצל היהודים חג כזה, שבו צריך לשמוח, לשיר ואפילו לרקוד. הראש הגרמני האטום הבין בקושי את הדבר. רק לאחר הסבר ארוך ומייגע (כנראה שהוא היה הטוב שבגויים) נענה ואמר: "עם מופלא הוא העם היהודי וכל כך חסר תרבות, אם כבר עושים חג, מדוע אינם מזמינים גם את הנשים לצאת במחול ביחד".

המשאלה הזאת נתגשמה, לדאבוננו, כעבור זמן קצר. אותו גרמני "תרבותי", הוביל את אבי ביחד עם יהודים אחרים, נשותיהם ובנותיהם, אל מחול השדים שבאושוויץ הסמוכה...

אינג' ש. שווארץ

בן עירנו, שבמשך שנים רבות שימש ככתב העתון הקראקובאי "נובי דז'ניק" בפראג, פירסם את המאמר הבא בירחון האידי־אנגלי בניו יורק, "ג'ואיש פרונטייר", באפריל 1948. אנו מביאים את המאמר הזה כלשונו, אף שהפרטים המוזכרים בו אינם מדוייקים.

מ.ב.

בתפוצות ישראל נשמע קול תקיעה, ורעד חולף בגופם של היהודים. על כל פנים יורדת עצבות והלבבות הולמים בפחד ודוחים כל מחשבת שמחה, מניחים הצידה את כל הבעיות הארציות ומעוררים את לבם אל רעיונות נשגבים בנוסח "אבל מלך עליון".

ונישאת למרחוק הזעקה ללא קול. ילד, בעל עיניים מפוחדות, מתרפק על אביו המפוחד לא פחות ממנו: "אבא, מה אתה שותק? אבא אמור, האם זה יכול להיות נכון, שיתלו יהודים בשוק? מה הם עשו? אמור, איפה האלוהים שלנו?"

והאב שותק, דמעות זולגות על זקנו, הזקן שעכשיו נראה כמו פרווה מרוטה אחרי הגשם. ר' יענקלה הצליח לשמור על זקנו עד עכשיו. פעם תפסו אותו הגרמנים המרצחים וסחבו אותו אל הקאסינו בשדרה. שם, באולם הגדול, העמידו אותו על כיסא בפינה. האדונים במדים חומים ושחורים, שישבו אל השולחנות, התחילו לזלזל ולסבוא ולהתעסק עם נשים. ר' יענקלה לא הסתכל עליהם, עצם את עיניו והחל לומר פרקי תהילים. הוא לא הרגיש איך שנעמדו סביבו, את הקאפוטה שלו גזרו מסביב; סתרו את הפיאות שלו ודחפו אותן לתוך פיו; פשטו ממנו את הטלית־קטן יחד עם הכותונת; הוא אפילו לא הרגיש איך שפכו עליו יי"ש; תלשו גושי שיער מזקנו והמשיכו לגזוז אותו בכידונים. את הכאב והסבל שפך לתוך התחינה שלו, לתוך התהילים שלו, וקיבל את היסורים שלו באהבה. בוודאי – אמר לעצמו – אני חייב לשלם בעד חטא כלשהו. עד שתפסו הגרמנים את המצב: "מה? אתה ישן? גולם אחד!" – פתח בצעקה חייל במדים שחורים עם סרט אדום גדול וצלב קרס על זרועו ונתן לו דחיפה במגף. ר' יענקלה לא הרגיש יותר דבר. מתעלף נפל מן הכסא כמו בול עץ. הוא אינו יודע כמה זמן שכב כך, אך כשפקח את עיניו מצא את עצמו – ישמרנו אלוהים – שקוע עד הצוואר ברפש. חילץ את עצמו והתגלגל הביתה ושכב במיטה ימים אחדים. מאז קשר את זקנו במטפחת אדומה לבל ייראה ושיחשבו כי יש לו כאב שיניים. בלילה נהג להסיר את המטפחת והזקן נראה אז פרוע ובאי אילו מקומות חסר, הדמעות שזלגו עתה על שערות זקנו, ריככו אותן ועשוהו לפרווה לחה.

ומה יכול היה ר' יענקלה לומר לגוזל שלו, לבנו הקטן, במה היה יכול לשמח את נפשו העצובה?

ברחוב שרר שקט, אך את הדממה והחשכה הרעיד מעת לעת רעם יריה מכלי־נשק; הכל ידעו שעם הישמע רעם היריה, בהבזק זה של הרף עין, מתרחשת מתוך הדומיה עליית נשמה מלווה באנחה עמוקה. ובעיני רוחם של יהודי העיירה הנחבאים בבתים מאחורי דלתות נעולות, התנשאו עמודי התליה של מחר – שנדחקו מבעד לחלונות המואפלים אל הפרצופים המבוהלים, והקולות הנוראים בקעו מבעד לרעש הענפים והתריעו: "מחר יתלו, בואו לחזות באירוע כולכם, אתם חייבים לבוא!"

ומריע ונושף השופר על פני הרחובות העירומים והמיותמים, על פני השדות השוממים, כאילו מבכה את החיים שנכרתו.

האם יש בכוחה של תרועה בכיינית ושבורה זו כדי להפיל אימה אפילו על הלילה האילם? למה הועמו זוהרם של השמיים וקיבלו מראה כה מדכא? מדוע איבדו המים בנהר את צבעם הלבן הבהיר והפכו לאדום כהה כמו הדם? מדוע כל הפנים מעוותות,

כל גוף מכווץ והעיניים נפוחות? מה פירושם של החוטים הדקים הבהירים־לבנים הנישאים באוויר? האם אין אלה חומר הגלם לייצור תכריכים?

אמת־נכון, כבר פוזרו השטיבלעך של גור וראדומסק. הזוהר של חצר טשבין ובובוב עם הרבי החכם והיפה אינם עוד, אך עוד נשמעת משם זעקתם האחרונה של אלה שהובלו אל השחיטה ואשר שוכבים בדרכים שמוליכים מטשבין לכשאנוב, עירו של ר׳ שלמה׳לה הקדוש ז״ל.

העיירה כשאנוב עוטה צל. נחלשו והחווירו היהודים מפאת היסורים שעברו עליהם, שעה שהריצו אותם תחת איומי כלבים וכינסו אותם כמו עדרים אל השדות שמאחורי האסמים. מרוקנים מכל רגש אנושי ציוו עליהם לכרוע ברך, להצטלב, לחפור בורות ולאכול לחם ביום הכיפורים. ״להכות עד מוות את אלה שלא יצייתו״ – ציווה הגרמני השמן שופאלויטננט שינדלר. אחרי כל מעשה אכזריות ורצח היה מצטדק, שהוא אדם טוב, אך קיבל פקודה והיה חייב לבצעה. ובעד ״טוב ליבו״ נצטוו היהודים להביא לו מטבעות זהב. היום הוא פקד על כל יהודי העיירה מגדול ועד קטן להתאסף למחרת ברחוב קרומנר שם יתלו ה״פושעים״ היהודים.

כולם חייבים להתייצב ולהחתים את תעודות הזהות שלהם בכיכר התליות. ולמי שלא תהיה חותמת, ״אתם יודעים מה מצפה לו״.

והולכים היהודים המיוסרים, נדחפים ורדופים על ידי הפחד. הם הולכים בראש מורד, העיניים ננעצות עמוק באדמה, כאילו רצו לקבור עצמם שם. הרגליים נעות לאט, כאילו היו רוצות שהדרך תימשך לעד, והידיים שמוטות, קפוצות, עצורות ומשותקות – והם ממשיכים במצעד.

בפינה אחת ברחוב קרומנר עומדים אנשים בפנים רציניות ומלאות ציפייה. ממול דולקים נרות באחד החלונות, הלהבות הקטנות ניבטות רועדות וחיוורות מן החלונות. בחוץ השמש הסתירה את קרניה – נעשה קר. כמתגנבת לתוך צעיף, היא לוטשת עין סביב בפליאה על הבתים העקומים והנמוכים בעלי הגגות הירוקים־הנבולים, על האנשים המחכים, כאילו היתה שואלת: מה פירוש כל זה ולשם מה דולקים עוד הנרות הקטנים והסומים בחלונות? ואז הגיעו כשהם מסודרים בשורות, תלמידים גרמנים עם המורים שלהם נושאים דגלי צלב הקרס, בצעקות ובשירה על שנאה ודם. הם הובאו לכאן כדי לשבוע מן המראה של תליית יהודים בכיכר, מעשה שבא ללמדם כיצד יש לבצע את הפקודות של המנהיגים שלהם.

רכב הגיע, ירדו ממנו גרמנים נעולים במגפיים, במדים חומים ושחורים, עטורים בהרבה צלבי קרס וכידונים מוזהבים, לבושים בגלימות חומות ובמבטים קשוחים. אלה הם הרוצחים, ועמם התליין וידיו נתונות בכסיות שחורות. מֶרכב שני, שצבעו שחור, נדחפו החוצה שבעת הקרבנות היהודים בצוואר חשוף ושער ראשם מגולח. אנו זוכרים את שבעת קדושי העיר, את האב ושני הבנים שלו. מגורשים מתוך הרכב, כבולים בשלשלאות, הסתכלו הקורבנות החפים מפשע מסביבם, ואנו רואים עד היום את המבטים שלהם.

ואז הריצו אותם אל כיכר התליות, שם המתין לכל אחד מהם עץ. ואנו עמדנו כמשותקים, כאילו היינו כבולים זה אל זה, פחדנו להסתכל על עצמנו, עמדנו שם כמו חוטאים, הרי הביאו אותנו לכאן, כדי לראות בסבל שלנו, ולחזות בגורל שלנו.

בכיכר שבין הבתים, עמדו שבעה עצים, שנדחקו מחוץ לרחוב ״העקום״, כאילו לא רצו לראות את הרציחות שביצעו נציגי הציוויליזציה. הם חיו להם מכופפים עצמם ואת ענפיהם כאילו ביקשו להיעלם מן הרחוב, בתקווה שהסביבה תשכח אותם. ואומנם אלפי פעמים עברו על פניהם ברחוב ואיש לא הבחין בהם. עד שהרוצחים הגרמנים גילו אותם. הם עמדו שם תמימים ומבוישים, הניעו בתימהון את ענפיהם למראה ההמון והתפללו יחד עם כולם לעילוי נשמות שבעת הקדושים.

והגרמנים דחפו אותם אל העצים בתענוג שטני. רגלי כולם רעדו תחתיהם ונחלשו, הידיים נקפצו לאגרוף קשה, הראש נעשה כבד ורעש מחריד הלם במוח. אחדים עצמו את עיניהם ואחרים פקחו אותן לרווחה וראו מעין אש בוערת מסביבם.

בדממה המחרידה נשמעת אנחה ו"שמע ישראל!" חרישי. שש פעמים שמענו זאת ואילו הקורבן השביעי צעק בנשימתו האחרונה: "יהודים, אתם ראיתם את כל זה, שלא תשכחו זאת!" התליין הבין את דבריו ומשך במהירות את הכסא.

בתום טקס התלייה פיזרו אותנו. אילם ושותק פנה הציבור והלך הביתה אבל וחפוי ראש, דמעות בעיניים, אך בתוך הלבבות בערה רגש הנקמה!

הנער הידק את שיניו ובשתיקה הוליך את אביו. ר' יענקלה, שבקושי גרר את רגליו הכבדות, נעצר לרגע, לחץ אליו את הילד ואמר:

משה'לה זכור, כל נדרי, כל הנדרים שאנחנו עכשיו נדרנו, שיישארו קדושים, שלא תפר אותם, שיישארו שרירים וקיימים עד שאנחנו נקיים אותם.

כל נדרי – זה היה ניגון של זעם וצער – ניגון שמקפיא את הדם, שתובע ומעורר – שונה מכל מה שידענו עד אז.

גב' לאסק שהצליחה להתחמק במהלך המלחמה גם מהגרמנים וגם מהיודנראט היתה האשה המבוגרת ביותר ששרדה במלחמה.

מרדכי שטריגלר

אינג׳ **יעקב קורץ** ז״ל

התמונה ששירטט מרדכי שטריגלר הוא תיאור אופי מזהיר של בן עירנו יוקל קורץ הי״ד, בנו של יידל קורץ (שווינקה), במאמר שפורסם בגליון היובל של ״אונזער וועלט״ בפאריז, ב־1945.

כבמכת פטיש הלמה הידיעה על ראשינו: קורץ נפטר! ואין בי רצון להאמין אף לעצמי: האם אדם זה שמעולם לא ידע מנוחה, הגיע למנוחת עולמים? אדם שזמן ממושך שיחק עם המוות במחבואים ושאף להראות למוות האורב לו אצבע משולשת, הולך לעולמו סתם כך, מיד אחר השיחרור?

אני נזכר כיצד אותו ציניקן ופסימיסט חכם היה נוהג להתריס לעומתי: ״אתה עוד תראה... אני אמות מיד אחרי השיחרור... כרגע, תחת עול העבדות, קיימת בי סקרנות עצומה, רצון עז לראות את העולם רגע אחד אחרי. הרגש הזה בתוכי מעורר בי אלפי חלומות שממלאים אותי ברצון עז לחיות, ומאיצים בי להמשיך ולשאת את העול הכבד... מעבר לזה אין לי ענין בחיים עצמם. כשכבר נהיה אחרי הכל – גם הסקרנות שבתוכי תגווע – ואיזה כוח ידחוף אותי אז אל מעגל החיים?״.

והדבר אכן קרה.

הוא נפטר בוודאי עם החיוך הציני־פילוסופי האופייני שלו על שפתיו, כאילו ביטל את העולם הזה. מותו של אדם כמותו הוא כעין מעשה קונדס כלפי העולם. כאילו באו לגזול מארץ החיים אדם שהעולם זקוק לו.

ואיך אפשר אחרת?

במשך שנים מִתגלגל אדם בבתי הסוהר של גרמניה, אוסטריה ופולין שלפני המלחמה; נודד מגיטו לגיטו; ממחנה אחד לשני; נחלץ תמיד מציפורני המוות, וזוכה להגיע ליום השיחרור בבוכנוולד. והנה כאן, בבוכנוולד המשוחררת, קם אדם, שיש לו כל כך הרבה מה לספר לעולם, ומת?

והוא מת בודד, כמו מאות אלפי חבריו בשנות הסבל תחת השילטון הנאצי.

☆ ☆ ☆

זו הטרגדיה האישית של בן אדם בשנות ה־50 לחייו, כשאין לו משפחה וידידים, מה כבר יכול לגרום לו לאדם כזה להיאחז בחיים? נכון יותר לומר שזוהי הטרגדיה של העם שלו, שנאלץ לחזות במותם של אחרוני האינטלקטואלים שלו ששרדו מיד לאחר שיחרורם. עם שגזלו ממנו את החלק התמציתי והחיוני ביותר, והוא חייב לעצום את עיניו שעה שגרעיני הפוטנציה שלו נשחקים, ממש לפני הנביטה.

לפני נסיעתי לפאריז עדיין הרגיש בריא למחצה. נדמה היה כאילו חזר לעצמו מבחינה רוחנית והכין עצמו לעבודות ספרותיות ופוליטיות גדולות. בשעת פרידה ראיתי, ראשונה לאחר שנים רבות, בתוך עיניו רגש איתן של ביטחון בעתיד, אמונה חדשה בעצמו וביכולתו... ״אתה תראה – הוא אמר – אולי תגיע אליך דרישת שלום ממני ומעבודתי.״

והנה הגיעה דרישת השלום: האחרונה.

☆ ☆ ☆

בשעות של מנוחה במחנה, באפלולית הצריף היה מספר לי את תולדות חייו. הוא נולד בעיירה גליצאית קטנה לאב עשיר, שהיה סוחר יינות. בהיותו בחור ישיבה בן 16 ברח "אל העולם הרחב". נדד ולא מצא מנוחה. הוא רעב ללחם בפראג והתגלגל בווינה, בפאריז ובברלין. הוא התחיל השתלמות במדע הכימיה, אך זנח הכול ויצא לדרך נדודים בחברת אנשי הבוהמה הצ'כית על פני הר ועמק. העיסוק בעיתונות ובספרות בלתי־חוקית בלע וסחף עד מהרה את הבחור הכשנובאי התוסס. הוא גנב גבולות; העביר חומר ספרותי ממקום למקום; וכתב חומר תעמולה. "נפל בפח" ונמלט. וכבר התרגל לחיים במחתרת. התועמלן הצעיר בעל האופי הסוער, הדפיס ספרות אנטי־מלחמתית וגם הפיץ אותה בקרב הפועלים הגרמנים. הוא אפילו נרשם כפועל במכרות הפחם בשלזיה, כדי לבוא במגע ישיר עם כורים גרמנים ופולנים. פולין המתעוררת איפשרה לאישיותו המיוחדת לבוא לידי ביטוי – בשנות העשרים הוא היה מועמד ל"סיים" והירבה בנסיעות כדי לשאת נאומי בחירות רדיקאליים. אבל עד מהרה נמצא לו מקום "טוב יותר", ומזגו הסוער נבלם במקצת. בין כותלי בתי הכלא השונים בפולין הוא עשה היכרות אישית עם השיטה האכזרית של שפיכת מים רותחים לנחירי האסיר כשהוא תלוי וראשו למטה ורגליו למעלה, ושיטות "חמות" דומות של הבולשת הפולנית.

הוא השתחרר מן הכלא עייף ושבור, וביקש את חיי השיגרה השלווים של האיש הקטן. נשא אישה ויחד פתחו בית מרקחת קטן. אשתו יושבת בחברת בקבוקי התרופות הקטנים והוא מסתגר ימים ולילות בעליית הגג. כמו בשנות לימודיו בישיבה, ישב לאור הנר במשך שבועות, מעשן סיגריות, מקנח בגביעי סוכר וקורא.

את כל הספרות היידיש והעברית קרא מן הדף הראשון עד לאחרון והשתדל לחרות בזכרונו כל אות. והחומר שקרא ממאן להישאר בפינה צרה במוחו. לייוויק מתפלמס במחשבתו עם צ'אפק, וביאליק מנהל מאבק מר בכוחות בלתי שקולים עם גתה. לאחר שאלה כבר התאזרחו במחשבתו שנים קודם.

הוא לא רצה לוותר על דרכו הישנה, וביקש לאצור בתוכו את כל מה שלמד והקדיש לו כה הרבה שנים. אבל בא החומר החדש שאליו הציץ מתוך סקרנות והחל מציק ותובע לכבוש לו מקום במחשבתו. וכך יצא הוא מצוייד באותה סקרנות קלה אל הסביבה היהודית בנסיון לשכנע אותם ללכת בדרכו ולסחוף אותם עמו. מאוחר יותר התחיל הוא להרגיש בפחד מסויים: שמא הוא עצמו ייסחף עם הזרם החדש? אבל אט אט מאבד הפחד את פרצופו הנורא והוא מניח בשוויון נפש לשני הכוחות לנהל את המשחק שלהם, את משחק ההתמודדות (ומה מסתתר מאחורי דעה זו, אינו רוצה להבהיר עצמו). והוא כמו צופה במשחק כדורגל, מתבונן ותוהה בסקרנות: מי ינצח? ובשעה שצד אחד בתוכו לוטש עיניים מפוחדות, שעה שהוא מפזם בלא יודעין איזו מנגינה עברית והוא משתוקק להיות כפי שהיה בעבר והוא מנסה להטיף מוסר לעצמו: אתה עוד תשוב ותהי יהודי בכל עצמותיך ובכל רמ"ח אבריך – הוא שומע בתוכו קול פנימי נועז וחזק האומר: הלוואי!...

וכך נמשך המאבק הפנימי והייחודי ומעמיד אותו במרכזו של מאבק בין עמים ועולמות.

ערב אחד במחנה, לאחר יום ללא סלקציה, ואיש גם לא נלקח לעבוד שעות נוספות, ישבנו לנו בלילה ביחד. כבר עייפנו מדיבורים על פוליטיקה. שתקנו ונתנו למוח רגע מנוחה ורשות הדיבור לרגש.

קורץ היה הראשון, שהחל פתאום באימפרוביזציה בסיגנון־הפרפרזה הידוע שלו:

מתחת לעצים הירקרקים
משה'לך ושלמה'לך משחקים.

וכל אחד מאיתנו נזכר במשהו. אני נזכרתי במשה'לך ושלמה'לך של שכנים ושל סתם יהודים, ששכבו בגולגלות מרוצצות, במוחות מחוצים, בסימטאות שבהן שיחקנו פעם. ובזכרונו עלה "משה'לה" שלו בן השמונה, שלעולם לא יביט עוד אל שמיה של סטאשוב המכוסים ענני נוצה – "עיניו היהודיות הטהורות והכשרות". ותוך שהוא שקוע בחלום הוא מתעורר נסער ונרגש כולו: – אתה שומע! לאיש אני לא חייב לסטור, כי אם לי לעצמי! ואת השערות שלי אתה רואה? אותן אני צריך לתלוש! אחת אחת. אתה לפחות יודע בשביל מי ובגלל מי הן הלבינו?

רגע של שתיקה חנק את גרונו עד שפרץ בצעקה: בגללם יש לי קמטים בכל פינה בפנים שלי, ובגללם, בגלל בני השטן וחיות הטרף האלה, כל שערה בראשי הלבינה! בשבילם רציתי לתקן את העולם, וכעת השערות שלי עצמי נעשו זרות לי, ונמאסו עלי.

רגע אחד התחולל דבר מה במוחו, מחשבות שונות ניסו לעצור רעיון נועז שניסה לפרוץ ולבוא לביטוי בשפתיו. לבסוף התפרץ: – אתה יודע מה אומר לך: בסך הכל אנו זרים לעצמנו! אנו רוצים לשמוע כל אדם פרט לעצמנו. את הזולת אינך יכול לשמוע עד הסוף – והוא נשאר זר בשבילנו; ותוך כדי כך אינך שומע את עצמך – ואז אתה לא שלך עצמך, אשתך אינה שלך והבן אינו שלך. מעולם לא רציתי להאמין בכך עד שבאה היד הזדונית ורוצצה את חיי הילד שלי על אבן־רחוב והוליכה את אשתי לשם, לאן שהיד הזדונית רצתה. ואני? וזה רק משום שלא לקחנו את עצמנו בידיים, אז באו הם ולקחו אותנו, מן ההפקר.

רגע אחד שתק ובהה לתוך החלון הקטן של הצריף. שתקתי יחד עמו, ועת שפתח שוב בדבריו נדמה היה לי שמזרוני הקש מוכי הכינים וגדרות התיל הדוקרני מסביב מדברים יחד איתו: – מרד אנחנו צריכים לעורר בתוכנו ובעצמנו! אנו ה"קאצטניקים" היהודים צריכים לצעוק, פנימה אל תוכנו בעוצמה כזו עד שהמלים שלנו יהדהדו על פני העולם כולו ותיהפכנה לבשורה אימתנית לכל היהודים. אך האם יעלה בידינו לעשות זאת?

העצים בחוץ פרשו ענפיהם כאילו היו כפות ידיים שחיפשו תשובה אצל הסובב אותם.

☆ ☆ ☆

הוא היה האדם העיקש ביותר במחנה, ומצא לעצמו תפקיד: לעסוק בפוליטיקה! והוא מילא את תפקידו בכל תנאי. האיש הזה הצליח להמציא כאילו מתחת לאדמה את העיתונות היומית הפולנית והגרמנית. היה קורא את העיתונים מתחילתם ועד סופם ואחר כך היה זוחל ממשכב אחד לשני בצריפים החשוכים והיה מבשר לכל אחד מהשלדים שעל גבי הקש הרקוב: – הי, מהפכה בצ'כיה ! הרגו את היידריך!

ואני מעולם לא יכולתי להבין כיצד קרה שהציניקן העוקצני הזה לא ראה את האירוניה בעיסוק הזה שלו בפוליטיקה. בפעם המאה היה מוציא את חתיכת העיתון המקומטת והיה קורא בו שוב ושוב באוזני סקרן שזה מקרוב בא. להיכן נעלמו אז חוסר הסבלנות והעצבנות האופייניים לו?! כיצד לא עייף מלחזור באוזני השלדים הכבויים למחצה בפעם המי יודע כמה: – כבר לא רחוק היום, ילדים! וכשאני אומר לכם זאת – אתם יכולים להאמין לי!

וראה זה פלא: אכן – האמינו לו!

תוך שהוא מצפצף על העולם, הוא ציפצף גם על החיים והסכנות. הוא לא נזהר עם

העיתון ותקע אותו בכיס העליון. ואז קצהו המטופש של העיתון מסתקרן ומגיח החוצה, כאילו מבקש לרחרח מה נעשה בעולם. ואיש המשמר השיכור של המחנה שלנו סקארז׳יסק, מבחין ביהודי בעל פני הפילוסוף שהעיתון שבכיסו מהסס אם לזחול החוצה אם לאו... והוא שואג בזעם: איזו פוליטיקה מנהלים פה במחנה?! חיפוש מדוקדק בכיסו של היהודי מגלה אוסף של עיתונים, החל בזה שראה אור שנה קודם ועד לעיתון שיצא ביום הקודם. השיכור כבר נתקף בסקרנות גדולה: בשביל מה אתה צריך את זה? פוליטיקה? מה? עיני הפלדה הקרות של היהודי מסתכלים לתוך פרצופו: נייר טואלט! אדון וואכפירר! כלומר, הוא מחזיק במיוחד את הנייר, כי הוא רוצה לספק לכל אנשי המחנה נייר טוב ל״אשר יצר״. רואה הוואכפירר שיש לו כאן עסק עם איזה שגעון כפייתי. אבל דבר אחד אינו יכול להבין: עתון אחד הריהו מיום אתמול? אולי בכל זאת עוסק היהודי הערמומי הזה בפוליטיקה?

אבל העיניים הקרות של היהודי, המישיר מבט לפניו ומשיב בבהירות, משכנעות: אינני יודע לקרוא ואני לא מבין בתאריכים, אדון וואכפירר!

הוא יוצא בעונש קל יחסית וסופג מכות בגלל ״מבטים חצופים״, אבל תיכף ומיד מגיע היהודי לצריף הראשון ומתפרץ למיטה הראשונה שאצל הדלת: – אתה! אתה בכלל ישן? וורונייז׳ נפלה!

לאחר השיחרור בבוכנוולד, והוא כבר שוכב בבית החולים, והנה הוא שומע שאני מתכונן לנסוע וליצור איכשהו קשר עם העולם היהודי. הוא בא אלי בכותנתו ובתחתוניו: אתה נוסע? ואני בעצמי איני יודע מה לומר לו לאותו חבר למחנה שהיה שותפי לגורל במשך למעלה משנתיים. הוא נראה נבוך: מה יהיה עלי? עדיין לא הגעתי להחלמה מלאה! אני מנחם אותו: אתה תיסע אל הקיבוץ ובאוויר הצח – תבריא. הוא אינו יכול להירגע: אני לבדי בעולם – אולי רק הקרובים שלי בארץ ישראל. ואני מנחם אותו שוב: חכה מעט. לכשאשוב תהיינה בידי ידיעות בשבילך ואולי תוכל לנסוע לארץ ישראל במהרה ולהתחיל שם בחיים חדשים. העיקר – סבלנות! אתה יודע מה? – אני מציע לו – תתחיל בינתיים לכתוב! אני אשוב – נעשה זאת ביחד, נכתוב על סקארז׳יסק. לרגע הוא מחייך כמו ילד: אתה צודק! אכן נכתוב על סקארז׳יסק! אבל אתה תחזור?

אך בעולמנו המטורף והמשונה התוכניות אינן עולות יפה: אני לא חזרתי לשם והוא לא זכה.

תוספת

ברגע האחרון, שעה שספר כשאנוב כבר היה מודפס כמעט כולו, נתקבלה התרומה הזאת לספר מאת מרדכי שור. בגלל אישיותו של המחבר, שהיה ועודנו חבר חשוב ואינטגרלי של עירנו, וכן בגלל החומר ההיסטורי הרב, המשלים פרטים חסרים בחלקו הראשון של הספר, החלטתי להדפיס את החיבור הזה ולהביא אותו כתוספת בסיום. מוטב מאוחר מאשר אף פעם מרדכי שור היקר! זו בוודאי אינה אשמתי...

מ.ב.

מרדכי שור

פרק זכרונות מכשאנוב

בשנת 1900 בקירוב נוסד בכשאנוב האירגון הציוני הרשמי הראשון. המייסד היה ד"ר אדולף ריזר. לאירגון השתייכו בחורים חסידים, בעלי בתים ובעלי מלאכה, שעדיין לבשו כפתני משי בשבתות. בין החברים הראשונים היו, עד כמה שאני זוכר, זכריה שווארצבארד, חיים משה שיפר, האחים משה וחיים ריכטר (מיז'ל), ד"ר שמואל ציפר, בונם זוננשיין, אברהם ברגר מקוואצאלה, הרשל קליין, שלמה גוטר, ושמעון וולף יונגנווירט, אחיו של יוסף יונגנווירט יושב ראש הלאנדסמאנשאפט של כשאנוב בישראל. ההתלהבות של הבחורים בעת שד"ר ריזר נשא את נאום הפתיחה הציוני לא ידעה גבולות. חברי האירגון התכנסו בכל ערב, קראו את "העולם" הציוני, את "למברגר טאגעבלאט", ואת העיתונות הווינאית הגרמנית "די צייט" ו"פרייע פרעסע". גם מקומם של עיתונים עבריים כמו "המצפה", "השילוח" ו"הצפירה" של סוקולוב לא נעדר. בעיר היתה ספריה ובה הספרות הקלאסית היהודית: שירי פרוג וביאליק, סיפורי פרץ ושלום עליכם ששימשו כמזון רוחני לבחורים באירגון הציוני הראשון.

בשנת 1905 קמה האופוזיציה. מוטל רוזנר ויחיאל אונגר, שעבדו בקראקוב, נדברו וייסדו את פועלי ציון בכשאנוב. בין החברים הראשונים כדאי להזכיר את וולף כץ – סנדלר בכפתן משי, משה בן השמש של "קובעי עיתים", ר' יעקב יוסף – חייט בכפתן עשוי משי, הרשל לויפר, אברהם שור, איצ'ה בקר מוודנה, שמואל יוסל שולזינגר, בנו של לייזר גולדשמיד, ומרדכי שור.

הללו שכרו בית ברח' קראקובסקה, לא רחוק מביתו של הרב. הסניף של קראקוב תמך בהם רבות, ושלח מרצים שנשאו הרצאות על נושאים יהודיים לאומיים וסוציאל פוליטיים.

מאז, החלה הפעילות הלאומית והציונית־סוציאליסטית של פועלי ציון בכשאנוב בתחום התרבותי־פוליטי. הצטרפו אליהם בנוסף לבחורים ולבעלי בתים, פועלים בעלי מקצועות שונים שנהיו לחברי האירגון. החיים פשוט אילצום לנהוג כך, כי לאכול היה צריך והפועלים נוצלו באותם ימים בצורה מחפירה ביותר. בעת ההיא עדיין התביישו לעסוק במלאכת כפיים, ואני זוכר את האימהות היהודיות, שהיו אומרות: "הבן שלי יהיה חייט או סנדלר? לא נורא, אין לו מה לעשות, ללמוד בבית המדרש אינו רוצה ובמקום להתהלך באפס מעשה מוטב כבר שיהיה בעל מלאכה", ובאנחה ניגבה את הדמעות שעלו בעיניה... לנגד עיני ניצבות עדיין התמונות של בעלי מלאכה המאורגנים באיגוד מקצועי מודרני, ההולכים להתפלל פעמיים ביום – בבוקר עם שקית התפילין ביד, ולפנות ערב למנחה וערבית. וכמה יפה ונעלה היתה תמונת השבת, כאשר בעלי מלאכה בכפתני משי ובמגבעות קטיפה לראשם, ומתניהם חגורים באבנטי משי בצבע אדום־כהה, צעדו לבית הכנסת או לבית מדרש "קובעי עיתים" או "חברה תהילים" בגאווה, בשמחה ובהרגשה של נשמה יתרה. הם אהבו את התפילה ונשמו במלוא החזה את אווירת היום שהוא כולו שבת ומנוחה.

המשימה החשובה ביותר שלנו היתה לארגן את הנערים העובדים ואת השוליות. בשנים ההן היו מוסרים נער לבעל מלאכה לשנתיים שלוש כדי שילמד את המקצוע. מצבו של נער השוליה, לא היה מזהיר – כשלאומן עצמו אין מספיק אוכל, מה כבר יכול היה לתת לנער השוליה לאכול? הנער היה משרת, וחויב לעשות את עבודות

הבית, כגון שטיפת הריצפה, ניענוע עריסת התינוק, ובחינת הילדים הגדולים יותר אם יודעים הם לקרוא "עברית". ומאוחר בלילה, כשהכל כבר ישנו, נזכר האומן שיש לו נער שוליה וצריך ללמדו דבר מה. כך ישב הנער עד שתים עשרה בלילה ועבד. ואך בקושי נרדם הנער העייף והרצוץ, וכבר היה חייב לקום עם שחר, לקחת את הדליים ולהביא מים מן הבאר. הדליים עם המים היו לפעמים כבדים מדי לנער, וגופו הצעיר היה נשבר מן העבודה הקשה. לאחר הבאת המים היה הנער מביא ארוחת בוקר לעוזרים. אם ארוחת הבוקר לא ערבה לחיכם של העוזרים חטף הנער סטירות לחי. כאשר תמו שנות לימודיו היה על הנער להביא מכתב הסמכה מהאיגוד המקצועי. את ראש האיגוד היה צריך "למרוח" כדי שלא יעורר בעיות, ואם לא זכה בתעודה הנכספת, היה צריך להתחיל בלימוד מחדש. מובן שבתנאים כאלה, הנער לא יכול לחשוב על התפתחות רוחנית כלשהי, כמו קריאת עיתון או ספר, כדי לדעת מה נעשה בעולם. בעל הבית דאג לכך שפרט ליום השבת לא יהיה לנער זמן פנוי. מיד לאחר ההבדלה, חייב היה הנער להתחיל בעבודה. המעביד היה מחוייב לשלוח את הנער החניך שלוש פעמים בשבוע לקורס ערב בבית ספר מקצועי ממשלתי. אך המורים באותו בית ספר היו כנופיה של אנטישמים שהיו מכים את הנערים בשל כל שטות, והמעביד בעצה אחת עם הנער־החניך מצא דרך כיצד להימנע משיעורי הערב.

על רקע זה, ניגשנו לארגן את הנוער העובד היהודי. אני נזכר כעת כיצד הלכתי אל ד"ר קפלר – שהיה אז ראש העיר של כשאנוב – ותבעתי ממנו לגלות ענין בבעיית הנער החניך, בשיטת הלימוד, ולדאוג לכך שהלימוד עצמו יהיה מותאם ליכולת הקליטה הרוחנית של הנער. ד"ר קפלר, שהיה מתבולל קרוב לשמד, שבעצמו היה אדם אינטליגנטי, השיב, שאם אבצע מהפכה בכאשנוב יצווה לאסור אותי ויעמיד אותי לדין בעוון סבוטאז' כלפי משרד החינוך האוסטרי שהכין את תוכנית הלימודים לבתי ספר ערב בכל המדינה.

אנו לא נבהלנו מתשובתו והתחלנו לארגן את הנוער העובד היהודי בכשאנוב, ולאחר פעילות קדחתנית הצלחנו להגיע לתוצאות מזהירות.

ביטלנו את עבודת הלילה הקשה של הילדים הצעירים; הנוהג של הכאת הנערים פסק; ואחרי שעות העבודה באו הנערים אל האיגוד המקצועי, שבו התנהלו קורסים שונים. הצעירים קיבלו ספרים בהשאלה, חתמו על עיתונים, וכך התחנך נוער יהודי שכולנו יכולנו להתגאות בו. בין אלה שעזרו לנו היו החברים היקרים מוטל רוזנר, קארפל גולדשטיין, אחי אברהם שור, וולף כץ, שלמה גרובנר, שמעון לויפר ואחרים. התפקידים שלנו היו:

1. לקיים הרצאות פומביות בשאלות יהודיות לאומיות.
2. שיחות על ספרות.
3. הפצת הספר היידי.
4. ללמוד לדבר ולכתוב ביידיש יפה.
5. להעלות הצגות תיאטרון.
6. לשפר את המצב הכלכלי של הנוער הפרוליטארי בכשאנוב.

בין המרצים שהיו באים אלינו, אני יכול להזכיר אישים דגולים ומזהירים כמו זרובבל, אלכסנדר חאשין, כשאנוביץ (כתריאל), נחמן מיפלב, שהיה בכשאנוב פעמים רבות ואהב מאוד את העיירה שלנו, וכן את יעקב קנר, ובנימין קאהן.

אגב, השניים האחרונים איחרו פעם את הרכבת לקראקוב ונאלצו להסתובב כל הלילה ברחובות העיירה, כי שום מלון יהודי לא רצה להלין את ה"שְקוֹצים" האלה ושומר הלילה קוץ אף רצה לאסור אותם. הם העירו אותי באמצע הלילה ובעזרתו של בריש קלבר (שומר לילה יהודי) הצלתי את שני החברים ממאסר.

בין השאר זכתה כשאנוב לשמוע את ד"ר יצחק שיפר, שאהב מאוד את כשאנוב והיה קשור אליה. כשד"ר שמואל ציפר נקרא לצבא האוסטרי, ניהל ד"ר יצחק שיפר את הלישכה שלו, ושיפר היה לזמן מה תושב כשאנוב. ברל לוקר בא לכשאנוב תמיד בשמחה. למזכרת נצח אני מעלה את דמותו המזהירה של ד"ר נתן בירנבוים ע"ה, שנהג לספר איך בתור איש צעיר כשנסע לווינה דרך כשאנוב, נהג להתעכב לכמה שעות בכשאנוב.

פעם אחת, בפורים, הוא צחק מאוד למראה יהודי מחופש בקאפוטה של משי ועם שטריימל על הראש, רוכב על סוס ובידו אתרוג ולולב. ד"ר נתן בירנבוים אהב מאוד את כשאנוב ולעיתים קרובות נשא בה הרצאות בנושאים יהודיים שונים. כשאנוב, אמר בירנבוים, נתנה לי דחיפה לחזור אל היהדות. ב־1917 או בשנת 1918 הייתי בווינה, הלכתי לד"ר בירנבוים להזמינו להרצאה בכשאנוב. ד"ר נתן בירנבוים אמר לי: שור! אין לי יותר מה לאמר לכם כי השקפת עולמי היא לגמרי שונה עכשיו. האם קראת את ספרי החדש "גאט'ס פאלק"? (עמו של אלוהים). קרא אותו. כן, אני אבוא להרצות בכשאנוב, אבל רק לאבותיכם ולחרדים שבכם. אך בירנבוים לא בא לכשאנוב.

כשד"ר חיים ז'יטלובסקי היה בכשאנוב, הוא הירצה על הנושא "יהודי ואדם". אני עדיין זוכר את ההתרגשות שלנו בעת ההכנות לערב. חיפשנו אינטלקטואל יהודי, שיברך את ז'יטלובסקי, וכדי לברך אותו, צריך היה לדעת את כתביו, ומי בכשאנוב הכיר או ידע מיהו ומהו ד"ר ז'יטלובסקי?... היה בכשאנוב מורה עברי שאת שמו שכחתי – והוא הודיע לנו שהוא בקיא בכתבי ז'יטלובסקי והוא יברך אותו בתנאי שיתנו לו לדבר בעברית. היה זה כאילו מישהו הלם בראשינו. ז'יטלובסקי היה יידישיסט מובהק, וכמובן שלא הרשינו למורה החוצפן לברכו. החברים החליטו שעל מרדכי שור לברך את ז'יטלובסקי. אני לא זוכר מה אמרתי בדברי הברכה שלי, אבל אני זוכר שבתחילת הרצאתו קרא אותי אליו, לחץ את ידי, והודה לי בפני הקהל כולו על המלים הלבביות שהשמעתי.

אך עוד קודם, לפני ההרצאה, עמדה בפנינו הבעיה באיזה אולם נקיים את ההרצאה?

החלטנו להשיג את אולם העיריה, ולאחר מאמצים רבים עלה הדבר בידינו. היה שם שרת, גוי בשם פאלקה, שהיה כבאי במקצועו, אמרתי לו: אשלם לך שכר טוב ותדאג לכך שהמנורות תהיינה מצוחצחות ושהאולם ייראה נקי, כי באולם הזה ירצה פילוסוף מאמריקה. פאלקה ניגש לעבודה, וניקה את האולם לכבודו של אישיות חשובה. הגוי חשב כפי הנראה שפילוסוף ועוד מאמריקה, נראה שונה מבשר ודם רגיל... כשהגיע הערב ופאלקה ראה לפניו יהודי רגיל בעל זקנקן מחודד ושרשרת זהב תלויה על חזהו ומראהו כשל סוחר יהודי – כעס וצעק אלי: "טוֹ, פשקרב, ז'יד, ניה פילוזוף"... (זה, דם־כלבים, יהודי ולא פילוסוף). כאשר למחרת סיפרתי זאת לז'יטלובסקי פרץ בצחוק. שנים רבות לאחר מכן שַבתי והזכרתי לו את סיפור המעשה בניו יורק.

השיחות שלנו בנושאים ספרותיים הן פרק בפני עצמו. בכל יום ששי היינו מקימים ערבי ספרות באולם הגדול בשדרה, ואיני מפריז כשאני אומר שהאולם היה מלא מפה לפה . אנשים עמדו באולם הגדול ואפילו ישבו על אדני החלונות. עד היום אני רואה לנגד עיני את הנערות היהודיות המתוקות והיפות והבחורים הטובים, שהיו מקשיבים בענין רב לספרות היפה שהייתי קורא מהקלאסיקונים שלנו. המאזינים שלי בלעו כל מילה וגם השתתפו בדיון. לבי נוטף דם כשאני נזכר שכל הדמויות האלה אינן עוד בין החיים... בזיכרוני עולה הערב שאירגנו לכבוד הסופר אברהם ויורקה – שהנאצים רצחו באופן כה טראגי . החסידים שהתנגדו לפעילות שלנו ערכו עלינו התקפה. מובן שהדפנו אותם, אך הגעתי לביתי פצוע וזב דם מציפורניו החדות של יוסקה הגבוה, אך איני נושא בלבי כל טינה כלפיו.

החלטנו להעלות הצגה במסגרת תיאטרון יהודי. בהזדמנות זו נזכיר כאן את עוזר הסַפָּר, שעבד אצל יוהאן טויזוביץ'. שמו היה קסלר והיו לו נטיות למשחק. המחזה הראשון שהצגנו היה "העצה" מאת שלום עליכם. היה זה מערכון שזכה להצלחה גדולה. ואז עלה במוחי הרעיון להעלות את "עקידת יצחק" מאת גולדפאדן. נו, ובמחזה זה היו גם תפקידי נשים – ואיזו נערה הגונה בכשאנוב תהיה מוכנה לשחק עם בחורים על הבמה?...

החלוצה הראשונה מבין הנערות בתחום זה היתה יוכטשה רוזנר – רק האל יודע אם היא עדיין בין החיים. היא היתה בתו של יוסף מֶלַאק ואמרה: "אם אמא תרשה, אשחק אתכם". פניתי לאמה והבטחתי לה, שאני לוקח עלי את האחריות להתנהגותם המוסרית של השחקנים. אמה הרשתה לה לקחת חלק במחזה בתנאי שתשחק רק אתי. וכך קרה שאני שיחקתי את אברהם והיא היתה שרה, חיים'ל גרובנר – היה לוט, שלמה גרובנר – אליעזר, ואת יצחק שיחק הבחור האדום והיפה דוד ואכברג (פאניע), שנפל במלחמת העולם הראשונה. בכתונת המשי ורעמת שיערו האדום הוא היה יצחק יפה ומרשים. את האחרים שהשתתפו במשחק שוב אינני זוכר.

מקרה מסויים מבדח למדי, מן הראוי שייזכר כאן. היינו זקוקים לחמור שיוביל את יצחק לעקידה. ומאין לוקחים חמור בכשאנוב? לר' יחיאל מרדכי בליצר היה תיש, בניו, דוד ולייב בליצר, היו חברים באיגוד שלנו ודוד היה הלחשן בהצגה – ואפילו לחשן טוב. הבנים השאילו לנו את התיש של אביהם שישמש במקום חמור...

שיחקנו באולם גדול בביתו של בריש פריסטר על במה עשויה קרשים. בתוך הקהל נמצאו שתי בנותיו של בעל התיש, והנה הגיע הרגע שבו היה על יצחק לרכב על החמור בדרכו אל העקידה, והתיש בשום אופן אינו רוצה ללכת אל הבמה. לייב בליצר תפס את התיש בזנבו והביא אותו בכוח אל הבמה. אלוהים צועק אל אברהם: "אל תישלח ידך אל הנער". הסצינה מתנהלת כה יפה ובשקט, הקהל במתח, אחדים מבין הצופים משמִיעים אנחת רחמים. לפתע פתאום הבחין התיש בגבירתו מאלציה בליצר בתוך הקהל, ובקפיצה אחת הוא השאיר את יצחק ואברהם באמצע הבמה ודהר אל מאלציה כשהוא פועה מֶה מֶה, כאילו ביקש לומר: "מה הם רוצים ממני?". התיש נעשה פראי והתרוצץ בתוך הקהל שנמלט מן האולם... נשארנו עומדים על הבמה המומים וחפויי ראש. תיש מטופש הרס לנו את ההצגה. זו היתה ההתנסות הראשונה שלנו בתיאטרון חובבים בכשאנוב.

מאוחר יותר העלינו את המחזה "עם הזרם" מאת שלום אש. עבדנו בשקידה ולמדנו כל דמות בנפרד. הבנות לא ידעו לקרוא יידיש, וכתבו להן כל תפקיד באותיות לטיניות והן זכרו היטב את התפקידים שלהן. לאחר שסיימנו את השלב של לימוד התפקידים, נזקקנו לבגדים בשביל כל דמות במחזה. אני שיחקתי את התפקיד של ר' זרח כשהוא לבוש בקאפוטה של משי, מה עושים? מניין משיגים קאפוטה? אני גונב מאבי ע"ה את כפתן המשי של השבת. לרוע המזל שכחתי להביאו בחזרה ולאבי נגרמה באותה שבת עוגמת נפש גדולה. הוא התפלא מי זה היה יכול לגנוב לו את ה"יופיצה" שלו. זה לא יכול להיות גנב רגיל, שכן הוא לא לקח את הארנק עם הכסף ואת כלי הכסף שהיו באותו הארון?..

באחד מימות השבוע הבאתי את ה"יופיצה" הביתה, מבלי שיבחינו בדבר והנחתי אותה במקום אחר. בשבת בבוקר אבי קורא את פרשת השבוע בניגון מתוק, אומר פרק בתהילים, אך מתבייש ללכת להתפלל בלבוש החול. עשיתי עצמי כמחפש ובשמחה מעושה "מצאתי" את היופיצה... אלא שבשבוע שלאחר מכן נזקקתי שוב לקאפוטה. לגנוב אותו שוב מאבא לא יכולתי, כיון שהוא הקפיד עתה לשמור על היופיצה שלו. הייתי מיואש. פגשתי בשדרה את פרץ קליין (פאלעק) וסיפרתי לו את בעייתי, הוא אמר: אתה יודע מה? אני אגנוב מאבא שלי את כפתן המשי. וכך שיחקתי בפעם השניה

את ר' זרח ביופיצה של ר' קלמן קליין שהיה היהודי העשיר ביותר בעיירה.
פאלק קליין הנ"ל מת מרעב ברוסיה ומן הראוי להזכיר שמו לטובה. הוא היה בן להורים עשירים ותומך נלהב של להקת החובבים שלנו. הוא עזר לנו להשיג פיאות, זקנים, דברי קוסמטיקה ואיפור ואביזרים אחרים ששחקנים זקוקים להם. מכיוון שקליין נסע לעיתים קרובות לקטוביץ, נכנס יום אחד לתיאטרון העירוני וקנה את כל האביזרים הללו מכספו ולא רצה שנשלם לו תמורתם. אני זוכר שהביא לי פיאה לשחק את ר' זרח ב"עם הזרם" ואמר לי: בפיאה הזו שיחק ליאו שלזאק (זמר ושחקן מפורסם) בהופעתו בקטוביץ, והוא קינא בי על הזכות לשחק בפיאה של שלזאק. גם בעיני נחשב הדבר לכבוד גדול.
העלאת ההצגה "עם הזרם" מאת שלום אש היתה הסנסציה של העיירה. למחרת סיפרה לי אמי ע"ה, ששתי נערות עמדו בחנות שלה ואחת שאלה את השניה אם ראתה את ההצגה "משה מיטן שטרימפ" (התכוונה כמובן ל"מיטן שטראם"). כשהחבר שלי הפיץ את הסיפור הזה בעיירה, קראו לי במשך זמן רב "משה מיטן שטרימפ"...
מאוחר יותר העלינו את "דער ווילדער מענטש" (האיש הפרא) מאת גורדין. את תפקיד המשוגע שיחק שלמה גרובנר בכישרון כה רב עד שלפעמים האמנתי ש"למך" משוגע באמת. במחזה שונא למך את אבא שלו, וכיוון שאני שיחקתי את האב, בא למך (שלמה גרובנר) במערכה השניה ותולש לי חצי זקן. אני יורד בריצה מן הבמה כדי לתקן את הזקן שלי, אך הנה הלחשן משה לייב שויפלד צועק אלי: שור! עלה מהר על הבמה! מוטל רוזנר תפס צעיף, קשר אותו במהירות מסביב ללחיי כשמחצית זקני בולט, ואמר לי: "תצעק שיש לך כאב שיניים!"
כשעליתי על הבמה וצעקתי: "אויִ השיניים שלי", פרץ הקהל בצחוק והחבר שלי שלמה גרובנר (למך) שכח שהוא "משוגע", נתקף בצחוק היסטרי ולא יכול היה להפסיק. גם הלחשן געה בצחוק, וככל שהסתכל עלי היה פורץ בצחוק מחודש. הקהל והשחקנים לא חדלו לצחוק.
הכרזנו על הפסקה קצרה. הקהל נרגע והמשכנו במשחק בהצלחה מרובה. כאשר הצגנו את "תקיעת כף" מאת פרץ הירשביין, ביקר בתיאטרון שלנו הסופר היידי שייביץ' וצפה במופע. לאחר ההצגה הודה לנו בלבביות על קורת הרוח שגרמנו לו במשחקנו ב"תקיעת כף".
ברפרטואר שלנו היתה שורה ארוכה של דרמות קלאסיות וקצרה כאן היריעה מלמנות את ההצלחות שהיו לנו. די אם נזכיר את "אוריאל אקוסטה" מאת קארל גוצקוב ו"השחיטה" מאת גורדין, שהוצגו בכישרון אמנותי רב. בהצגות התיאטרון שלנו צפה לעיתים קרובות גם הפרופסור אדולף לוונפלד הנודע בכשאנוב, ביחד עם בנו שהיה פסל במקצועו. למרות היותם מומרים אהבו לבלות בחברתינו וגילו אהדה כלפי הנוער היהודי בכשאנוב. עוד כדאי להזכיר, שכאשר הגיעה להקת תיאטרון יידיש שעמדה להופיע בכשאנוב, והשחקנים צפו ברפרטואר שלנו – הם נבהלו וברחו מבלי לקיים את ההופעה, באומרם שעם ה"חינקה פינקה" שלהם אין להם מה לעשות בכשאנוב. כך התקיימה הפעילות התרבותית שלנו באינטנסיוויות בהנהלתו המיומנת של מוטל רוזנר, שהיה האחראי והיוזם של כל פעולות התרבות שלנו. בשלב זה החלטנו לבנות בית־עם יהודי, כי האולם של זלינגר היה צר מהכיל את כל האירועים שלנו. בבית העם היהודי תיכננו להקים ספריה יהודית, חדר קריאה ואולם תיאטרון עם בימה המותאמת במיוחד לצרכים שלנו. זו היתה התוכנית שעמדה על הפרק ולה הקדשנו את מאמצינו. למטרה זו כינסנו את כל המפלגות בעלות הצביון היהודי לאומי בכשאנוב. לישיבה הראשונה באו חברים מכל המפלגות פרט לבונד, שלא רצה לקחת חלק במבצע זה. הם היו מוכנים להשתתף אילו היה הבית נקרא "אינטרנציונל קולטור

הויז" (בית תרבות בינלאומי)...

בישיבה הראשונה נבחר ועד שייצג את כל המפלגות והוצעה תוכנית לגיוס האמצעים עבור מוסד יהודי עממי זה. פנינו אל היינץ לוונפלד, שהיה ידוע כנדבן שתרם ברוחב לב. למרות שהיה יהודי מומר, היה נוהג לסייע ליהודים עניים ולאימהות שלא הצליחו להשיא את בנותיהן בשל חוסר נדוניה. אנשים אלה היו הולכים אל היינץ, שופכים לפניו את ליבם המר והוא לפי מנהגו הפילאנטרופי היה עוזר כמיטב יכולתו.

גם אנו, הוועד למען בית העם היהודי, בהשתתפותם של ד"ר ריזר, ד"ר ציפר, ברוך קינרייך, מ. שור, מ. רוזנר, יכטשה רוזנר, מרים פרידלנדר ואחרים שאת שמותיהם איני זוכר, הלכנו אל היינץ לוונפלד. הצגנו בפני הנדבן המומר את התוכנית הצנועה שלנו. הוא הקשיב בתשומת לב לבקשתינו וענה כי אין ספק שהוא מעונין בטובתה של העיירה, ובמיוחד לאחר שיש במקום נוער יהודי מודרני, שלבוש באופן מודרני ללא פיאות, בבגדים קצרים ובלי כפתנים. "אבל למה תסתפקו בבנין צנוע כל כך?" שאל, והוסיף:

"אני אקים לכם על חשבוני בנין גדול ומפואר עם אולם תיאטרון מודרני, ספריה מודרנית, אולם ספורט עם מכשירים לאימון, ובית מרחץ ולא מיקווה. בחזית הבנין נעמיד פסלים יפים. בנין כזה אמנם יעלה כסף רב, אבל אל תדאגו, זו הבעיה שלי".

"אבל אני רוצה – הוסיף היינץ – שכל האוכלוסיה היהודית של כשאנוב תהיה מיוצגת בפרוייקט הזה". הוא פנה לברוך קינרייך ושאל אותו מדוע אביו זיסמן קינרייך, אינו חבר בוועד הזה? ברוך קינרייך הסביר לו את טיב המחיצה הקיימת בינינו לבין חוגי החסידים, אבל היינץ בשום אופן לא הצליח להבין זאת...

בינתיים הוא נתן לנו כסף כדי לפתוח ספריה עממית יהודית, וביקש שנקנה את מיטב הספרים היהודיים והלועזיים והוא מינה את אחיו אדולף לוונפלד כאחראי לכך שהתוכנית אכן תתבצע לפי רצונו. היינץ אכן התמכר לתוכנית וכבר הזמין אדריכל ונפגש עם ראשי הקהילה, והציע להם תוכנית רחבה יותר שכללה גם בית אבות מודרני, בית יתומים, מטבח עממי ועוד. הוא אף הציע שיפוץ של בית הכנסת – אבל, כפי שנאמר בפסוק: "ארורים הרשעים שאין טובתם שלמה". הוא הציג תנאי קטן – הוא דרש לא פחות ולא יותר, שאת תמונתו, תמונת המשומד, יתלו בבית הכנסת במקום בולט ומכובד... וכאשר ראשי הקהל התנגדו באופן נחרץ, הוא נעלב, הסתלק וגנז את כל התוכניות ולא רצה לשמוע עוד על יהודי כשאנוב. אבל את שהבטיח קיים – הוא תרם רבות לספריה, שהביאה תועלת מרובה לנוער של כשאנוב.

החיים בכשאנוב התנהלו בשלווה אידילית. היהודי והגוי חיו יחד בשלום, ואף על פי שנתגלו אנטישמים רבים בין הגויים כשהכומר הארור קאמינסקי בראשם – למעשים אנטישמיים גלויים לא הגיעו עדיין. אדרבא, לספריה העממית, שבה שאלו נערות ונערים יהודיים ספרים בעלי רמה, נכנסו גם נערות נוצריות לשאול לעצמן ספרים והתקבלו ביחס ידידותי.

באוגוסט 1914 נורה למוות יורש העצר האוסטרי פראנץ פרדינגד בסאראייבו. אוסטריה וגרמניה הכריזו מלחמה על רוסיה ומלחמת העולם הראשונה פרצה. כל המדינה עברה טלטלה עזה, גברים צעירים ומבוגרים גוייסו לצבא ובתוכם גם חברינו הטובים ביותר. החיים, כמו במלחמה, נעשו קשים, חיי התרבות היו משותקים, והממשלה צינזרה את הפעילות החברתית. נאסרה השמעת הרצאות, ואם בכל זאת רצו לקיים הרצאה ואפילו בנושא ספרותי או מדעי, הקומיסר שישב במשרד מפקד העיר חייב היה לקבל את תוכן ההרצאה ולאשרה מראש... השליט (סטארוסטה) והקומיסרים שלו עקבו אחר עסקני התרבות. הללו הוזמנו למשרדיהם מדי פעם, והם ביקשו לדעת אילו הצגות תיאטרון אנו מעלים ודרשו לקבל את התרגום שלהן. כאן

המקום להזכיר לטובה את מר דרוקר, הלבלר שבמשרד הסטארוסטה, שהיה יהודי סימפטי, בעל תודעה לאומית, אדם דתי ויודע ספר. הוא דאג לחלץ אותנו ממצבנו הקשה, ובעזרתו יכולנו לקיים את פעילותנו בתחום התרבות היהודית שלנו.

כשהצבאות הרוסיים שועטים קדימה על פני הטריטוריה שהיתה שייכת בעבר לאוסטריה, כשהם כבר עומדים בשערי המבצרים של קראקוב, והצבאות הגרמניים והאוסטריים נסוגו אל ברסלוי, הופיע בעיירה לפתע פתאום – כאילו נשלח על ידי רוחות רעות – המשומד היינץ לוונפלד. בכשאנוב סיפרו שהיינץ עשה חייל מעסקי מלחמה גדולים בצרפת, הימר על ניצחון הגרמנים, אך לאחר התבוסה הגרמנית הוא הפך לאביון, ובבואו לכשאנוב רצה היינץ להתעשר מחדש על חשבון היהודים. כאן באו לעזרתו הסטארוסטה והז׳נדרמים שלו. היינץ פעל במסירות להחרים סחורות מבתי עסק יהודיים באמתלה שהם סוחרים בשוק השחור... ובעזרת השלטון לקח מיהודים כמות גדולה של סחורות ומכר אותן בכסף טוב לגויים... הוא אמנם התעשר מן המסחר הזה, כיוון שהסחורה לא עלתה לו מאומה. ובהקשר זה שוב עולה במוחי האימרה ״ארורים הרשעים שאין טובתם שלמה״.

בשנים 1916־1917 החלו הפולנים בתעמולה עניפה בזכות התחיה הפולנית־לאומית. הם יסדו בכשאנוב את תזמורת המנדולינות הראשונה והנהיגו הצגות ראינוע ב״סוקול״ (מבצר הריאקציה הפולנית האנטישמית שבו התקיימו כל האירועים הפולניים). בשבת וביום ראשון, בעת שהתקיימו ההצגות, היה האולם מלא בצופים יהודים. והנה ועדת התרבות היהודית רצתה לארגן ערב לכבוד י. ל. פרץ. פנינו להנהלה של ״סוקול״ שתשכיר לנו את האולם למטרה זו. תשובת ההנהלה היתה, שלמען קיום ערב יהודי שבו ידברו ״פו ז׳ידובסקו״ (ביידיש) לא ישכירו את האולם, והם עוד גידפו אותנו כראוי על החוצפה לבוא אליהם בבקשה כזאת.

באופן ספונטאני, כמו מאליו, נמנע הנוער היהודי מללכת לראינוע, עד שה״סוקול״ ייפתח גם לאירועים יהודיים. במוצאי השבת הראשון, כשהקופאי מוכן להכנסה נכבדה, הגיע מועד הקרנת הסרט – והאולם היה עדיין ריק. הנערים והנערות היהודים לא הגיעו... תזמורת המנדולינות מנגנת עבור המושבים הריקים, וההנהלה הזועמת הבינה מה אירע. אחד מאנשי ה״סוקול״ שאל אותי, האם היום חג מיוחד ליהודים? (בחגים היהודיים הראינוע לא הציג). הובלתי את הפולני החוצה אל השדרה והראתי לו שהלילה יפה מאוד, ליל ירח מלא וזוהר בגוון של כסף על העלים הירוקים של השדרה, ובצל העצים מטיילים להם הבנות היהודיות עם הבחורים היהודיים, ומזמרים שירה יהודית... אולי – אני אומר לו – הם יבואו מחר. הוא נפרד ממני ב״דובררה נוץ״ (לילה טוב) מריר. אלא שלא היה לו לילה טוב גם למחרת. במשך שלושה שבועות היה האולם ריק. הפולנים התהלכו חפויי ראש, כשהם רואים את הפסדי המפעל שלהם. הכומר קאמינסקי חלה מעגמת נפש... המצב נותר בעינו עד שהגיעו הגויים למסקנה שאין להם ברירה והחלו במשא ומתן עמנו.

הגענו להסכם שה״סוקול״ משכיר לנו את האולם לאירועים יהודיים והחרם על הראינוע פסק.

ניגשנו לארגן את הערב היהודי הראשון שהוקדש ל־י.ל. פרץ. כשנסעתי לקראקוב נפגשתי עם חברי היקר ד״ר יצחק שיפר הי״ד וסיפרתי לו על הניצחון שהיה לנו על האנטישמים הפולנים. הזמנתי אותו להרצות בערב זה על י. ל. פרץ . ד״ר שיפר שאהב את כשאנוב, השיב את פני ריקם, בהסבירו שהוא חייל וכלובש מדים אסור לו לקיים הרצאות. ואז עלה בי רעיון: ״טוב! תבוא אלינו לכשאנוב מצוייד בתעודת חופשה כחייל, ולפני שהערב יתחיל, נלביש אותך בבגדים אזרחיים ואתה תרצה בתור אזרח״. ד״ר שיפר קיבל את הרעיון והוא בא להרצות. סמוך לתחילת ההרצאה גילינו שאין לנו חליפה מתאימה למידותיו של שיפר... ואז הגיע מוטל רוזנר שמידותיו תאמו את אלו

של ד"ר שיפר. מאחורי הקלעים הם החליפו בגדים, מוטל רוזנר המתין לבוש במדיו של שיפר מאחורי הקלעים עד שד"ר שיפר סיים את דבריו.

ד"ר יצחק שיפר ערך בהרצאתו השוואה בין הסופר הפולני ויספיאנסקי לבין י.ל. פרץ, בין הדרמה של ויספיאנסקי "וסלה" וה"גאלדענע קייט" (שלשלת הזהב) של פרץ. לעולם לא אשכח את ההשוואות ההיסטוריות שד"ר שיפר עשה בין יהודי פולין והפולנים. בלשונו הרגישה סיים את הרצאתו: שעה שאצלכם פולנים, ויספיאנסקי משאיר לכם – באמצעות ה"חוחול" שלו – חבל, משאיר לנו פרץ שלשלת זהב, כפי שר' שלמה צועק: "שבת, שבת, שתהיה! אל תתנו לחולין להיכנס, שבת, שבת, שתהיה!"...

באופן כזה, קיימנו מזמן לזמן, ערבים בנושאים יהודיים באולם של ה"סוקול" הפולני. בינתיים הזמן לא עמד מלכת, בעקבות המפלה של אוסטריה הפכה פולין למדינה חופשית והשמחה סחפה את כולנו. אורגנה אסיפה חגיגית בבית הכנסת. ד"ר אדולף ריזר וד"ר קרנגל, שעבד אצל ד"ר ציפר והיה ציוני נלהב ויהודי סימפטי, נשאו נאומים לרגל המעמד. כאילו שזה קרה רק אתמול רואה אני לנגד עיני את בית הכנסת, מלא וגדוש יהודים שביחס של קדושה חגגו את הרגע ההיסטורי של שיחרור פולין. עם שניתק את כבלי הכיבוש והקים את פולין החדשה. כל אברי רעדו שעה שהתחלתי לקרוא בבית הכנסת את ההצהרה של היהודים בפולין הפונה אל העם הפולני: "עם פולני! זכור שעוד אתמול היית משועבד והיום אתה חופשי, עם חופשי! פולין, עלייך לזכור, שבארצך חיים שלושה וחצי מיליון יהודים, שהם מדוכאים כעם, כפי שאתה העם הפולני היית עד אתמול. מבחינה היסטורית היינו קשורים ושלובים בהיסטוריה של פולין. כבר אלף שנה שאנו חיים וסובלים ביחד. אנו גם לחמנו למען שיחרורך, ולרגל לידתך מחדש כעם עצמאי, אנו מאחלים לך הרבה אושר".

ההצהרה נמסרה לסטארוסטה ובזאת ננעלה האסיפה החגיגית. זמן קצר לאחר אותה אסיפה החלה החיה האנטישמית להרים ראש בכשאנוב, והאנטישמים בכשאנוב זממו וחרשו מזימות אפילות בעידודו של הכומר קאמינסקי. תכופות ראיתי אותו לבוש במעילו הייזואיטי הארוך והשחור בדרכו אל ה"סוקול", בוודאי לישיבות, שנועדו לעבד תוכניות כיצד להרע ליהודים. בכנסיה היה מטיף שלא לקנות אצל יהודים, והציע שהיהודים ילכו לפלשתינה. המתח גבר מיום ליום. יום אחד גילינו, שכנופיה של חוליגנים איכרים עומדת לבוא מאושפיצין לערוך פרעות ביהודי כשאנוב. הנוער שלנו התארגן להגנה עצמית. מבין צעירי כשאנוב שחזרו מהצבא האוסטרי נערכו בחורים בקבוצה קטנה ויצאו לקראת החוליגנים, ובאמצע הדרך המוליכה לאושפיצין אירעה ההתנגשות בין קבוצת היהודים הקטנה לבין מאות חוליגנים, שהיו חמושים בחרמשים, חלקם רכובים על סוסים ועגלות – מוכנים לעמוד בראש מעשי הביזה של רכושם ונכסיהם של יהודים. הפעם הצליחו הצעירים היהודים להבריח אותם והחוליגנים הפולנים לא הצליחו להוציא אל הפועל את תוכניתם השטנית.

כשהצעירים היהודים שלנו שבו הביתה מן המפגש האלים נפל דבר בכשאנוב. כיון שהכל ציפו שהחוליגנים יתנפלו על כשאנוב, יהודים מכובדים ונשואי פנים כמו ד"ר אדולף ריזר, ר' זיסמן קינרייך, ר' שאול זיגמן ואחרים, פנו אל ראש העיר והביאו לתשומת ליבו את אווירת הפוגרום והוא איפשר לצעירים היהודים להצטייד בנשק ולהיות ערוכים להגנה.

אבל כאשר הגיעה הידיעה שהחוליגנים הוכו על ידי היהודים, הסטארוסטה נתן פקודה לז'נדרמים לפרק מנשקם את כל היהודים שברשותם אמצעי התגוננות. וכך היה. אך חזרו חברי ההגנה היהודית העצמית לביתם, הם פורקו מיד מנשקם על-ידי הז'נדרמים וחיי יהודי כשאנוב היה שוב הפקר. תיכף ומיד קראנו לאסיפה של נבחרים בבית הקהילה. חלק תמך בהצעה שלא לגלות התנגדות כדי למנוע קורבנות, ואחרים,

ור׳ מנדלה בנו של הרב ר׳ נפתלי (לאחר מכן רבה של כשאנוב) בראשם, צידדו בדרך של התגוננות. האסיפה התפזרה בלא שנתקבלה החלטה מעשית. ובינתיים החלה הבהלה. קהל רב ממלא את השוק, איכרים ואיכרות על סוסים ועגלות עמדו מוכנים. והחוליגנים, מצויידים בחרב או בכלי נשק אחרים, סובבו ברחובות. המצב היה מבהיל, היהודים נעלו את החנויות, החנוונים בשוק היו מפוחדים ומהרו אל ביתם. ואך ירד הערב נשמע ברחוב רעש פריצתם של בתי עסק יהודיים. חוליגנים פולנים בזזו באין מפריע רכוש יהודי וטענו אותו על עגלותיהם. ברחבי העיר נשמעו יריות וככל שהלילה ירד הן הלכו ונעשו תכופות יותר. התריסים בבתי היהודים נפרצו. במלאכה זו סייע להם פושע כשאנובאי ידוע שישב שנים בבית הסוהר.

יצאתי לראות את הנעשה – וגיליתי שבעיר נערך פוגרום מאורגן לכל פרטיו. איכרים ואיכרות נושאים בידיהם סחורות יהודיות שבזזו. זיליש, אשתו של יצרן הפיאות לנשים, הביטה מבעד לחלון החוצה – היא התגוררה בביתו של לייביש יונגוויירט – ושעה שהביטה בנעשה מבעד לשימשה, ירה בה אחד החוליגנים והיריה עקרה את עינה.

צעירים אחדים החליטו לנסות ולהציל את מה שניתן, לנסות ולקחת בחזרה מהאיכרים את הסחורה ששדדו. הדבר עלה בידם באופן חלקי. בהגיעי אל השוק גיליתי שכל החנויות שדודות – והכומר קאמינסקי ימח שמו, עומד שם עם קומיסרים אחדים ונהנים מן המראה... ניגשתי לקומיסר אחד שהכרתי היטב ושאלתי אותו מדוע הוא אינו עושה דבר להפסיק את השוד והביזה – והוא ענה לי ״הז׳נדרמריה יודעת את תפקידה וקיבלה פקודות מתאימות״, והוא יעץ לי ללכת הביתה. קבוצה של אנטישמים, עם עורך הדין שאת שמו שכחתי בראשם, זכור לי רק שפניו היו מלאים חטטים (הכוונה בוודאי לד״ר יאניקובסקי. הערה של מ.ב.), יצאו לביתו של הרב, כנראה מתוך כוונה לעולל לו דבר מה. התקשרנו מיד אל הרב ר׳ מנדלה להזהירו. הרב, ייזכר שמו לטובה ולברכה, התרוצץ בכל העיר וצעק: ״יהודים אל תהיו אדישים, צאו החוצה והכו בחזרה״.

בשובי אל השוק ראיתי כיצד פורצים הפורעים את חנותו של שאול זיגמן. ראיתי את שאול זיגמן שגר למעלה מעל לחנות – זורק למטה על החוליגנים קדרות מלובנות ובניו שופכים מים רותחים מן החלון השני על הפורעים, ואז מגיעה הבשורה הנוראה: שחבר נעורי, נער יקר – אם איני טועה, שמו היה דוד גרובנר ע״ה שניסה להוציא מידיו של חוליגן פולני ערימה של סחורה שדודה, נורה ונהרג במקום. יזכר נא כאן שמו לעד בין שאר שמות אנשי העיר האהובה והבלתי נשכחת. היה זה ב־5 בנובמבר 1918, היום הראשון השחור בהיסטוריה של יהודי כשאנוב בפולין המשוחררת. בכשאנוב גם ראיתי את הפוגרום הראשון בחיי. למחרת בבוקר שלח אלינו אירגון ההגנה היהודית העצמית בקראקוב יחידה מקרב חבריו מצויידת בנשק וברימונים. הם רצו לקחת נקם בעד ליל הדמים שעבר עלינו. הבית שלי הפך למחסן כלי נשק ורימונים. כינסנו במהירות אסיפה מצומצמת והחלטנו שלפי שעה לא נשיב מלחמה ונמתין עד סופו של היום, אם יופיעו הפורעים שוב – נפתח בקרב. בעיני חברינו היקרים מקראקוב לא מצאה ההחלטה חן, ובקושי הצלחנו לשכנעם להצטייד בסבלנות ולחכות... לאושרנו לא שבו הפורעים והחברים עלו מאוחר בלילה על הרכבת ונסעו הביתה.

עוד זמן רב חיו היהודים בכשאנוב בפאניקה. היו שברחו מהעיר ללא מטרה, אך ללא הועיל. גל הפוגרומים האנטישמי כבר השתולל בכל רחבי פולין וגליציה. יהודים לא ידעו מה לעשות בכספי החסכונות שלהם. אני זוכר כיצד בא אלי לייביש האדום – הוא היה חתנו של ״לאמנס האדום״ – ואמר שברצונו להעביר את כספו לארץ ישראל. הוא רצה שאסע אל משרדי הקרן קיימת לישראל בווינה ואמסור להם את חסכונותיו. מחצית מכספו הוא רצה לתת לקרן הקיימת במתנה, ואת החצי השני ביקש שישלמו

לו בארץ ישראל. בזמנים כתיקונם כשראה לייביש יהודי ציוני, היה מתרחק ממנו כמו ממצורע, אך בצוק העיתים נהג לפי המימרה "יאק בידה – טו דו ז'ידה" (בפולנית: בשעת מצוקה פונים ליהודי).

כל מה שסופר לעיל התרחש עד לשנת 1918, כיוון שחודשים אחדים לאחר מכן עזבתי את כשאנוב. ואתם אחי יוצאי כשאנוב האהובים, מי מכם אשר יקרא את הדברים האלה יבין שפעם היתה, כשאנוב עיר יהודית יפה ספוגה באווירה של "יידישקייט" וחיו בה יהודים טובים ויקרים, ונוער יפה ונהדר, ששאף וחלם תמיד על ארץ משלו – אך כל זה לא יחזור עוד. העיר שהעניקה לנו כה הרבה, אסור לה שתישכח, ועלינו להיזכר בה מתוך אהבה. ואתה עולם ארור, חייב לתת לנו תשובה, למה צפית באדישות כזאת בנעשה והנחת לשוחט לטבוח עשרות אלפי אחים ואחיות מבני עמי, כולם נשמות טהורות חפות מפשע. הדם השפוך זועק לנקמה, ותפילה אחת יש לי בלבי: אלוהים! שנזכה לחזות בנקמה הזאת!

ניו־יורק, מארס, 1949

בית־העלמין בכשאנוב.

רשימת
קדושי העיר כשאנוב
שהושמדו בשואה

אברזוהן (מלצר)	יוכבד
אברזוהן	לושה
אדלר	הירש צבי
אדלר	רייזל
אדלר	יהושע
אדלר	שלמה
אדלר	אברהם
אדלר	איידל
אדלר	פסח
אדלר	שלמה
אדלר	חנה שרה
אדלר	יהושע
אוארפלד	יצחק
אוארפלד	שרה
אוארפלד	פרץ
אוארפלד	פריידה
אוטער	ישראל
אוטער	שיינדל
אוטער	שימעק
אוטער	יולעק
אוטער	יוסעק
אובספלד	אנשל
אויבהיזיגר	אליעזר
אויכהיזיגר	מרים
אויכהיזיגר	נחום
אויכהיזיגר	אברהם
אולינג	לייביש
אולינג	רחל
אולינג	שרה
אומלאוף	פרידה
אומלאוף	רוז'ה
אומלאוף	זיגי
אומלאוף	לאנעק
אונטרברגר	אברהם
אונטרברגר	שפרינצה
אופנר־יונגרוירט	חיה
אופנר־יונגרוירט	אשר
אופנר־יונגרוירט	יעקב
אופנר־יונגרוירט	לייביש
אופנר־יונגרוירט	אלימלך
אורבך	משה־יהודה
אורבך	דוד
אורבך	סלה
אורבך	סבינה
אורבך	אלישע
אורבך	מוניק
אורבך	דוד
אורבך	שלמה
אורבך	איטל
אורבך	חוה
אורינגר	גרשון
אורינגר	רבקה
אורנשטיין	דוד
אורנשטיין־כץ	רבקה
אורנשטיין	שמואל
אורנשטיין	הדסה
אורנשטיין	יהודה
אורנשטיין	משה
אורנשטיין	גיטל
אורנשטיין	אהרן
אורנשטיין	יוסף
אורנשטיין	בעטא
אורנשטיין	לאה
אורנשטיין	חיים
אורנשטיין	יוסף
אורנשטיין	יוכבד
אורנשטיין	הדסה
איבערספלד	הסה
איבערספלד	שרה
אידלמן	שמואל
אידלמן (ראט)	פסל
אידלמן	הלה
אידלמן	קלמן
איבערספלד	אברהם
איבערספלד	פסיה
איבערספלד	ברוך
איבערספלד	שיינדל
איבערספלד	הסה
איזלנד	שפרינצה
איזן	אסתר
איזן	דוד
אימרגליק (גרסטנר)	רבקה
אימרגליק	מוניק
אינברג	משה יעקב
אינברג	רחל
אינברג	מרים
אינברג	לייביש
אלטמן	ישראל
אלטמן	חנה
אלטמן	חיים

אלטמן	יחזקאל
אלטמן	איידל
אלתר	מאטס
אנגלברג	אהרן דוד
אנגלברג	מינדל
אנגלברג	יעקב יצחק
אנגלברג	יהודה לייב
אנגלברג	קיילה
אנגלברג	דב בער
אנגלברג	גולדה
אנגלנדר	משה
אנגלנדר	חיים מרדכי
אנגלנדר	שמעון
אנגלשטיין	ליבקה
אנגלשטיין	מאיר
אנגלשטיין	חוה
אפלשטיין	אברהם
אפלשטיין	פרידה
אפלשטיין	סלה
אפלשטיין	שמעון
אפפן	יצחק
איבערספלד	פרלה
אקסלרד	אלקנה
אקסלרד־מורגנשטרן	אטל
אקסלרד	שלום
אקסלרד	רייזה
ארנסט־הירשברג	יוכבד
ארנסט	אברהם
אולרייך	יוסף
אולרייך	טובה
אימרגליק	יצחק דב
אימרגליק	חיה רבקה
אימרגליק	רחל פסיה
אימרגליק	אברהם דוד
אימרגליק	רחל
אומלאוף	זיגה
אומלאוף	הודז'ה
אדלר	חיים ומשפ'
אלרהנד	משה אהרן
אלרהנד	מרים־מריל
באכנר	שמואל
באכנר	מרים
באכנר־פישלר	קיילה
באכנר	נחמן
באכנר־וינר	שרה
באכנר	שרה
באכנר	נחה
בוגלר	נח
בוגלר	נתן
בוגלר	יעקב
בוגלר	מיכאל
בודנר	ברוך אברהם
בודנר	פערל
בוחניק	גולדה
בוחניק	רבקה
בוחניק	שלמה
בוחניק	רום
בוחניק	ברטה
בוכבינדר	אברהם
בוכבינדר	גלה
בוכנק	אברהם
בוכנק	הינדה
בוכנק	שלמה
בוכנק	גניה ש.
בוכנק	וולף ה.
בוכנק	גרשון
בוכנק	רחל
בוכנק	איטל
בוכנק	רבקה
בוכנק	יהודית
בוכנק	חיים
בוכנק	יחיאל
בוכנק	חיה
בוכנק	מרים
בוכנק	משה אליעזר
בוכנק	גולדה
בוכנק	יהודה
בוכנק	רבקה
בוכנק	גרשון
בוכנק	רחל
בוכנק	חיים
בוכנק	פייגל
בוכנק	יחיאל
בוכנק	הלה
בוכנק	יהודה ברוך
בוכנר	מלצ'ה
בוכנר	יצחק
בוכנר	אלטר ישעיהו
בוכנר	דבורה
בוכנר	משה

בוכנר	רוז'ה
בוכנר	אנדז'ה
בוכנר	אברהם
בוכנר	בריינדה
בוכנר	חיים
בוכנר	גיטל רייזה
בוכנר	רבקה
בוכנר	שלמה
בוכנר	חנא
בוכנר־פנצ'ר	טייבל (טוני)
בוכנר	אהרן
בוכנר	גינענדל
בוכנר	משה
בוכנר	שלמה
בוכנר	יחזקאל
בוכנר	דוד
בוכנר	טובה
בוכנר־קורנגולד	דורה
בוכנר	יוסף דוד
בוכנר	גיטלה
בוכנר	חיים צבי
בוכנר	משה גרשון
בוכנר	הלל
בוכנר־גייגר	רבקה
בוכנר	הנדל
בוכנר	ברוך
בוכנר	יצחק
בוכנר	אדלה
בוכנר	אשר
בוכנר	מלכה
בוכנר	רייזל
בוכנר	איטל
בוכנר	פרל ג.
בוכנר	אלימלך
בוכנר	בעריש
בוכנר	רבקה
בוכנר	משה שמואל
בוכנר	יהושע א.
בורנשטיין	אברהם מרקוס
בורנשטיין־זקס	פייגל
בורנשטיין	נחמן
בורנשטיין	סלה
בורנשטיין	אלעזר
בורנשטיין	פאבעק
בורנשטיין	העשעק

בורנשטיין	אברהם יששכר
בורנשטיין	פריידה
בורנשטיין	טייבל
בורנשטיין	משה יעקב
בורנשטיין	זכריה
בורנשטיין	הדס
בורנשטיין	חיים דוד
בורנשטיין	טייבל
בורנשטיין	שמואל
בורנשטיין	חיה־בריינדל
בורנשטיין	זלמן
בורנשטיין	יצחק
בורנשטיין	שרה
בורנשטיין	משה גרשון
בורנשטיין	ליבה
בורנשטיין	עזריאל
בורנשטיין	יוסף
בורנשטיין	יונה אסתר
בורנשטיין	גרשון
בורנשטיין	חנה
בורנשטיין	אברהם יששכר
בורנשטיין	פריידל
בורנשטיין	זכריה
בורנשטיין	הדסה
בוקסבאום	ישעיהו
בוקסבאום	רבקה
בורר	חנה תמר
בורר	שלמה
בידרמן	חנה שרה
בירגר	לני
בירנשטיין	משה
בירנשטיין	בלומה
בכנר	איצי
בכנר	הודס
בכנר	יעקב
בכנר	שיינדל
בכנר	שמואל
בכנר	מינדל פרימט
בכנר	שלמה לייזר
בכנר	זיינבל
בכנר	פרלה
בכנר	אברהם
בכנר	שמעון יוסף
בכנר	קיילה
בכנר	סלה

בכנר	משה	ברבר	פסל
בכנר	אטל	ברבר	אברהם
בכנר	יצחק	ברבר	בלומה ד.
בלומנפלד	רחל	ברבר	פייביש
בלומנפלד	זיסמן	ברבר	קלמן
בלומנפלד	הלה	ברבר־הרשטל	אסטר
בלומנפלד	גוסטה	ברבר־רוזנבוים	מרדכי
בלומנפרוכט	אברהם צ.	ברבר־וולף	מלכה
בלומנר	ישעיהו	ברבר	משה
בלומנר	לאה	ברבר	רייזך
בלס	וולף	ברבר	מרים
בלס	זלטה	ברבר	הירש
בלס	דוד	ברבר	הינדה
בללר	פייגל	ברבר	אברהם
בללר	יהודה	ברבר	געצל
בלומנפלד	יעקב	ברבר	שרה
בלומנפלד	בריינדל	ברבר	רחל ל.
בלומנפלד	רבקה	ברבר	בנימין
בלומנפלד	ברכה	ברבר	מרדכי
בסטר־אולרייך	יוסף	ברבר	רבקה
בסטר־וינד	מינה	ברבר	גיטל
בסטר ד״ר	יוסף	ברבר	שלמה
בסטר	ליאוש	ברבר	רייז׳ה
בקון	רחל פייגה	ברבר	דב־בער
בקון	הרצקו	ברבר	יהושע
בקון	שרה	ברבר	שמעון
בקון	הירש לייב	ברבר	ינטה
בקון	יעקב	ברבר	פיגיל
בקון	רבקה	ברבר	מלכה
בקון	ישראל	ברגר	אברום
בקון	חיה	ברגר	רבקה
בקר	משה יוסף	ברגר	שלמה
בקר	שרה	ברגר	יצחק
בקר	חנה	ברגר־פרבר	מרים
בקר	ראובן	ברגר	דוד
בקר	אברהם	ברגר־מונצ׳ניק	ריבה
בקר	בלומה	ברגר	סילבה
בקר	יוסף	ברגר	אליאן
בראונפלד	אברהם	ברגר	סוזי
בראונפלד־לאופר	יהודית	ברגר	שלמה
בראונפלד	שרה מ.	ברגר־ולפיש	ביילה
בראואר	אצ׳קה	ברומברגר	מרדכי
בראונר	רגינה	ברומברגר	אני
בראנד־פרישר	נאכה	ברומברגר	פאני
ברבר־דויכורגר	רצל	ברומברגר	שמחה

ברומברגר	משה־מוריץ
ברומברגר	פנחס
ברומברגר	אסתר
ברומברגר	שאול
ברומברגר	חיים
ברומברגר	גיטל
ברומברגר	ביילה
ברומברגר	מענדל
ברומברגר	מרים
ברומברגר	יוסף לייב
ברומברגר	פרל
ברומברגר	לייזר
ברטמן־גזנג	ביילה
ברל	יוסף
ברל	שרה
ברל	יחיאל ומשפ׳
ברל	דוד ומשפ׳
ברנד	לינה
ברנר־אורנשטיין	רייזל
בורנשטיין	שלמה
בורנשטיין	אמא
בורנשטיין	גוסטה
גאלאנד	שמואל
גאלאנד	יהודה
גוטטר	ליפא י. טוב
גוטטר	רבקה
גוטטר	שמעון
גוטמן	שמואל
גוטמן	שפרינצה
גוטמן	ביילה
גוטמן	ארנה
גוטער	שלמה ואשתו
גוטער	דן
גוטער	שרה
גוטר	נחמיה
גוטר	בלומה
גוטר	ויטל
גוטר	שמואל
גוטר	חיים
גוטר	מרדכי
גוטר	איסר
גוטר	חיה נחה
גוטר	אולגה
גוטר	דוד
גוטר	הלה

גוטר	וולף
גוטר	חיים
גוטר	שלמה
גוטר	מילה
גוטר	נחום
גוטר	בלומה
גוטר	ליבה
גוטר	פייגל
גוטר	שמואל
גוטר	חיים
גוטר	שמואל
גוטר	ישראל
גוטר	דוד
גוטר	פייגל
גוטר	יחזקאל
גוטר	דניאל
גוטר	יחזקאל
גוטר	מטל
גוטר	שמעון
גוטר	הדסה
גוטר	חיה
גוטר	שלמה
גוטר	מילה
גוטר	חיים
גוטר	לאה
גוטר	מענדל
גוטר	בלומה
גוטר	פריידה
גוטר	משה יעקב
גוטר	חיים
גוטר	וולף
גוטר	שרה
גוטר	זלמן
גוטר	העשעק
גוטר	מניה
גוירצמן	קופל
גוירצמן	חנה
גוירצמן	גענענדל
גוירצמן	נחמיה
גוטפרוינד	יהודה
גוטפרוינד	פריידל
גוטפרוינד	אשר
גוטפרוינד	חיה
גוטפרוינד	ראובן
גוטפרוינד	רייזל

גולדברג	שמואל
גולדברג	חנה ת.
גולדברג	שמואל
גולדברג	מירל
גולדברג	לייב
גולדברג	שמואל
גולדברג	סלה
גולדברג	הרברט
גולדברג	נתן
גולדברג	שלמה
גולדברג	צירלה
גולדברג	פייבל
גולדברג	רוזה
גולדברג	פרימט
גולדברג	עזריאל-זליג
גולדברג	פרל
גולדברג	הרשל-צבי
גולדברג	ברוכצ'ה
גולדברג	אריה-לייבעק
גולדברג	משה
גולדברג	לייביש-אריה
גולדברג	חנה
גולדברג	פייבל-שרגא
גולדברג	רחל
גולדברג	זיינבל
גולדברג	מירל
גולדברג	הערשל
גולדברג	גניה
גולדברגר	משה
גולדברגר	חנה
גולדווסר	צרל
גולדווסר	חיים
גולדווסר	מלכה
גולדווסר	נתן
גולדווסר	מלכה
גולדווסר	דוד
גולדפינגר	אברהם
גולדפינגר	אסתר
גולדפינגר	גיטל
גולדפינגר	יהודית
גולדשטיין	חיים
גולדשטיין	לאה
גולדשטיין	נתן דוד
גולדשטיין	פרימט
גולדשטיין	שמואל
גולדשטיין	לובה
גולדשטיין	שלמה
גולדשטיין	סמי
גולדשטיין	נורברט
גולדשטיין	חיים יעקב
גולדשטיין	חוה
גולדשטיין	דוד
גולדשטיין	יזחקאל
גולדשטיין	משה
גולדשטיין	גרשון
גולדשטיין	שלמה
גולדשטיין	בריש
גולדשטיין	מינדז'יה
גולדשטיין	מלכה
גולדשטיין	וולף
גולדשטיין	ברטה
גולדשטיין	אסתר
גולדשטיין	משולם
גולדשטיין	קרפל
גולדשטיין	שמעון
גולדשטיין	שרה
גולדשטיין	וולף
גולדשטיין	אברהם-הירש
גולדשטיין	מלכה
גולדשטיין	פאני
גולדשטיין	דובה ומשפ'
גולדמן	נתן
גולדמן	רחל
גורנו	יוסף
גורנו	מלכה
גיוועלב	חיה רייזל
גינטר	נפתלי
גינטר	מלי
גינטר	איז'ה
גינטר	יטי
גינטר	טאובה
גינטר	שולעק
גורפיין	פרימט
גורפיין	רחל
גורפיין	פייגה
גורפיין	צביקה
גזנג	חיים
גזנג	חנה
גזנג	חיה
גזנג	גיטל

גזנג	מנשה
גזנג	יוסף
גינץ	ירוחם
גינץ	רייזל
גלזר	רייזל
גלזר	אדולף
גלזר	יחזקאל
גלזר	דורק
גלזר	חיים
גלזר	רחל
גלזר	הדסה
גלזר	יהושע־זליג
גלזר	פייגל
גלזר	מנעלע
גלזר	רבקה
גלזר	חיים
גלזר	רחל
גלזר	מאטל
גלזר	שלמה
גלזר	מיכל
גלזר	יוסף
גלזר	מלה
גלזר	משה
גלזר	מטל
גלזר	שלמה
גלזר	מרים
גלייטמן	ישעיהו
גלייטמן	צציליה
גלייטמן	שעיה
גלייטמן	פולה
גלברט	יוסף מנחם
גלס	דוד
גלס	לאה
גלס	ניחה
גלס	יעקב
גליקסמן	זכריה
גלס	דוד
גלס	ליפשה
גלס	לאה
גלס	פייגל
גלס	חיים
גלס	פייגל
גנגר	ישראל לייב
גנגר	רחל
גנגר	שמואל א.
גנגר	וולף יהושע
גנגר	שלמה
גסט	יוסף
גסטוירט	משה
גסטוירט	שפרינצה־דובה
גסטוירט	לייבעק
גסטוירט	יעקב
גסטוירט	אסתר
גסטוירט	דוד
גצלר	יהודה
גצלר	רייזל
גראיובר	ברוך
גראיובר	מרים
גלזר	דוד
גלזר	פליציה
גוריס	יוסף
גוריס	מלכה
גוריס	פייגה
גראיובר	שרה
גראיובר	דוד
גראיובר	זליג
גראיובר	אהרן
גראיובר	רוזה
גראיובר	שרה
גרבלר	עזריאל
גרבלר	בריינדל
גרובנר	יצחק
גרובנר	מרים
גרובנר	צפורה
גרובנר	מרדכי
גרובנר	שמעון
גרובנר	הודז'ה
גרובנר	חנקה
גרובנר	ברונקה
גרובנר	גלה
גרובנר	יצחק הלוי
גרובנר	פרימט
גרובנר	שרה שפרה
גרובנר	חנה
גרובנר	ישראל שמעון
גרובנר	בריינדל
גרונר	ישראל ל.
גרונר	יחזקאל
גרונר	הענה
גרונר	רחל

גרונר	אשר	גריובר	שלמה יוסף
גרונר	שלמה ד.	גריובר	אסנת
גרונר	גיטל	גריובר	רחל
גרונר	נחמה	גריובר	אליעזר
גרונר	יעקב יצחק	גריובר	אהרן
גרונר	שלמה דוד	גריובר	גיטל
גרונר	אדעלה	גריובר	זלמן יוסף
גרוס	יהודה ל.	גריובר	רבקה
גרוס	דוד	גריובר	שלמה אלטר
גרוס	יוסף	גריובר	שמחה
גרוס	דוד	גריובר	אהרן
גרוס	רחל	גריובר	לאה
גרוס	יאכט	גריובר	זליג
גרוס	משה	גריובר	רייזל
גרוס	לייצ׳ה	גריובר	יואל
גרוס	יצחק	גריובר	רחל מ.
גרוס	חיה	גריובר	גרשון
גרוס	פרימט	גריובר	יואל
גרוס	לייזער	גריובר	שמואל
גרוס	ביילה	גריובר	אהרן
גרוס	גוסטה	גריובר	לאה
גרוס	רבקה	גרטנר	רחל
גרוס	נחמיה	גרייצר	גיטל
גרוס	אילקה	גרייצר	ביילה
גרוס	בריינדל	גרינבאום	דוד
גרוס	שמואל	גרינבאום	ויטה
גרוס	צביה	גרינבאום	יצחק
גרוס־מאי	אסתר	גרינר	מענדל
גרוס	אברהם	גרינר	יצחק
גרוס	מרים ד.	גרינר	ויקטה
גרוס	ישראל	גרינר	רוז׳יה
גרוס	יהודה	גרינר	משה
גרוס	דב בער	גרינר	חיה הלה
גרוס	מלכה פ.	גרינר	ארטעק בערל
גרוס	רבקה	גרינר	ליאון
גרוס	אליעזר	גרינר	דבורה
גרוס	שמואל ש.	גרינר	חיים
גרוס	יוכבד	גרינר	קיינדל
גרוסמן	לייבל	גרינר	קלמן
גרוסמן	רייזל	גרינר	שרה
גרטנר	שלמה	גולדברג	שרגא פ.
גרטנר	גיטל אסתר	גלדברג	שרה
גרטנר	פריידל לאה	גרובנר	מנחם
גרטנר	געצל	גרסטנר	ישראל
גרטנר	חיה שרה	גרסטנר	יוכבד

גרסטנר	איטל	גולדברג	ברוניה
גרסטנר	מרדכי	דוברוש	אסתר
גרסטנר	שלמה	דורפלויפר	חנה
גרסטנר	תמר	דורפלויפר	אברהם
גרסטנר	נתן	דורפלויפר	שמעון
גרסטנר	לאה	דורפלויפר	יהושע
גרסטנר	מרדכי	דורפלויפר	יצחק
גרסטנר	ראובן	דורפלויפר	זישע
גרסטנר	פייגה	דורפלויפר	איטה
גרסטנר	ישראל	דים	ליבצ'ה
גרסטנר	שרה	דים	פייגה
גרסטנר	חיים	דים	אטקה
גרסטנר	מרים	דים	סוניה
גרסטנר	הירש	דים	ליפא
גרסטנר	הודעס	דמשק	אסתר
גרסטנר	הירש־צבי	דרוקר	יהושע
גרסטנר	פסל	דרוקר	שרה
גרסטנר	נחום	דרך	משה
גרסטנר	מינדל	דרנגר־מאי	חיה (פסל)
גרסטנר	משה־גרשון	דרשביץ	פנחס
גרסטנר	לובה	דרשביץ	גילה
גרסטנר	יצחק	דרשביץ	אשר
גרסטנר	שרה	דרשביץ	חיה
גרסטנר	דוד	האוזן	זיגמונד
גרסטנר	חנה	האמר	הרמן
גרסטנר	משה	האמר	מניה
גרסטנר	גרשון	הברמן	וולף
גרסטנר	ליבע	הברמן	דבורה
גרסטנר	צבי	הברמן	נתן
גרסטנר	גוסטה	הברמן	עמליה
גרסטנר	אפרים	הגר (לנדרר)	צילה
גרסטנר	ישראל	הגל	בנימין
גרסטנר	חיים	הגל	לידיה
גרסטנר	מניה	הגלר	אנשל
גרסטנר	נושיה	הגלר	שרה
גרסטנר	יעקב	הוכבאום	אברהם
גרסטנר	שמשון	הוכבאום	אליעזר
גרסטנר	יוקיל	הוכבאום	פריידה
גרסטנר	גוסטה	הוכבאום	יעקב
גרסטנר	דוד	הוכבאום	יוסף
גרסטנר	לולעק	הוכבאום	זאב־וולף
גרסטנר	רבצ'יה	הוכבאום	פנחס
גרסטנר	יוכבד	הוכבאום	מרים
גרסטנר	איטקה	הוכבאום	יוחנן
גרסטנר	מוטעק	הוכבאום	יחזקאל

הוכבאום	שלמה
הוכבאום	חיים
הוכבאום	אסתר
הוכבוים (איסלנד)	מרים
הוכבוים (פוגלר)	שרה
הוכבוים	רבקה
הוכבוים	אהרן
הוכבוים	מלכה
הוכפלד	משה
הוכפלד	פרץ
הוכפלד	יעקב־צבי
הוכפלד	שלום
הוכפלד	משה
הוכפלד	רחל
הוכפלד	פרץ
הוכפלד	פרידה
הוכפלד	יוקיל
הוכפלד	דינה
הולנדר	יצחק
הולנדר	ניסל
הולנדר	אשר
הולנדר	פיניע
הולנדר	חנה
הולנדר	רחל
הולנדר	לייבל
הולנדר	ברכה
הולנדר	גיטל
הולנדר	משה לייב
הולנדר	ברוך
הולנדר	דבורה
הולנדר	פעפא
הולנדר	משה
הולנדר	בריינדל
הולנדר	קלמן
הולנדר	אלישע
הולנדר	מירל
הולנדר	בלומה
הולנדר	דוד
הולנדר	מרדכי
הולנדר	פייגל
הולנדר	פייגה־רבקה
הולנדר	חיים
הולנדר	פולה
הולנדר	זינה
הופמן	חנה
הופמן	מרדכי
הופמן	רבקה
הופמן	יצחק
הופמן	מלך
הופמן	חיים
הופמן	שמואל
הופר	חיים
הופר	פייגל
הולצמן	אפרים
הורוביץ	סיני
הורוביץ	מירל
הורוביץ	יוקוש
הורוביץ	מינדל
הורוביץ	שרה
הורוביץ	יהושע
הורוביץ	פנינה
הורוביץ	דוד
הורוביץ	נפתלי
הורוביץ	יעקב
הורוביץ	פריידה
הורוביץ	רחל
הורוביץ	שמואל
הורוביץ	רייזל
הורוביץ	עמנואל
הורוביץ	פסל
היץ	שלמה
היץ	צ'רנה
הירשברג	ישראל לייב
הירשברג	שרה
הירשברג	זאב וולף
הירשברג	משה
הירשברג	שרה
הירשברג	זאב
הירשברג	בלומה
הירשברג	שושנה
הירשברג	יהושע העשל
הירשברג	חיה פרימט
הירשברג	משה
הירשברג	רבקה
הירשברג	דוד
הירשברד	אליהו
הירשברג	שרה
הירשברג	זלטה
הירשברג	לאה
הירשברג	וובעק
הירשברג	בנימין
הירשברג	פייגלה

הירשברג	אברהם
הירשברג	בלומה
הירשטהל	הירש
הירשטהל	קלמן
הלברשטם (הרב)	מנחם מ.
הלברשטם	נפתלי
הלמן	פטל
הלמן	מלכה
הלפר	דוד
הלפר	חנה
הלפר	הרשל
הלפר	יהודה זליג
הלפר	בנימין
המר	יעקב
המר	חנה
הננברג	גרוינם
הננברג	לאה
הננברג	איטקה
הננברג	חנה
הננברג	משה
הננברג	הענה
הננברג	יעקב הירש
הננברג	מאיר שמעון
הננברג	ביילה
הננברג	מאיר יצחק
הננברג	צערקא
הננברג	שלום שכנא
הננברג	שמואל
הננברג	פייגל
הננברג	חיים
הננברג	לובה טויבה
הננברג	יהושע העשל
הננברג	יצחק
הננברג	חוה
הרשברג	דבורה
הרשברג	זאב
הרשברג	מרילה
הרשברג	שלמה
הרשטאהל	יחיאל
הרשטאהל	דינה
הרשטאהל	שמעון
הרשטאהל	רחל
הרשטאהל	אריה לייב
הרשטאהל	חיים
הרשטאהל	אהרן דוד
הרשטאהל	מרדכי
הרשטהל	מרדכי
הרשטהל	פייגל
הרשטהל	בעריש
הרשטהל	שמואל
הרשטהל	רבקה
הרשטהל	קלמן
הרשטל	שמעון
הרשטל	מרים
הרשטל	מרדכי
הרשטל	חיה ביילה
הרשטל	יצחק
הרשטל	לאה
ואכטר	צבי
ואכטר	מניה
ואכטר	רחל
ובר	יוסף
ובר	חנה מטל
וולף	מתתיהו
וולף	חנה שרה
וולף	יונה
וולף	מלכה
וולפיילד	בריינדל
וולפיילד	יעקה
וורצל	יוסף
וורצל	גיטל
וורצל	זישא
וורצל	סרקה
וורצל	ברק
וורצל	מאיר
וורצל	עזריאל
וורצל	שרקה
וורצל	שלמה
וורצל	יוכבד
וורצל	שבתאי
וורצל	רייזל
וורצל	יעקב יוסף
וורצל	יכטע
וייכמן	שרה לאה
וייכמן	יוסף דוד
וייכמן	זליג
וייכמן	העשעק
וייכמן	חיים מרדכי
וייכמן	שרה לאה
ויינרייך	חיים
ויינרייך	משה
ויינשטיין	אטקה

ויינשטיין	ליקה
ויינשטיין	יוסף
ויינשטיין	חיה
ויינשטוק	רחל
ויינשטוק	חיים
ויינשטוק	בערל
ויינשטוק	הלה
וייס	חנה
וייס	יהודה
וייס	נינה
וייס	בנימין
וייס	רחל
וייס	אהרן (אורן)
וייס	גיטל
וייס	צבי
וייס	חוה
וייס	חיים
וייסלר	אברהם יעקב
וייסלר	אסתר לאה
וייסלר	זאב
וייסלר	פרידה
וינברג	טאבל
וינד	יחיאל
וינד	מינה
וינד	ברוך
וינד	דובה איידל
וינד	יחזקאל
וינד	דבורה
וינד	שמעון
וינדשטראוך	חיה
וינדשטראוך	רחל
וינדשטראוך	לושיה
וינדשטראוך	דב
וינדשטרויך	חנה רחל
וינצלברג	הינדה
וינצלברג	ישראל ומשפ׳
וינר	מרים
וינר	ליאפולד
וינר	מרדכי
וינר	הנדל
וינר	דוד
וינר	שרה
וינר	רוז׳יה
וינר	שרה
וינר	יצחק
וינר	יוכבד

וינר	רחל
וינר	טויבה
וינר	יוסף
וינר	רחל
וינר	אליהו
וינר	רבקה
וינר	דוד
וינר	הני
וינר	רותי
וינר	אברהם אלטר
וינר	טויבה אסתר
וינר	דוד
וינר	שרה
וינר	רוז׳יה
וינר	מרדכי
וינר	רחל
וינר	שמואל דוד
וינר	צבי
וינר	חיים אשר
וינר	שרה
וינר	אלטר
וינר	צביה
וינר	שמואל
וינר	חנה
וינר	חיה
וינר	נתן
וינר	ירחמיאל
וינר	משה
וינר	דוד
וינר	לייביש
וינר	גיטל
וינר	יעקב
וינר	חנה
וינשטין	שרה (סלה)
ויס	יהודה
ויס	חנה
ויס	ניחה
וכסברג	משה
וכסברג	גיטל
וכסברג	וולף
וכסברג	משה
וכסברג	חיה
וכסברג	מרדכי מנחם
וכסברג	גולדה
וכסלמן	יצחק
וכסלמן	גיטה

וכסלמן	חיה
וכסלמן	ברכה
ולד	הערשל
ולד	פייגה
ולד	בללה
ולד	פראדל
ולד	שלמה
ולד	מאיר
ולד	רחל
ולד	הדסה
ולדמן	פייבל
ולדמן	פריידל
ולדנר	מלכה
ולדנר	לאה
ולדנר	ישראל
ולדנר	פייגל
ולדנר	גולדה
ולדנר	אסתר
ולנר	ליפא
ולנר	מלכה
ולנר	רייזל
ולנר	לייביש
ולנר	רוז'ה רחל
ולפיש	אליעזר ליפא
ולפיש	פייגל
ולפיש	הירש
ולפיש	ישראל
וסרברגר	דורה
וסרטייל	רודה
וסרטייל	משה
וסרטייל	ברטה
וסרטייל	מאיר
וסרטייל	חיים לייב
וסרטייל	מינה
וסרטייל	לאה
וסרטייל	הירש
וסרטייל	רחל
וסרטייל	עזריאל
וסרטייל	יהודה
וסרטייל	לייביש
וסרטייל	שמואל
וסרטייל	פייגה
וסרטייל	רבקה
וסרטייל	רחל
וסרטייל	בנימין
וסרטייל	ליבה
וסרטייל	שמעון
וסרטייל	שלמה
וסרטייל	יצחק
וסרטייל	אהרן
וסרטייל	שרה
וסרטייל	לאה
וסרטייל	דובה
וסרטייל	יצחק מאיר
וסרטייל	שלמה
וסדטייל	רויזה
וסרטייל	חיים זונדל
וסרטייל	יצחק
וסרטייל	טאובה
וסרטייל	ראובן
וסרטייל	אשר
וסרטייל	ביילה
וסרטייל	בערעק
וסרטייל	משה דוד
וסרטייל	אשר
וסרטייל	פנחס
וסרטייל	נחמיה
וסרמן	פייבל
וסרמן	חיה
וסרמן	פרידה
וקסברג	ישעיהו
וקסברג	גיטל
וקסמן	משה יעקב
וקסמן	הינדה
וקסמן	אלימלך
וקסמן	יוכבד
וקסמן	זוסיא
וקסמן	חיים
וקסמן	נחמיה
וקסמן	גימפל
וקסמן	צירל
ורמוט	מלצ'יה
ורנר	משה
ורנר	יהודה
ורנר	יוסף
זאגורסקי	צבי הירש
זאגורסקי	חנה רחל
זאגורסקי	שמואל
זאגורסקי	אריה לייב
זאגורסקי	חיים
זאגורסקי	יעקב
זבוסקה	מלכה

זגורסקי	רוז'יה
זגורסקי	יוסף שמואל
זגורסקי	יוסף
זגורסקי	רבקה
זגורסקי	שמואל
זגורסקי	אפריים
זגורסקי	מאשה
זגורסקי	לייב
זגורסקי	חנה
זגורסקי	חיים
זגורסקי	מרשה
זגורסקי	נחמן
זונדרלינג	אברהם צבי
זונדרלינג	שרה ניחה
זונדרלינג	פייגה
זוננשיין	שמעון
זוננשיין	צבי העשל
זוננשיין	שמשון
זוננשיין	חנה
זוננשיין	שרה
זוננשיין	בונים
זוננשיין	שרה
זיאנץ	רחל
זיאנץ	משה ברוך
זיאנץ	יהודית
זיאנץ	טובה
זיאנץ	רבקה
זיאנץ	ברכה
זייפמן	רחל
זיגל	אריה לייב
זיגל	צילה
זיגל	אסתר
זיגל	שלום
זיגל	גאולה
זיגל	רבקה
זיגל	קלמן
זיגל	חיה
זיגל	הינדה רייזל
זיגל	זלקה
זיגל	נחה
זיגל	בריינדל
זיגל	גיטל
זיגל	בערעק
זיגל	רוזה
זיגל	רחל
זיגל	חיקה
זיגל	יצחק
זיגל	פייגל
זיגל	יצחק
זיגל	משה דוד
זיגל	פנחס
זיגל	אשר
זיגל	טאבל
זיגל	גיטל
זיגמן	יצחק
זיגמן	רחל
זיגמן	גולדה
זיגמן	איטה
זיגמן	יונה
זיגמן	שבע
זיגמן	יככה
זיגמן	בערעק
זיגמן	גניה
זיגמן	פרומה
זיגמן	חיה
זיגמן	נחמיה
זיגמן	צבי
זיגמן	דב
זיגמן	ישראל
זיגמן	אסתר
זיגמן	פריידה גיטל
זיגמן	חיה הלנה
זיגמן	מיכאל
זיגמן	שמעון
זיגמן	מנחם (מנק)
זיגמן	הנדל
זיונץ (אנגלנדר)	מיזה
זיונץ	חיים יהושע
זיונץ	רייזל
זיידמן	חיים
זיידמן	רחל
זייפמן	חיים
זייפמן	נתן
זייפמן	יוסף
זייפמן	סלומון
זילביגר	יוסף
זילביגר	חוה
זילביגר	אברהם
זילביגר	פרימט
זילבר	מוטל
זילברברג	אליעזר
זילברברג	ברכה

זילברברג (קלפהולץ)	פייגל
זילברפלד	טובה
זילברפלד	אלישע
זילברפלד	בלצ׳ה
זילברפלד	שרה
זילביגר	דוד
זילביגר	פייגל
זילברברג	רוזה
זילברברג	לייביש
זילברברג	חנה
זילברברג	משה נחמיב
זילברברג	גיטל
זילרברג	משה
זילרברג	מלכה
זילברשטיין	הינדה
זילפן	אשר ומשפ׳
זייפמן	פנחס
זילברפלד	שלמה
זילברפלד	יוכבד
זימנובודסקי	פייגל
זימנובודסקי	אברהם
זימנובודסקי	שמואל פסח
זינגר	רבקה ומשפ׳
זינגר	דב בערל
זינגר	קיילה
זינגר	פרידה
זינגר	חנה
זינגר	ישראל
זינגר	זלמן
זינגר	יצחק
זינגר	זאב
זינגר	רחל
זינגר	אסתר
זינגר	פייגל
זינגר	יוסף
זינגר	גיטל
זינגר	נתן
זינגר	דוד
זינגר	משה צבי
זינגר	בלומה
זינגר	רבקה
זינגר	אסתר
זינגר	שרה
זינגר	רגינה
זינגר	רחל
זינגר	נחמיה
זינגר	רייזל
זינגר	וולף
זינגר	רגינה
זינמן	בריינדל
זינמן	יוסף
זינמן	אליעזר
זינמן	שמואל
זיסמן	שמואל
זיסמן	ארנסטינה
זיסמן	חיים
זלטנרייך	לאה
זלטנרייך	צלובה
זלטנרייך	משה
זלטנרייך	רוזה
זלטנרייך	מענדל
זלטנרייך	פייגה
זלטנרייך	רחל לאה
זלטנרייך	משה
זלטנרייך	חוה
זלינגר	יהושע
זלינגר	סטפניה
זלינגר	ברטה
זלינגר	חנה
זלינגר	לושיה
זלינגר	זופיה
זלינגר	ישעיהו
זלינגר	שפרינצה
זלינגר	אורטשע
זלינגר	פעפצ׳ה
זלינפריינד	אלברט
זלינפריינד	הינדה
זמיגרוד	בנימין
זמיגרוד	שרה
זנדברג	משה
זנדברג	זיסל
זקס	אסתר לאה
זקס	זנבל
ז׳ריקר	ברכה
חוצ׳נר	אליעזר
חוצ׳נר	לאה
חוצ׳נר	שרה
חוצ׳נר	ישראל
חוצ׳נר	יעקב
חוצ׳נר	חיה
חוצ׳נר	אסתר
חיים	פסח

חיים	מרצל
טאובר	משה
טאובר	יאכעט
טאובר	הירש מאיר
טאובר	מרדכי
טאובר	יצחק
טאוס	אנשל לייב
טאוס	אסתר
טאוס	שלמה
טאוס	יעקב הירש
טאוס	ברנדל
טאוס	שלמה
טאוס	רבקה
טגנר	מרדכי
טגנר	חיה
טגנר	ישעיהו
טגנר	ינטה
טגנר	נתן
טגנר	יעקב
טגנר	רבקה
טגנר	מרדכי
טגנר	בינם
טוביאס	חיים
טוביאס	רבקה
טויבר	יחזקאל
טויבר	פרל
טויבר (וואזניצר)	בריינדל
טויבר	ישעיהו
טויבר	מאיר
טורטון	לאה
טורטן	יצחק
טורנר	שמואל
טורנר	גיטל
טורנר	רוזה
טורנר	אידה
טורנר	יעקב
טורנר	שמעיה
טורנר	טוביה
טייכלר	קלמן
טייכלר	פייגל
טייכלר	קיילה
טייכלר	פנחס
טייכלר	ישראל
טילס	גולדה
טימברג	אהרן
טימברג	שרה
טימברג	בראנדל
טירס	לייביש
טירס	מלכה
טלמן	משה
טלמן	שרה
טלר	אברהם
טלר	חנה
טננבוים	שלמה
טננבוים	דרורה
טרייסטר	נפתלי
טרייסטר	יטי
טרייסטר	רבקה
טרייסטר	גוצ'יה
יאקוב	
יאקוב	גיטל
יאקוב	חיה
יודנהרץ	לייבלה
יונגר	משה יוסף
יונגר	פרל
יונגר	יחזקאל
יונגר	שלמה
יונגרוירט	זישה
יונגרוירט	חנה
יונגרוירט	רחל
יונגרוירט	יצחק
יונגרוירט	שרה
יונגרוירט	דוד
יונגרוירט	דבורה
יונגרוירט	יחזקאל
יונגרוירט	חיים
יונגרוירט	עקיבא
יונגרוירט	זישע
יונגרוירט	בלומה לילי
יונגרוירט	שמעון
יונגרוירט	יחזקאל
יונגרוירט	שרה
יונגרוירט	חיים
יונגרוירט	דוד
יוקר	שלמה
יוקר	שבע
יוקר	בערעק
יוקר	משה (מוריץ)
יוקר	בלומה
יוקר	בערקה
יוקר	פריידה
יוקר	רייצה

יוקר	ראובן
יוקר	רבקה
יוקר	העשעק
יוקר	רחצ'ה
יעקובוביץ'	גולדה
יעקובוביץ'	שפרינצה
יעקובוביץ'	וולף זאב
יעקובוביץ'	יוכבד
יעקובוביץ'	שלמה בעריש
יעקובוביץ'	שמואל
יעקובוביץ'	פרימט
יעקובוביץ'	זיסל
יעקובוביץ'	רבקה
יערעט	ליבער
יערעט	ישראל
יערעט	שלמה
יערעט	חנצ'ה
כהנא	ישראל
כהנא	רייזה
כץ	יעקב
כץ	גיטלה
כץ	דוד
כץ	משה
כץ	איטה
כץ	פייבל
כץ	חנה (ביילה)
כץ	צשה
כץ	פייגה
כץ	פייביש
כץ	נעמי
כץ	משה לייב
כץ	בריינדל
כץ	מרדכי
כץ	רייזל
כץ	משה
כץ	אברהם
לאובר	וובעק־זאב
לאובר	געלצ'ה
לאובר	שמעון
לאופר	שלמה
לאופר	לייקה
לאופר	מענדל
לאופר	מלכה שרה
לאופר	חיה
לאופר	אסתר
לאופר	אברהם
לאופר	יצחק
לאופר	הדסה
לאופר	נחמן
לאופר	ליבה
לאופר	שאול
לאופר	הודס
לאופר	משה
לאופר	בלנקה
לאופר	חיים
לאופר	בראנדל
לאופר	יהודה (לייבעק)
לאופר	רבקה
לאופר	אריה
לאופר	יטי
לאופר	מאיר
לאופר	פייגל
לאופר	רבקה
לאופר	מרדכי
לאופר	יהושע זליג
לאופר	בראונה
לאופר	צבי
לאופר	שלמה
לבקוביץ'	קיילה
לויפר	פסל
לופטיג	זליג
לופטיג	רחל
לופטיג	פנחס
לופטיג	בלומה
לדניצר	חיה
לדניצר	מטל
לדניצר	דבורה
לדניצר	לאה
לוי	זאב
לוי	חנה
לוי	בריינדל
לוי	אסתר
לוי	יצחק
ליבליך	בערל
ליבליך	צוטל
ליבליך	שפרינצה
ליבליך	פייגלה
ליבליך	שיינדל
ליבליך	הרשל
ליבליך	אסתר
ליבליך מלץ	משה
ליבליך	חנה מינדל

ליבליך	מאיר
ליבליך	שמואל
ליבליך	יטקה
ליבליך	מלכה
ליבליך	יצחק
ליבליך	צוטל
ליברפרוינד	צבי הרש
ליברפרוינד	רחל
ליברפרוינד	יוסף
ליברפרוינד	דבורה
ליברפרוינד	נתן
ליברפרוינד	דבורה
ליברפרוינד	זיסמה
ליברפרוינד	רחל
ליברמן	יוסף
ליברמן	עזריאל
ליברמן	לייבלה
ליברמן	שרה מרים
ליזר	לייביש
ליזר	אסתר
לינצנברג	משה לייב
לינצנברג	שרה (סלה)
לינדנר	ליארה
לינצר	יוסף
לינצר	רייזל
לינצר	ביילה
לינצר	אסתר
לינצר	שלמה
לינצר	מינדל גיטל
לידה	חיים ומשפ'
לינקובסקי	שלמה
ליפשיץ	רלה
ליפשיץ	חנה
ליפשיץ	משה
ליפשיץ	גלה
ליפשיץ	שאול
ליפשיץ	רייזל
ליפשיץ	מענדל
ליפשיץ	חיה
ליפשיץ	שמעון
ליפשיץ	פרידה (גולדה)
ליפשיץ	יעקב (שלום)
ליפשיץ	חיים
ליפשיץ	רבקה
ליפשיץ	מאיר
ליפשיץ	דוד
ליפשיץ	גיטל
ליפשיץ	שמואל
ליפשיץ	לייבעק
ליפשיץ	גולדה
ליפשיץ	פרימט
ליפשיץ	הלצ'ה
ליפשיץ	חנקה
ליפשיץ	יחזקאל
ליפשיץ	שרה רבקה
ליפשיץ	שאול
ליפשיץ	דוד
ליפשיץ	יצחק
לם	פייגל
לם	הינדה
לם	אסתר
לם	לאה
לם	שמואל
לם	צבי
לם	טובה
לם	יהודית
לם	יוסף
לם	שושנה
למברגר	מינדל
למברגר	אברהם
למברגר	צפורה
למברגר	חיה
למברגר	לאה
למברגר	נפתלי
למברגר	שרה מנוחה
למברגר	יוכבד
למברגר	חיים
למברגר	יוסף
למברגר	רוזה
למברגר	אדי
למברגר	זיגי
למלר	יואל
למלר	משה
למלר	ברכה לאה
למלר	חיים
למלר	איסר
למלר	אולגה
למלר	יצחק
לנגר	יעקב
לנגר	רחל לאה
לנגר	בערל
לנגר	צבי

לנגר	לאה	לסק	שרה
לנגר	אברהם	לסק	בערעק
לנגר	אלימלך	לסק	יוסף
לנגר	גיטל	לסק	הצעק
לנגר	יצחק	לסק	חנה
לנגר	בערל	לסק	ליפא
לנגר	פסל	לרנר	אדולף
לנגר	שמחה	לרנר	מלה
לנדאו	יצחק	לרנר	הרי
לנדאו	גולדה	לרפלד	צבי
לנדאו	מנחם מענדל	לרפלד	חנה
לנדאו	פראדל	לרפלד	בלקה
לנדאו	שלמה	לרפלד	פולה
לנדאו	ישראל	לרפלד	יוסף
לנדאו	אהרן	לרפלד	שימעק
לנדאו	יחזקאל	לרפלד	מוניק
לנדאו	פנחס	לרפלד	יאנעק
לנדאו	יוסף	לינצר	זלמן
לנדאו	וולף	לינצר	צילה
לנדאו	מלכה	לינצר	פרלה
לנדאו	פייגל	לינצר	נשקה
לנדאו	אהרן	לינצר	שלאמק
לנדאו	הרשל	מאי	יוסף
לנדאו	רבקה	מאי	פפקה
לנדאו	לייביש	מאלץ	יצחק
לנדאו	מלכה	מאלץ	לאה
לנדאו	רוז׳ה	מאלץ	רייזיל
לנדאו	נוטעק	מאלץ	חנה
לנדאו	שלמה	מאלץ	מלכה
לנדאו	רבקה	מגר	חיים יצחק
לנדאו	מענדל	מגר	רבקה
לנדאו	שמואל	מגר	נחום
לנדאו	יונה	מהלר	שמעון
לנדאו	מוניעק	מהלר	יעקב קרפל
לנדאו	נחמיה	מהלר	אסתר
לנדאו	מיכל	מונדרר	כל המשפחה
לנדאו	שמואל	מונדשיין	גרשון
לנדאו	אסתר	מונדשיין	רבקה
לנדוי	שמואל	מונדשיין	משה
לנדוי	שרה	מונדשיין	ליבה יטי
לנדסמן	פרידה	מונדשיין	נפתלי
לנדסמן	שלמה	מונדשיין	צביה
לנדסמן	חיים	מונדשיין	מיכל
לנדסמן	טוביה	מונדשיין	אברהם
לנדסמן	מרדכי	מונדשיין	אסתר
לסק	שלמה	מונדשיין	איטלה

מונדשיין	איצעק	מינגלגרין	משה
מונדשיין	זלטה	מינגלגרין	פייגל
מונדשיין	מרים	מינגלגרין	חנה
מונדשיין	יעקב	מינדלגרין	בלה
מונדשיין	נחצ'ה	מינדלגרין	אהרן
מונדשיין	יוסף	מינץ	שרה
מונדשיין	אסתר	מינץ	שמעון
מונדשיין	מענדל	מינץ	עבער
מונדשיין	שרה	מינץ	משה
מונדשיין	אסתר	מינץ (נויפלד)	מלה
מונדשיין	דבורה	מינץ	אסתר
מונדשיין	רוז'יה	מלץ	מאיר
מונדשיין	בערל	מלץ	שמואל
מונדשיין	חיים	מלץ	ינטה
מונדשיין	רייזל	מלץ	שרל"ה
מונדשיין	דבורה	מלץ	מלכה
מונדשיין	גרטל	מלץ	רחל
מונדשיין	הרמן	מייזלס	זונדל חיים
מונדשיין	אני	מייזלס	פרלה
מונדשיין	לוני	מלצר	זכריה
מונדשיין	שמואל	מלצר	מירל
מונדשיין	שלמה בעריש	מלצר	דב
מונדשיין	אסתר	מלצר	צ'רנה
מונדשיין	אברהם	מלצר	יוסף
מונטא	פייגל	מלצר	פייגה
מורגנשטרן	איזייק	מלצר	חנה
מורגנשטרן	פייגה	מלצר	פייגה
מורגנשטרן	דוד	מלצר	בלומה
מורגנשטרן	רייצה	מלצר	רחל
מושינסקי	שמעון	מלצר	יאכעט
מושינסקי	איז'ה	מלצר	שמעון
מושעל	אהרן	מלצר	יצחק
מושעל	רחל לאה	מלצר	מרדכי
מושעל	צ'רנה	מלצר	יוסף
מאי	שלמה יוסף	מלצר	אנדה
מאי	חנה מיכל	מלצר	מינדה
מאי	דוד	מלצר	פייגה
מאי	חיים	מלצר	רות
מייזלס	לייב ומשפ'	מלצר	יעקב
מילד	משה יעקב	מלצר	זליג
מילד	חיה	מלצר	מנחם
מינגלגרין	גולדה	מלצר (אורבך)	רחל
מינגלגרין	חיה	מלצר	דב
מינגלגרין	סלה	מלצר	לאה
מינגלגרין	פרימט	מלצר	מינדה
מינגלגרין	אברהם	מלר	שמעון

מלר	פייגל
מלר	זלמן
מלר	דבורה
מלר	יחזקאל
מלר	חנה הינדה
מלר	אברהם משה
מלר	רבקה
מנדלבאום	אלי
מנדלבאום	חיה
מנדלבאום	אברהם
מנדלבאום	מנחם מנדל
מנדלבאום	גיטה
מנדלבאום	יוסף
מנדלבאום	יעקב
מנדלבאום	ליפקה
מנדלבאום	לייביש
מנדלבאום	משה
מנדלבאום	שלמה
מנדלבאום	רייסקה
מנדלבאום	לייביש
מנדלבאום	פנחס
מנדלבאום	אברהם
מנדלבאום	ללושה
מנדלבאום	מנדל
מנדלבאום	שלמה
מנדלבאום	בערל
מנדלבאום	איטל
מנדלבאום	שמואל (מילק)
מנדלבאום	שלאמעק
מנדלבאום	אברהם
מנדלבאום	ביילה
מנדלבאום	חיים
מנדלבאום	שרה
מנדלבאום	רומעק
מנדלבאום	חיים
מנדלבאום	מיכל
מנדלבאום	יעקב
מנדלבאום	שרה
מנדלבאום	זימל
מנדלבאום	פריידה חנה
מנדלבאום	משה הירש
מנדלבאום	מענדל
מנדלבאום (לוי)	וולף זאב
מנדלבאום	חנה
מנדלבאום	ישראל לייב
מנדלבאום	יוכבד

מנדלבוים	משה צבי
מנדלבוים	רבקה לאה
מנדלבוים	שרה שפרה
מנדלבוים	טויבה חנה
מנדלבוים	נחמיה
מנדלבוים	רוז'ה
מנדלהולץ	יעקב
מנדלהולץ	גולדה
מנדלהולץ	שלמה
מנדלהולץ	ישעיהו משה
מנדלהולץ	אהרן בערל
מנדלהולץ	רחל
מנדלהולץ	יעקב
מנדלהולץ	מלכה
מנדלהולץ	דוד
מנדלהולץ	צ'רנה
מנדלהולץ	זושה
מנדלהולץ	רוז'ה
מנדלהולץ	הענעק
מעהלר	משה
מעהלר	אברהם
מעהלר	גולדה (מלכה)
מעהלר	פתחיה
מעהלר	טילה רוזה
מעהלר	בנימין
מעהלר	פרל
מעהלר	משה
מעהלר	לאה
מעהלר	יהושע
מעהלר	שרה
מצנר	משה יוסף
מצנר	חנה איטה
מרגולס	אלה
מרוק	צילה
מרוק	דב בעריש
מרוקביץ'	אלטר
מרוקביץ'	ברוניה
מולקנר	קובה
מולקנר	אמא
מולקנר	פולה
נגושינר	משה
נויגרשל	פנחס
נויגרשל	גיטל
נויגרשל	בלומה
נויגרשל	צילה
נויהוף	יעקב

נויהוף	גולדה
נויהוף (גלס)	לאה
נויהוף	חיה
נויהוף	הירש
נויהוף	שמעון וולף
נויהוף	חיים
נויהוף	נחמיה
נויהוף	חיים צבי
נויהוף	חנה
נויהוף	רבקה
נויהוף	טובה
נויהוף	שמואל
נויהוף	אברהם
נויהוף	משה דוד
נויהוף	דב
נויהוף	דבורה
נויהוף	גבריאל
נויהוף	מניה
נוימן	דוד
נוימן	רבקה
נוימן (פוטורק)	משה
נויפלד	זלמה
נויפלד	עודה
נויפלד	ברונקה
נויפלד (שהנברג)	מרדכי
נויפלד (שהנברג)	ראובן
נויפלד (שהנברג)	רבקה
נויפלד (שהנברג)	חיים יוסף
נויפלד (שהנברג)	מינדל
נויפלד	דב בער
נויפלד	יאכצ'ה
נויפלד	פרימט
נויפלד	וולף
נויפלד	שיינדל
נויפלד	אלימלך
נויפלד	חיים
נויפלד	חנה
נויפלד	געלה
נויפלד	שיינדל
נויפלד	שרה
נויפלד	אדל
נויפלד	בריינדל
נויפלד	טויבה ח.
נויפלד	קיילה
נויפלד	שמחה
נויפלד	ויטל

נויפלד	אלימלך
נויפלד	פרימט
נויפלד	מרדכי
נויפלד	הנצ'ה
נטל	מינה
נטל	רותי
נימן	יוכבד
נימן	צביה
נייגר	משה לייב
נייגר	לאוצה
נייגר	דבורה
נייגר	עמנואל
נייגר	זליג
ניימן	בנימין
ניימן	גלה
ניימן	משה
ניימן	גולדה
ניימן	רבקה
ניימן	יוסף
ניימן	אסתר
ניימן	דוד
ניימן	רבקה
ניימן	בערעק
ניימן	אשר
ניימן	פנחס
ניימן	חיים
ניימן	רחל
ניימן	אברהם
נייר	ברטה
נוסבאום	מענדל
נוסבאום	אסתר
נוסבאום	העשעק
סגל	משה
סגל	בלה
סטאשובר	משה
סטאשובר	גיטה
סטאשובר	משה
סטאשובר	מינדל
סטאשובר	יוסף
סטאשובר	ליבלה
סטאשובר	דוד
סטאשובר	זיסמן
סטאשובר	רבקה
סטאשובר	העשעק
סטאשובר	חוה
סטאשובר	אסנת

סטנר	חיים
סטנר	ביילה
סטנר	שלום
סיבעק	דבורה
סילון	יצחק
סילון	רבקה
סמואל	מרדכי
סמואל	רבקה
סמט	מענדל ברוך
סמט	פרלה פפצ'ה
סמט	דוד
סמט	יעקב זאב
פבר	יעקב
פוזנר	איטל
פוזנר	חיה
פוזנר (גלס)	יעקב
פוזנר־גלס־גרינר	אתל
פוזנר־גלס	יוסף
פוזנר־גלס	יוכבד
פוזנר־גלס	נח
פוקסברומר	שלמה
פוקסברומר	לוטה
פוקסברומר	בענעק
פוקסברומר	גולדה
פוקסברומר	שלמה
פוקסברומר	זלטה
פוקסברונר	אברהם שמואל
פוקסברונר	מינדל
פוקסברונר	ראובן
פורכטגוט	דוד
פורכטגוט	רבקה
פורסט	מרדכי
פורסט	שרה
פורסט	חיים לייב
פטרזייל	משה
פטרזייל	גולדה בשה
פטרזייל	מתיס
פטרזייל	לייב יצחק
פייגנבוים	מרדכי
פייגנבוים	חיים לייב
פייגנבוים	צבי הירש
פייגנבוים	אסתר
פיילגוט	לייביש
פיילגוט־שליידרר	דינה פריידה
פיילגוט	רחל
פיילגוט	שיינדל
פיילגוט	שמעון יוסף
פיילר	אברהם
פיילר	שיינדל
פיילר	שלמה אריה
פיילר	נתן
פיילר	יחזקאל
פיילר	וולף
פיילר	דוד
פיילר	אסתר מינדל
פיילר	שמואל
פיילר	קיילה
פיילר	הירש מענדל
פיילר	משה
פיילר	רוזה גיטל
פיילר	טייבל
פיילר	חיה
פיילר	דוד
פיילר	אברהם
פיילר	מלכה
פיילר	שלמה מאיר
פיילר	גיטל פרימט
פיילר	שלמה
פיילר	פייגל
פיילר	שמעון
פיילר	משה
פיילר	חנה מטל
פיילר	משה
פיילר	רחל
פיילר	משה
פיילר	מלכה
פיילר	דוד
פיילר	אסתר מינדל
פיילר	דוד
פיילר	רוזה
פיינגולד	שיינקה
פיינטוך	דוד
פיינטוך	שיינדל
פילצר	ויטה
פילצר	שפרה
פילצר	מרקוס
פילצר	סבינה
פילצר	מרטין
פינדר	אלי
פינדר	בריינדל
פינק	משה
פינק	נחמה

פינק	רבקה
פינק	הינדה
פינק	מרדכי צבי
פינק	פסל
פינק	אברהם חיים
פינק	איטל
פינק	מנחם מנדל
פינק	יעקב
פילר	משה
פילר	רחל
פינקספלד	הרש
פינקספלד	פריידה
פינקספלד	שמעון
פיסטרונג	מרדכי
פיסטרונג (שינדלר)	גיטל
פיסטרונג	חיה
פינקלשטיין	יוסף
פינקלשטיין	רבקה
פינקלשטיין	יוסף
פינקלשטיין	הדסה
פינקלשטיין	שלמה
פינקלשטיין	אסתר
פירר	נתן
פירר	רייזל
פירר	נחום
פירר	רחל
פירר	מלכה
פירר	חיים
פישגרונג	יחזקאל
פישגרונג	חיה
פישגרונד (קסלר)	צפורה
פישגרונד	דוד
פישגרונד	רבקה
פישגרונד	פנחס
פישגרונד	אברהם
פישגרונד	פייגל
פישלר	ישראל
פישלר	פייגה
פישלר	שמואל
פישלר	לייב
פישלר	קיילה
פישלר	דוד
פישלר	מטה
פישלר	חנה
פישצנג	הרש עקיבא
פישצנג	נחה
פישצנג	יעקב
פישצנג	פייגה רבקה
פישצנג	שלמה
פישצנג	פייגה
פישצנג	יעקב
פישצנג	רבקה
פישצנג	משה
פישצנג	קלמן
פישצנג	חנה
פישצנג	חנה
פישר	איטל
פישר	אהרן
פישר	בריינדל
פישר	משה
פישר	יחזקאל
פדלמן	משה
פדלמן	רוזה
פדלמן־שפילמן	ישראל
פדלמן־שפילמן	רוזה
פדלמן	יוסף
פדלמן	צילה
פלדשר	קלמן
פלדשר	שרה
פלדשר	לייבעק
פלדשר	רייזל
פלדשר	יהודה
פלדשר	דובה
פלדשר	מרדכי
פלדשר	לושה רחל
פלזר	שעיה
פלזר	נחקה
פלטשר	יעקב
פלטשר	מרים
פלייסיג	מנחם
פלייסיג	ברונקה
פלייסיג	צילה
פלייסיג	רייצה
פלייסיג	מנחם
פלייסיג	הירש
פלייסיג	רייזל
פלייסיג	דניאל
פליישר	ישעיהו דוד
פליישר	שיינדל
פליישר	שמחה
פליישר	פסח
פליישר	מענדל

פליישר	לייב	פרופר	שלמה
פליישר	חיה	פרופר	גיטל
פליישר	פרל גיטל	פרופר	ליבה
פליישר	געצל	פרופר	גנענדל
פליישר	וולף	פרופר	קלמן
פליישר	פסח	פרופר	אסתר
פליישר	לאה	פרופר	רבקה
פליישר	מרים	פרידליך	הרשל
פליישר	חנה שרה	פרידליך	פייגל
פליישר	פייגה	פרידליך	אברהם
פליישר	הירש אליעזר	פרידלנדר	פולדעק
פליישר	פסיה	פרידלנדר	מירקה
פליישר	פסח	פרידלנדר	וילהלם מֶשפ׳
פליישר	נתן	פרידלר	מרדכי
פליישר	זלטה	פרידלר	גיטל לאה
פליישר	צבי	פרידלר	זיגי
פליישר	דוד	פרידלר	פליקס
פליישר	חנה מ.	פרידמן	פרידה
פליישר	אהרן מנדל	פרידמן	כסיל
פליישר	שלמה יוסף	פרידמן	אסתר
פליישר	חיה	פרידמן	צביה
פליקס	מיכאל	פרידמן	מניה
פליקס	בריינדל	פריי	בעריש
פלצ׳ר	אנשל	פריי	חנה מינדל
פלצ׳ר	יוסף	פריי	פייגל
פלצ׳ר	זאב צבי	פריי	יחזקאל
פלצ׳ר	לוצי	פריי	גיטל
פלצ׳ר	שמעון	פריי	ליאו
פלצ׳ר	ברונקה	פריי	יעקב
פלצ׳ר	רוזה	פריימן	מנחם מענדל
פלצ׳ר	פרינה	פריימן	חנהע פריידל
פניגר	שמעון	פריימן	לאה
פניגר	אסתר	פריש	משה
פניגר	שלמה	פריש	יהושע־אליעזר
פניגר	רצל	פריש־גרוס	רבקה
פניגר	אברהם	פריש	ישראל
פניגר	דוד	פריש	רחל
פנקס	קלמן	פריש	לייביש
פנקס	רבקה	פריש	דוד
פקלר	מלה	פריש	פסיה
פרבר	שלמה	פריש	יצחק
פרבר	רחל	פריש (סופר)	דוד מאיר
פרבר	טאובה	פריש	מינדל
פרבר	משה	פריש	רבקה
פרבר	פריינדל	פריש	שלמה
פרבר	לאה	פריש	יעקב

פריש	אסתר
פריש	יהושע
פריש	דוד מאיר
פריש	מיכל
פריש	משה מרדכי
פריש-סופר	משה
פריש	שמעון
פריש	תהילה
פריש	משה שמואל
פרישר	פנחס
פרישר	אסתר
פרישר	שמעון
פרישר	לאה
פרישר	שרה
פריפלד	שרה
פרלשטיין	יחיאל
פרלשטיין	חנה
פרלשטיין	לאה
פרלשטיין	אביש
פרלשטיין	מלכה
פרלשטיין	לושה
פרלשטיין	משה
פרלשטיין	רחל
פרלשטיין	אליעזר
פרן	חיים דוד
פרן	קריינדל
פרן	שמואל לייב
פרנקל	יהודה
פרנקל	פריידה
פרנקל	אורי
פרסול	יצחק
פרסול	גנענדל
פרסול	משה מרדכי
פרסול	מינקה
פרסול	דובלה
פרסול	נחום
פרסול	נחמיה
פרסול	אסתר בריינדל
צולמן	שמואל אהרן
צולמן	פרימט
צולמן	בן ציון
צוקר	בצלאל
צוקר	חיים
צוקרמן	רחל
ציזנר	יוסף
ציזנר	מלכה

ציזנר	משה
ציזנר	שלמה
ציזנר	אשר
ציזנר	דוד
ציזנר	טייבל
ציזנר	בשה
ציזנר	דב
ציזנר	ברכה
ציזנר	זישא
ציזנר	רבקה
ציזנר	איטקה
ציזנר	רחל
ציזנר	שלמה
ציזנר	דוד
ציזנר	נחה
ציזנר	בלצ'ה
ציימר	מרכוס
ציימר	הלנה
ציימר	ליאפולד
ציימר	זיגמונד
ציינוירט	מלכה
צימר	מענדל ומשפ'
ציפר דר'	שמואל
צלנר	פייגל
צנזור	אהרן
צנזור	בריינדל
צנזור	פרל
צנזור	וולף
קאופמן	שמאי
קאופמן	רחל
קאופמן	שמעון
קאופמן	פריידל
קאופמן	לייביש
קאופר	צבי הרש
קאופר	מינה
קאופר	גוסטה
קאופר	לאה
קוזיצ'ז'	הרש לייב
קוזיצ'ז'	מינדל
קוזיצ'ז'	שלום
קוזיצ'ז'	מרדכי
קוזיצ'ז'	חיים
קוזיצ'ז'	משה
קויפמן	לאה
קויפמן (כץ)	רבקה
קולניק	ליאון

קולניק	רוזליה
קוניצפולסקי	דוד
קוניצפולסקי	מנחם
קופרמן	יוסף
קופרמן (ריינר)	רייזל־אסתר
קורנגולד	אברהם
קורנגולד	רוזה
קורנגולד	אפרים
קורנגולד	לאה
קורנגולד	יואל
קורנגולד (אהרונקרויט)	חנה שרה
קורנגולד	אברהם
קורנגולד	חיים
קורנגולד	יוסף
קורנגולד	יצחק אלטר
קורנגולד	פרל יוטה
קורנגולד	גולדה
קורנגולד	חנה
קורץ	זליג
קורץ	אודל
קורץ	שרה בריינדל
קורץ	לאה
קורץ	אלחנן
קורץ	חנה
קורץ	זליג
קורץ	חנה
קורץ	נחמיה
קינרייך	אליעזר זיסמן
קינרייך	שלמה
קינרייך	איידל
קינרייך	משה
קינרייך	בריינדל
קינרייך	רייזל
קינרייך	שפרינצה
קינרייך	ברוך
קינרייך	ליבה
קינרייך	הנרי
קינרייך	דוד
קינרייך	רבקה
קינרייך	הירש צבי
קינרייך	חנה
קירשנר	חיים
קירשנר	ביילה
קירשנר	יהודה
קירשנר	מרדכי
קירשנר	שמעון
קירשנר	רוזה
קירשנר	אברהם יהושע
קירשנר	אסתר
קירשנר	יהודה
קירשנר	יעקב
קלוגר	משה
קלוגר	לאה
קלוגר	רייזל
קלוגר	ישראל
קלוגר	דוד
קלוגר	יאכט
קלוגר	רבקה
קלוגר	יוסף
קלוגר	רחל
קלוגר	מרים
קלוגר	אלי
קלוגר	אטקה
קלוגר	שמואל
קלוגר	אליהו
קלוגר	רבקה
קלוגר	אברהם שמואל
קלוגר	נחמה
קלוגר	אריה
קלוגר	יוכבד
קלוגר	דוד
קלוגר	פייגל
קלגסבלד	זישא
קלגסבלד	גוצ'ה
קליגר	אליהו
קליגר	מירלה
קליגר	ביילה
קליגר	חיים
קליין	חיה
קליין	דבורה
קליין	מרדכי
קליין	מרים
קליין	יחזקאל
קליין	שושנה
קליין	קלמן
קליין	חיים
קליין	רחל
קליין	אברהם
קליין	עמליה
קליין	מאנעס
קליין	הירשל

קליין	פייגה
קליין	דבורה
קליין	שיינדל
קליין	צילה
קליין	הרשל
קליין	אריה
קליין	רבקה חיה
קליין	דבורה
קליין	אברהם
קליין	אברהם
קליין	גרטה
קלגסברון	שלמה
קלגסברון	ויטה
קליינברגר	גרשון
קליינברגר	דבורה
קליינברגר	חיים
קליינברגר	גיטל
קליינברגר	לייביש
קלינג	צפורה פ.
קלינג	יהודה
קלינג	יוסף
קלפהולץ	שלמה
קלפהולץ	חנה הינדה
קלפהולץ	דינה
קלפהולץ	אלי
קלפהולץ	חנה
קלפהולץ	אסתר
קלפהולץ	יצחק
קלפהולץ	שלמה מלך
קלפהולץ	שלמה
קלפהולץ	אסתר
קלפהולץ	חנה
קלפהולץ	דינה
קלפוס	יאכט (יוכבד)
קלפוב	גיטל
קלפפר	משה ומשפ׳
קלפר	לייב ומשפ׳
קלפר	פנחס
קלפר	חנה
קלפר	בלומה
קלפר	פסיה
קלפר	יהושע
קלפר	אברהם
קנובלאוך	שמואל דוד
קנובלאוך	ברוך
קנובלאוך	פייגה

קנובלאוך	נאכקה
קניגסברג	שיינדל
קניגסברג	חנלה
קסטן	הלל ומשפ׳
קסלר	חים
קסלר (פישגרונד)	צפורה
קסלא	יצחק
קסלר	רחל
קראקאואר	אברהם
קראקאואר	לידיה
קראקאואר	רעזי
קרויצשטיין	שמואל
קרויצשטיין (מושל)	רייצה
קרויצשטיין	שרה
קריגר	נחמן
קריגר	מרים
קריגר	שמעון
קריגר	גוסטה
קריגר	ברוך
קריגר	רוז׳יה
קריזר (פלצ׳ר)	ומשפחתו
קרישר	יצחק
קרישר	חיה
קרישר	יונה
קרישר	וולף
קרישר	אברהם
קרישר	הירש
קרישר	אלימלך
קרישר	פסיה
קרישר	שמואל
קרישר	נעטקה
קרקובר	יהושע
קרקובר	גולדה
קרקובר	מלה
קרקובר	נחמיה
קרקובר	פרניה
קרקובר	לאה
ראוכורגר	יעקב
ראוכורגר	שרה
ראוכורגר	ברכה
ראט	דוד
ראט	גיטל
ראט	זיסמן
ראט	אסתר
ראט	שמואל

ראט	נפתלי
רבינוביץ'	פנחס
רבינוביץ'	אסתר
רבינוביץ'	גוסטה
רבינוביץ'	אברהם ל.
רבינוביץ'	חנה
רבינוביץ'	חיה ג.
רבינוביץ'	יששכר
רבינוביץ'	יעקב
רבר	יהושע
רבר	ביילה
רבר	ברוך
רבר	רייזל
רבר	דוד
רבר	משה חיים
רבר	שלמה בריש
רבר	יצחק
רבר	טאובה
רבר	דוד
רבר	מרים
רבר	יוסף ומשפ'
רובינסקה	רחקה
רוזנבאום	יעקב
רוזנבאום	ראצל
רוזנבאום	שמואל
רוזנבאום	משה
רוזנבאום	בעריש
רוזנבאום	רבקה
רוזנבאום	ביילה
רוזנבאום	יעקב
רוזנבאום	יצחק
רוזנבאום	שושנה רוזה
רוזנבאום	מרדכי
רוזנבאום	אטל
רוזנבאום	מאיר
רוזנבאום	שיינדל
רוזנבאום	לייביש
רוזנבאום	רייזל
רוזנבאום	שמואל
רוזנבאום	מלכה
רוזנבאום	חיים
רוזנבאום	זיסל
רוזנבאום	זיסמן
רוזנבאום	מלכה
רוזנבאום	דוד
רוזנבאום	אברהם
רוזנבאום	לייביש
רוזנבאום	פריידה
רוזנבאום	ינטל
רוזנבאום	בלומה
רוזבך	ביילה
רוזבך	מלכה
רוזבך	דוד
רוזבך	פרידה גיטל
רוזבך	רחל
רוזבך	גצל
רוזנבלום	ישעיהו
רוזנבלום	איטה
רוזנבלום	שיינדל
רוזנבלום	שלמה ל.
רוזנבלום	גול. מל.
רוזנבלום	רחל פר.
רוזנבלום	נחמיה
רוזנבלום	שאול
רוזנבלום	דוד
רוזנבלום	גיטה ר.
רוזן מנדל	שפרינצה
רוזנברג	שמעון
רוזנברג	ליבה
רוזנברג	הנדל
רוזנברג	חנה
רוזנברג	ברונקה
רוזנברג	לאה
רוזנברג	רבקה
רוזנברג	יוכבד
רוזנברג	רוזה
רוזנברג	צעשה
רוזנברג	שמעון
רוזנברג	גיטל
רוזנברג	לייב
רוזנברג	לאה
רוזנברג	איטל
רוזנברג	ינטל
רוזנברג	יאנעק
רוזנברג	נחקה
רוזנגרטן	איטל
רוזנוסר	עוזיאל זייליש
רוזנוסר אבעלס	רוזיה
רוזנוסר רייס	נטע לאה
רוזנוסר	אברהם נתן
רוזנוסר	חיים לייב
רוזנוסר	זכריה מנדל

רוזנוסר	שרה
רוזנוסר	יצחק
רוזנצוייג	אליהו
רוזנצוייג	אסתר
רוזנצוייג	יוסף
רוזנצוייג	יעקב
רוזנצוייג	שלמה
רוזנצוייג	סלה
רוזנצוייג	לינה
רוזנצוייג	ליבה
רוזנצוייג	שלה
רוזנצוייג	אלימלך
רוזנצוייג	בינה
רוזנצוייג	אהרן
רוזנצוייג	גוסטה
רוזנצוייג	חנה
רוזנצוייג	יוסף
רוזנר	שלום
רוזנר	חיה
רוזנר	משה
רוזנר	שלמה
רוזנר	מרדכי
רוזנר	גרשון
רוזנר	לייב
רוזנר	חוה
רוזנר	יוסף מלך
רוזנר	יוכבד
רוזנר	שמואל
רוזנר	דבורה
רוזנר	משה
רוזנר	גיטל
רוזנר	הינדה
רוזנר	וולף
רוזנר	שלמה
רוזענבוים	מניה
רוזענבוים	אסתר
רוזענבוים	רוז'יה
רוטר	מאיה
רויכורגר	אייזיק
רויכורגר	חנה
רויכורגר	הינדה
רויכורגר	יוקל
רוף	יעקב
רוף	חנה הינדה
רוף	משה
ריזר	שלומית
ריטרמן	וולף
ריטרמן	חיים
רייך	יעקב
רייך	חיה
רייך	יוסף
רייך	מאיר שמואל
רייך	דוד
רייך	לאה
רייך	גרשון
רייך	צ'רנה
רייך	רוזה
רייך	טוביה
רייך	רבקה
רייכמן	ומשפחה
רייכר	יהודה
רייכר	גענעדל
רייכר	שיינדל
רייכר	רבקה
רייכר	דבורה
רייכר	משה
רייכר	משה
רייכר	אלחנן
רייכר	ביילה
רייכר	לאה
רייכר	יוכבד
רייכר	פסיה
רייכר	צפורה
רייכר	מנחם זכריה
רייכר	חיים דוד
רייכר	שלמה דב
רייכר	אליהו
רייכר	יעקב
רייכר	ישראל משה
רייכר	שלמה בריש
רייכר	ויטה
ריטרמן	משה
ריטרמן	מינה
ריינר	אמיל
ריינר קיכל	ברטה
ריינהולד	נפתלי
רייפן	יחיאל
רייפן	צירל ב.
רייפן	יעקב
רייפן	שאול
רייפן	שמעון
רייפען	יעקב

רייפען	חיה
רייפן	פרידה
רייפר	מנחם מנלה
רייפר	רבקה
רייפר	געצל
רייפר	מילה
רייפר	בנימין
רייפר	גיטל
רייפר	משה
רייפר	אברהם יששכר
רייפר	רבקה
רייפר	משה בעריש
רייפר	הערשל צבי
רייפר	טובה
רייפר	יצחק
רייפר	לייבל
רייפר	רחל פייגל
רייפר	יצחק
רייפר (קורץ)	רחל
דייפר	יחזקאל
רייפר	בריינדל
רייפר	לייב יהודה
רייפר	רחל פייגל
רייפר	צבי
רייפר	טובה
רייפר	ישראל
ריכטר	חיים
ריכטר	יהודה לייב
ריכטר	מלכה
ריכטר	זלמה
ריכטר	משה
ריכטר	פרידה
ריכטר	גיטל
ריכטר	יוסף צבי
ריכטר	יואל
ריכטר	שרה
ריכטר	מאיר
ריכטר	אסתר
ריכטר	יעקב
ריכטר	לאה
ריכטר	דב בעריש
ריכטר	משה
ריכטר	חנה
ריכטר	יחזקאל
ריכטר	חנה
ריכטר	ליאון

ריכטר	מלכה
ריכטר	מוטל יעקב
ריכטר	מרדכי
ריכטר	משולם זישא
ריכטר	פרלה
רנד	לייב
רנד (גרסטנר)	חנה
רנד	שרה
שאגרין	ידידיה
שאגרין	דבורה
שאגרין	גיטל
שארף	שלמה
שארף	מינדל
שארף	רפאל יוחנן
שודמק	רחל
שודמק	יהודית
שוורץ	משה
שוורץ	פייגה
שוורץ	ברכה
שוורץ	לייביש
שוורץ	רבקה
שוורץ	חנה
שוורץ	שלום
שוורץ	הירש
שוורץ	חיה
שוורץ	ראובן
שוורץ	דוד
שוורץ	יהודה
שוורץ	רחל
שוורץ	מלכה
שוורץ	מרדכי
שוורץ	גיטל
שוורץ	לייביש
שוורץ	רחל
שוורץ	אברהם
שוורץ	גיטל
שוורץ	מאיר
שוורץ	דוד
שוורץ	רחל
שוורץ	פייגה
שוורץ	מאיר
שוורץ	יוסף
שוורץ	בריינדל
שוורץ	לייביש
שוורץ	שפרינצה
שוורץ	העשעק

שוורץ	רבקה
שוורץ	וובש
שוורץ	יעקב
שוורץ	הדסה
שוורץ	משה ח.
שוורץ	אליעזר
שוורץ (ציזנר)	רייזל
שוורץ	זליג
שוורץ (שטרקר)	זנבל
שוורץ	רייזל
שוורץ	הנדל
שוורץ	לייביש
שוורץ	רבקה
שוורץ	צ׳שה
שוורץ	חנה
שוורץ	משה
שוורץ	מיצ׳קה
שוורץ	אברהם
שוורץ	אולגה
שוורץ	ברוך
שוורץ	ברנדל
שוורץ	דוד
שוורץ	רגינה
שוורצברד	יצחק
שוורצברד	בלה
שוורצברד	לאה
שוורצברד	זלמן
שוורצברד	מרדכי
שוורצברד	אדלה
שוורצברט	אברהם
שוורצברט	פרידל
שוורצברט	יצחק
שוורצברט	רוזה
שוורצמר	פישל
שוורצמר	טונקה
שוט	רחל
שוט	שרה לאה
שוט	אברהם י.
שוט	דוד
שוט	פייגל
שוט	חנה
שוט	בנימין
שוט	מלכה
שולמן	יעקב צבי
שולמן	שרה רחל
שולמן	לאה
שולמן	אליעזר
שולמן	איטל
שולמן (הוכבוים)	משה
שולמן (הוכבוים)	דוד
שולמן (הוכבוים)	חיים וולף
שולמן	זיסל
שולמן	אייזיק
שולמן	חנה גולדה
שולמן	בצלאל
שולמן	משה
שולמן	דוד
שולמן	נחה לאה
שולמן	פייגל
שור	אברהם
שור	גיטל
שטוב	זלמן
שטוב	פפקה
שטוב	משה
שטוב	יוקל
שטוב	חנהלה
שטוב	חייצ׳ה
שטוב	שמחה
שטוב	אברהם
שטיינהאואר	דוד
שטיל	דוד
שטיל	מינקה
שטעג	אידה
שטעגער	ישראל
שטעגער	שרה רבקה
שטפלר	יעקב
שטפלר	חנה
שטפלר	אברהם
שטפלר	רחל
שטפלר	דוד
שטפלר	פרניה
שטראוס	רוזה
שטראוס	מאיר
שטראוס	ביילצ׳ה
שטראוס	איטקה
שטראוס	יוסף
שטרנברג	ומשפ׳
שטרנפלד	שמואל יוסף
שטרנפלד	אריה
שטרנפלד	רבקה
שטרנפלד	יעקב
שטרנפלד	גניה

שטרנפלד	שמעון
שטרנפלד	בריינדל
שטרנפלד	יעקב
שטרנפלד	גניה
שטרנפלד	רויזה
שטרקר	חיים
שטרקר	אודל
שטרקר	פנחס
שיבעק	ומשפ׳
שיין	טובה
שיינהרץ	העשעק
שיינהרץ	מלי
שיינהרץ	חנל׳ה
שיינהרץ	שעיה מרדכי ואש
שיינוביץ	יוסף
שיינוביץ	זליג
שיינוביץ	שמואל
שיינוביץ	מרדכי
שיינוביץ	לייביש
שיינוביץ	איציק
שיינוביץ	מניה
שיינוביץ	נחמן
שינברג	הירש אלימלך
שינברג	גולדה
שינברג	שלמה
שינברג	ריבה
שינברג	מאיר
שינברג	לאה
שינדלר	חיים
שינדלר	רבקה
שינדלר	זאב שלמה
שינדלר	יוחנן
שינדלר	שרה
שינטהל	נחמיה
שינטהל	דבורה
שינטהל	גיטל
שינטהל	הערשל
שיף	דוד
שיף	צלובה
שיף	ירחמיאל
שיף	מלכה
שיף	יוסף
שיף	יעקב צבי
שיף	דוד
שיף	יהושע אליעזר
שיפר	חיים משה
שיפר	פרלה
שיפר	דוד
שיפר	אסתר
שיפר	דובקה
שלזינגר	יעקב
שלזינגר	רייזל
שלזינגר	שמעון
שלזינגר	הנדל
שלזינגר	חיים
שלזינגר	צילה
שלזינגר	רוזה
שלזינגר	ארפד
שלזינגר	משה
שליידרר	ישעיהו משה
שליידרר (סמט)	אסתר
שליידרר	יוכבד
שליידרר	כלה
שליידרר	יעקב הירש
שמולביץ	פסלה
שמיידלר	דוד
שמיידלר	הדסה
שמרהולץ	מרדכי
שמרהולץ	ביילה
שמרהולץ	יצחק
שמרוט	יוסף
שמרוט	גיטל
שנברג	יעקב
שנברג	תמר
שנברג	מרדכי
שנברג	טובה
שנברג	נחמיה
שנברג	מרדכי
שנברג	פסל
שנברג	רבקה
שנברג	ביילה
שנברג	נחמיה
שנברג	שלמה
שנברג	ישעיהו
שנברג	מאיר
שנברג	חנה
שנברג	יחזקאל
שנברג	וולף
שנברג	פרידה
שנברג	אברהם
שנברג	דוד
שנברג	יוחנן

שנברג	הרש דוד
שנטל	ברכה
שניידר	חיים
שניידר	ברונצ'ה
שניידר	יוסף
שניידר	לייביש
שניידר	ביילה
שניידר	דוד
שניידר	פרימט
שניידר	חיה
שניידר	שלמה יוסף
שניידר	מינדל
שניידר	רחל
שניידר	שרה
שניידר	שלמה
שניידר	יואל
שניידר	אנדז'ה
שניידר	משה
שניידר	ברכה
שניצר	יחזקאל
שניצר	רחל
שניצר	שמעון
שניצר	רייזל
שניצר	יצחק הרש
שניצר	איטל
שניצר	שמחה
שניצר	גיטל
שניצר	שמעון יוסף
שניצר	אליאס
שניצר	רחל
שניצר	יצחק
שניצר	אסתר
שניצר	בלומה
שניצר	משה לייב
שניצר	גולדה
שניצר (פלטשר)	חיה
שניצר	שלמה
שניצר	שרה
שניצר	שכנא
שניצר	געגענדל
שניצר	לוי
שניצר	רבקה
שניצר	מאיר
שניצר	פייבל
שניצר	שמואל
שניצר	מנצ'ו
שנקר	ישראל
שנקר	גוסטה
שענברג	ישראל
שענברג	שרה שפרה
שענברג	אברהם
שענברג	שיינה
שענברג	חנה
שפירא	משה
שפירא	אסתר
שפירא	מיצ'קה
שפירא	לוצ'קה
שפירא	זלטה
שפירא	שכנא
שפירא	הנדל
שפירא	מלכה
שפירא	חנה
שפירא	חיים
שפירא	זלטה
שפנגלט	ישעיהו
שפנגלט	טובה
שפנגלט	לייב
שפנגלט	דוד
שפנגלט	שרה
שפנגלט	גושצ'ה
שפריצר	ישראל
שפריצר	איטה
שקלרצ'יק	יצחק יעקב
שקלרצ'יק	זיסל
שרודה	אברהם
שרודה	הנה
שרודה	פריידה
שרודה	בערל
שרייבר	שמחה
שרייבר	בעריש
שרייבר	אבא
שרף	בלצ'ה
שרף	יהושע
שרף	חנה גוסטה
שרף	שמשון
שרף	מרדכי
שרף	שלמה
שרף	מינדל
שרף	רפאל יוחנן

משה בוכנר – הסבא

מרדכי בוכנר – האב
(מחבר הספר המקורי)

אלימלך בוכנר – הבן

הירש לייב בקון
המלחין והחזן המפורסם והנערץ

ד"ר יצחק וד"ר ברטה פלדבלום שוורצברט –
נציג הסיים וחבר בממשלה.
בהיותם בגולה בלונדון בשנת 1942.

התאומים
סיידק ויוסף קלינג

חנקה שניצר

מניה קורל

בן־ציון זולמן

שמואל פישלר

מנשה פישלר

זיגי זינגר

רוחקה זילביגר

יצחק שיינוביץ

מוניק רוף

שמואל ויינר

פרידה גרטנר

"באתי למקום הולדתי ובכיתי –
חברי מילדות –
היכן הם היום?"

חברי תנועת נוער מזרחי.

שורה אחרונה (משמאל לימין): ב. טאוס, ה. מאי, מ. קליידר; שורה אמצעית: ש. גנגר, ש. מנדלבאום. א. סטפלר; שורה תחתונה: ש. שניצר, מ. זיגמן. ה. אייזנברג, מ. קלגסברום.

חוג הדרמה של אנסקי.

שורה עליונה (משמאל לימין): בורנשטיין, מאגר, רוזנבאום, גב' שור, מ. שינדלר, גב' שור, גריובר, פ. לנדאו, י. לידה. שורה תחתונה: גייצל פליישר, גב' שטרנפלד, בוכנר, פורד, ח. לנדאו, אלטמן, י. לנדאו, שטרנפלד.

מעון יום לילדים יהודים, 1930.

חברי תנועת השומר הצעיר, 1933.

נשות "מזרחי"

דודניות.
משמאל: רוחל'ה (פליישר) גיטר ומימין: רוחל'ה קלגסבלד, אחת מן החלוצות הראשונות שעלו לישראל בשנת 1930 – עד לפטירתה חיה בקיבוץ עין־המפרץ.

חברי ה"מזרחי" בשנת 1937.

הציונים הראשונים בכשאנוב.

אירגון יוצאי כשאנוב בתל־אביב. המחבר מ. בוכנר ז"ל יושב מימין.

ביה"ס הציבורי – תמונת מחזור של הכתה השביעית, 1933.
שורה עליונה (משמאל לימין): ט. גריובר, ר. גרוס, ה. הלפר, 2 נערות נוצריות, ט. קליין, נערה נוצריה, פ. גולדברג, מ. נאופלד, מ. שוט; שורה אמצעית: צ. גלדוורט, ז. קופמן, 5 נערות נוצריות, צ. זאייק; שורה תחתונה: ה. לנדאו, ר. לפקוביץ, ר. זוסמן, פ. פרידמן, י. פינק.

ביה"ס הציבורי, תמונה של כתה משנת 1935

בית יעקב, 1938

שורה עליונה (משמאל לימין): פ. גריובר, ט. זילברפלד, ד. וואסרטייל, א. זלינגר, ל. לאופר, ס. הלברשטם, ב. בסטר, ב. מצנר, מ. ברנר, פ. גולדברג, ש. אופנר, ה. ליפשיץ, ר. הגלר; שורה אמצעית: מ. הלברשטם, ס. הירשברג, ד. ???, מורה, גב' שוורץ, ס. אופן, ש. זימר, ה. הגל; שורה תחתונה: ה. סאכר, מ. קירשנר, ב. ברל, ב. שוורץ, ה. שודמק.

בי"ס בית יעקב, שנת 1936 צירקה.

טיול בחוף פיאסקי, בשנת 1930.

אירגון הבונד, 1930.

בילוי והתרגעות בחוף פיאסקי, 1930.

אירגון הספורט "מכבי", בערך בשנת 1929.

אירגון סיני, 1938.
שורה עליונה (משמאל לימין): שרף, קרנקרוט, ל. רייכר, ל. פניגר, מ. קוהנא אלטר, ל. קוהנא, זיגמן; שורה אמצעית: זייפמן, מושקוביץ, נ. סובל, ברנר, זאייק, ש. זוננשיין; שורה תחתונה: נ. הירשברג, ד. בלס, מ. גנגר.

אירגון השומר הצעיר, 1935 בקירוב.
שורה עליונה (משמאל לימין): א. הוכבאום, ש. מלצר, י. וולפיילד, י. נויכוביץ, ל. ויינר, א. אורטנר, א. נייהוף; שורה אמצעית: ש. פינקוספלד, ש. אורטנר, ל. אלוּויס, ל. נויימן; שורה תחתונה: מ. רוף, מ. צייזנר, ש. שניצר, א. לייזנר, ז. ווינזלברג.

שבת אחר הצהריים במפגש חברתי, אביב 1939.

אביב 1940

פלה שרף, טוסקה גריובר, מוניק רוף, פרלה נוסבאום, שלמה גרוס, דובקה ליפשיץ, רומק קריגשטיין, צסיה אורנשטיין.

בית יעקב, כתה משנת 1938.
שורה עליונה (משמאל לימין): צייזנר, ר.ה. קאָנר, פ. ליפשיץ, ט. קלפהולץ, ט. רוייס, ר. קונדייק, פוכברומר, ל. קארפ, ר. רייפר; שורה תחתונה: פ. גרטנר, ל. לובליך, ר. קלפהולץ, מורות, גב' בלום, גב' ויינר, ר. יוקר, ל. גסטוירט, לייברפראונד.

קבוצת בנות.
שורה עליונה (משמאל לימין): מרקוביץ, זילפן, מ. זגורסקה, מנדלבאום; שורה תחתונה: ???, ליבליך.

הכתה השביעית בשנת 1938–9 עם המורות ללימודי מקצועות יהדות.

הילדה משמאל, מלה אשכנזי חיה בישראל – היא חבה את חייה לגבורתה והקרבתה של אחותה לאה (קיצונית מימין) שלקחה את מקומה בשורה בסלקציה במחנה ההשמדה באושוויץ.

אירגון "עקיבא", 1938.
שורה עליונה (משמאל לימין): א. שאצקר, ברק זלינגר, מאלק בוכנר, וורומק לפקוביץ, שימעק, אלבאום, יוסק לפקוביץ, ברוך קוהנא; שורה תחתונה: ש.ר. גרטלר, ברק קליין, חנקה כץ, י. וייצמן, גולדה ליפשיץ, רוזקה מנדלהולץ, מיכה שפירא, ר. קריגשטיין, פ. ספירה.

שורה עליונה (משמאל לימין:) ש. קוניפולסקי, רייך, ב. פינקר, ח. וכסברג, י. לסק. שורה תחתונה: רומק קריגשטיין, גוסטה פילצר, הלה קוניצפולסקה, בלימה פילצר.

מחנה יום יהודי, 1933 צירקה.

הכיתה השביעית בבי"ס ציבורי, 1936.
44 תלמידים – 25 יהודים, 19 נוצרים.
במרכז התמונה (יושב) המחנך הדגול ומנהל ביה"ס ר. טרזאפ.

טיול של אירגון "עקיבא" בשנת 1937.

בני ציון – בשלהי שנות ה–20.

שורה עליונה (משמאל לימין): י. גולדברג, ח. אנגלנדר, ???; שורה תחתונה: מ. לנגר, ש. הורוביץ, ב. זלינגר, ח. הורוביץ.

ד"ר אדולף רייזר – הרופא האהוב מראשוני הציונים הפעילים.

קבוצת אינטלקטואלים – שורה עליונה (משמאל לימין): ש. זגורסקי, ש. לנדאו, י. רייזנר, ל. פישגרונד, מ. זילביגר, ש. שינברג; שורה תחתונה: מ. אנגל שטיין, י. וורנר, י. גולדברג, מ. הורביץ, י. לנדאו.

איסוף תרומות לקרן הקיימת; דובקה ליפשיץ, פרלה נוסבאום.

רב יומלה הירשברג – סוחר ידוע שבמשך 50 שנה עבר לפני התיבה בתפילת נעילה ביוה"כ.

חסידי בבוב.
נתן פריי, ישראל וייס, אריה פריש, פאבל גרוס.

חייסקאל גלס.

הרב שאול לנדאו בשבת.

האחים קורנגולד שבים מן התפילה בביהכנ"ס בחג הסוכות.

משפחת סטפלר בטקס הנישואים של בתם בלימכיה ליעקב ראוכוורגר בשנת 1938.

נישואי מלה וואכברג (שלזינגר) לוולף לנדאו בשנת 1928. בתחתית התמונה מימין שמוחק הקטן.

משפחתו הענפה של לייבלה רייפר.
אם המשפחה רחל פייגל (ריכטר) רייפר יושבת רביעית משמאל.

נישואי צילה שניצר למ. ניכטבורגר, 1938.

רב מ. מנדלבאום חבר במועצת העיר, וחתנו ארון גריובר – ציוני פעיל ובני משפחתו.

חורף, 1939
(משמאל לימין): משה קווצלה (מילוך־טופ), קלוגר (בובה), נחמן לאופר (סולטיס), חמל אורנשטיין (היטרה), שימון רוזנברג (דיאבל).

משמאל לימין: שלומק בורנשטיין, חנקה שניצר, מניה קורל, שמילק לופטיג.

טיול של אירגון "המזרחי" בשבת אחר הצהריים.

שורה עליונה (משמאל לימין)" סרוליק שינברג, פרידקה גריובר, ש. לנגר; יושבת: אווה גרוס.

משפחת וויינר (ברנר) סרוליק, סורציה, יוסל.

משמאל לימין: רוחקה בייגלזין, אסתר הוברגר, רוזיה דייפר, טושקה קליין.

משפחת גרוס זמן קצר לאחר השיחרור: פרידה, שלמק, דורקה.

נשף פורים במסגרת אירגון עקיבא בשנת 1936–7.

משמאל לימין: גרדה טוביאס, האחיות בלונדר, זלמה טוביאס, חבציה גריובר.

ככר השוק, צירקה 1920.

רב ישראל פינקוס למברגר שומר בית הקברות. "נהגנו לאמר כי הוא יודע כתובתו של כל אחד ואחד".

בית כנסת "אנשי חייל".

מוישה (סמטלוק) מונדשיין ודודנו
במדי הצבא האוסטרי בשנת 1916.

משמאל לימין: הסופר מ. בוכנר, אָחִיו וחבריו, 1916.

רומק קונרייך – הוא לבש
מדי ס.ס. ימים רבים ולקח
חלק בפעילות טרוריסטית
נגד הגרמנים.

שלומק סטפלר – אחד
מהחיילים היהודים
הראשונים במדי הצבא
הפולני – נהרג בסאנוק
בשנת 1939.

יעקב (שמוצק) שלזינגר במדי הצבא
הפולני בחברת אחיו זלמן ואשתו.

מאייר שטגר,

אביגדור
קלגסבלד.

א. קלגסבלד היה בן הערובה הראשון שהוצא להורג בידי הגרמנים בספטמבר 1939.

1946 – גילוי המצבה לזכר 30 הקורבנות שנטבחו בטרזביניה בספטמבר 1939.

יודנראט תחת הכיבוש הגרמני.
מחלקת הבריאות.
לוסיה קריגשטיין.

המחלקה שעסקה באספקת המזון.

משמאל לימין: מנדל נוסבאום, גב' אנוך, גב' לופטיג.

מרכז חיסונים.
האחות הראשית, אליס צויקליצר, סטסיה (זילברשטיין) מילר, שתי האחיות לבית זולמן במרכז. אליס שימשה כאחות עד לסוף המר וניצלה את כישוריה כאשר הגסטפו באו לעצור אותה, היא הזריקה לעצמה רעל כדי למנוע מן הגרמנים את הסיפוק שבהוצאתה להורג.

ב. צוקר, מ. נגושינר.

מחנה קיץ 1941, שאורגן ע"י היודנראט.

אביב 1941.
במחנה כפייה סקראו. בשורה העליונה (משמאל לימין): ח. זיגמן, א. פריש, ש. טדניר, ש. זלינגר, צ. אונגר, י. קורץ; שורה תחתונה: ל. פלצח, פ. סייגל, ש. לנדאו.

"הם קרעו מעלי את אחותי הצעירה. היא היתה בסה"כ בת 11 וכל־כך רצתה לחיות. היא בכתה והתחננה שאעזור לה. הגסטפו והכלבים שלהם גררו את הילדה וקרעו אותה מעלי. פניה העצובות, פניה של אחותי הקטנה רודפות אותי כל הזמן וירדפו אותי לעולם."
הצהרה שניתנה בגרמניה ע"י ברניס (רייכר) לבנפוס.

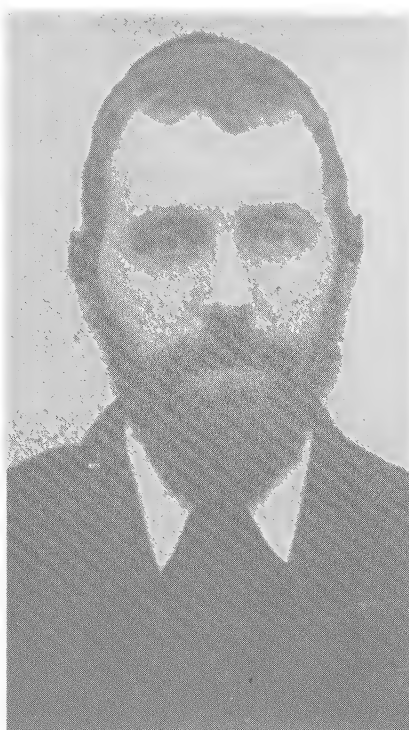

פייגל רוזנפלד.

שלושה מתוך שבעת הקדושים

חיים גרסטנר

ישראל פריש

שעיה ספנגלט

בדרך למחנה ההשמדה אושוויץ.

הממונים מטעם היודנראט – משטרה יהודית.

מרדכי שור.

שלמה וורצל –
מיד לאחר שיחרורו.

איזק יעקובוביץ –
סמוך למועד שיחרורו.

בית הכנסת הגדול בכשאנוב.

E GREAT SYNAGOGUE IN CHRZANOW
גרויסע שול אין כשאָנאב

ביום השחרור ממחנה השמדה בדכאו.
משמאל לימין: שלמה ברקוביץ, אברהם ויינברג, דוד קלפהולץ, למרבה הצער א. ויינברג נפטר יום לאחר מכן בשל אכילת יתר (התמונה צולמה בידי החיילים המשחררים מצבא ארה"ב).

קבוצת נוער בכשאנוב.

נוער כשאנובאי.

גן ילדים בשנות ה־30.

פרסול אסתר, גרוס ברונקה, פרסול רייזל.

שפיראי יוסף, ברומברגר שאול,
לרפלד, קירשנר.

פיילר שלמה (מלאך).

משפחת שפנגלת.

קבוצה גדולה של תושבי העיר בשנת 1932.

זגורסקי חיים, עם חברות
בזמן הכיבוש הנאצי.

שפירא יוסף שיינוביץ, וולפיש הירש.

שחייני (שוימר) אבא וולפיש הירש.

קבוצת נערות בכשאנוב.

קבר אחים באחד המחנות באיזור סודטים.

גן ילדים בכשאנוב – בתחפושת.

קבוצת כדורגל בכשאנוב "יודיניא". השוער הוא לייבעק גרסטנר.

מונדשיין נפתלי (טולעק).

בית הילד בכשאנוב – 1930.

עבודות כפייה בזמן הכיבוש הנאצי.

בנות בכשאנוב.

קבוצת נוער.

חיילים בצבא פולני 1936 – פרייפלד בנימין, גרסטנר לייבעק.

טגנר אברהם, פישצנג בלקה, מרמור צבי,
פישצנג עטרה, מלץ מאיר.

קבוצת כשאנובאים בזמן הכיבוש.

קבוצה מפרייהייט (חלוצים).

קבוצת בנות בכשאנוב.

תנועת יד חרוצים (בעלי מלאכה בכשאנוב).

תנועת גורדוניה.

נופשים במשאנא
דולנה ב־1933.

שרידי בית הקברות בכשאנוב
אחרי המלחמה.

תנועת בנות בכשאנוב – 1933.

קייטנות ילדים יהודים ביערות ליד כשאנוב.

חברים בתנועה ציונית.

קבוצת אברכים בכשאנוב.

בנות מכשאנוב.

משפחת נויהוף.

קבוצת ילדים בקייטנה – 1929.

קבוצת ילדים בקייטנה.

מפלגת בונד בכשאנוב בשנות ה־30.

צולם בזמן החופה בכשאנוב
של הנצ׳ה גרסטנר.

שטשובר אוסקר ואשתו ברטה,
וקסברג ישעיהו ואשתו גיטל.

בנות בטיול בחורשה.

נערים מ"סקיף".

בנות מכשאנוב.

תנועת גורדוניה בטיול.

משפחת ווינד.

צעירים בכשאנוב בזמן הכיבוש.

בוכנק יעקב, אימרגלית, פישצנג אליהו,
פוזנר אברהם.

על יד המצבה של חללי טשעביניה בבית
העלמין בכשאנוב.

מעהלר שמעון בתור חייל.

בנות משכאנוב.

קבוצת "בית יעקב".

הסרת לוט.

ארון עם שמות הקדושים באולם הארגון בת"א.

בחורשה בכשאנוב.

ככר השוק בכשאנוב אחרי מלחמת העולם השניה.

קבוצה של אנשי כשאנוב עם ילדיהם בכניסה לעיר (מאי 1992).

ככר השוק לפני המלחמה.

ככר השוק ביום חול.

בנות בכשאנוב – 1941.

תמונה במוזיאון יודאיקה בכשאנוב.

הזוג הירשברג.

משפחת צולמן
(ארבע דורות).

משפחת מונדשיין
(אושר מלאך).

מצבת בנימין טאוס ז"ל שנפל על הגנת המולדת.

קרקאוער שמואל, ציזנר רומעק.

קבוצת צעירים בכשאנוב.

אבן הנצחת הבן
של אסתר ירדן,
נכד ר' זכריה
מלצר, מכשאנוב.

(ליפשיץ) שטרנפלד רבקה.

(ליפשיץ) שטרנפלד אריה.

בנות בכשאנוב.

לפני טקס הסרת הלוט מהאנדרטה לזכר שבעת הקדושים (מאי 1988).

ביקור של יוצאי כשאנוב בשנת 1986
באנדרטה של 7 הקדושים שהוקמה ע״י
הפולנים.

הצדקנית שרה לסק (קלוגר).

תהלוכה לכיוון בית העלמין, לאחר טקס האזכרה לשבעת הקדושים (מאי 1992).

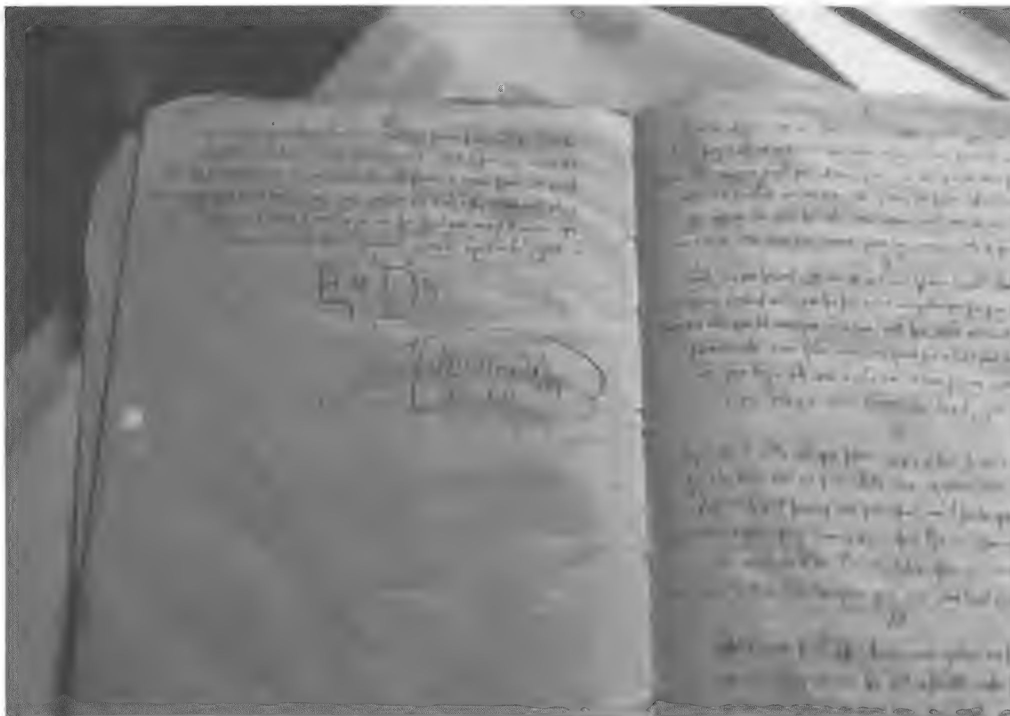

משה בריש רייפר ז"ל, אחיו של רוזיא הירשברג.

שלמה לאובר, עלה ארצה ב־1932,
שירת כנוטר בשנות הארבעים.

דף מהמחברת של הבדרן הידוע ויינטראוב, הנמצא במוזיאון בכשאנוב.

"התאחדות"

"מפלגת העבודה הציונית התאחדות" נוסדה בשנת 1920 בפראג, לאחר דיון רעיוני בועידה בין מפלגת פועלי ארץ ישראל "הפועל הצעיר" לבין תנועת "צעירי ציון" בגולה. בראש הצירים של "הפועל הצעיר" היו א.ד. גורדון וא. יפה, ובראש "צעירי ציון" – מרטין בובר, חיים ארלוזורוב ואריה טרטקובר. לאחר שלושת ימי דיונים והכנת המצע הרעיוני־חברתי, שנוסח בידי גורדון ובובר, הוחלט על איחוד שתי המפלגות האלה.

בגאליציה המערבית לא היתה קיימת תנועת "צעירי ציון" מאורגנת. אולם בתוך סניפי הסתדרות הציונים הכלליים, מצויים היו חוגים בעלי זיקה רעיונית אל ארץ ישראל העובדת, שהזדהו עם דרכה של "הפועל הצעיר" בארץ. הסתדרות הציונים הכלליים במערב גאליציה היתה ריבונית וכללה בתוכה אירגונים ציוניים שונים. אחרי מלחמת העולם הראשונה, עם חידוש עצמאותה של פולין, הסתדרות הציונים הכלליים במערב גאליציה גדלה והתרחבה עם מוסדות מרכזיים עצמאיים ואף מעמדה הפוליטי תפס מקום מכובד. בלי ספק תרמה לכך, במידה רבה, עובדת מנהיגותן הסמכותית ואישיותו הרוחנית הנערצה של ד"ר יהושע טהון.

התארגנותה והתפשטותה המהירה של מפלגת ה"התאחדות" במערב גאליציה, מצאה קרקע פוריה גם בכשאנוב. שכן גם בסניף המקומי של הציונים הכלליים "בני ציון" קיימת היתה כבר מזמן קבוצת חברים מלוכדת, שדגלה בהשקפתה הרעיונית והחברתית של "הפועל הצעיר". נזכיר אחדים מהם – יחזקאל גוטר, גרשון בוכנק, אייזיק מורגנשטרן, יצחק אורבך, שלמה ארנסט ועוד.

עם זאת, ועל אף התפתחותה של ה"התאחדות" בקנה מידה ארצי ובחירת ועד הפועל עם מוסדות מרכזיים בקראקוב, לא נטשה עדיין המפלגה את מסגרתה של הסתדרות הציונים הכלליים והמשיכה לפעול בתחומה עוד זמן רב, אם כי מעמדה של המפלגה הוכר בינתיים רשמית כסיעה אוטונומית, עם זכות חופש פעולה עצמאית. קיום זה בצוותא בתוך כותלי "בני ציון" נמשך תוך לויאליות מירבית ויחסי חברות תקינים, כמימים ימימה. זה התבטא הן בפעילות ציונית מאורגנת, כגון הקרן הקיימת ועוד והן במילוי תפקידים לוקאליים שונים. כדוגמה מאלפת עשויה לשמש העובדה, שבו בזמן שוותיק הציונים הכלליים ד"ר א. ריזר כיהן כיו"ר הנהלת "בני ציון", שימש חבר מצעירי "התאחדות", יעקב קאופר, כמזכיר.

רק בשנת 1925, לאחר בירורים משותפים והבנה הדדית בין מרכזי שתי המפלגות, סוכם על פרישת מפלגת "התאחדות" במערב גאליציה מהאירגון של הציונים הכלליים. ואכן, החלטה זו בוצעה בצורה נאה ומסודרת ביותר.

רצה המקרה, שבעצם ימי הפרישה הזאת ערכו חברי "התאחדות" מסיבת פרידה חגיגית באולמי "בני ציון", לקבוצה בת־8 חברים, לרגל עלותם יחדיו לארץ ישראל. והנה – במסיבת חברים מרוממת רוח זו, השתתפו גם חברים מוותיקי הציונים הכלליים בעירנו – ד"ר א. ריזר, הרשל בוכנק, גצלר ועוד.

ה"התאחדות" במערב גאליציה היתה חלק אינטגראלי של מפלגת העבודה הציונית־סוציאליסטית העולמית, אך מבחינה אירגונית היתה עצמאית, עם ועד פועל

מרכזי בקראקוב. סניפיה התפרסו כמעט בכל ערי חבל ארץ זה. הסניף בכשאנוב היה פעיל ומאורגן היטב והצטיין בכמה שטחים, כגון בהתגייסותו המירבית לעת בחירות לסיים ולקונגרסים הציוניים. רב היה חלקו בעבודה למען ק.ק.ל. ובמשותף עם "פועלי ציון" גם ל"קרן פועלי ארץ ישראל" (קפא"י). בהתאם לעקרונות היסוד של המפלגה, הופנתה תשומת לב מרובה להקניית הלשון העברית ולחינוך ציוני בקרב הנוער.

האמת ניתנת להיאמר – וזאת לאו דוקא בשבח עירנו – שבכשאנוב, לא זו בלבד שלא היה בית ספר עברי, אלא אפילו חנות כלשהי לספרים עבריים מהספרות החדשה, לא היתה בנמצא. נכון אולי לציין, כי שפת הדיבור של כל שכבות האוכלוסיה היהודית בכשאנוב, היתה מתמיד רק יידיש ועם הגידול הרב בהופעת עיתונים וספרים ביידיש בפולין בין שתי המלחמות, החל הנוער היהודי להתמסר לטיפוח הדיבור והכתיב של שפת יידיש ולפעמים עד כדי קיצוניות מופרזת של "יידישיזם" שהולידה אפילו עוינות אקטיבית ל"העברעיזם".

כנחמה פורתא, אפשר רק לציין, כי נתמזל מזלה של עירנו שזכתה בצוות של מורים מצויינים לעברית, שכל אחד מהם תרם להקניית השפה העברית אצלנו. נזכיר כאן שלושה מהם.

בהערכה רבה נזכור את המורה העברי הראשון בשנות ה־20 הראשונות – מנחם (אלימלך). הוא היה אקדמאי צעיר, תלמיד האוניברסיטה היאגיילונית בקראקוב והיה בא אלינו בימים קבועים לשעות אחדות למתן שיעורים. הוא ניחן בכושר פדגוגי ואינטליגנציה שופעת, רכש את לב תלמידיו ועורר בהם חיבה והתלהבות ללימוד עברית. באורח פלא מצא נתיב אל התלמידות היהודיות של הגימנסיה הפולנית, שהיו רחוקות לגמרי מכל הווי יהודי ותרבות יהודית ובמשך הזמן הפכו לגרעין של שוחרי הלשון העברית. לימים חלק מהן הצטרף לתנועת "השומר הצעיר" ויש, שאף עלו לארץ. מותו הטראגי הישרה אבל כבד על תלמידיו ומוקיריו. על שמו קראו את הספריה העברית, שהוא יזם את הקמתה – ספריית מנחם.

השני במנין היה המורה העברי פרלמוטר. בקי בחכמת היהדות עוד מימי תלמודו בישיבה, היה גם בעל ידע רב בספרות העברית הישנה והחדשה כאחד. טבעי הדבר שנמשכו אליו גם תלמידים מתקדמים, שברצונם, היה השלים את הגירסא דינקותא שלהם. מעבר לשיעורים הרגילים, היה ביתו בית־ועד לחובבי ספר ולאוהבי שיחת חולין של תלמיד חכם.

המורה העברי האחרון שלפני פרוץ המלחמה היה אומנסקי, שנשלח אלינו ע"י הועד הגלילי של "תרבות" בקראקוב. המורה אומנסקי היה בן של מורה וסופר עברי, מחבר ספרים בנושאים תלמודיים. אין תימה, שהעברית שגורה היתה על לשונו משחר ילדותו. הוא היה בעל תכונות עממיות והצטיין בעיקר בהוראת התנ"ך ותלמידיו ברובם באו מהנוער הציוני והחלוצי.

"גורדוניה"

"הסתדרות הנוער העממית־חלוצית גורדוניה" קמה במזרח גאליציה ביזמת מפלגת "התאחדות", בהשראת הגותו הרעיונית של אהרון דוד גורדון, כשנתיים אחרי מותו (1922). במרוצת הימים היה פנחס לוביאניקר (לבון) ממניחי היסוד והביסוס האידיאולוגי של תנועה זו.

מראשוני החולמים שביקש לגבש מבין צעירי "התאחדות" בכשאנוב גרעין של נוער במטרה ליסד סניף "גורדוניה", היה יחזקאל גוטר. רק בשנת 1925 הוגשמה, הלכה למעשה, הקמת סניף "גורדוניה" בעירנו בהדרכת יעקב קאופר.

התנועה התארגנה בקצב מואץ וכעבור זמן קצר השתכן הסניף במעון משלו והחלה פעילות חינוכית מתוכננת וסדירה. מקרב שכבת הבוגרים נבחרה קבוצת מדריכים למילוי התפקידים המתבקשים בקן – אסתר. ציזנר, יהודה קינרייך, ברק לאופר, אסתר נייהוף, יואל זיגל, אברהם שודמק, שלמה לנדאו ועוד.

מלבד הפעילות היום־יומית הרגילה בקן, השתתפו החברים הבוגרים גם במבצעים כלליים של התנועה, כמו השתתפות בישיבת המנהלים הראשונה (1927), בועידה המחוקקת בלבוב (1928), בועידה העולמית הראשונה בדנציג (1929) וכן בכינוסים בין־תנועתיים כגון של "החלוץ" וכד'. מאמצים לא מעטים נעשו ע"י המדריכים, כדי לאפשר למספר רב ביותר של חניכיהם להשתתף במחנות הקיץ של התנועה.

"גורדוניה" במערב גאליציה היתה חלק בלתי נפרד של התנועה במזרח גאליציה, שהנהגתה הראשית היתה בלבוב. כתנועה חלוצית מגשימה, היה יעדו של כל חבר שלה: העליה לארץ ישראל והצטרפותו לחיי הקבוצה. אולם, על החבר היתה מוטלת גם החובה לעבור קודם תקופת הכשרה של חיים קולקטיביים באחד מקיבוצי ההכשרה של התנועה. לרוב עברו חברינו הבוגרים את הכשרתם בנקודות ההכשרה של תנועתנו שנמצאו במזרח גאליציה. ראשוני העולים מהקן שלנו נקלטו, בהגיעם ארצה, בקבוצת חולדה, שהיתה אז קבוצת ההתישבות הראשונה של "גורדוניה".

אולם, למרבה הצער, לא תמיד הסתדרו ענייני העליה כמקווה וכמצופה. שכן הרבה חברים שהיו כבר מוכנים וחיכו לתורם לעליה, לא יכלו לממש את משאת נפשם זאת, בגלל מספר רשיונות העליה הזעום שחולק לתנועות החלוציות, עקב הצימצום במכסת ה"סרטיפיקאטים" של ממשלת המנדט הא"י. אכן, כאשר פרצה המלחמה נשארו המוני חלוצים – ובתוכם גם חברינו – שלא זכו להגשים את חלום חייהם ואת כמיהתם לעליה לארץ. אחרון החברים מקן "גורדוניה" בכשאנוב, עלה לארץ בסוף שנת 1938.

יצויין, כי נאמנותם התמימה לערכי התנועה, שעליהם התחנכו חניכי תנועתנו, לא כבתה אצלם גם בימים הקודרים של חיי הגיטו, כפי שמעיד על כך ברק לאופר במכתבו מ־24.2.1946 מברגן בלזן אל חבר בארץ: "...עם אחיך ח"ל הייתי כל הזמן ביחד בכשאנוב ואת השיחות במחתרת קיימנו בעליית הגג של דודך י'".

תולדות "בית־יעקב" בכשאנוב

בעירנו, כמו בכל ערי פולין, למדו כל הבנות בביה"ס העממי הפולני, שכלל 7 שנות לימוד. הלימודים נמשכו עד הצהריים, וכמובן, לא כללו נושאים יהודיים.

פעם בשבוע, בדרך כלל ביום ראשון שהיה יום חופשי מביה"ס, הלכו רוב הבנות ללמוד מעט יהדות. המורים היו אותם המלמדים של הבנים, והם לימדו את הילדות לקרוא עברית כדי לדעת להתפלל בסידור וכמו־כן לכתוב ביידיש.

שנת 1927 היא השנה, שבה התחולל מיפנה חשוב בחינוך הבנות בכשאנוב. בשנה זו כבר היו קיימים מספר בתי־ספר של "בית־יעקב" ברחבי פולין, שכולם נוסדו ע"י הגברת שרה שנירר ע"ה. מספר אבות התארגנו והקימו ועד והזמינו את שרה שנירר לעיר. הנשים התאספו, והיא נאמה בפניהם על הצורך ועל החשיבות בהקמת "בית־יעקב". על ההתלהבות מההרצאה ועל ההיענות למשימה תעיד העובדה, שלמחרת היו כבר 100 בנות רשומות לביה"ס.

ביה"ס הוקם ברחוב קרקובסקה. מאחר שלחלק מן הבנות היה כבר ידע מוקדם כלשהו, לא סווגו הבנות לפי הגיל. נערכה חלוקה ל־5 כיתות לפי הידע של כל ילדה בקריאה ובכתיבה.

המורה הראשונה היתה תלמידתה של שרה שנירר – בוגוסלב הי"ד והיא לימדה תקופה קצרה בלבד. אחריה באה המורה רבקה קליין הי"ד שאח"כ התחתנה בעיר עם הרב בלום, והמשיכה ללמד גם לאחר נישואיה – עד פרוץ המלחמה.

"בבית־יעקב" למדו 5 ימים בשבוע בשעות אחה"צ, כשכל קבוצה לומדת שעה, והכל מפי אותה מורה יחידה. הלימודים התנהלו ביידיש וכללו: קרוא וכתוב בעברית, תנ"ך, יהדות, דינים, פרקי אבות, ביאורי תפילה והיסטוריה יהודית.

שכר הלימוד היה מדורג, ומי שלא היה ביכולתו לשלם לא שילם. אחד העקרונות של ביה"ס היה, שאי־תשלום אינו מעכב את הלימוד.

עקרון שני היה, שמקבלים כל בת, מכל בית יהודי, בלי להסתכל על אורח החיים באותו בית.

במשך השנים גדל ביה"ס. כל ילדה, שהתחילה ללמוד בביה"ס הפולני, התחילה בו־בזמן ללמוד גם ב"בית יעקב", כך, שבאופן טבעי התבטל המיון לפי הידע, והפך למיון לפי הגיל, וגם ב"בית יעקב" היו כבר 7 כיתות לימוד.

עקב התרחבות ביה"ס באה מורה נוספת – רחל וינר, שהיתה בתו של יו"ר הועד ר' שמואל וינר, וכשהיא נישאה ועזבה את העיר, באה פרל הלברשטום הי"ד, שהיתה נכדת הרבי מצאנז.

לסיום נדגיש שוב שכמעט כל בת בגיל ביה"ס בכשאנוב למדה גם ב"בית יעקב" לפחות חלק משנות הלימוד.

ארגון "בנות אגו"י"

ל"בית יעקב" מסונף היה אירגון של הבנות המבוגרות יותר, שנקרא "ארגון בנות אגודת ישראל" ובקיצור – "בנות".

בנות האירגון למדו אף הן מפי המורה של "בית יעקב". השיעורים היו במקצועות: תנ"ך, דינים והיסטוריה יהודית ונמסרו בשעות הערב.

האירגון שקק חיים וקיים פעילויות בתחומים שונים כפי שנראה להלן. במשך הזמן התפתח האירגון, ונוספו בנות רבות – אותן שגמרו את "בית יעקב". נציין למשל, שבפרוץ המלחמה מנה האירגון כ־150 בנות! ברור שלנוכח התרחבות כזאת לא יכלה המורה לשאת לבדה בנטל, ולקבוצות הצעירות נתמנו מדריכות מהקבוצות הבוגרות.

כאן המקום להזכיר במיוחד את רייצה מושֶל הי"ד, שהיתה המדריכה הראשונה לקבוצה יותר צעירה, והיא גם נשאה בעול העיקרי של האירגון כולו על כל מגוון פעולותיו. היא היתה יד ימינה של המורה וכמו־כן ניהלה את כל הקשר עם בנות אגו"י בערים האחרות. היא נסעה לאספות ולועידות וייצגה שם את אירגון בנות אגו"י בכשאנוב.

פעולות האירגון (מלבד הלימודים הסדירים בכל ערב) היו כדלקמן: 1. מעשי חסד; 2. טיולים; 3. מחנות קיץ – מדי קיץ נסעו למשך חודש למחנה־קיץ בהרי הקרפטים. למחנה נסעו גם אלו שלא יכלו לשלם; 4. קשר אמיץ עם הנשים המבוגרות, האמהות היהודיות.

נרחיב מעט את הדיבור על הפעילות הזאת: מעשי חסד היו: א. איסוף כספים לנצרכים; ב. דאגה לחולים המאושפזים בבית החולים הפולני. בעיקר היו זקוקים לזה חולים שהגיעו מכפרי הסביבה והבאת ארוחה חמה, כשרה על ידי משפחותיהם היתה כרוכה בקשיים גדולים. היו גם חולים שידם לא היתה משגת ארוחה מזינה. לצרכיהם של אלה דאגו באופן קבוע חברות "בנות" וחניכות "בית יעקב". ג. איסוף חלות בימי שישי עבור משפחות עניות. זוגות זוגות פשטו חניכות "בית יעקב" בערבי שישי ברחובות העיר ואספו חלות מבתים שמראש נקבע אתם כי יתרמו חלה. כל החלות הובאו ל"בית־יעקב" ומשם נלקחו למשפחות הנצרכות.

באשר לקשר עם נשים מבוגרות: עד הקמת האירגון לא היתה לנשים החרדיות שום מסגרת חברתית. האירגון מילא חֶסר זה בשלמות בתחומים הבאים: א. כל חודש ניתנו הרצאות על ענייני יהדות; ב. לפני כל חג אירגנו אירוע או מופע שאליו הוזמנו הנשים; ג. מדי חודש קיבלו את ה"בית יעקב ז'ורנל" שיצא בלודז'; ד. מדי פעם נערכו הצגות לקהל. ההצגות היו מוצלחות ביותר והיו לשיחת היום בעיר. היה זה התיאטרון היחיד שהאישה החרדית יכלה לבקר בו. כל ההכנסות היו קודש למטרות צדקה. האירגון היווה, איפוא, "רוח־חיים" מרכזית לכל נשות העיר.

לסיכום נאמר, ש"בית יעקב" וה"בנות" השפיעו על האווירה ועל ההווי בכל העיר. הן העניקו תוכן חדש ועניין לחיי היום־יום ותרמו הרבה לחיזוק הרוחני של הנשים והבנות. חינוך זה וחיזוק רוחני זה הם שנתנו להן את הכוח הנפשי לעמוד איתנים ביהדותם גם בשנות השואה. ואלו שבחסדי ה' עברו את השואה, בנו בתים יהודיים לתפארת.

טובה מושֶל יעקבי

היו גם גיבורים

היו גם גיבורים בזמן השואה בכשאנוב. אחד מהם היה חברי **טולעק מונדשיין ז"ל**. טולעק נולד ב־6.4.23 למשה וליבה מונדשיין. אביו היה מוכר בכשאנוב כאיש טוב לב בעל הומור. הוא עסק באקספדיציה, משלוח סחורות מכשאנוב והובלת סחורות שהגיעו ברכבת לסוחרים בעיר. בתור צעיר הצטיין טולעק בין החברים בכל ענפי הספורט. הוא אהב את הטבע – נהג לטייל ביערות ובגבעות שמסביב לעיר שלנו.

יפה תואר וכבעל מידות טובות המוכן לעזור תמיד לזולת, היה מקובל על כולם. נפרדתי מטולעק בזמן שנלקחתי למחנה במארס 1942. על מעשה גבורה שעשה שמעתי במחנה־העבודה מחברים שאיתם נפגשתי בתום המלחמה. אך בשנת 1945 כשביקרתי בכשאנוב, פגשתי באדם לא יהודי שגר בשכנות לטולעק וממנו שמעתי פרטים על אותו מעשה גבורה.

טולעק נלקח למחנה הריכוז ב־18.2.43. בדרך למחנה קפץ טולעק מהרכבת הנוסעת, הסתתר עד הלילה ולאחר הליכה מאומצת הגיע למונדזעיוב. שם מצא יהודים שעבדו במקום. לאחר תקופת מה היהודים שהיו במקום נשלחו למחנה ריכוז. טולעק ברח לסוסנוביץ לגיטו **"סרודולה"**. עם חיסול הגיטו טולעק עם עוד 3 חברים תכננו להבריח את הגבול לרומניה ומשם לעלות ארצה. רק הגורל רצה אחרת – טולעק חשב שלפני הנסיעה לרומניה עליו לבקר בכשאנוב. לשם כך התחפש לחייל גרמני ועלה לרכבת הנוסעת לכשאנוב. ברגע שהרכבת עצרה בתחנה בכשאנוב הבחין טולעק בתנועה רבה של שוטרים ואנשי גסטפו שהמתינו לבואה של הרכבת. הגרמנים בדקו את התעודות של האנשים שירדו מן הרכבת וגם ערכו חיפוש על גופם. איש משטרה שהכיר את טולעק מהזמנים שעוד היה בכשאנוב, ניגש אליו עם אקדח שלוף. טולעק היה זריז ממנו ועוד לפני שהגרמני הספיק לעצור אותו, הוא ירה בו מנשקו והרגו, הוא המשיך לירות וברח לכיוון השדרה (פלנטה). הגרמנים רדפו אחריו והצליחו לפגוע בו ליד ביתן שומר מחסום הרכבת שהיה בשדרה. הגרמנים השאירו את גופתו של טולעק במקום שלושה ימים תחת שמירה כבדה. כדי להראות לתושבים את "גבורתם" איך הם, עשרה במספר, הרגו יהודי בודד... לאחר שלושה ימים העבירו את גופתו לקרמטוריום ב"בירקנאו" (אושויץ). כך נפל אחד הגיבורים בכשאנוב.
יהיה זכרו ברוך.

מ.ג.

את מאמרו זה של מרדכי בוכנר על החזן ר' הירש לייב באקון ז"ל מביא פרופ' באקון במלואו בספרו לזכר אביו ולתיעוד יצירותיו. בשולי המאמר מציין יצחק באקון מספר הערות המאפיינות את המאמר ומדגישות את חשיבותו.

אנו מביאים בזה עתה, עם התרגום לעברית, את הקטע של יצחק באקון בסוף המאמר גם כאן, להלן ומוסיפים, שר' הירש לייב זכה, ובנו הצליח לתאר את אישיותו הדגולה והנלבבת של אביו, והנציח את יצירותיו לדורות. בכך גם מולאה משאלתו של מרדכי בוכנר בסוף מאמרו בדבר הנצחה זו, בצורה הטובה ביותר.

בשולי כתבתו של מרדכי בוֹכנר

מתחילה עלה בדעתי להביא מדברי מרדכי בוכנר, רק כדי להציג מבט אובייקטיבי כללי על אבי מפי איש כשאנוב מובהק, אך תוך כדי תירגום דבריו הופתעתי מהבחנותיו החדות והקולעות לגבי ייחוד הלחנתו של ר' הירש לייב, אף על פי שהכותב היה ידוע לי לאו דווקא כמעורה במיוחד ב"חזנות". המעניין והמפתיע הוא, איפוא, שאת עיקר העיקרים הוא רואה לא ב"יופי" הניגונים כשלעצמו (שבכך הוא אמנם מפליג), אלא בהיותם בד בבד מעין "תרכיז" הרמוני של "כל נוסחי התפילה שנמסרו מדורי דורות" ("די אלא פון דורות לאנגע איבערגענומענע נוסחאות"). והרי זוהי אכן הנקודה, שניסיתי במידה מסויימת להוכיח בדיוני.

מרדכי בוכנר מציין עוד שני פרטים בלתי ידועים לי: פרט אחד הוא על קיום ניגון ה"ווידוי". זה שייך כנראה לתקופה שלפני 1914, כי בימי היה כבר בלתי ידוע. הפרט השני מצוי בספרו בכתבה על ה"שול" חזן ר' בריש מייזילס, שם הוא מציין (אני מתרגם), ש"על שומעיו ומעריציו נמנה גם (...) ר' הירש לייב" (עמ' 58). פרט זה משלים מזווית מיוחדת את תכונת "הפשטות" בדמותו של ר' הירש לייב, שראה כמהלך טבעי ופשוט להתלוות למתפללים (בד"כ בחורים וב"ב צעירים) מבתי הכנסת שמסביב לרחבת בית המדרש, ולעמוד איתם יחד באחת הפינות שע"י הכניסה ל"שול", כדי לשמוע את מקהלת ה"שול" חזן.

ברגן – בלזן 14.8.1945

אחי, יקירי צבי!

מכתבך שימח וניחם את לבי, שכן בימים אלה, כשאפשר לומר: "יש לי אח", זה לא דבר רגיל. כנראה, שמזלי עוד שווה משהו.

כידוע לך, עוד בשנת 1940, היה שלמה הקרבן הראשון במשפחתנו, בהירצחו בידי הנאצים במחנה הריכוז אורניינבורג ליד ברלין. אז הם עדיין נהגו להודיע על כך למשפחה ואנחנו הבאנו את אפרו לקבורה על גבי קברו של סבנו מאיר בכשאנוב.

אני הגעתי למחנה בגרמניה ב־9.5.1941 וספגתי שם צרות גדולות. אבל כעבור שנה חזרתי הביתה וחייתי ביחד עם ההורים ואשתו של שלמה וילדיהם בחדר אחד. אך בפברואר 1943 נגזר על כשאנוב להיות ריקה מיהודים ואז חטפו מאיתנו את ההורים והנשים והילדים ואילו אותי ואת שמואל, כאנשים צעירים, שלחו למחנה. למעלה מכוחי לתאר לפניך את סבלותינו ויסורינו שעברו עלינו במשך השנים ההן. רק דבר נורא אחד אמסור לך, כי אחינו שמואל הוציא את נשמתו כאן בברגן־בלזן לפני חדשיים, לאחר שיחרורנו ע"י האנגלים ב־15.4.45. כעת נותרתי אני לבדי כאן. כן, עד עתה מתו כאן לאחר השיחרור 30,000 אנשים, נשים וילדים של יהודים.

והנה יושב אני וחושב רק, כיצד סוף סוף נוכל לצאת מחיי המחנה הנוראים האלה. אני לפולין לא אחזור עוד ועליך לדאוג, עד כמה שאפשר, שאוכל מהר לעזוב את ארץ הדמים הזאת.

ברל

ברגן בלזן 24.2.1946

חברי יעקב,

שמחתי מאוד על קבלת מכתבך, לאחר הניתוק בינינו במשך שנים רבות של צרות ומצוקות כאלה. סבור אני, שאנו לא צריכים להרבות לספר ולתאר את כל יסורינו ויגונותינו שמיררו ודיכאו את ימי חיינו כאן, למען לא לשים עלבון וחילול לזכרם.

רק שאלה חמורה אחת נוקבת ואינה משה ממחשבותינו: מה היתרון בעצם הצלת חיינו כאן? האנגלים, שכביכול היו מושיעינו ומצילינו, הרי את חיי החופש כלל לא הביאו לנו! שכן, עוד אנו מצויים כאן במחנה, באותו מחנה ברגן־בלזן המפורסם, שבו קברנו כבר אחרי השיחרור שלושים אלף יהודים. אין צורך להכביר במלים. אנקת האנשים כאן, אחרי השיחרור, גדולה ומרה. האנגלי אינו נחשב אצלנו כמשחרר, פה מדברים עליו כעל נאצי לכל דבר.

לעת היותנו כלואים במחנות, איש מאיתנו לא חלם אפילו שיזכה להימלט פעם מן התופת הזה. רק בשעה שהיינו שרים את "התקווה" והלבבות בכו בקירבנו, התעורר בדמיוננו חזון של עתיד מזהיר יותר. והנה בא יום השיחרור עם 60,000 שרידים יהודים, הנתונים להתעללויות משפילות. לעומת זאת, לגרמנים כעת חיים טובים לאין ערוך. רשמית, הרי הם אינם נחשבים עוד כנאצים. אבל לאמיתו של דבר, שנאתם הארסית, מורשת היטלר ימ"ש, מפעפעת בהם נגדנו כמו אז. ואולם אנחנו פה בגרמניה נאלצים ללחום ולהיאבק על כל דבר, כמו בפולין בימים שעברו.

ברל

ברגן־בלזן 4.5.1946

חברי יעקב,

...הפעם ברצוני למסור לך – ולו בקצרה – כמה ידיעות על חברים ומכרים, שלדאבוננו אינם עוד. היכן תמצא כיום אנשים כמו יחזקאל גוטר, אייזיק מורגנשטרן וכד'? "חֲבל על דְאָבדין ולא משתכחִין!"

– אייזיק מורגנשטרן סבל והתענה ממחלת קצרת והעבודה היתה בשבילו קשה מנשוא. לא ניתן היה להצילו.

– מקרה דומה קרה עם שלמה שטראסברג. הוא נפטר ממחלת טיפוס אנושה.

– ישראל ירט גם כן איננו. עשיתי למענו הכול מה שיכולתי – אבל לשווא.

– דוד גלאס וזאביק הירשברג, אף הם אינם בחיים. אחיך חיים לייב מת במחנה מרקשטט ליד ברסלאו. זמן־מה הייתי איתו ביחד במחנה, אך אותי העבירו למחנה אחר. אימך ע"ה גורשה ב־30.5.1942 לאושוויץ.

ניספו אף אנשים, שהיו מפעילי הגיטו, ביניהם מנדל נוסבאום ובצלאל צוקר, אשר מרד נגד ה"גסטפו" ועוד אחרים.

אולם, לבושתנו, היה לנו גם מקרה חריג באיש־בליעל. אולי זכור לך העגלון בשם

הרשל מוך. על מצפונו רובצים מעשי פשע נוראים, שעולל לאלפי אנשים. אך דווקא הוא חי ומתחבא באיזה מקום מסתור – ואין להשיגו.

רחוב קדלובק היה לגיטו סגור. ברחוב קזשיסקה, סמוך לביתו של שלמה גרונר האופה, היה מגרש ריק. את המגרש הזה קבעו הגמרנים למקום ריכוז בשביל גירוש יהודים ולהוצאה להורג. אכן, שם בוצע מעשה הזוועה של תליית שבעת קדושינו, שביניהם היה ישראל גרסטנר ושני בניו וחתנו של שלמה מלאך.

ברל

ברגן – בלזן 23.1.1947

שלום לך, יעקב!

...אני במגעים עם פולין ובפרט עם כשאנוב.

בכשאנוב חיים כעת 27 יהודים. העיר, לפי התיאורים נראית כבית קברות והפשיסטים הפולנים, כמו ורטלסקי וקורק, מתפרעים ברחובות העיר.

ברל

אב ושני בניו לגרדום

לזכר אבי ישראל גרסטנר ז"ל
אחי חיים גרסטנר ז"ל
אחי שמשון גרסטנר ז"ל

זה קרה בי"ב באייר 29.4.42 בכשאנוב. אבי ושני אחי הוצאו להורג עם עוד ארבעה קדושים. אבי ישראל גרסטנר היה המבוגר בין הקורבנות. בן שישים ותשע היה במותו הטראגי.

אבי ז"ל היה בעל משפחה ברוכת ילדים – שלושה עשר במספר, הגדולה ביותר בכשאנוב. הוא היה בעל בית מכובד, תלמיד חכם ואיש נוח לבריות. היה ידוע בעיר כנותן צדקה בסתר והיה חסיד זאלושיצאי. הוא התפלל בחברת "קובעי עיתים", צם יומיים בשבוע – בכל יום שני וחמישי. יחד עם זאת היה ליברלי מאוד: בין ילדיו היו אחדים דתיים ואחדים השתייכו לכל מיני זרמים – אחד סוציאליסט בונדיסט, אחד ציוניסט. הבנות השתייכו ל"בנות" ולמדו ב"בית יעקב". אני, עודני ילד, נמשכתי אחרי אחותי שהיתה חברה ב"בונד" והייתי רשום ב"ס.ק.י.פ.". גיסי, סיניי הורוביץ, היה חבר ב"P.P.S." והוא יצג את המפלגה במועצת העיר בכשאנוב. בבית שרדה אווירה של סובלנות. אחותי צפורה נישאה לשלמה לאובר בשנת 1932 ובאותה השנה עלו ארצה.

בערבי שבת וחגים כשאנו מסובים ליד השולחן, נזכר אני בערבים דומים בבית אבא. בית גדול עם מטבח רחב ידיים, שולחן ערוך לשמונה־עשר סועדים, ביניהם תמיד אורח לשבת (בחור ישיבה מחוץ לעיר). אנו הילדים מתחרים בינינו בזמירות שבת – מי יגבר בקולו על האחר. השכנים ממול נהגו לומר לנו ביום ראשון קולו של מי היה ערב יותר לאוזן. זכורים לי ימי ראשון, בהם אחי שגרו במקומות אחרים, כמו ליביונז, אושפצין או קראקוב, נהגו להתאסף בביתנו. אז התנהלו ויכוחים ברוח טובה, כל אחד והשקפותיו. אנו הילדים – שמילק ויוקוש הורוביץ, איתקה ומשה־מנדל, לוציא, ניושה ויאנעק גרסטנר ואני, הדוד שלהם, מחליפים רשמים מהשבוע שחלף מאז פגישתנו האחרונה.

כעת אני מעריך את אורך הרוח וההתחשבות של אבי ז"ל כלפינו. בזמן המלחמה, כשהגרמנים אסרו על אבי ז"ל לאפות לחם במאפיה הנמצאת בחזית הבית, הוא לא התנגד שאנו הילדים נתכנס מאפיה הסגורה ונלמד לרקוד בהדרכת החברה שלנו, רוזיא זילברברג. רקדנו לצלילי פטפון שרכשנו בעצמנו. בחבורת הנערים היו: משה פרידלר, נתן כ"ץ, הינדה וולקן־שפילמן, רבצה גרינר, שמילעק הורוביץ, יוקוש הורוביץ, לוציא גרסטנר, פינעק הגלר, מאיר יוקער, מלה ריכטער, ורומעק ריכטער, צילה וולברומסקי, טונקה טיג, טולעק פישצאנק ועוד חברים וחברות. אני מתנצל בפני מי שלא הזכרתי את שמו. אבי ז"ל רצה שאנו הילדים עוד נספיק להנות מהחיים לפני העתיד הקודר שטמן לנו הגורל.

לאבי ז"ל קראו "שרואל דער בעקער". אבי התאלמן במרץ 1932. אמי שרה ז"ל מבית שהנברג מהקמייניצה, דור חמישי לצאצאי רבה הראשון של כשאנוב, שלמה בן פייגה בוכנר זצ"ל. נפטרה בגיל צעיר, בת חמישים וחמש, והשאירה 9 ילדים שטרם נישאו, ואני הצעיר שבהם, בן שבע וחצי.

בתאריך 22.4.42 פרצו שוטרים גרמניים בליווי אנשי גסטאפו לבית אבי ז"ל ואסרו

את כל הגברים שגרו בבית. (אני נלקחתי בתחילת אפריל 1942 למחנה עבודה). הגרמנים אמרו שקיבלו אינפורמציה שבמאפיה אופים לחם, למרות האיסור. הם ערכו חיפוש בכל הבית, במרתפים ובעליית הגג וחיפשו קמח. למרות שלא מצאו דבר לקחו את הגברים לבית הכלא.

כעבור יומיים נודע לאחותי פרימקה שאבי ואחי ז"ל הואשמו בכך שעברו על האיסור של הגרמנים להפעלת התנור במאפיה. לאבי ז"ל היו שתי מאפיות – האחת לאפיית לחם במשך כל השנה והאחרת לאפיית מצות לפסח. בשנת 1941 אסרו הגרמנים על אבי ז"ל לאפות לחם במאפיה, אך העניקו לו אישור להשתמש במאפית המצות לחימום אוכל לשבת עבור יהודי כשאנוב. ביום שישי בבוקר היו מבעירים אש בתנור ומחממים אותו. אחר הצהריים היו עקרות בית יהודיות מביאות סירים עם אוכל, בעיקר חמין, שיהיו מוכנים לשבת. בשבת לאחר התפילה היו באים ומקבלים את האוכל החם. אבי ז"ל לא עשה זאת לפרנסתו, אלא בתור מצווה, כפי שנהג כל חייו. אני נזכר כיצד הייתי ממלא שליחויות בכל יום חמישי בערב – הייתי מבקר אצל משפחות שלא היה באפשרותם לאפות או לקנות חלות לכבוד שבת ומביא להם חלות.

בחודש אפריל שנת 1942 החליטו הגרמנים על חיסולם הפיזי של יהודי כשאנוב. על מנת להטיל פחד על היהודים הם חיפשו קורבנות, וכל יהודי שהיה אסור באותה עת בבית הכלא הוצא להורג בתליה במרכז העיר. וכך קרה שאבי ושני אחי ז"ל, שהיו באותה עת עצורים בכלא – היו בין שבעת הקורבנות שנרצחו על קידוש השם.

אחי חיים גרסטנר ז"ל היה בן 39 ביום הירצחו. הוא היה נשוי ואב לשלושה ילדים (בן ושתי בנות). הם גרו בעיר אושפיצין, ובבעלותו היתה מאפיה מכנית. הוא היה איש נבון וחכם, טוב לב, בעל גוף בריא וכח רב. הוא היה מוכר בעירו בשם "דער כשאנובער בעקער". בשנת 1941 גירשו הגמרנים את יהודי אושפיצין, ואחי ז"ל ובני משפחתו עברו לגור בבית אבי ז"ל בכשאנוב. הסיבה לגירוש היתה הקמת מחנה ההשמדה על אדמת אושפיצין (אושוויץ), והגרמנים לא רצו שהיהודים יגורו בסביבתו הקרובה. אנשי כשאנוב שאולצו ע"י הגסטאפו להיות נוכחים במעמד ההוצאה להורג בתליה, סיפרו לי כיצד אחי חיים ז"ל ביקש לנתק את הכבלים בהם נכבל לפני עלייתו לגרדום, ולהתנפל על הרוצחים. רק אבי ז"ל מנע ממנו לעשות זאת – באומרו שבכשאנוב נותרו עוד יהודים והגרמנים עלולים להתנקם בהם. אך אחי ז"ל עלה לגרדום בקריאה "יהודים נקמו את מותינו", ובקריאת "שמע" על שפתיו החזיר נשמתו לבורא.

אחי שמשון ז"ל היה בן 37 ביום הירצחו. הוא היה אדם שקט ומשכיל שאת רוב זמנו הפנוי הקדיש לקריאת ספרי מדע. אני זוכר את הספרים עבי הכרס בנושא האנטומיה שהיו ברשותו, וכילד הייתי נוהג לדפדף בהם ולהתבונן בתמונות שונות בתחום האנטומיה: השלד, פעולות לב האדם, מבנה השרירים ועוד. אחי שמשון ז"ל בילה את זמנו הפנוי בטיולים אל מחוץ לעיר ונהג לטייל ביערות והשדות שמסביב לעיר, ולהנות מהטבע שכה אהב. מפעם לפעם טיילתי עמו ביער שמאחורי בית החרושת "פבלוק". הוא גם נהג לקחת אותי לטיולים לז'לאטובה גורה (הר המכוסה בעצי יער בקרבת העיר). אחי היה גבר יפה־תואר וחכם. הוא קיבל את הגורל בשקט ובשלווה ואמר כי מה שנגזר מלמעלה הוא אשר מתקיים למטה ואין לשנות דבר. וכך עלה לגרדום מבלי לומר דבר.

במעמד הוצאתם להורג של שבעת הקדושים נכחו למעלה מ־900 איש. הגסטאפו והמשטרה הגרמנית, בעזרת המליציה היהודית, החרימו מהתושבים היהודים את תעודות הזהות שלהם וציוו עליהם לבוא ולקבלן לאחר ההוצאה להורג, וכך הכריחו אותם להיות נוכחים בעת ביצוע מעשה הרשע המחריד. בין הנאספים היתה גם אחותי פרימקה, הצעירה מבין הבנות. בעומדה אין־אונים על סף התמוטטות, אולצה

להסתכל כל הזמן על עצי התליה. איש גסטאפו שעמד לידה שמר שהיא לא תפנה מבטה מן המחזה המזעזע של הוצאתם להורג של אבא והאחים ז״ל.

הגרמנים לא נתנו ליהודים להביא את הקדושים לקבורת ישראל. הם ציוו על מספר צעירים להוריד את גופות הנרצחים, והעבירו אותן לשריפה בקרמטוריום באושוויץ, שליד כשאנוב.

בחודש מאי 1988 נסעתי לכשאנוב עם אשתי ובנותי וחידשתי את המצבה מתחת לאותם העצים עליהם תלו הקלגסים הגרמנים את שבעת הקדושים. למרבה הפלא, העצים, למרות זיקנתם, עודם עומדים זקופים כאילו כדי להזכיר לדורות הבאים מה עוללו הנאצים ליהודים בכשאנוב. הלוחות על המצבה כתובים בעברית ובפולנית. את המצבה הראשונה הקימו תושביה הלא־יהודים של כשאנוב בשנות ה־60, ולכן היו אי־דיוקים בשמות הקורבנות ובתאריך בו אירע האסון. הציון על המצבה נכתב רק בפולנית ובו נאמר שהיהודים הוצאו להורג באשמת חבלה כלכלית, אשם שווא שהגרמנים העלילו על חפים מפשע כדי לבצע את מחזה הזוועה.

כעת אני מבין את יד הגורל ששמרה עלי – הכל על מנת שיהיה מי שינציח בצורה מכובדת את זכר שבעת הקדושים בכשאנוב. בני משפחות הקדושים יחד עמי מתכננים נסיעה נוספת לכשאנוב בחודש מאי 1992 לעצרת זיכרון לציון 50 שנה לאסון, **ולסגור בכך מעגל.**

גרסטנר מנחם

ישראל פריש ה"ד

ישראל פריש נולד באושפיצין. בשנת 1928 נשא לאשה את רחל צולמן (אחותי) ומאז קבע את מקום מגוריו בכשאנוב. למשפחת פריש נולדו ארבעה ילדים, שלושה בנים ובת. ישראל היה חסיד בובוב נלהב ופעיל. את זמנו הפנוי הקדיש ללימודי תורה. המשפחה התגוררה ברחוב מיצקֶביצ'ה, ושם ניהל לפרנסתו עסק לייצור ולמכירת וילונות. את העסק המשיך לנהל ברישיון גם בזמן המלחמה.

בשנת 41, כאשר רחוב מיצקֶביצ'ה פונה מיהודים, עברה המשפחה להתגורר ברחוב קז'יסקה כאשר חדר אחד בביתם שימש לעסק. בזמן המלחמה כל הלקוחות היו פולנים או גרמנים, כי היהודים לא חשבו על קישוט הדירות, ווילונות לא היו נחוצים להם. וכך קרה שבסוף שנת 41 הזמין גרמני וילונות ודרש שיהיו מוכנים לחג המולד. בגלל מחסור בתחרה מסוימת לא יכול היה ישראל לספק את מבוקשו של הגרמני במועד לחג המולד, וזה בחמת הזעם על שיהודי מעז לא לספק את דרישותיו, פנה בתלונה למשטרה. שמו של ישראל נרשם אז ברשימה שחורה, אבל עדיין המשיך וניהל את העסק ברישיון. בתחילת מארס נזכרו בו. לפתע הגיעו אנשי משטרה וְגסטאפו לביתו, הוציאו את כל הסחורה ואת ישראל לקחו למאסר בעוון אותה פגיעה כביכול בגרמני.

אשתו התחילה להשתדל אצל היודנראט. חבר היודנראט הממונה על עניני משטרה, פאַסק וֶבר הידוע לשימצה, הבטיח את שיחרורו תמורת סכומי כסף. את הכסף הוא קיבל אך לא עשה דבר בענין שעבורו הוא קיבל אותו. מדי פעם היה מבטיח ששיחרורו קרוב וכל פעם נדחה הדבר. עברו ימים ושבועות וישראל עודנו במעצר. הגיע חג הפסח, חג הפסח העצוב בחיי. אחותי עם הילדים היו אצלנו. בגרונות חנוקים קראנו את ההגדה. במשך אותו חג גמלה בליבה של אחותי החלטה שהיא תלך למשטרה ותקח את האשמה על עצמה ועל ידי כך תשחרר את בעלה מהמעצר. היא עדיין האמינה שלאישה לא יאונה דבר. אי אפשר היה להשפיע עליה שלא תעשה כך. מיד אחרי פסח הלכה אחותי האמיצה למשטרה עם האשליה בלב, אך היא עצמה נאסרה מיד מבלי לעזור במאומה לבעלה. כי הגרמנים הרי לא חיפשו צדק אלא קורבן יהודי נוסף, ולא נתנו לה לומר אפילו מה שבפיה.

יומיים אחרי מאסרה הגיע אלינו ידיעה ששולחים טרנספורט של האנשים האסורים במשטרה. רצתי לרחוב דובצ'יצקה (שם מותר היה ליהודים להימצא) ומפינת הרחוב ראיתי ליד בנין המשטרה קבוצה קטנה של כעשרים איש עולה על משאית מכוסה ברזנט ירוק. ראיתי בבירור איך אחותו ביניהם עולה על המשאית. היא היתה שלווה, שקטה, ולא הסתכלה מסביב כמבקשת עזרה. הלכה כאדם שלם עם עצמו, שיודע שמילא את חובתו. אבל את בעלה לא שיחררו.

אחר כך נודע לנו ש"הטרנספורט" הלך לאושוויץ וכל האנשים ניספו בתאי הגזים.

הילדים היו לסירוגין אצלנו ואצל הורי אביהם.

חרדנו מאוד לגורלו של ישראל . בעיר היו שמועות שהגרמנים הזמינו מתקנים לתליה אצל הנגר גינטר, ובכל זאת היה קשה להאמין שהגרמנים יתלו סתם כך אנשים חפים מפשע. עד שהגיע היום הנורא.

ב־29.4.42 הסתובבו מהבוקר מכוניות גרמניות ברחובות כשאנוב עם רמקולים צורחים: היום תולים שבעה יהודים ומחר שבעים, כולם יבואו בתור. קדרות, אימה

וחוסר אונים השתלטו עלינו. את מה שעבר עלינו לא אנסה אפילו לתאר. ההיזכרות בזוועה ההיא מזעזעת אותי גם היום, למרות כל הצרות הנוספות שניתכו עלינו מידי חיות הטרף הגרמניות.
בני משפחתי לא היו מאלה שהוכרחו להיות נוכחים בכיכר בזמן ביצוע הפשע מסמרר השער על ידי החיות הגמרניות – תליית שבעת קדושי עירנו. כאשר ראינו דרך החלון שאנשים חוזרים מהכיכר, ירדתי לרחוב ושאלתי את היהודי הראשון: את מי תלו? "את חתנו של צולמן" – אמר, והוסיף עוד שמות, אבל אני כבר לא שמעתי דבר כי המומה פרצתי בזעקות טירוף, ורצתי הביתה. בבית לא הייתי צריכה להוסיף מילה. כולם הבינו שישראל היה בין שבעת הקדושים.

ממשפחתו של ישראל פריש לא נשאר שריד. ה' ינקום דמם.

מרים צולמן־שניידר

על ישעיהו שפנגלט הי"ד ומשפחתו

ממשפחת שפנגלט ברוכת הילדים שרדו אחרי המלחמה שלוש בנות: אידה, בלומה ורוחצ'ה. למרבה הצער נפטרה אידה ממחלה קשה בשנת 1973.

בלומה ורוחצ'ה מספרות:

עד למלחמה היינו משפחה מאושרת בת 7 ילדים. גדלנו בבית חם ואוהב. גרנו ברחוב קז'יסקה. אבא עסק בסריגים ופרנס את משפחתנו בכבוד.

לכשאנוב הגיע אבא מהעיר ז'בנה, אך אמא היתה בת למשפחת פיילר הכשאנובאית ונולדה בכשאנוב. אבא היה חסיד זלושיץ, הוא התפלל דרך קבע ב"שֶנברג־שטיבל", והיה בעל תפילה מחונן. ביתנו היה בית דתי, ההורים דאגו לחינוך דתי של ילדיהם. הבן הבכור לייבֶּק היה חסיד בובוב ולמד בישיבה. האח הקטן למד אצל מלמד והבנות למדו ב"בית־יעקב".

עם פלישת הגרמנים לפולין, בשנת 1939, השתנו סדרי חיינו. בכדי לפרנס את משפחתנו עבר אבא לתחום המסחר בעיר שהיה כרוך בנסיעות ובשהיה מחוץ לעיר. הנסיעות היו מסוכנות ביותר עבור גבר יהודי בגלל החיפושים המתמידים של הגרמנים וההתנכלויות ליהודים. כדי לחסוך מאבא סכנת נפשות שארבה לו בדרכים, נטלה אחותנו אידה, בעלת מראה של פולניה (עיניים בהירות וצמות בלונד־פשתן), את התפקיד של מפרנסת המשפחה. היא עשתה את זה במסירות בלתי רגילה, בחירוף נפש ממש. וכך זה נמשך זמן מה, עד שלקראת סוף שנת 1941 הלשינו עלינו השכנים הפולנים. כרעם ביום בהיר פרצו הגסטאפו לביתנו, עשו חיפוש והחרימו את כל הסחורה שמצאו. שכנינו הפולנים לא ניסו להסתיר ואפילו הפגינו את הנאתם מאסוננו. מאותו יום לא עזב אותנו הפחד והדאגה היות שאבא ואמא הוכנסו לרשימה השחורה.

באחד הימים לפני פסח 1942, קיבל אבא הודעה שעליו להתיצב במשטרה. אמא הלכה לתחנת המשטרה במקומו של אבא, היא העדיפה להתיצב במקומו כי לא רצתה שנחגוג את ליל הסדר ללא אב. לא נשכח את ליל הסדר ההוא, אבא בכה וביקש מאתנו הילדים להתפלל לריבונו של עולם שלא יהפכנו ליתומים. יום אחד אחרי חג הפסח נאסר אבינו ונלקח למאסר בגסטאפו. באחד הימים הצליחה אחותנו אידה להתגנב ולחדור לחצר בית המאסר בזמן צעדת האסירים. היא הצליחה להחליף כמה מילים עם אבא, אבל פתאום הבחין בה אחד הזקיפים והביא אותה לפני המפקד, קצין ס"ס, וזה פסק לה 15 צליפות בשוט. הוא הוסיף שאם היא תחזיק מעמד אחרי הצליפות היא תוכל להשתחרר. אחרי הצליפות הקשות השתחררה ובריצה הגיעה הביתה, אולם מיד נאלצה להסתתר מעיני הגסטאפו והמשטרה היהודית שהחלו לחפש אחריה. באחד הימים הצליח אבא להבריח מכתב אלינו, בו הוא כתב כי אולץ לחתום בעיניים קשורות על מסמך של גזר דין מוות לעצמו. נמוגו כל התקוות לשחרר את אבא ולהצילו ממוות. ביום 28.4.42 שוחררה אמא מהמעצר בן חודשיים.

ב־29.4.42 הכינו הגרמנים את המחזה המחריד ומזעזע של תלית 7 יהודים בכיכר ברחוב קז'יסקה. הרחוב היה מלא אנשים, בשעה שנקבעה הגיעה מכונית שחורה מצוידת ברמקול שהודיע: יהודים הביטו היטב, היום תולים שבעה יהודים ומחר שבעים, כולם יבואו בתור.

Juden, Juden schout Euch gut ein, heute sieben morgen siebzig, so Kommen alle Juden dran, מהמכונית יצאו שבעה יהודים, ביניהם אבא שלנו, פניו היו מכוסים

פצעים מהמכות. לפני ששמו את עניבת החנק על צווארו הספיק לצעוק: "יהודים קחו נקמה!" והוסיף "שמע ישראל" ונדם. הבקשות והתחנונים להביא את הגופות לקבורה לא הואילו. שבעת הגופות הועמסו על המשאית ונשלחו לשריפה. "את האפר נשלח אליכם" אמרו הגרמנים בליגלוג.

ב־30.5.42, באקציה הראשונה בכשאנוב, נשלחו לאושוויץ: סבתא, אמא ושלושה ילדים. אחינו לייב נלקח למחנה ריכוז עוד בשנת 1941, בצעדת המוות בשנת 1945 לא עמדו כוחותיו יותר – הוא נשבר ומת. אנו נשלחנו למחנה ריכוז ונותרנו בחיים בכדי לספר לעולם את שקרה.

עוד ברצונינו להוסיף כמה מילים אודות סבא שלנו.

שלמה פיילר, הסבא שלנו, נולד בעיר יבוז'נה, הוא הגיע לכשאנוב עם נישואיו לסבתינו פייגל מלר, שמשפחתה היתה בכשאנוב מדורי דורות. את סבא הכירו בכשאנוב בשם "שלמה מלאך". הכינוי הלם את אופיו – כי כולו היה רחוק מהעולם הגשמי וחי בעולמו הרוחני הדתי. סבא שמר מצוות ללא עוררין בין היתר היה צם פעמיים בשבוע, ובכדי לפטור אותו מהצום היו אנשים מזמינים אותו לכל השמחות שהתקיימו בעיר. מינהג היה לסבא להזמין קבצנים ועוברי אורח לסעודת "מלווה מלכה". בראש השולחן היה יושב סבא ולצידו אבינו, שהנעים בקולו הערב בזמירות. את התבשילים הכינה סבתא ואנו הנכדים עזרנו בהבאת האוכל לשולחן.

כשנודע לסבא על האסון של תליית אבא הוא יצא מהבית ורצה לבקש מחילה משבעת הקדושים והטהורים שנתלו, אך הגרמנים לא נתנו לו, הפליאו בו מכות ולקחו את כתובתו. למחרת אסרו אותו. בבית הסוהר לא רצה לקבל מזון מטעמי כשרות, מצבו הבריאותי התדרדר מיום ליום. באורח פלא לא הרגו אותו הגרמנים אלא שלחו אותו הביתה, ושם על מיטתו נפטר בט' באב 1942 וזכה לקבורה כדת ודין. יהיה זכרו ברוך.

רוחצ'ה מנהיים ובלומה פניג

ספורה של חנה

נולדתי בשנת 1934 בעיר סוּחָה שליד קְראקוב, לאמי רגינה לבית בּוֹחֶנֶק ולאבי איזידור הופמן. אבי היה חייט לבגדי גברים ועסק במסחר, ואמא עזרה לו בעבודתו. הייתי בתם היחידה, ובהיותי בת שלוש עברו הורי לגור בעיר כשאנוב.

היום בו פלשו הגרמנים לפולין, האחד בספטמבר 1939, היה יום בהיר ושטוף שמש. באותו לילה העירוני הורי משנתי, הם החליטו לעזוב את העיר ולעבור לכפר הולדתו של אבא: טשֶ׳בְּנְיָה. אחות אמי ובעלה היו אף הם בביתנו, ביחד עם בנם הקטן. יצאנו כולנו את הבית, ואבא נשאני בזרועותיו.

כשהגענו אל פרשת דרכים, נפרדו דודי ודודתי ופנו לכיוון וְוֶיְלִיצְ׳קָה. אנו המשכנו בדרכנו לבית סבא וסבתא בטש׳ביניה. שם הסתתרנו כולנו במרתף הבית.

באותו לילה הפציצו הגרמנים את הכפר, שהיה בו בית־זיקוק לנפט. שכבתי מכווצת ליד אבא ולא יכולתי להוציא הגה מפי. בתום ההפצצה החליט אבא שמוטב לנו לחזור הביתה.

הדרכים היו מלאות בפליטים. חיילים גרמנים חלפו על פנינו רכובים על סוסים או במכוניות. זכורני שחייל גרמני אחד הרים אותי ונתן לי סוכריות. הייתי בת חמש ולא נראיתי כיהודיה. אחרי שהוריד אותי והלך, אסרה עלי אמא לאכול את הסוכריות.

הגענו הביתה. הבית נפרץ על ידי הפולנים ונבזז. נשארו בו רק הרהיטים. אני זוכרת את תמונתו של סבא שהיתה תלויה על הקיר, מושחתת כולה לאחר שנחתכה בסכינים.

בשנה הראשונה למלחמה לא הרגשתי שינוי משמעותי בחיי, עדיין היה לנו כסף ויכולנו לקנות מזון. אני ביקרתי בגן הילדים היהודי. כעבור שנה הורע המצב הכלכלי. הורי התחילו למכור את הרהיטים ובכסף קנו מזון. שמועות שונות החלו להסתנן ולהגיע אלינו. נודע לנו שהגרמנים נכנסו לוְוֶיְלִיצְ׳קָה והרגו את היהודים שבה. חרדנו לגורל משפחתנו שם.

יום אחד הגיעה אחותה של אמא (סַלָה גולדברגר) מוויליצ׳קה. היא הגיעה ביחד עם בנה הקטן הֶרְבּוּשׁ. סלה בכתה ללא הרף וסיפרה שהגרמנים פרצו לדירות, הוציאו לרחוב את כל הגברים היהודים, ובעלה שמואל ביניהם – וירו בהם. אחר כך אילצו את הנשים לקבור את ההרוגים. וכך קברה דודתי סלה במו ידיה את בעלה. היא היתה בדיכאון ובמצב נפשי קשה. בנה הקטן הֶרבּוּשׁ היה מכוסה כולו פצעים, אולם אמו לא היתה מסוגלת לטפל בו. אמא היתה זו שלקחה אותו לרופא, ואני זוכרת את עצמי מציצה מבעד לחלון המטבח ורואה את הרבוּש יושב על שולחן המטבח ובוכה שעה שאמא גוזזת את שערות ראשו ומורחת את קרקפתו ביוד.

המצב הלך והדרדר. לא יצאתי מתחום החצר. היציאה היתה כרוכה בסכנת נפשות. אולם למרות המלחמה עדיין היתה זו תקופה טובה בחיי. בני משפחה רבים גרו בבית. היינו קשורים זה לזה, ואנו הילדים שיחקנו ביחד בחצר הפנימית.

ב־1940 חלתה סבתא ונפטרה. באותה שנה התחלתי ללכת לכתה א׳. הלכתי לבית ספר מעורב. התידדתי עם ילדה נוצריה אחת, אולם ידידות זו הסתיימה בפתאומיות. אותה ילדה הזמינה אותי לבוא אל ביתה, ולאחר שקבלתי רשות מהורי, הלכתי אליה. היא התגוררה בבית עץ שניצב בקצה שדרה. הוריה נראו כאנשים תרבותיים. לאחר כמה שעות, משהתחיל להחשיך, ביקשתי ממנה שתלווה אותי הביתה. התחלנו ללכת. באמצע הדרך כאשר היינו בשדרה, הודיעה לי לפתע שלא תלווה אותי. התחלתי

לבכות. פחדתי ללכת לבדי בשדרה החשוכה. היא חטפה את כובעי מעל ראשי והשליכה אותו על הקרקע. אחר אמרה: "לא רוצה ללוות אותך. ז'ידובקה" (יהודיה). לאחר השעות שבהן בילינו יחד כשתי חברות טובות, חשתי עתה כאילו ירקה בפני. המשכתי ללכת במורד השדרה ובקצה ראיתי את הורי המדואגים מחכים לי.

בעת ההיא אבי עבד עדיין, בבית היו אורזים בדים שאבא היה מוכר, ולא רעבנו ללחם. באחד הימים, בשובי מבית הספר, ראיתי שבפינת הרחוב שלנו חונה משאית גרמנית ועליה אנשים. ביניהם ראיתי את דודתי סלה חיורת כסיד. היא הביטה בי אך לא הראתה, ולו ברמז, שהיא מזהה אותי. רצתי הביתה. ראיתי את הֶרבוש על ברכי אבא. כולם היו המומים ושותקים. אבא אמר: "מהיום הרבוש לבד." אמא היתה שבורה.

דודתי סלה נתפסה ברחוב. היה זה באביב 1941, שנה שבה החלו הגרמנים לצוד אנשים ברחובות. בדרך כלל תפסו גברים. ה"תפיסות" היו נערכות על פי רוב בלילה. השמועה על "תפיסה" ("לפנקה") המתרגשת לבוא, היתה מגיעה בדרך כלל קודם.

ב־1941 הוכרחנו לענוד את הטלאי הצהוב, ונאסר על היהודים ללכת ברחוב הראשי של העיר. אבא החליט להכין לנו מקום מסתור.

במטבח היה לנו ארון בגדים ענק. אבא פתח פתח בקיר שמאחורי הארון. הפתח הוביל למחבוא קטן בחלל שמתחת למדרגות הבית. אבא נִיסר את הדופן האחורי של הארון, כך שניתן היה להוציאו ולהכניסו בחזרה. בארון היו מדפים שהסתירו את הדופן האחורי. כאשר נודע לנו על "תפיסה" קרובה, היה אבא נכנס למחבוא. היינו מסירים את הדופן האחורי. אבא היה נכנס, ואנו היינו מחזירות את הדופן למקומו ומניחות בחזרה את המדפים. אחר סגרנו את דלת הארון. היה זה מחבוא מושלם.

ב־1942 החלו האקציות והגירושים ההמוניים של היהודים. כשהתחילו האקציות, הצטרפנו גם אנו למחבוא שנועד למעשה לאדם אחד. היינו יושבים שם ארבעתנו, עם הרבוש הקטן, בצפיפות איומה, פוחדים לנשום.

לא פעם שמענו את צעדיהם של הגרמנים ואת נביחות כלביהם על המדרגות שתחתיהן הסתתרנו. שמענו אותם בועטים בדלת דירתנו ופותחים אותה. הם חפשו בכל פינה. לא פעם פתחו את דלת הארון שדרכו נכנסנו, הסתכלו פנימה ובדקו. אולם לא גילו את הפתח.

לפעמים היינו שוהים שם במשך שעתיים שלוש, ולפעמים חצי יום או במשך לילה שלם. זה היה סיוט. לא היה מקום לזוז. ישבנו שפופים ומכווצים. זכורני שבאחת הפעמים הייתי צריכה לצאת לשירותים. לא היתה שום אפשרות לצאת, ולא היה שום כלי שישמש כבית קיבול, ואמא אמרה לי לעשות את צרכי תחתי. משנכנסו הגרמנים ולא מצאו בו איש, היו מטביעים חותמת על הדלת: "רכוש גרמני, הכניסה אסורה."

כאשר יצאנו ממחבואנו, הינו יוצאים מן הבית מבעד לחלון, כדי שלא לשבור את החותמת שעל הדלת, ואחר פונים למפקדה הגרמנית כדי לקבל אשור כניסה לביתנו, בטענה שנעדרנו ממנו בשעת החיפוש.

לאחר כל אקציה היינו הולכים לביתם של קרובינו לראות מי נלקח ומי נשאר. לאחר אחת האקציות הלכנו לביתה של אחות אבי. כשבאנו לשם ראינו את בעלה יושב ליד השולחן לבדו מאובן ושותק. הדודה עם שלושת ילדיה נלקחו, ואותו השאירו. זו היתה שיטתם של הגרמנים, לקחת חלק מבני המשפחה, ואת הנותרים להשאיר כדי להגביר את האימה.

משפחות יהודיות נלקחו זו אחר זו והילדים בחצר הלכו ופחתו.

אבא לא עבד, והתחלנו לאכול את אשר אגרנו.

הגרמנים הוציאו הוראות חדשות: על היהודים להביא את הפרוות שברשותם למקום איסוף. הם היו עוברים מבית לבית ודורשים כסף ודברי ערך. את דברי הערך שעדיין נותרו לנו, החביאה אמי, וכשהגיעו הגרמנים לדירתנו, החביאה אמא חלק

מהכסף שהיה לנו – בתוך שערות ראשי. שערי היה מסודר בתסרוקת שהיתה באופנה באותה תקופה: בתלתלים ארוכים לאורך הראש. אמא תחבה את הכסף לתוך התלתל והורתה לי לשכב במיטה. כשנכנסו הגרמנים לדירה נתנה להם אמא את יתרת הכסף שהשאירה. אני שכבתי במיטה מאובנת מפחד. אחד הגרמנים שאל: ״למה הילדה במיטה?״ ואמא אמרה: ״היא חולה.״ כשהם יצאו הרגשתי שניצלתי.

כל יום צפן בחובו סכנות מות.

בדרך כלל ידענו מראש על אקציות העומדות להתרחש, והיינו מקדימים ונכנסים למחבוא. אולם לילה אחד, ללא כל אזהרה מוקדמת, התעוררנו לקול הלמות רוביהם של הגרמנים בחלונות ובדלתות. הם פרצו לדירה ולקחו את אבא. אמרו לו להתלבש ולא לקחת עמו דבר.

למחרת יצאה אמא לחפשו. היא הגיעה למגרש שבו רוכזו האנשים. אמרו לה שהיא יכולה להביא לו מזוודה עם בגדים. אמא חזרה הביתה וארזה מזוודה. אחר לקחה אותי אתה ואמרה לי: ״אולי נצליח לראות את אבא.״

הגענו למגרש. ראינו את אבא מרחוק. הוא היה כל כך חיוור. הסתכל עלינו. לא הסיר את מבטו מאתנו. לפי מבטו ידעתי שזה הסוף. שיותר לא נתראה. הוא נפרד מאתנו. הוא הסתכל באמא ובי במבטים חודרים. היתה זו הפעם האחרונה שראיתיו.

נותרנו שלושתינו: אמא הרבוש ואני.

מצבנו הכלכלי היה קשה מאד. אמא ניסתה לעבוד. היתה יוצאת בבוקר וחוזרת בערב. היא מכרה כל שהיה לנו. הכפריים היו באים העירה לבתי היהודים וקונים מהם כל דבר. את התמורה נתנו במזון. בבית היה לנו מלאי קטן של קְוָקֶר וסוכר. כאשר הרבוש היה רעב, הייתי מערבבת לו קְוַקֶר עם סוכר והוא היה אוכל ונרגע.

עד מהרה נוכחה אמא לדעת שלא תוכל להציל שני ילדים קטנים. היא כתבה מכתב לסבא ולסבתא של הרבוש בוייליצ׳קה, וסיפרה להם את אשר קרה להוריו ולאבי. היא שאלה אותם אם יסכימו לקבל את הילד. אולי שם יהיה קל יותר להסתירו. כיון שאסור היה לשלוח מכתבים בדואר שלחה אמא את המכתב באמצעות שליח. בתשובה כתבו לה הסבא והסבתא שהם מוכנים לקבל את הנכד. לאחר זמן מה שלחה אמא את הרבוש בלווית אשה נוצריה לוייליצ׳קה.

הרבוש שמח לקראת הנסיעה לסבא וסבתא. אולם אני הייתי עצובה. הוא היה לי כאח. לאחר נסיעתו לא חדלתי לבכות. תליתי את תמונתו מעל למיטתי. עתה חשתי ביתר שאת את בדידותי בשעות הארוכות שאמא נעדרה מן הבית.

זכור לי מקרה שנחרת בזיכרוני מאותה תקופה: הגרמנים הוציאו להורג שבעה יהודים שהגרמנים טפלו עליהם עבירות של עיסוק במסחר. ביניהם היו אב ושני בניו שהיו בעלי מאפיה.

הגרמנים הודיעו ברמקול ברחובות, שחובה על כל אנשי העיר לבוא למגרש המשלוחים ולחזות בהוצאה להורג. המגרש היה במורד הרחוב בו גרנו. אמא הסתירה אותי בעליית הגג. מבעד לחלון ראיתי את זרם האנשים הצועדים למגרש. הגרמנים עברו מבית לבית לוודא שכולם יתייצבו במקום ההוצאה להורג. האנשים נתלו על עצים במגרש.

לאחר שנים נודע לי שלפני התליה אפשרו להם להגיד כמה מילים. אחד מהם, בחור צעיר, אמר: ״עוד תשלמו על מעשיכם.״ וירק בפרצופו של הגמרני.

ב־1942 הוקם גטו כשאנוב. דחסו לתוכו את כל יהודי העיר והכפרים שבסביבה. ביתנו היה בתחום הגטו, אמא ואני נשארנו בחדר אחד שהיתה לו כניסה נפרדת. את שאר חדרי הבית מסרנו לקרובי משפחה שהגיעו אלינו – הורים עם שתי בנותיהם. קבענו שבמקרה של אקציה, אכנס אתם למחבוא.

בתחילה, עוד הצליחה אמא להסתדר, היא מכרה חפצים וקנתה בתמורתם אוכל. אולם האקציות הלכו ותכפו. פעמים אחדות נשלחנו למגרש המשלוחים. ישבנו שם

יום שלם, ולבסוף שלחונו הביתה.

אמא ניסתה להתקבל לעבודה ב"שוֹפִּים" (סדנאות) כתופרת. היא היתה עדיין צעירה. בת 28 בסך הכל, והצליחה להתקבל. כל יום היתה יוצאת עם שחר לעבודה כתופרת, וחוזרת עם חשיכה. אני הייתי נשארת בבית, אמא נהגה להשאיר לי אוכל, ואסרה עלי לצאת מן הבית.

באחד הימים, כאשר הכנתי לי קפה, נשפך עלי הקפה הרותח וגרם לי לכויה. למרות שהכאב היה גדול, לא סיפרתי לאמא כדי שלא להוסיף דאגה לדאגותיה.

ואז החלו להגיע שמועות שעומדים לחסל את הגטו.

אמא ארזה בגדים בשתי מזוודות והניחה אותן בעליית הגג.

חורף 1942–1943 היה קשה במיוחד. לא היו לי בגדים, נעלי התבלו לגמרי. לצאת לרחוב לא יכולתי וגם לא רציתי. האקציה האחרונה היתה ב־18.2.43. אולם אנו נשארנו בגטו עד ה־18.3.43 בגלל עבודתה של אמא.

ב־17.3.43, כאשר אמא היתה בעבודה, שמענו שמוציאים את האנשים שנותרו בגטו מבתיהם. נכנסתי למחבוא ביחד עם המשפחה שגרה אתנו. ישבנו שם יום שלם. לפנות ערב הגיעה קרובת משפחה שעבדה עם אמא בשוֹפּ, וקראה לי לצאת מן המחבוא ולעבור לעליית הגג שם חיכתה לי אמא. פחדתי. עליית הגג היתה מעברה השני של החצר, והיה עלי לחצות את כל החצר כדי להגיע אליה. התגברתי על הפחד ורצתי. סולם היה מוצב ליד הקיר ואני עליתי בו לעליית הגג. אחר משכו והעלו את הסולם לעלייה. פגשתי את אמא ששהתה שם עם אנשים נוספים, ישבנו שם כמה שעות, ממתינים מלאי חרדה.

באמצע הלילה שמענו קולות באוקראינית. הבנו שגילו אותנו. ראינו שני אוקראינים שנשאו אלות בידיהם וצעקו לנו לרדת. לא זזנו. הם הניפו את האלות ובמקום קמה מהומה. אנשים ניסו לשחד אותם ואחרים ניסו לברוח. לאמי היה שעון זהב על ידה והיא רמזה לאחד האוקראינים שתתן לו את השעון אם יאפשר לנו לברוח, אולם הוא סרב. בתוך המהומה, אחזה אמא בידי, וכאשר האוקראינים לא הסתכלו – ברחנו.

במשך תקופת המלחמה, היה לאמי קשר עם איכרה פולניה שהיתה מכבסת את בגדינו, גב' הַצוּש היה שמה. אשה זו שמרה על קשר עם אמא גם כאשר כבר לא עבדה אצלנו. היא גרה מחוץ לעיר בכפר שנקרא קוֹשְצֶלֶץ.

עכשיו רצנו לכוון ביתה של גב' הצוּש. רצנו דרך חצרות, חצינו נחל, וכשהגענו לביתה כבר עלה השחר. היה זה בית בן שתי קומות. בקומה התחתונה גרה גב' הצוש עם משפחתה. הקומה העליונה היתה מושכרת. באגף השני שבקומה התחתונה גרה חמותה. אמא דפקה בדלת, אולם היתה זו החמות הזקנה שפתחה. אמא רצה לדלת השניה ודפקה בדלת ובחלון. שמענו את קולה של גב' הצוש מבפנים: "תפסיקי לדפוק, אני כבר פותחת." היא פחדה מהרעש. לא רצתה שהשכנים יתעוררו. בתחילה לא רצתה להכניס אותנו. אמא התחננה. בכתה. ביקשה שתניח לנו רק להכנס ולנוח מהריצה. היא נעתרה והכניסה אותנו. לא רצתה לנהל עמנו שיחה כשאנו עומדים בפתח. כאשר היינו בתוך הבית אמרה לנו שלא תוכל להשאירנו אצלה. הגרמנים היו מוציאים להורג מי שנתפס כשהוא מסתיר יהודים, אותו ואת בני משפחתו.

בעלה של גב' הצוש לא היה בבית באותה עת, הוא עבד במשמרת לילה כשומר בבית חולים. לבסוף הסכימה גב' הצוש שנשאר עד לבואו של בעלה.

עמדנו במטבח הבית. מהמטבח היתה כניסה לחדר הסמוך, שהיה חדר השינה של הזוג הצוש. היא הכניסה אותנו לשם והציעה לנו את המיטה כדי שנשכב לנוח. שכבנו שם אמא ואני עד לזריחה. אחר חזרה גב' הצוש לחדר ושאלה את אמא מה בדעתה לעשות. אמא אמרה לה: "תני לי להשאיר אצלך רק את הילדה ואני אלך מכאן."

בכוונתה של אמא היה להגיע לסוסנוביץ, ששם היה גטו גדול, להכנס לגטו ומשם להגיע למחנה עבודה (היא ידעה שביחד לא יהיה לאף אחת מאתנו סיכוי להישרד.

היא גם לא ידעה מה משמעותו של מחנה עבודה).
אמא הבטיחה לגב' הצוש שאחרי המלחמה תבוא לקחתני בחזרה. זוכרת אני את דבריה: "והרי המלחמה לא תמשך לנצח." גב' הצוש אמרה שעליה להתייעץ עם בעלה.
בינתיים הגיע הבעל ואשתו סיפרה לו את אשר אירע. הם התלחשו ביניהם, ולבסוף הסכים בעלה להשאירנו אצלם. אמא אמרה: "יש לי קצת תכשיטי זהב שהסתרתי בקיר ביתנו בגטו". היא הבטיחה לבני הצוש שתחזור בלילה לגטו כדי לקחת את הזהב. הם הסכימו להסתירה אצלם ליום נוסף.
היה זה ב־18.3.43 אני זוכרת היטב תאריך זה כי אמא אמרה לי: "מחר יום הולדתך. את בת תשע. אני חייבת לחזור לגטו ולהוציא משם את הזהב". ניסיתי להניאה. פחדתי שהיא תתפס אולם היא התעקשה. ידעה, שבתיתה להם את התכשיטים תוכל לגמול להם במעט על הסתכנותם בהסתירם אותי.
בלילה התגנבה אמא בחזרה לגטו. הגטו היה ריק מיושביו. אמא הצליחה להכנס, להוציא את התכשיטים מהמחבוא ולחזור. כשראיתיה חוזרת נשמתי לרווחה. בני משפחת הצוש היו אנשים עניים. הם לא הסתירו אותי בביתם תמורת בצע כסף, אמא השאירה להם את התכשיטים כדי לכסות במעט את ההוצאות שיהיו להם בגללי. בני הצוש האמינו שיסתירוני למשך כמה שבועות. הם לא תארו לעצמם ששהותי אצלם תמשך חצי שנה.
בבוקר לפני עזיבתה של אמא, הביאה גב' הצוש לחדר ארוחת בוקר וקערת מים לרחצה. אחר נפרדה אמא ממני. הַרְגשתי היתה שאמא רוצה פשוט להִפטר ממני, אמא רצתה לחבקני בזרועותיה לפני שנפרד, רצתה לנשק אותי אך לא הסכמתי בשום אופן. אני ראיתי את הסתלקותה כבגידה. אמא אמרה לגב' הצוש: "תשמרי עליה למעני. כשהכל יגמר אבוא לקחתה בחזרה."
הבית ניצב בדרך לתחנת הרכבת. גב' הצוש נתנה לאמא מטפחת ראש כדי שתראה כאיכרה. ואני עמדתי בחלון המטבח והסתכלתי על אמא ההולכת ומתרחקת, כשהמטפחת על ראשה, ולבי נשבר בקרבי. זו היתה הפעם האחרונה שבה ראיתיה. (לאחר כמה שבועות הגיעה מאמא גלויה, היא כתבה שהגיעה לאן שרצתה להגיע, והבנתי שהגיעה לגטו סוסנוביץ. היתה זו הגלויה היחידה שהגיעה מאמא).
למשפחת הצוש היו חמישה ילדים: הבן הבכור, בּוֹלק, שהיה נשוי ולא גר בבית. הבן השני היה במחנה עבודה בגרמניה. בבית התגוררו ההורים עם שלושת הילדים הנותרים: מרישיה שהיתה כבת שש עשרה, אַנְגְ'יָה, בת השתים עשרה, ומִיֶיטֶק שהיה כבן שבע.
הבית היה מוקף גינה. כל מי שהלך לתחנת הרכבת או חזר ממנה היה חולף על פניו. חלון חדר השינה, החדר שבו הסתירוני, פנה לכביש. גב' הצוש הזהירה אותי לבל אתקרב לחלון. אסור לי להיראות. היה זה מקום קטן וכולם הכירו זה את זה. הם פחדו מהלשנות. ילדי הצוש הוזהרו לבל יעזו לגלות לחבריהם את דבר הימצאותי בביתם. הם ידעו שיהרגו את כולם באם אתגלה.
הריהוט בחדר שבו הסתתרתי כלל ארון בגדים, ספה, שעליה ישנתי, ושתי מיטות של הזוג הצוש. כמו כן היה בחדר שולחן קטן. את השולחן כיסו במפה ארוכה שהגיעה עד הרצפה. נאמר לי שברגע שאשמע מישהו נכנס למטבח, עלי להסתתר מתחת לשולחן.
ילדי הצוש ישנו במטבח. השירותים היו בחוץ. וזה היה העינוי העיקרי שלי. יכולתי לצאת לשירותים רק בלילה. בקומה השניה גרה שכנה שאסור היה שתראני. הייתי מתאפקת במשך שעות. תמיד היו לי כאבי בטן. בבוקר היו מביאים לי ארוחת בוקר: קפה שחור ופרוסת לחם. לא תמיד זכרו להביא לי סיר לעשיית צרכי. ואני התביישתי לבקש. כאשר הרגשתי שאינני יכולה עוד להתאפק, הייתי עושה את צרכי לתוך ספל

הקפה הריק, ואחר, למרות שאסרו עלי לגשת לחלון, הייתי מסתכנת ושופכת את תוכן הספל מן החלון.

כאשר הגעתי לבית הצוש היה הגטו בכשאנוב ריק מיושביו ופרוץ. הפולנים המקומיים היו נוהגים להיכנס לגטו ולבזוז את הבתים הנטושים. גם שתי בנות הצוש היו הולכות לגטו עם ערב וחוזרות הביתה עם מזודות מלאות. היו אלה בעיקר דברי לבוש. הן היו נכנסות לחדר שבו הייתי והיו ממַיְנות את דברי הלבוש, מודדות ומתחלפות ביניהן. יום אחד הביאו לי, בשובן מן הגטו, את תמונת אמי שהורידו מקיר דירתנו בגטו, ואת זוג הסנדלים האדומים שלי.

הימים עברו עלי בחוסר מעש מוחלט. הייתי לבדי בחדר. התגעגעתי נואשות לאמא. בשנים האחרונות התקרבנו מאד זו לזו. היחסים בינינו היו הרבה מעבר ליחסי אם בת. אמא היתה מספרת לי כל דבר שעבר עליה והיתה מתייעצת אתי. הייתי החברה היחידה שלה, והיא היתה חברתי היחידה. בכיתי כשהייתי חושבת עליה.

הבת הגדולה מרישיה, ראתה שאני בוכה וניסתה לנחם אותי. היא הביאה לי נייר ועפרון כדי שאצייר. לעומתה אנג'יה היתה מרושעת ואנטישמית. היא הציקה לי במשך כל זמן שהותי שם. מעולם לא קראה לי בשמי. תמיד כנתה אותי: "ז'ידוּבִיצָה" (יהודונת). הנחמה היחידה שלי היה מייטק הילד, שהיה נכנס לחדר מדי פעם ומשחק אתי.

גב' הצוש ובעלה שינו את שמי. מעתה נקראתי "הלינה", שהיה שם פולני מקובל. הם היו מעירים לי על הפולנית שלי ומתקנים את דיבורי. הם היו אומרים לי "אל תעשי כך ואל תעשי כך, כך עושים יהודים." אולי היתה כוונתם טובה, אולם הערות אלה פגעו בי תמיד. הם לימדוני את התפילות הנוצריות. הייתי כורעת על ברכי לפני תמונת האם הקדושה ומתפללת. ידעתי על־פה את כל התפילות. הם סיפרו לי בפרטי פרטים מה עושים בכנסיה ואיך היא נראית מבפנים. דבר שהועיל לי מאוחר יותר.

הקיץ הגיע. כל בני המשפחה יצאו לעבודה בשדה והיו חוזרים עם ערב. הייתי סגורה בבית לבדי במשך כל שעות היום.

לאחר חצי שנה לשהותי בביתם, בסוף קיץ 1943 נכנסו הגרמנים לבית הצוש. היה זה בלילה. הורו לכולנו להתלבש ולצאת. באותו לילה הוציאו עוד כמה משפחות ושלחו את כולנו למחנה. (מר הצוש, שעבד בבית חולים, ידע גרמנית, ונחשד על ידי הגרמנים כי הוא עוזר למחתרת הפולנית).

הייתי לבושה בכתונת שאמא תפרה ורקמה. (לאחר מכן הייתי מאושרת שהייתי לבושה בה, שכן הכתונת נשארה עמי עד היום והיא המזכרת היחידה שנותרה לי מאמי). מעל לכתונת לבשתי סודר ומעיל ואת סנדלי האדומים לרגלי.

צעדנו ברגל לכשאנוב. שם ריכזו אותנו בחצר המפקדה הגרמנית ובמקום נערך רישום. נרשמתי כקרובת משפחת הצוש שמתארחת אצלם: הלינה הצוש מקראקוב. לא היו לי כל מסמכים. לו היו שואלים אותי היכן אני גרה בקראקוב, לא הייתי יודעת מה לאמר.

מפקד הס.ס. שערך את הרישום בחן אותי במבט חודר. שערי היה בהיר מאוד ונראיתי כאחת מן המשפחה. הוא הסתפק במה שאמרתי ולא שאל שאלות נוספות. נשארנו בחצר במשך כמה שעות, אחר העבירו אותנו למחנה מעבר במִיסְלוֹבִיץ.

כשהגענו למחנה הורו לנו לשבת על הקרקע בחצר. גב' הצוש שבה והזהירה את ילדיה: "אם תאמרו שהיא יהודיה, יוציאו את כולנו להורג." ובאוזני חזרה ואמרה: "זכרי ששמך הלינה הצוש ואת בת דודה של ילדי."

שהינו שם כחצי יום. חלקו לנו דיסה, ואחר הפרידו בין הילדים לבין המבוגרים. בטרם הלכה, אמרה לי גב' הצוש: "זכרי להתפלל בוקר וערב!" את הילדים העלו למשאית גדולה ונסענו משם. לאחר כמה שעות נסיעה הגענו למחנה פּוֹטוּלִיץ שבגרמניה.

עמדנו לפני בית גדול מגודר בגדר תיל. בשער ניצבו גרמנים שאחזו ברצועות כלבים גדולים. המחנה היה מחנה של אמהות וילדים (נוצרים). כולנו ישנו באולם גדול. אוכל כמעט ולא נתנו ותמיד רעבנו.

הראשונים שמתו היו התינוקות, במחנה היתה תמותה המונית של תינוקות. אני זוכרת שהיינו מתגנבים לחדר המתים ומסתכלים בתינוקות הרבים ששכבו שם.

במחנה היו כאלה שקיבלו חבילות מזון מהבית. אולם מי שלא קיבל היה צפוי למוות איטי ברעב. הימים עברו עלינו בבטלה. הייתי עם ילדי הצוש וכמעט שכחתי שאני יהודיה. ויום אחד קרה דבר שהחזיר אותי בבת אחת ליהדותי.

עמדתי ליד מחסן הבגדים. לידי עמד נער כבן ארבע עשרה, הוא נעץ בי את עיניו ואמר חרש: "ז'ידוּבְקָה!" הרגשתי שלבי קופא בקרבי, אולם לא הראיתי ולו בסימן, את אשר הרגשתי. אמרתי לו: "השתגעת? אני לא יהודיה." והוא חזר ואמר: "ז'ידובקה!" והסתלק.

פחד אחז בי.

הייתי פוגשת אותו מדי פעם. בכל פעם שראה אותי היה לוחש: "ז'ידובקה". אולם תמיד אמר זאת כאשר היינו לבד, ומעולם לא בנוכחות ילדים אחרים. חשבתי לעצמי: אם אכחיש זאת כל הזמן, יגביר הדבר את ביטחונו ואת חוצפתו. בפעמים הבאות כשהיה אומר לי את המלה "ז'ידובקה" הייתי מתעלמת ממנו.

אולם הפחד לא הרפה ממני. אילו שמע אותו מישהו מכנה אותי "יהודיה", היתה השמועה מתפשטת. ידעתי שעלי להיזהר ממנו. השתדלתי שלא להיתקל בו. לא סיפרתי על כך למרישיה ולאנג'יה. אנג'יה ששנאה אותי המשיכה להתנכל לי, ובלילות, כאשר איש לא שמע, היתה לוחשת באזני: "ז'ידובקה".

יום אחד נעלם הנער מהמחנה. הוא ברח. הגרמנים חיפשו אחריו בעזרת כלבים – אך הוא לא נמצא. אבן נגולה מעל לבי.

שהינו במחנה פּוּטוּלִיץ כחדשיים. מזג האוויר היה נוח. כל אותה עת הייתי לבושה בבגדים בהם הייתי לבושה כשהוציאונו מהבית: סנדלים אדומים, סודר ומעיל.

לאחר כחדשיים העבירונו למחנה אוֹדֶרְבֶּרג שבצ'כיה, על גבול פולין.

לאחר נסיעה ארוכה הגענו לשם. היה זה מחנה ריכוז. שוב הכניסונו לצריף. היה זה צריף של אמהות עם ילדים. הנשים ששהו שם נשפטו למאסר על שנתפסו במסחר בשוק השחור. אנג'יה ומרישיה היו יוצאות לעבודה. אני שהייתי עדיין קטנה, נמסרתי להשגחתה של אחת הנשים בצריף.

הנשים ששהו בצריף זה ניסו לשמור על הגיינה במידת האפשר, והתנאים בו היו נסבלים. האשה שנמסרתי להשגחתה, היתה מקבלת חבילות מזון מהבית והיתה נותנת גם לי מהמזון שקיבלה. לא רעבתי. אולם לאחר כמה שבועות השתחררה האשה ואותי העבירו לצריף אחר. (מרישיה, הבת הגדולה של הצוש החליטה לברוח מהמחנה, וכאשר עבדה מחוצה לו – ברחה).

נמסרתי להשגחתה של אשה אחרת. אולם הפעם היתה זו אשה אדישה שלא התיחסה אלי כלל. בצריף זה היו התנאים ההגייניים איומים. מקלחות לא היו, במרכז הצריף היו ברזים ושם הייתי מכבסת את בגדי. בגדי שרצו כינים, כולי הייתי מלאה כינים. אני זוכרת את עצמי יושבת על המיטה בערב ומנסה לפלות את הכינים מקפלי הבגדים ומהראש כמו קוף, אך הגרוע מכל היה הרעב: בבוקר קיבלנו קפה שחור ופרוסת לחם קטנה. בצהריים – מרק מימי. ובערב – שוב קפה שחור ופרוסת לחם.

במשך היום היינו מסתובבים ליד המטבח בתקוה שמישהו יתן לנו משהו לאכול. לפעמים היתה אחת מהעובדות במטבח מרחמת עלינו ונותנת לנו תפוח אדמה.

החורף הגיע. הקור היה עז. רעדתי מקור בבגדי הדלים ובסנדלי.

בחודש מרץ מלאו לי עשר. ביום זה חשבתי על הורי. על הבית. עד אותו יום לא חשבתי עליהם כלל. חייתי מיום ליום. נזכרתי באמא. נזכרתי בצער כיצד נפרדתי

ממנה. חשבתי: חלפה שנה. ולי היה נדמה שחלף נצח.
הקיץ הגיע. לקראת הקיץ היו שולחים את הנוער שבמחנה לעזור לאיכרי הסביבה בעבודות המשק. לעבודות אלה היו שולחים נערים ונערות מבוגרים ממני. הממונה על הצריף שלי היה פולני בגיל העמידה שהתייחס אלי יפה. לפעמים היה נותן לי פרוסת לחם נוספת. הוא אמר לי שישלח אותי לעבוד אצל משפחה.
יום אחד קרא לי לשער. הוא אמר לי: "באו לקחת אותך". לפני עמדה אשה גבוהה ושמנה. חברתה עמדה לידה. התחלנו לצעוד. שתי הנשים שוחחו ביניהן ואני הלכתי אחריהן. בדרך פנתה אלי האשה ואמרה: "קראי לי דודה".
הגענו לבית לבן וגדול מוקף בחצר יפה. נכנסנו דרך המטבח. הדבר הראשון שעליו נחו עיני היה: מדי צבא של חיל גרמני שהיו תלויים במטבח. האשה הסבירה לי בפולנית שיש לה שני בנים ואחד מהם בצבא. התפלאתי כיצד לאשה פולניה יש בן בצבא הגרמני. אולם לא שאלתי דבר.
על השולחן היתה מונחת ככר לחם. ככר לחם רגילה עגולה. לא כמו הלחם השחור והדביק שהיו נותנים לנו במחנה. עיני ננעצו בלחם. האשה שראתה את הבעת פני, נתנה לי מיד לאכול. אחר הציבה לפני קערת מים חמים והתרחצתי. את הבגדים שהסרתי היא הניחה בערמה קטנה בצד. לאחר הרחצה נתנה לי כתונת נקיה. היא רצתה לזרוק את בגדי שורצי הכינים לתוך האש. אמרתי לה: "בבקשה ממך, רק לא את הכתונת". סיפרתי לה שהכתונת היא המזכרת היחידה שנותרה לי מאמי. היתה זו הכתונת שאמא תפרה ועליה היו רקומות ראשי התיבות של שמה: R.B (רגינה בּוֹחֶנֶק).
האשה הסתכלה בראשי התיבות ואמרה בתמיהה: "הרי שמך הלינה הצוש?!" אמרתי: "זו הכתונת של אמא עם ראשי התיבות של שמה מלפני נישואיה". "ומה היה שמה?" שאלה האשה. "רַאוּשִׁינְסקָה בַּשָׁה". עניתי מיד. היה זה שם פולני טיפוסי. תשובתי הניחה את דעתה.
לאחר האוכל והרחצה כרעתי ברך לפני המיטה ואמרתי את התפילות כמנהגי מדי ערב, וכפי שציוותה עלי לעשות גב' הצוש. מזוית עיני ראיתי שהאשה מרוצה. בבוקר העיר אותי הבן החיל ונפרד ממני. האשה אמרה: "דעי לך שמעתה בָּנַי הם אחייך". היתה זו משפחה של פוֹלְקְסדוֹיטְשִים. היא הוסיפה ואמרה: "יש לי שני בנים. תמיד רציתי בת. את תשארי אצלי. אני מקוה שישכחו ממך במחנה."
היא הזמינה תופרת הביתה ותפרה לי בגדים חדשים. קנתה לי נעליים חדשות. האיצה בי לאכול הרבה ולהתחזק. אולם אני בקושי אכלתי. למעלה משנה רעבתי. קיבתי הצטמקה. לאט לאט התאוששתי, שיחקתי בחצר עם האפרוחים והארנבים שהיו שם. היא הציגה אותי בפני השכנים, כולם התיחסו אלי יפה.
יום אחד ביקשתי ממנה שתרשה לי להוציא את הפרה למרעה. היא סירבה, ואמרה לי שהפרה עלולה לברוח. אולם אני הפצרתי בה כל כך עד שנעתרה. היא באה אתי וקשרה את הפרה לעץ, אחר חזרה הביתה. אני נשארתי לבדי באַחו. הייתי כשכורה מהריחות, טיילתי לי בשדות כשאני מרחיקה והולכת בחיפושי אחר פטל. כשחזרתי נוכחתי שכמו שהאשה הזהירה אותי, הפרה ברחה.
חזרתי הביתה בלי הפרה, ממררת בבכי. פחדתי שהיא תכעס עלי ותענישני. אולם האשה הרגיעה אותי. יצאנו ביחד לחפש את הפרה ומצאנוה.
מצאתי חן בעיניה. היא הודיעה לכל שכנותיה שכאשר יחזור בנה מן המלחמה – יתחתן אתי.
התידדתי עם ילדה שגרה בשכנות והיינו משחקות ביחד. פעם אחת הציעה לי שנלך לכנסיה. מעולם לא הייתי קודם לכן בכנסיה, אולם זכרתי את תאוריה של גב' הצוש. החלטתי שאחקה את מעשי חברתי ואחזור עליהם בדיוק: טבלתי כמותה את אצבעותי בקערת המים הקדושים והצטלבתי. אחר כרענו ברך לפני המזבח והתפללנו. כשיצאנו נכנסנו לבית הקברות שליד הכנסיה וטיילנו שם.

השבועות והחודשים אצל האשה הפולניה חלפו מהר.

יום אחד הגיע גרמני רכוב על אופניים והודיע שעלי לחזור למחנה. לא הועילו תחנוניה של האשה. היא הלכה למחנה והשתדלה לבטל את ההוראה, אך דבר לא הועיל. שוב צעדנו ביחד את הדרך בחזרה למחנה. היא בכתה כל הדרך. כשנפרדנו, המשיכה לעמוד מאחורי הגדר ולבכות. אולם אני לא נקשרתי אליה, למרות שהיה לי טוב אצלה. תמיד היתה מנקרת בי המחשבה, מה היה יחסה אלי לו נודע לה שאני יהודיה. ברור היה לי שלא היתה מחזיקה אותי אצלה לרגע נוסף. היא השאירה לי את כתובתה וביקשה ממני שאכתוב אליה.

שוב העבירוני למחנה אחר בפולין, ליד גדנסק שאינני זוכרת את שמו. שוב נפגשתי עם אנג׳יה ומייטק. היה זה מחנה גדול. אוכל לא היה, ושוב רעבתי. חלק מהלחם שהייתי מקבלת בבוקר הייתי שומרת לי כדי שיהיה לי משהו לכרסם במשך היום. כינים לא היו במחנה זה. מפעם לפעם היו הגרמנים עורכים חיטוי של קירות הצריפים והמיטות. שוב התידדתי עם ילדה שהכרתי בעבר. היתה זו בתם של שכני משפחת הצוש.

כתבתי מכתב אל האשה שאצלה שָהיתי, ומיד אחר כךְ חליתי. קיבלתי חום גבוה ונשלחתי לבית חולים. כשהייתי שם הגיעה חבילה מהאשה. היתה זו קופסה עם עוגיות, אלא שהקופסה היתה ריקה למחצה כאשר הגיעה אלי. מכתב היה מצורף לקופסה ובו כתבה לי שהיא מתגעגעת אלי ומקווה שעוד נפגש.

חג המולד הגיע. במחנה הועלתה הצגה. נושא ההצגה היה: הולדתו של ישו. לא רציתי להשתתף בהצגה. תמיד השתדלתי שלא להתבלט, אולם האחראית על הצריף שחילקה את התפקידים, השגיחה שאין לי תפקיד, ולמרות סירובי, קבלתי את תפקיד הקריין, הפותח את ההצגה. היה עלי לעמוד לבדי על הבמה הריקה ולדקלם. חששתי שלא אזכור את הקטע שלי. עמדתי על הבמה והתחלתי לדקלם, ובאמת, מרוב פחד שכחתי את שורותי. למזלי קבלו זאת הגרמנים ללא כעס, אולי בגלל הופעתי החיצונית: ילדהָ קטנה עם שער ארוך ובהיר ניצבת אובדת עצות במרכז הבמה. שמעתי את אחד האחראים אומר: ״תראו איזו ילדה קטנה ונחמדה״.

השִיחות ששמעתי במחנה היו: ״די, גמרנו עם היהודים. את כל היהודים הרגו״.

חשבתי לעצמי: ״מה יהיה אתי? האם אני היהודיה האחרונה שנשארה בחיים? מה אעשה?״ לא השתתפתי בשיחות אלה. רק הקשבתי.

באמצע ינואר 1945 ראינו מטוסים. האנשים אמרו: ״מטוסים רוסיים״. היתה שמחה עצומה. אבל אני לא שמחתי. חשבתי: ״מה יהא עלי כאשר יחזרו כולם לבתיהם? לאן אלך?״

בסוף ינואר נכנסו הרוסים למחנה ושיחררו אותו. הגרמנים נעלמו. אנשים פרצו למפקדה של הגרמנים. לעיניהם התגלה שולחן ערוך ועליו כל טוב. הגרמנים נמלטו בבהלה והשאירו את כל האוכל על השולחן. אנשים פרצו למחסנים והוציאו שימורים ואוכל. הרוסים הכניסו למחנה כאסירים את הפולקסדויטשים שמצאו בסביבה.

אנו הילדים טיילנו מחוץ למחנה ושם ניגלו לעינינו ערמות של גויות של גרמנים מוטלות בשלג. ההרוגים שכבו ללא נעליים. נעליים היו הפריטים הראשונים שנבזזו מעל רגלי ההרוגים.

אנג׳יה שהרגישה את עצמה משוחררת עתה מההבטחה שנתנה לאִמהּ, ספרה לחברתי במחנה שאני יהודיה. היא באה לשאול אותי אם אמת הדבר. אמרתי לה שאמי היתה פולניה ואבי היה יהודי. ביקשתי ממנה שלא תגלהֹ זאת לאחרים. היא לא גילתה, אולם התרחקה ממני וידידותינו פסקה.

נשארנו עוד כמה שבועות במחנה.

בני הזוג הצוש לא חזרו מהמחנה אליו נשלחו. אולם בנם הבכור, בּוֹלֶק, בא לקחת את אנג׳יה ואת מייטק מהמחנה, ולקח גם אותי. וכך חזרתי לבית הצוש. לאחר

כשבוע, אמר לי בולק: "אל תצאי מן הבית". הוא חשש מהפולנים שהכירו את המשפחה.

בולק אמר לי שיתעניין וימצא דרך להחזירני אל היהודים. מכיון שהיה עתה המבוגר בבית, נטל על עצמו את תפקיד ראש המשפחה.

יום יום היינו עומדים וצופים מחלון המטבח הפונה לתחנת הרכבת. אני חכיתי לאמא שתשוב, והם חיכו להוריהם. אנג'יה המשיכה לכנותני "ז'ידוביצה", אולם בולק היה אנושי. שהיתי בביתם עד יום הולדתי האחד עשר. באותו יום הודיע לי בולק שהוא נוסע לקראקוב, ושם ינסה לאַתֵר יהודים. משחזר אמר לי שיקחני אתו לקראקוב ושם אשהה אצל קרובי משפחתו. הוא הרכיב אותי על אופניו לקראקוב. היתה זו נסיעה של ארבעים ק"מ בערך, והגעתי לשם כשכל גופי כואב. משפחתו קיבלה אותי יפה למרות שידעו שאני יהודיה.

למחרת יצא בולק עם בוקר וחזר בערב. שלושה ימים הסתובב בחוצות קראקוב. ביום השלישי אמר לי: "מצאתי מקום בשבילך. אמסור אותך ליהודים".

הגענו לקוֹמִיטֶט. היה זה מקום בו יכלו יהודים להרשם כדי לחפש את קרוביהם. היה שם גם בית ילדים. נכנסנו לחדר המנהלת, מַריה מַרְיַאנְסְקָה, ששאלה אותי פרטים על עברי, ספרתי לה הכל. היא אמרה לבולק: "תוכל להשאיר אותה וללכת" בולק נפרד ממני והלך.

מאוחר יותר התברר לי שהפולנים שהביאו ילדים יהודים לקומיטט, קיבלו תמורתם כסף. הג'וינט שילם עבור ילדים יהודים שנותרו בחיים באירופה שלאחר המלחמה. (ולכן חקרה אותי המנהלת, לוודא שאכן אני יהודיה באמת). וכאן עלי להדגיש שאין בלבי כל טינה או כעס כלפי בולק הצוש, ואני חושבת שכסף זה הגיע לו, על המחסה שנתנו לי הוריו תוך סיכון חייהם, ועל שהוציא אותי מן המחנה ולקחני אתו.

מה עלה בגורלם.

אמא.

אמא שרצתה להגיע לגטו סוסנוביץ, הגיעה אליו. משם, לפי מה שנודע לי מאוחר יותר, נשלחה למחנה עבודה וממנו נשלחה לאושוויץ ושם נספתה.

אבא.

זמן קצר לאחר שאבא נלקח, הגיע ממנו מכתב. את המכתב הביאה לנו אשה נוצריה שבעלה עבד עם אבא במחנה. אבא נתן את המכתב לפולני, ששלח אותו בדואר לאשתו. במכתבו ביקש אבא מאתנו שנשלח לו חבילות מזון. אמא היתה אופה עוגיות שאבא אהב, שמה אותן בחבילות המזון שארזה לו, ומסרה אותן לאשתו של הפולני, שהיתה שולחת אותן בדואר לבעלה. הפולני היה מגניב לאבא את המזון בזמן העבודה. אחר הגיע עוד מכתב בו כתב לנו אבא שהוא חולה. היה זה מכתבו האחרון.

מה שעלה בגורלו נודע לי לאחר שנים רבות. אחותו של אבא חזרה לאחר המלחמה לכפר הולדתם טש'ביניה, ושם סיפרו לה הפולנים את אשר קרה:

ב־1943 עברה משאית אסירים בכפר טש'ביניה. אבא שהיה בין האסירים שעל המשאית, קפץ ממנה וניסה לברוח. הוא חשב שיצליח להגיע אלינו לגטו כשאנוב. (הוא לא ידע שהגטו חוסל כבר). הוא הסתובב בכפר וביקש מחסה. הפולנים הסגירו אותו לידי הגסטאפו ושם נרצח.

הזוג הצוש.

ניספו כנראה באושוויץ. עם שאר בני המשפחה לא קיימתי קשר.

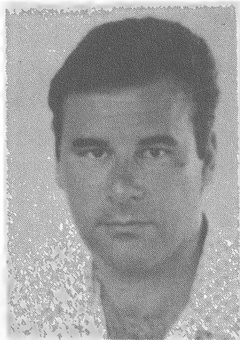
ביולי 1948 עליתי ארצה ממרסיי בספינת המעפילים "לא תפחידונו".

חנה אלוני לבית הופמן, נשואה למנחם אלוני, אם לבועז ולמיכל. מתגוררת בבני ברק.

כתבה מפי חנה אלוני אסתר שני (ברקאי).

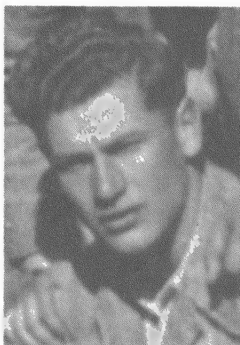
יוני 1991.

רשימה
של נופלים במלחמות ישראל
ממשפחות יוצאות כשאנוב

ירדן מאיר ז"ל

בְן צבי ואסתר מבית מלצר (טיפנברונר), נפל כ"ה אייר תשמ"ח.

זלינגר ראובן ז"ל

בן עקיבא ודבורה, נ' 1927, נפל ב' באדר ב' תש"ח.

קובליבקר זאב ז"ל

זאב (זיו), בן שרה ושמואל, נולד ביום ח' בטבת תשט"ז (23.12.1955) בחיפה, ובעיר זו גדל והתחנך. זאב החל ללמוד בביה"ס ע"ש "ליאו בק".
הוא היה ילד נוח וחייכני, תלמיד טוב וחבר אהוב. במשך שלוש שנים נבחר זאב על־ידי חבריו כ"חבר טוב" של הכיתה והוענקו לו פרסי ספרים על כך, מטעם מועדון ה"רוטארי" החיפני. זאב המשיך את מסלול הלימודים וסיים אותם בבית־הספר הריאלי.

בין רכסי הכרמל על ערוציהם הנסתרים ונתיביהם העלומים, גילה זאב את אהבת הארץ, הטבע והנוף. הוא הרבה לשוטט, לבדו או עם חבריו בפינות חמד שעל ההר והטבע הפראי שבה את ליבו. בתקופת לימודיו היה פעיל בגדנ"ע ונטל חלק בכל פעולותיו. כן היה חבר בתנועת הצופים. אולם תנועת הנוער שאליה התמסר היתה תנועת "השומר הצעיר". עם חבריו לתנועה הקים את גרעין הנח"ל "עד־עד", ולשם גיבוש ערכו הרבה מסעות רגליים בכל רחבי הארץ. בתקופת לימודיו בתיכון, התבגר זאב ברוחו וידע היטב את רצונו ואת דרכו לעתיד. כתבה המחנכת שלו בכיתות העליונות של ביה"ס הריאלי: "זאבי ערך פעם שעת מחנך, שנושאה היה גישתו לחיים, לחובות כלפי החברה והאומה. לא רק אני הופתעתי כל הכיתה הופתעה. עמד לפניה אדם, שידע היטב מה הוא דורש מעצמו ומאחרים שדרכיו לעתיד ברורים לו. לפתע התגלה זאבי בבגרותו וביושרו הבלתי רגיל. מצד אחד הציג דרישות בלתי פשרניות ומצד שני הבין כל כך יפה שמעטים יכולים לעמוד בהן. שעת מחנך זו היתה מפנה ביחסים בינו ובין הכיתה, שרק אז הכירה את זאבי האמיתי... בזכרוננו שלנו המורים ישאר זאבי כפי שהיה: שקט ומנומס, טוב מזג וחם לב, ממלא את חובותיו באחריות ומוכן תמיד לעזור לזולת". תחביבו השני של זאבי, בנוסף לאהבת הטיולים היה משחק השח בו הגיע לרמה מכובדת והיה חבר במועדון שח חיפאי. לפני גיוסו שהה עם חבריו לגרעין בקיבוץ מצר ועבד שם כרפתן. בפרוץ מלחמת יום הכיפורים מיהר לקיבוץ שרוב חבריו גויסו ועבד ברפת.

זאב גויס לצה"ל במחצית נובמבר 1973. עקב נתוניו האישיים נתקבל לקורס טיס, אך געגועיו העזים לחבריו לגרעין הכריעו את הכף. זאב עזב את הקורס והתנדב לנח"ל. הוא היה פעיל מאד במזכירות הגרעין וגילה רגישות רבה ליחסים שבין אדם לחברו. בלטו אצלו האידיאלים של יושר והגינות אותם דרש, ללא פשרות, מחבריו ומעצמו. במהלך שירותו נשלח ליחידת שריון וביום י"ח בסיוון תשל"ה (28.5.1975), נפל בעת שירותו. הוא הובא למנוחת עולמים בבית הקברות הצבאי בחיפה. השאיר אחריו הורים ואחות.

במכתב התנחומים למשפחה כתב מפקדו: "זאב היה אחד החיילים המצטיינים בפלוגה, עמד בהצלחה בכל המשימות שהוטלו עליו, נחון בשאפתנות רבה להגיע להישגים גבוהים ואכן הגיע. חבריו בגדוד הוקירוהו אף ציינו נכונותו למלא תפקידים".

סגן שלום יצחק יודקביץ ז"ל

נולד ב־2.4.52, ז' בניסן תשי"ב ברמת־גן, בן למשה ושושנה יודקביץ מבית פרסול.

את חינוכו קיבל בבית הספר "חורב" ברמת־גן ובישיבת "נחלים". היה פעיל בבני עקיבא, אהב לשחק שח ולטייל בחיק הטבע. הוא היה אהוב על כולם. במבחן פסיכולוגי שערכה

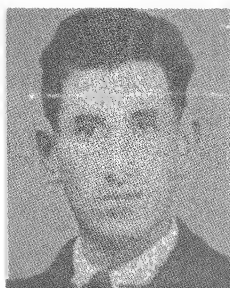
עיריית רמת־גן לכל כיתות ח' שבעיר – היה בין שלושת הראשונים שזכה בהצטיינות, אצל מחנכיו רכש עמדה מיוחדת. אין ספק שנועד לגדולות ונקטף בתחילת דרכו. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

שלום התגייס לצה"ל וסיים קורס קצינים. בקורס היה לו קשה מאוד, כשסיים אמר עכשיו אני יכול לגשת לכל בחינה במתמטיקה.

בתור קצין היה אהוב על פיקודיו. שלום אהב את חיל התותחנים – הוא היה קצין שביצע את המוטל עליו בצורה יסודית ואחראית ביותר. לא חסך מאמץ מעצמו לצורך מילוי הוראות שנתנו לו בצורה קפדנית ביותר. (מפיו של סא"ל לויתן מנשה מפקדו).

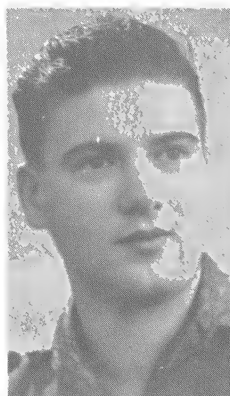
שלום נפל בעת מילוי תפקידו כקצין תצפית. הוא יצא לפעולה במטוס שנפגע צפונית לקוניטרה ונפל בשדה מוקשים בשעות הבוקר של 11.10.73, במלחמת יום הכיפורים.

טאוס בנימין ז"ל

נולד בשנת 1916, נפל בתש"ח. לאחר בית ספר עממי למד וסיים בית ספר למסחר. עם פרוץ המלחמה ברח לרוסיה עם עוד בחורים צעירים מכשאנוב, שם התגלגל ממחנה עבודה אחד לשני. עם סיום המלחמה חזר לפולין ומשם עלה ארצה. בדרך נתפס והוגלה לקפריסין. לאחר זמן מה הצליח לעלות ארצה. הצטרף לגרעין של קב' גוש עציון.

נחמיה הירשברג ז"ל

בן שרה וישראל ליב נולד בכשאנוב 1.1.23.

בתום המלחמה ב־1945 הצטרף אל קבוצת הכשרה "התחיה" שבה היו חברים יוצאי עירנו ששמה לה למטרה להגיע ארצה – פלשתינה. בדרכים לא דרכים בעלייה בלתי ליגלית הגיע עם קבוצתו לקיבוץ עין גב, אז ישוב ספר, מתוך הכרה ונחישות לחיות בקיבוץ ספר ולהגן על הארץ.

בפרוץ מלחמת השחרור ב־1948, כשקיבוץ עין גב הותקף על־ידי הסורים, נפל על הגנת ביתו החדש – עין גב.

יהיה זכרו ברוך!

גולדוסר יעקב הי"ד

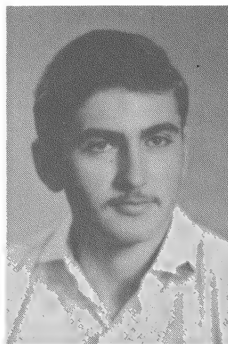

בן מאיר ורבקה, נולד בכ"ט באדר תרפ"ה (25.3.1925), במשפחה דתית, ציונית ומשכילה בטשעבין על־יד כשאנוב. אחרי גמר לימודיו בבית־ספר יסודי ו"בחדר", עבר ללמוד בגימנסיה העברית בקראקוב.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה נשלח למחנות ריכוז שונים בגרמניה. בנס נשאר בחיים ושוחרר מהמחנות ב־8.5.45. בראש השנה תש"ו (5.9.46) עלה ארצה כמעפיל באוניה "מטארומה". בשנת תש"ז למד באוניברסיטה העברית בירושלים ארכיאולוגיה וגיאוגרפיה היסטורית של א"י ושירת ב"הגנה" בנוה־יעקב.

בי״א באדר תש״ח נסע מנוה־יעקב לירושלים בתפקיד מטעם ה״הגנה״ בכדי להביא מזון לתושבי נוה־יעקב. בי״ג אדר תש״ח חזר בשיירת אספקה לנוה־יעקב. שתי מכוניות השיירה נעצרו על־יד מחסום ליד כפר שועפט ובקרב בין הערבים לבין המגינים נפל גם הוא.

בי״ג באדר תש״ח (26.3.48) הובא לקבורה בבית הקברות סנהדריה בירושלים, בחלקה הצבאית.

זילברשטיין פסח ז״ל

זילברשטיין פסח בן מרדכי ונסיה (סמט) נולד ביום כ״ב בחשון תש״י, 14.11.1949 בפולין ועלה ארצה עם הוריו ואחותו ב־31.10.1956. בהיותו בבית הספר הריאלי בחיפה בכיתה ט׳ כתב עבודה על רשות השידור וכעבור שנתיים בחר לכתוב עבודה על השימוש במחשבים בהוראה, בהדרכתו של ד״ר אברהם בצר. התנדב ולצה״ל לסיירת גולני. אחרי שירותו הצבאי למד בטכניון בפקולטה למתמטיקה שימושית ומדעי המחשב. ביום כיפור גויס למילואים ונפל בדרך לתעלה בי״א בתשרי תשל״ד 7.10.1973.

אורי לנדוי ז״ל

בן שלמה ולאה, נולד בתל־אביב ב־25.12.36. רוב שנות ילדותו שהה מחוץ לבית – בתנועה במשקים ובהכשרה. אהב את האדמה ואת בעלי החיים וראה את עתידו כחבר בקיבוץ יד־חנה. אורי – ״חריתה״ – היה אהוב בגלל שמחת החיים שלו ובגלל התכונה של התמסרות ללא גבול. התיחס ברצינות ובדבקות לכל משימה שהציב לעצמו.

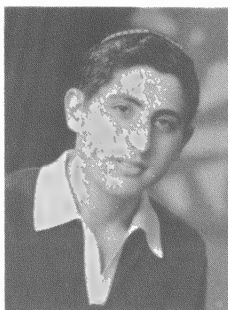
כשהתגייס לצה״ל התנדב לחיל הצנחנים. היה אחד החבלנים המעולים שבחייל. נפל בקרב על משטרת חוסאן ב־26.9.56.

מתוך הספר: מלחמות הצנחנים
מאת אורי מילשטיין

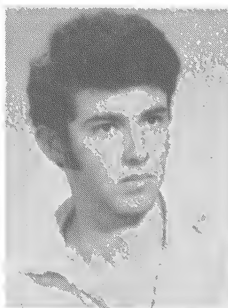
מאיר יואל גליקמן ז״ל

בן ציונה ודוד, נולד בתל־אביב בי״ב באדר תשי״ב 9.3.52. נפל בקרב ברמת הגולן במלחמת יום הכיפורים, י״ד בתשרי תשל״ד 10.10.73.

יואל פרידמן ז"ל

בן חיה ויעקב, נולד בתל־אביב בט"ו באדר ב' תשי"ד, 19.3.54. נפל בקרב בסיני במלחמת יום הכיפורים, כ' בתשרי תשל"ד, 16.10.73.

אבנר סובה ז"ל

אבנר נולד ב־5.2.1954 ברמת־גן, כבנם הבכור של רחל וירחמיאל סובה. ילדות מאושרת, הרבה ספורט, בילויים בחיק הטבע, אימוץ וטיפול בחיות, וחברים טובים רבים.

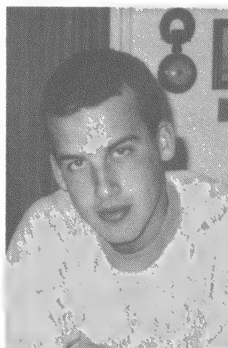
בתיכון למד בביה"ס "אורט ר"ג, וסיים במגמת חשמל, היה בין התלמידים הטובים והבולטים בכתתו.

לצבא התגייס עם תום לימודיו בתיכון, והוצב בחיל השריון. שירת כטנקיסט־טען קשר.

נפל במלחמת יום הכיפורים – ב־7.10.73 בקרב נגד הארמיה השלישית. הובא לקבורה ב־25.2.74, לאחר שבמשך זמן רב לא ניתן היה לאתר את גופתו, כיוון שלא היתה גישה לארמיה השלישית.

הותיר אחריו הורים, ניצולי שואה, ואחות.

'זכרו, חיוכו, חביבותו,יופיו וחוש ההומור העדין שלו שמורים בלבנו לנצח.

עדי יוספוב ז"ל

בנם של אראלה ויוסף יוסיפוב, נכדם של עטרה ואברהם בן־זאב, נולד בתל־אביב־יפו, בשנת תשל"א–1971.

למד בבית ספר ממלכתי בצהלה וסיים לימודיו בבית ספר תיכון "ראשונים" בהרצליה, בשנת 1989.

בסוף אותה שנה התגייס לצה"ל במסגרת חיל הנח"ל. במסגרת זו היה קשור לגרעין "נובט" אשר בסיום השירות הצבאי אמור היה להאחז בקרקע המולדת באחת הנקודות לפי הוראות המוסדות המיישבים.

במסגרת שירותו הצבאי, הוצבה יחידתו בתפקידי שמירה וסיורים בשטחים. באחד הסיורים בחאן־יונס נפגע ונפל על משמרתו ביום ה' אדר תשנ"א, 19 בפברואר 1991.

להוריו 2 בנות, גלית – שנה שלישית בסמינר למורות, קרן – בשירות פעיל בצה"ל.

יחיאל אליהו ("אלי") ז"ל

בן יחיאל ומירל. נולד ביום א' דחול-המועד פסח תרפ"א (24.4.1921) בעיר כשאנוב שבגליציה, פולין. בן-זקונים להוריו, משפחה משושלת רבנים. בן שנה נתייתם מאביו. למד ב"חדר" וב"ישיבה" וגם בבית ספר עממי כללי. הוסיף ללמוד בבית והיה קשור כתלמיד אקסטרני בגימנסיה ממשלתית בקראקוב. ערב מלחמת העולם השניה מסר שם את בחינות הבגרות. בפולין היה חבר המפלגה הקומוניסטית.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה יצא לקראקוב ונמלט ללבוב, שהיתה כלולה אז בתחום האזור הרוסי. עסק באופן זמני בציור פלקטים. מתוך דאגה לגורל אמו חזר בחשאי לאזור הנאצי. ניסה לעזור לה, אך נאלץ שנית לעבור את הגבול. בבריחתו זו נתפס על ידי הרוסים. הועבר מבית סוהר אחד למשנהו. משפטו נערך בחרקוב ונדון ל-5 שנות עבודת פרך על שפת הים הלבן. העצורים הועסקו בבנין מסילת ברזל בתנאים קשים והוא עמד בהם רק הודות למבנה גופו החזק. עם כניסת רוסיה למלחמה ושחרור נתיני פולין גויס לצבא אנדרס. נתקל באנטישמיות קשה. שירת בפלוגה אנטי-טנקית. סיים קורס חובשים כללי בהצטיינות. נעשה עוזרו הראשי של הרופא שגילה בו "כשרון רפואי עליון". עזב את רוסיה עם הצבא הפולני ודרך הים הכספי הגיע לפחלבי באיראן ומשם לאגם חבניה, בסיס הפלוגה. סייר במקומות העתיקים והחל להתעניין בארכיאולוגיה. בסתיו 1943 הגיע עם חיל אנדרס לארץ. חנה בעזה ויצא לסייר בארץ ובעבר הירדן. בארץ נפגש עם אחותו וגיסו שניצלו בנס מהשמד באירופה. ערק מהצבא הפולני והצטרף לקיבוץ מעגן. עזב את הקיבוץ שנתחבב עליו כדי להמשיך בלימודים ועבר לירושלים. הצליח לעמוד שנית בבחינות בגרות ונכנס לאוניברסיטה, לפקולטה למדעי היהדות וארכיאולוגיה. התגייס לנוטרות כדי לקשר את שירותו ב"הגנה" ולהמשיך בו בזמן בלימודים. בסיסו היה בתחנת הנוטרים בבית החולים "הדסה" שבקרבת האוניברסיטה. באוקטובר 1947 נשא אשה. ביום הכרזת או"ם הוזמן על-ידי הסוכנות להנהלת סמינריון לידיעת הארץ בתל-אביב. הוצעה לו עבודת הנהלה קבועה במוסד למדריכים, אולם המלחמה הפרה את התכניות האלו.

בראשית המאורעות שמר בשכונות ירושלים וליוה שיירות בין "הדסה" והעיר. בפברואר 1948 נכנס לתפקיד כקצין-מודיעין בחבל החמישי של העיר. השתתף בתכנון הפעולות, בעיקר ערב יציאת האנגלים. ידו היתה בתכנון המוצלח של כיבוש מגרש הרוסים. בשעת הפגזת ירושלים נפגע ברחוב ונהרג בו במקום. היה קבור בשייך-באדר א'. ביום כ"ח באלול תש"י (10.9.1950) הועבר למנוחת-עולמים להר הרצל בירושלים.

חבליביצקי דוד בן שלמה וגוסטה, נ' 1947, נפל במלחמת ששת הימים.
לנצנר בנימין בן יהודה וצפורה, נ' 1931, נפל במלחמת ששת הימים.
שינדלר חיים בן מנשה ומירה, נ' 1949, נפל בתעלת סואץ, כ"ו אב תשכ"ט.
הולץ ישעיהו בן שלמה מאיר ופשה, נ' 1951, נפל בגולן י"א בתשרי תשל"ד.
שכטר מנחום בן פרץ וסלה, נ' 1952, נפל בגולן ג' בתשרי תשל"ד.
מרוק יצחק בן אברהם וטובה, נ' 1948, נפל בגולן כ"ב בתשרי תשל"ד.
קליין יוסף בן אלחנן ולאה, נ' 1951, נפל בסיני י"ב בתשרי תשל"ד.
שטיבל שמואל בן יהושע ושרה, נ' 1919, נפל בתש"ח בחיפה.

רבני העיר כשאנוב

חמישים שנה לליקווידאציע בעיר כשאנוב בי״ג אדר א׳ תש״ג

לפני מאה שבעים ושתים שנה היה הרב הראשון בעיר כשאנוב הצה״ק ר׳ שלמה באכנער זצ״ל, (נפטר בל״ג בעומר תק״פ) במשך שלושים שנה היתה כשאנוב בלא רב, ובראשה עמד רק הדיין ר׳ נחמיה פאזנער זצ״ל. בשנת תרי״א בא לכהן כאב״ד, הצה״ק ר׳ דוד האלברשטאם זצ״ל (נפטר בכ״ה אלול תרנ״ג) בן הגה״ק בעל דברי חיים זצ״ל מצאנז. אחריו כיהן בנו הצה״ק ר׳ נפתלי זצ״ל (נפטר בכ״ט תמוז תרפ״ה). לאחר פטירתו כיהן בנו הרב הקדוש ר׳ מענדילע זצ״ל הי״ד (נהרג ב׳ מנחם אב תש״ג. משראדילע שלחו אותו לטרבלינקה. בנותיו עם בני ביתם חיים כעת בברוקלין נ.י.).

לפני המלחמה הנוראה אשר לא היתה כמותה מיום היות אדם על פני האדמה היה ראש הקהל ר׳ אהרון בארבער ז״ל הי״ד, וסגן יושב הראש ר׳ בערל נייפעלד ז״ל הי״ד. ר׳ אהרן היה בעל מזג טוב והדרת פנים, בעל תפילה נעים, (נוסח בובוב) תלמיד חכם, ופה מפיק מרגליות, חסיד נאמן להצה״ק חכם הרזין מורינו ורבינו מרן ר׳ בן ציון האלברשטאם מבובוב זצ״ל הי״ד, הוא היה בעל אכסניה של הרבי כשהגיע הרבי לכשאנוב. חמש עשרה שנה היה ראש הקהל בעיר כשאנוב המפוארה, וממשפחתו שמנתה ששה בנים ושלש בנות לא נשאר בחיים איש, הי״ד.

בשנת תרצ״ד היה שינוי בעיר, והושיבו על כסא ראש הקהל את ר׳ יוסף הכהן מאצנער ז״ל הי״ד, וכסגן יושב ראש בחרו את ר׳ בנימין בארבער ז״ל הי״ד, שניהם חסידי בובוב, מייסדי הבובובער שטיבל בשנת תרפ״ט, יותר ממאה בעלי־בתים, ומאה וחמשים בחורים היו מתפללים בבית המדרש. רבים מחסידי בובוב היו מתפללים בצאנז׳ער שטיבל, ובבית המדרש הגדול, ואצל הרב אב״ד, ואצל הרבי ר׳ חיים יעקילע.

אברהם לנגר־ברבר

בתי כנסיות ובתי מדרשות

1. בית הכנסת הגדול (עסטערא פלאץ).
2. בית המדרש הגדול (עסטערא פלאץ).
3. בית המדרש חסידי בובוב (עסטערא פלאץ).
4. בית המדרש חסידי ראדומסק (עסטערא פלאץ).
5. בית המדרש חסידי צאנז (קראקאווער גאס).
6. בית המדרש של הרב אב"ד (קראקאווער גאס).
7. בית המדרש של ר' חיים יעקילע (קראקאווער גאס).
8. בית המדרש חסידי טשחוב (וויעלקי רינעק).
9. בית המדרש חסידי זאלישיץ (אלטע באהן גאס).
10. בית המדרש חסידי בעלז (וויעלקי רינעק).
11. בית המדרש חסידי גער (וויכארסקא גאס).
12. בית המדרש חסידי קרימולוב (יאגעלונסקא גאס).
13. בית המדרש של ר' איטשא בארבער (באבאווער שטיבל 2) (קשיסקא גאס).
14. בית המדרש של ר' ליבילע רייפער (אלטע באהן גאס).
15. בית המדרש בעלז הישן (בחדר ר' מענדל סאמיט) (עסטערא פלאץ).
16. בית המדרש של ר' ברוך האלברשטאם (קאדלובעק גאס).
17. בית המדרש של משה שענבערג (גרונוואלדסקא גאס).
18. חברה תהלים (גארצארסקא גאס).
19. חברה אהבת תורה (קראקאווער גאס).
20. חברה מחזקי לימוד (קראקאווער גאס).
21. חברה קובע עתים (עסטערא פלאץ).
22. חברה אוגעריסינע (מאלי רינעק).
23. מזרחי (אלעיא הענריקא).
24. הוסיאטינער קלויז (וויעלקי אינעק).
25. חברה פיטער קיכן (בחדר של רויטן מאטל) (עסטערא פלאץ).
26. פרייסישע שטיבל (בבנין יונגעווירט) (קשיסקא גאס).
27. בית המדרש חסידי גרודזיסק (קראקאווער גאס).
28. בית הכנסת אנשי חיל (יאגעלונסקא גאס).

להלן תיקונים בספר שנתגלו לאחר סיום הדפסתו:

עמוד 10 שורה 16 – צ"ל חוסר (במקום – חסור)
עמוד 54 שורה 4 מהסוף – צ"ל טגנר (במקום – טוגנר)
עמוד 106 שורה 3 מהסוף – צ"ל מכות (במקום – מכוח)
עמוד 138 שורה 1 – צ"ל הפקיד (במקום – הלבלר)